

Col·lecció Estudis Socials

Núm. 10

La violència domèstica

Informe sobre els maltractaments
a dones a Espanya

Inés Alberdi

Natalia Matas

Fundació "la Caixa"

A Viena, l'any 1993, l'ONU va declarar que la violència contra les dones suposa una violació dels drets humans. És una declaració plenament aplicable als països de la nostra cultura occidental. En efecte, pel que fa a Espanya, aquesta igualtat de drets no és reconeguda expressament fins a la Constitució de 1978, i en tots els codis penals espanyols anteriors al de 1983 es considerava un atenuant la relació conjugal en els maltractaments de l'home a la dona. Els maltractaments a dones no formen part solament de les greus situacions que els mitjans de comunicació ens donen a conèixer de manera minuciosa. La violència contra les dones, física, sexual i psíquica, sense arribar a aquesta gravetat, és una pràctica que la nostra societat ha estat consentint dins del marc de la família patriarcal, sobre la base de la suposada superioritat de l'home sobre la dona. Les autores indiquen que la creixent igualtat en els drets i oportunitats dels dos sexes pot ser una causa d'exacerbació de situacions de violència fins ara amagades pel sotmetiment de les dones. És per això que recomanen, com a criteri bàsic en la prevenció de totes les violències de gènere, l'educació en la igualtat, en la qual han de participar la família, l'escola i els mitjans de comunicació.

A més de l'educació, proposen altres vies, com ara més informació sobre les situacions de maltractaments, millora en l'actuació judicial i programes d'acció contra la violència i de sensibilització de l'opinió pública. Aquesta obra pot ser útil per estimular el debat que permetrà avançar en l'eradicació de la violència domèstica i els maltractaments contra les dones.

Col·lecció Estudis Socials

Núm. 10

La violència domèstica
Informe sobre els maltractaments
a dones a Espanya

Inés Alberdi
Natalia Matas

Edició electrònica disponible a Internet:
www.estudis.lacaixa.es

Fundació "la Caixa"

© Inés Alberdi, Natalia Matas
© Fundació "la Caixa", 2002

La responsabilitat de les opinions emeses en els documents d'aquesta col·lecció correspon exclusivament als seus autors. La Fundació "la Caixa" no s'identifica necessàriament amb les seves opinions.

Edita

Fundació "la Caixa"

Av. Diagonal, 621
08028 Barcelona

Patronat de la Fundació "la Caixa"

President

Josep Vilarasau Salat

Vicepresidents

Josep Joan Pintó Ruiz

Enric Alcántara-García Irazoqui

Alejandro Plasencia García

Patrons

Joan Antolí Segura

Francesc Bové Tarragó

Antoni Brufau Niubó

Marta Corachán Cuyás

Ramon Fàbrega Sala

Isidre Fainé Casas

Josep Ramon Forcada Fornés

Maria Isabel Gabarró Miquel

Salvador Gabarró Serra

Manel García Biel

Javier Godó, Comte de Godó

M. Begoña Gortázar Rotaeché

Federico Mayor Zaragoza

Jordi Mercader Miró

Miquel Noguer Planas

Rosa Novell Bové

Montserrat Orriols Peitivi

Anton Pie Mestre

Mateu Puigròs Sureda

Manuel Raventós Negra

Maria Pilar Riart Gil

Luis Rojas Marcos

Joan Vilalta Boix

Secretari

Ricard Fornesa Ribó

Vicesecretari

Alejandro García-Bragado Dalmau

Col·lecció Estudis Socials

Director

Josep M. Carrau

ÍNDIX

	PAG.
PRESENTACIÓ	7
<hr/>	
I. INTRODUCCIÓ	9
<hr/>	
II. CONCEPTE I CARACTERÍSTIQUES DE LA VIOLÈNCIA CONTRA LES DONES	17
2.1. La dominació masculina i la violència simbòlica	18
2.2. Característiques de la violència contra les dones	21
<hr/>	
III. ORÍGENS I EVOLUCIÓ DEL CODI PATRIARCAL	37
3.1. Origen del patriarcat	37
3.2. Reforços culturals	40
3.3. Ordre públic i violència privada	43
3.4. Les religions monoteistes	45
3.5. La maldat de les dones	48
3.6. El sotmetiment femení en la literatura	53
3.7. La filosofia, la psicologia i altres sabers	56
3.8. La fallida de la legitimitat del patriarcat	63
<hr/>	
IV. MODALITATS DE LA VIOLÈNCIA CONTRA LES DONES	66
4.1. Risc de violència i factors que l'agreugen	67
4.2. La violència sexual	68
4.3. Violència en els àmbits familiar, domèstic i afectiu	76
4.4. Tradicions culturals que imposen la violència contra les dones	82
4.5. Formes atenuades de violència cultural	84

	PAG.
V. LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA	87
5.1. Modalitats de violència domèstica	88
5.2. Característiques del fenomen	93
5.3. Mites i interpretacions errònies	99
5.4. L'espiral de silenci sobre la violència domèstica	102
5.5. Conseqüències de la violència domèstica	103
5.6. Les opcions de la dona maltractada	108
VI. LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA EN XIFRES	112
6.1. Dones mortes a les mans de la seva parella	113
6.2. Denúncies per maltractaments	116
6.3. Dades d'enquestes	119
6.4. Comparació amb la societat francesa	147
VII. TRACTAMENT JURÍDIC DE LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA	153
7.1. Evolució històrica de la legislació sobre maltractaments a Espanya	154
7.2. El procés penal i les seves etapes	169
7.3. Penes i execució de les sentències	186
7.4. Legislació civil	189
7.5. Reflexions sobre el procés judicial	194
VIII. PROGRAMES I INSTITUCIONS	200
8.1. Les primeres accions contra la violència de gènere	201
8.2. Organismes internacionals	209
8.3. Plans d'acció contra la violència a Espanya	212
8.4. Programes i mesures contra la violència	220
8.5. Crítiques i propostes de les associacions de dones	230

	<u>PAG.</u>
IX. L'OPINIÓ PÚBLICA I ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ	241
9.1. Els mitjans de comunicació	241
9.2. Campanyes publicitàries contra els maltractaments	253
9.3. Altres productes culturals	259
9.4. L'opinió dels espanyols sobre la violència contra les dones	263
9.5. L'opinió pública europea	270
X. DEBATS ACTUALS I PROPOSTES	278
FONTS I BIBLIOGRAFIA	295

Presentació

A Viena, l'any 1993, l'ONU va declarar que la violència contra les dones suposa una violació dels drets humans. Es tracta d'una declaració que, contràriament al que d'entrada es podria pensar, és plenament aplicable als països de la nostra cultura occidental. En efecte, pel que fa a Espanya podem dir que aquesta igualtat de drets no és reconeguda expressament fins a la Constitució de 1978, i que en tots els codis penals espanyols anteriors al de 1983 es considerava un atenuant la relació conjugal en els maltractaments de l'home a la dona. Per tant, la nostra incorporació formal a l'esperit de la declaració de l'ONU és relativament recent.

Aquestes citacions extretes de l'estudi que presentem ens serveixen per argumentar la seva oportunitat. Els maltractaments a dones no formen part solament de les greus situacions que massa sovint els mitjans de comunicació s'encarreguen de donar-nos a conèixer de manera minuciosa. La violència contra les dones, en els seus aspectes físic, sexual i psíquic, tot i que evidentment sense arribar a la gravetat referida, és una pràctica que en la nostra societat ha estat consentida dins del marc d'una estructura familiar patriarcal, basada en la suposada superioritat dels homes sobre les dones. Les autores de l'estudi ens indiquen que la creixent igualtat en els drets i oportunitats dels dos sexes, pot ser una causa d'exacerbació de situacions de violència fins ara amagades pel sotmetiment de les dones. És per això que en les seves conclusions recomanen, com a pedra angular de la

prevenció de totes les violències de gènere, l'educació en la igualtat, en la qual han de participar fonamentalment la família, l'escola i els mitjans de comunicació.

A més de l'educació, però més a llarg termini, se'ns proposen en l'estudi altres vies, com ara més informació sobre les situacions de maltractaments, millora en l'actuació judicial i programes d'acció contra la violència i de sensibilització de l'opinió pública. Creiem que aquesta obra pot ser útil per estimular el debat que permetrà avançar en l'eradicació de la violència domèstica i els maltractaments contra les dones.

Inés Alberdi, l'autora d'aquest treball, és catedràtica de sociologia de la Universitat Complutense de Madrid, i ha comptat per dur-lo a terme amb la col·laboració de Natalia Matas, en qualitat d'ajudant d'investigació. La professora Alberdi és coneguda pels seus estudis sobre la família i les dones, un dels quals, Les dones joves a Espanya, va ser publicat en aquesta mateixa col·lecció, en el qual també va comptar amb la col·laboració de Natalia Matas com a ajudant d'investigació.

Alejandro Plasencia

Vicepresident

Fundació "la Caixa"

Barcelona, juliol de 2002

I. Introducció

Per ser capaços de reaccionar davant un fenomen social, cal que prèviament siguem capaços de veure'l i d'anomenar-lo. La violència contra les dones, que inclou una multiplicitat de pràctiques que coaccionen les dones pel fet de ser-ho, ha restat invisible durant centenars d'anys. Ningú no la veia ni l'anomenava, ni tan sols les mateixes víctimes.

Quan parlem de violència contra les dones l'anomenem *violència de gènere*, per assenyalar la importància que hi té la cultura, per deixar clar que aquesta forma de violència és una construcció social i no una derivació espontània de la natura. En aquest concepte s'hi inclouen totes les formes de maltractament psicològic, d'abús personal, d'explotació sexual i d'agressió física a les quals són sotmeses les dones en la seva condició de dones.

El fenomen de la violència de gènere és com els «dibuixos amagats», incorporats en làmines que contenen de forma manifesta un altre tipus d'imatges i que, en un primer examen visual, són difícils de percebre. Abans d'identificar el «dibuix amagat», no podem veure'l; només veiem les altres figures que hi ha al seu voltant. Un cop hem localitzat el «dibuix amagat», ja el veiem sempre. Solament quan l'hem identificat estem preparats per veure'l de nou.

De la mateixa manera, la violència contra les dones està tan arrelada històricament, i és tan present en la nostra societat, que ens costa identificar-la; quan prenem consciència que «aquesta no és manera de tractar les do-

nes», deixem de veure-la com una situació irremeiable. La veiem i la podem anomenar. Quan podem denominar-la com un problema social, *violència de gènere*, comencem a entendre que hi ha un col·lectiu que la pateix de manera sistemàtica i ens podem preguntar si això és legítim.

Aquest procés de veure i anomenar un problema social on abans només hi havia pràctiques normals i acceptades, ha requerit que un sector de la societat ens assenyalés el «dibuix amagat» de la làmina. En cada cas, hi ha un col·lectiu que exerceix aquesta funció d'assenyalar una realitat nova. En el cas de la violència de gènere, han estat els grups feministes dels països occidentals els qui han assenyalat amb un dit acusatori tots aquells que degraden la dignitat de les dones a través de la violència. Arran de la identificació de la violència contra les dones que han fet els grups feministes, altres actors, com les associacions de defensa dels drets humans i les organitzacions internacionals, han començat a veure el problema. Gràcies als mitjans de comunicació, les noves idees sobre aquest tema s'han anat estenent per sectors cada vegada més amplis de la societat.

A Viena, l'any 1993, l'ONU va reconèixer els drets de les dones com a drets humans i va declarar que la violència contra els membres d'aquest col·lectiu suposa una violació dels drets humans. Es defineix com a violència contra les dones qualsevol acte que comporti l'ús de la força o la coacció amb la intenció de promoure o perpetuar relacions jeràrquiques entre els homes i les dones. Podem dir que, a partir d'aquest moment, i amb el reforç de la conferència de Beijing de l'ONU (1995), el fenomen de la *violència de gènere* que denunciaven els col·lectius feministes es consagra internacionalment com a problema social. Adquireix una definició clara i se situa dins el camp fonamental dels drets humans i de la igualtat d'oportunitats.

Per aquest motiu, el Consell d'Europa en els seus documents aconsella que totes les formes de violència i maltractaments s'anomenin «violacions dels drets de la persona», a fi d'eliminar-ne les connotacions sexuals o familiars i poder entrar a fer una valoració més pública de les denúncies motivades per aquestes agressions. Per exemple, el principal obstacle que ens ha impedit veure i denunciar la violència domèstica és precisament la seva inserció en un àmbit vedat a les mirades, l'àmbit de la privacitat familiar. Altres formes de violència, com l'exercida per delinqüents desconeguts,

han tingut una visibilitat més gran pel fet que es produeixen en àmbits públics.

Els drets humans i la necessitat de garantir-los són la raó filosòfica i política fonamental que s'esgrimeix avui per actuar contra la violència de gènere. Des del punt de vista de la igualtat entre els homes i les dones, la persistència de la violència de gènere és un greu escull que cal eliminar. Si no es defineix la violència contra les dones com un atemptat contra els drets humans, no és possible considerar-la com a delicte ni mesurar quina incidència té. Pensem en dues societats en les quals es vegi i es valori de forma diferent la violència contra les dones; s'hi poden produir les mateixes conductes, per exemple en forma de pallisses conjugals o assetjament sexual als llocs de treball; això no obstant, es veuran i es mesuraran de manera molt diferent. La mateixa conducta, la pallissa d'un marit a la seva dona, en una determinada societat pot ser considerada delicte, rebre càstig penal i comportar una sèrie de conseqüències pel que fa al dret de la dona a separar-se. En una altra societat, la mateixa pallissa pot ser considerada com un assumpte intern de la família, com un càstig que el marit té dret a infligir a la seva dona i que no suposa un comportament legalment sancionable; com que no està reconegut en l'àmbit penal, no es mesura socialment ni estadísticament com un acte de violència contra les dones. Aquestes diferències es poden observar comparant la societat espanyola amb altres societats contemporànies o bé comparant la societat espanyola actual amb la de fa vint anys, quan els delictes de maltractament conjugal o d'assetjament sexual no existien.

Per això és tan difícil saber com ha evolucionat al nostre país la violència exercida contra les dones. Nosaltres creiem que la violència no ha augmentat, sinó que, arran de la nova definició social de la violència contra les dones i el seu tractament legal, mediàtic i polític, s'ha produït un *efecte atenció* que l'ha fet més visible i que fa pensar que hi ha hagut un augment de la violència durant els darrers anys.

El rebuig social de la violència de gènere

Quan una conducta forma part de les pràctiques habituals i acceptades en una societat, els valors socials i el dret la legitimen. En el moment en què

una conducta transgredeix els valors i l'ordre social, es creen o s'endureixen les lleis penals per limitar aquest comportament. La major part de les pràctiques de violència de gènere, incloent-hi la violència domèstica, no han estat considerades delictes fins ara. En el moment en què s'ha començat a definir i mesurar la violència contra les dones, la seva evident incompatibilitat amb un ordre social democràtic ha fet que es creïn i es modifiquin moltes lleis penals.

En aquest sentit, podem veure que les legislacions europees han passat a considerar com a *delictes contra la llibertat* individual moltes de les conductes que anteriorment se situaven entre els *delictes contra l'honor* de la família o es deixaven sense castigar perquè eren considerats assumptes privats de la vida de les famílies.

Les sancions amb què es castiga la violència contra les dones s'uneixen a les mesures que intenten protegir les dones i dissuadir els agressors. Les legislacions que castiguen la violència de parella animen les dones que la pateixen a denunciar-la. Com que aquestes legislacions són bastant recents, encara hi ha molts casos en què el maltractament no arriba als tribunals de justícia. La falta de costum de veure la violència conjugal com un assumpte públic i susceptible de ser castigat, així com la freqüent dependència econòmica i afectiva entre la víctima i l'agressor, fan molt difícil la denúncia i el càstig. Nombroses investigacions conclouen que els casos que arriben als tribunals són una minoria dels existents i els grups feministes consideren metafòricament que els casos registrats de violència contra les dones no són sinó la punta de l'iceberg d'un fenomen que es dona amb molta més freqüència.

També cal tenir en compte, per entendre aquesta distància entre situació objectiva de violència i nombre de denúncies, que moltes de les formes que identifiquem com a maltractaments no compleixen les característiques i la gravetat requerides pels tipus legals per ser denunciades, ni produeixen lesions físiques prou greus per anar a l'hospital, on puguin ser descobertes. Tot això dificulta enormement l'establiment, amb exactitud, de la incidència d'aquestes formes de violència que anomenem violència domèstica o violència de parella.

Pel que fa a l'adjudicació de responsabilitats i la determinació de la culpabilitat respecte a la violència, s'ha produït una revolució en la manera en què la nostra societat veu el problema. Fins fa poc, la dona víctima de violència domèstica era responsabilitzada d'una bona part d'aquesta violència. La situació d'inferioritat o servitud en què la dona es trobava feia que se la considerés culpable de les faltes per les quals se la podia castigar. D'altra banda, en qüestions de violència sexual, no solament se la responsabilitzava de posar-se en situació de risc de ser víctima d'aquests abusos sinó que, després de patir l'abús, el concepte de l'honor i la sobrevaloració de la virginitat comportaven el menyspreu i la marginació social de la víctima, de manera que la major part de les vegades no tan sols havia d'assumir les ofenses sinó també les responsabilitats. Aquest passat encara influeix en les imatges que la societat té de la violència de gènere i, molt fàcilment, les dones agredides passen de ser víctimes a ser considerades culpables del que ha passat. Això no obstant, cada vegada és més estesa la creença que cal rebutjar les conductes violentes i donar suport a les víctimes; i els legisladors, els jutges, els fiscals i els advocats estan modificant les lleis i les pràctiques en aquest sentit.

Solucions al problema de la violència contra les dones

L'acció de diversos organismes supranacionals ha estat molt important a Europa pel que fa a la presa de consciència i la implantació de mesures respecte d'aquesta violència. El Consell d'Europa declarava en un document de 1996 que: «La violència contra les dones és un gran problema a Europa, com en qualsevol altra part del món. El que es coneix ara, n'és tan sols una part. El cert és que la violència contra les dones es dona bàsicament en relacions i contextos de la vida diària».

Les institucions europees han posat en marxa nombrosos plans. Les idees de prevenció i de protecció són presents actualment en gairebé totes les legislacions dels països europeus com a forma d'evitar la continuïtat de determinades conductes, difoses i reforçades per la tradició i el costum, que tanmateix han deixat de ser considerades legítimes.

En els darrers anys, l'actuació de les administracions públiques, els instruments de la policia i del poder judicial, els serveis d'assistència, les

línies telefòniques d'urgència i les cases d'acollida, s'han desenvolupat enormement a Europa i també a Espanya.

L'educació en els principis d'igualtat entre els homes i les dones i el fet de socialitzar a tothom en la resolució pacífica dels conflictes són les fórmules bàsiques per prevenir la violència de gènere; però també calen altres mesures, ja que la transformació dels valors no es produeix amb la mateixa velocitat amb què es poden transformar les lleis i una bona part de la població creix o ha crescut amb una visió molt desigual sobre la dignitat i els drets dels homes i de les dones.

La formació i la sensibilitat de tots els professionals (policies, metges, treballadors socials, jutges, etc.), així com la bona organització dels serveis que ofereixen, són un instrument importantíssim per atendre i protegir les víctimes de la violència. La consciència del problema i el fet de tenir un coneixement més gran sobre el fenomen de la violència contra les dones són summament importants en el cas d'aquests col·lectius professionals, perquè són ells els qui poden adonar-se'n i prevenir que la violència no arribi a nivells més greus. Quan en aquests àmbits no es veu el problema, és molt més fàcil que es desenvolupi i adquireixi unes proporcions més grans.

Quant a les formes de prevenció, és molt curiós assenyalar que una de les primeres reaccions que se li acut a la gent és evitar el lloc i les situacions de risc; i, així, trobem mesures que desaconsellen a les dones anar soles a certs llocs, deixar el domicili on han rebut les amenaces o bé recloure's o amagar-se en determinats indrets. Això és només un exemple de l'ambigüitat i el sexisme que continuen caracteritzant la reacció de moltes persones davant la violència que pateixen les dones. Sense prejudicar que aquestes mesures siguin o no adequades pel que fa a la seva eficàcia final, cal assenyalar que tenen un cert aspecte paradoxal: intenten limitar la llibertat de les víctimes en comptes de la dels agressors. Com va dir Golda Meir, quan era presidenta de l'Estat d'Israel, seria més eficaç prohibir als homes que sortissin de nit o caminessin per llocs solitaris, ja que les dones no aprofiten aquestes circumstàncies per cometre agressions.

La violència contra les dones està molt arrelada en la nostra tradició cultural i la inèrcia històrica es reflecteix en les primeres respostes institu-

cionals i socials davant d'ella. Per tant, encara que el canvi a Espanya hagi estat molt positiu, cal continuar perfeccionant les mesures que es prenen en els terrenys de l'educació, la prevenció, el tractament, l'enjudiciament i l'assistència.

Cal que siguin els tribunals de justícia, amb l'ajuda de metges i psicòlegs, els qui avaluin en cada cas la importància de la violència. Però és important ampliar la consciència que la societat té sobre aquesta violència. La justícia es basa en els valors que dominen en una societat i, per tant, és molt important treballar perquè tota la societat prengui consciència dels problemes que l'afecten. No es pot oblidar que, tradicionalment, els danys causats a les dones s'han minimitzat i s'han mirat amb poc interès des de les institucions i les responsabilitats polítiques exercides per homes.

Organització del llibre

De tot l'extens camp de la violència de gènere, aquest estudi es limita a analitzar la violència domèstica. Hem intentat analitzar com es genera i com es produeix la violència domèstica, quins han estat els seus orígens i la seva evolució, com es desenvolupa socialment i com es combat. Amb això, farem una interpretació sociològica de la violència domèstica dins del marc de la violència de gènere.

Hem organitzat el llibre al voltant de la pregunta «què es fa i què es pot fer enfront de la violència domèstica». Segons la nostra anàlisi, calen diverses etapes per eradicar-la: fer-la visible, analitzar-ne les causes, conèixer les seves manifestacions, identificar-la en la vida quotidiana, avaluar-ne les dimensions, prendre mesures per ajudar i protegir les seves víctimes, castigar els agressors, educar tota la població en el respecte als drets de les dones i donar una dimensió política al problema.

Al llarg de deu capítols, que fan referència als aspectes que ens semblen fonamentals, ens endinsem en el coneixement de la violència domèstica i en el disseny de les possibles alternatives que té la nostra societat per lluitar-hi en contra. Després d'un primer capítol introductori, el segon capítol està dedicat a definir la violència de gènere amb relació a una estructura social patriarcal. S'hi desbrossen les diferents dimensions i conseqüències socials

d'aquest fenomen. El tercer capítol explora els orígens històrics i culturals de la violència de gènere en les societats occidentals; reflecteix com està d'arrelada la violència en el nostre entorn cultural i les pràctiques que han legitimat la violència en el passat. El quart capítol presenta les diverses manifestacions actuals de la violència de gènere, tal com es donen en la realitat, i mostra les múltiples maneres en què s'exerceix la violència contra les dones. El cinquè capítol es dedica a explorar com es desenvolupa la violència domèstica en la vida quotidiana, tenint en compte els factors que l'agreugen i les conseqüències que té sobre la víctima i l'entorn familiar, així com les opcions que tenen les dones que la pateixen. El sisè capítol torna a situar la violència domèstica en una perspectiva nacional i presenta les diferents maneres de mesurar la incidència de la violència domèstica a Espanya, oferint dades de diverses fonts i estimacions de la dimensió que la violència adquireix al nostre país. En el capítol setè es fa una introducció al tractament jurídic de la violència domèstica a Espanya, on es destaca l'evolució històrica i les actuals etapes del procés penal, incloent-hi alguns dels problemes processals d'aquest delicte. El capítol vuitè descriu les respostes que, ara per ara, donen a la violència domèstica tots els actors institucionals: les associacions de dones, les organitzacions internacionals i les administracions públiques, tant la nacional com les autonòmiques. S'hi ofereix una panoràmica de les diferents mesures i serveis que s'han posat en marxa al nostre país per combatre-la. El capítol novè analitza quin ha estat el tractament de la violència domèstica en els mitjans de comunicació i com ha influït en l'opinió pública; s'hi tracta la manera en què es transmet i en què es rep la informació sobre aquesta violència de gènere. El capítol desè resumeix el llibre amb una reflexió sobre els debats actuals en referència a la violència domèstica a Espanya; també s'hi recullen algunes de les propostes i alternatives que actualment es plantegen per combatre la violència domèstica.

II. Concepte i característiques de la violència contra les dones

S'entén per violència contra la dona «tot acte de violència sexista que té com a resultat possible o real un dany físic, sexual o psíquic, incloent-hi les amenaces, la coerció o la privació arbitrària de llibertat, tant si s'esdevé en la vida pública com en la privada» (ONU, 1995). La raó de ser del que anomenem violència de gènere és la necessitat que tenen els homes de controlar les dones en el sistema social que anomenen patriarcat.

Segons la declaració de les Nacions Unides a Beijing (1995), la violència contra les dones «és una manifestació de les relacions de poder històricament desiguals entre els homes i les dones, que han conduït a la dominació de la dona per part de l'home, la discriminació contra la dona i la interposició d'obstacles contra el seu ple desenvolupament. La violència contra la dona al llarg del seu cicle vital prové especialment de pautes culturals, concretament dels efectes perjudicials d'algunes pràctiques tradicionals o consuetudinàries i de tots els actes d'extremisme relacionats amb la raça, el sexe, l'idioma o la religió que perpetuen la condició inferior que s'assigna a la dona en la família, el lloc de treball, la comunitat i la societat» (ONU, 1995).

2.1. La dominació masculina i la violència simbòlica

El sociòleg francès Pierre Bourdieu explica la permanència i la reproducció de les relacions de dominació, dels seus privilegis i de les seves injustícies, per la violència simbòlica que s'exerceix sobre els dominats i que fa aparèixer com a acceptables unes condicions d'existència absolutament intolerables. Segons Bourdieu, la dominació masculina i la manera en què s'imposa i se suporta són el millor exemple d'una forma de submissió que costa d'entendre si no fos perquè és conseqüència del que ell anomena la violència simbòlica, aquella «violència esmorteïda, insensible i invisible per a les seves pròpies víctimes, que s'exerceix essencialment a través dels camins purament simbòlics de la comunicació i del coneixement [...] del reconeixement o, en darrer terme, del sentiment» (Bourdieu, 2000, pàg. 12).

La gran força d'aquesta forma de dominació resideix en el fet que és alhora reconeguda i admesa pels dominats. A aquest aspecte de la dominació masculina fa referència Bourdieu quan parla de violència simbòlica, a l'acceptació ideològica que imprimeix en els dominadors i els dominats, a la gran importància de les creences i dels sentiments en la producció i la reproducció de la superioritat masculina com a aspecte central de l'ordre establert. La diferència natural entre els homes i les dones es trasllada, com si fos un aspecte d'aquesta diferència, a la desigualtat i jerarquia entre els homes i les dones. Aquesta desigualtat és una característica social i cultural, absolutament contingent i arbitrària, però és al mateix temps un aspecte central de tot el sistema social que anomenem patriarcat.

Es barreja de manera interessada el que és biològic i el que és social per justificar la desigualtat creada pels homes i ratificada per la cultura, i es fa semblar com a necessària el que no és res més que una forma, entre les moltes possibles, d'organització social. I, sobretot, es convenç els homes i les dones que això és així, ho ha estat sempre i haurà de continuar sent-ho. Les institucions socials contribueixen a perpetuar la relació de dominació. Però la institució bàsica d'aquesta socialització patriarcal és la família, on ben aviat s'aprèn a confondre les diferències entre els homes i les dones amb el joc de les desigualtats entre inferiors i superiors.

La preeminència reconeguda universalment als homes es basa i es reproduïx en el repartiment desigual d'activitats productives i reproductives entre els homes i les dones. La divisió sexual del treball, incloent-hi el seu paper en la reproducció biològica i social, privilegia els homes i, alhora, impregna a tothom amb els hàbits adequats per reproduir aquesta divisió. En parlar de violència simbòlica, Bourdieu no vol subestimar la violència física ni fer oblidar que hi ha dones que són colpejades, violades o explotades. Contràriament a això, pretén assenyalar la importància que tenen els aspectes ideològics, les idees, les creences i els sentiments, a fer possible la violència. Sobretot, a fer possible que la violència sigui una realitat acceptada socialment que s'autoreproduïx. Amb el concepte de violència simbòlica pretén explicar que els dominats, en aquest cas les dones, apliquen a les relacions de dominació categories construïdes pels dominadors, els quals les fan passar per categories naturals.

L'efecte de la dominació simbòlica no es produeix mitjançant la coacció, el consentiment, ni la submissió voluntària, sinó a través de la percepció i l'acció que constitueixen els hàbits i que sustenten el comportament molt més que no pas les decisions racionals i l'exercici de la voluntat. D'aquesta manera, «la lògica paradoxal de la dominació masculina i de la submissió femenina» té molt d'espontània, en tant que resultat de l'ordre social sobre les inclinacions dels homes i les dones. L'ordre social se'ls imposa i, a través dels hàbits, ells s'adapten per respondre a l'ordre social (Bourdieu, 2000).

Podríem pensar que la violència simbòlica faria innecessària la violència real en tant que coacció física contra les dones. I en certa manera és així: la violència simbòlica s'ocupa de preparar el terreny ideològic dels homes i de les dones, de manera que només de tant en tant cal recórrer a la violència pura i dura. La violència simbòlica és el gran treball previ que assegura la dominació, que afavoreix l'adquisició d'hàbits de dominació i submissió per part dels dos gèneres, i que ajuda a acceptar, uns tàcitament i d'altres de forma més manifesta, les creences patriarcal dominants en la societat.

El fet de parlar de violència simbòlica i del seu efecte sobre les dones no suposa l'acceptació d'aquelles idees, expressades tan sovint, que atribuei-

xen a les dones la responsabilitat de la seva pròpia opressió. Perquè, a més, no és veritat que pel sol fet d'adonar-se de l'existència dels mecanismes de la dominació sigui possible eliminar-los. Això no obstant, sí que creiem que el fet de percebre els mecanismes de la dominació constitueix un pas important per fer-la desaparèixer, si bé és un pas perillós, ja que pot agreujar la tensió existent entre els dominadors i els dominats. La creixent visibilitat de la violència contra les dones actua com a detonant d'aquesta violència en la mesura que una sèrie d'homes se senten amenaçats pel canvi de les seves relacions amb les dones i no són capaços d'entendre les relacions de gènere en termes d'igualtat.

Els homes també es troben sotmesos a pautes culturals i són presoners de la representació dominant. Les tendències de dominació no estan inscrites en la natura masculina, sinó que són construïdes i apreses durant un llarg procés de socialització. D'aquesta manera, els homes es veuen obligats a afirmar la seva superioritat, a demostrar la seva força, a dirigir i governar, a través d'un procés d'inculcació que té com a objectiu assolir una situació que s'assimila a la virilitat. La virilitat s'identifica amb la capacitat sexual i amb l'aptitud per al combat i l'exercici de la violència. Cal tenir en compte que durant centenars d'anys els homes han estat carn de canó, elements per a la guerra: és a dir, per a l'agressió, el combat i la depredació. Això no és natura, sinó cultura produïda per societats concretes en les quals a l'home li ha tocat massivament enfrontar-se amb els elements i amb altres homes.

L'exaltació dels valors masculins també causa problemes als homes. Molts d'ells viuen atemorits per la por de no ser prou «homes» o no ser capaços de demostrar que ho són, i això suscita agressivitat contra les dones com a forma elemental de mostrar la seva virilitat. La manifestació de la violència és, davant dels altres, una afirmació de masculinitat. El vincle entre virilitat i violència és prou explícit en la nostra cultura i n'hi ha molts exemples en la literatura. La virilitat és sempre una cosa que es mostra davant dels altres, que no acaba d'existir per si mateixa, i com més por es tingui de perdre-la, més exageradament es mostraran els trets que volen reflectir-la. Bourdieu arriba a parlar de «l'exaltació obsessiva de l'ego i de les pulsions socials que imposen» els jocs de la competència entre els homes. L'exercici de la violència contra les dones seria la forma més basta de demostrar el seu poder.

En el marc de la cultura patriarcal, el concepte de dominació masculina es troba íntimament lligat al de la violència masculina, ja que la violència és l'instrument més expeditiu per controlar les situacions i imposar la voluntat. Com ho explica Corsi, l'ús de la força com a mètode per a la resolució de conflictes personals es legitima més freqüentment quan l'exerceixen els homes en funció d'un model social que es basa en la supremacia masculina (Corsi, 1995).

2.2. Característiques de la violència contra les dones

És violència de gènere

Per entendre aquesta denominació de violència de gènere, cal tenir en compte el caràcter social dels trets atribuïts als homes i les dones. S'utilitza el concepte de *gènere* per identificar les diferències socials i culturals que es produeixen entre els homes i les dones, i se'l distingeix del concepte de *sexe*, amb el qual ens referim a les diferències biològiques que hi ha entre els homes i les dones. Amb aquests dos conceptes és possible entendre que la majoria dels trets de la feminitat i la masculinitat són construccions culturals, són un producte de la societat, no derivats necessàriament de la natura. Tant els trets produïts per la natura com els apresos de la cultura tenen un arrelament molt potent en els éssers humans. Fins i tot avui dia, gràcies als avenços de la ciència, es podria considerar més fàcil canviar els trets sexuals d'un individu que modificar les seves característiques psicosociològiques femenines o masculines.

Definint-la com a violència de gènere, s'ha fet un pas cap al reconeixement de la violència contra les dones. S'anomena així perquè és aquella violència exercida pels homes contra les dones, en la qual el gènere de l'agressor i el de la víctima van íntimament units a l'explicació d'aquesta violència. És violència de gènere perquè és aquella que afecta les dones pel sol fet de ser-ho. Hi ha moltes agressions i formes de violència que no tenen res a veure amb el fet de ser home o dona, mentre que aquí ens referim a la violència que exerceixen els homes per mantenir el control i el domini sobre les dones.

És un tret social i, al mateix temps, un fenomen individual

Hi ha una estreta relació entre totes les formes de violència contra les dones. En cada cas de violència hi veiem el comportament concret d'un home que duu a terme una agressió contra una dona, però això és possible perquè les pautes d'organització de la societat ho permeten i les pautes culturals donen una certa legitimitat a aquesta acció.

Hi ha prou dades per entendre que la violència contra les dones és una característica estructural de les societats patriarcals. La violència deriva de la desigualtat entre els homes i les dones i es fa necessària per mantenir les dones en situació d'inferioritat. La violència contra les dones redueix la seva participació en tots els aspectes de la vida social, ja que crea por i inhibeix les seves capacitats. La violència trastorna la vida de les dones en nombrosos camps; socava la seva confiança en si mateixes i redueix la seva autoestima tant des del punt de vista físic com psicològic; destrueix la seva salut i nega els seus drets humans.

La violència no solament és deguda a trets singulars i patològics d'una sèrie d'individus, sinó que té trets estructurals d'una forma cultural de definir les identitats i les relacions entre els homes i les dones. Aquestes característiques estructurals són les que fan que molts individus exerceixin la violència contra les dones i, el que és més significatiu, les que permeten que la societat la toleri. No seria possible entendre l'origen de la violència i el seu manteniment durant segles si la cultura dominant en una societat hi estigués en contra. Per això entenem que les estructures culturals, a les quals cal dedicar més atenció de la que fins ara s'hi ha posat, són causes fonamentals de la producció i la reproducció social de la violència contra les dones.

Això no obstant, també podríem, amb l'ajuda de l'abundant literatura psicològica, entrar a examinar les característiques individuals dels agressors i de les víctimes. Podríem veure, seguint les nombroses anàlisis psicològiques que s'han elaborat sobre aquestes qüestions, la importància de determinats factors que contribueixen a l'aparició i l'esclat d'episodis de violència i que ajuden a fer-la més greu quan estan presents. Aquests factors, entre els quals podem assenyalar diverses psicopatologies, el sadisme, el masoquis-

me, la irresponsabilitat, la brutalitat o la manca de criteris morals, tenen una gran importància en la utilització de la violència. Però a nosaltres ens interessa examinar la violència com a fet social més que com a procés de relacions personals, en el qual són més importants els trets físics i psíquics de cada individu.

En aquest estudi no mirarem de comprendre les raons individuals, en tant que trajectòries vitals que expliquen la gènesi de la violència en cada cas concret d'agressió, sinó que ens situarem en una perspectiva general i intentarem veure la qüestió de la violència com un fenomen social i global.

La raó per la qual preferim utilitzar una perspectiva més estructural que psicològica en la nostra anàlisi és que, a la vista dels reptes socials que ha d'afrontar la nostra societat per donar solucions col·lectives a aquest problema, la perspectiva sociològica pot ser més útil a l'hora de definir els criteris preventius de la violència contra les dones i les intervencions per eradicar-la.

Deriva de la desigualtat de poder entre els homes i les dones

La violència està estretament relacionada amb la desigualtat de gènere. La investigació feminista ha posat de manifest la relació que hi ha entre la violència i les formes culturals que consideren les dones inferiors als homes (Millett, 1970; Saltzman, 1992). La violència contra les dones és el resultat de la idea de superioritat masculina i dels valors que es reflecteixen en el *codi patriarcal*.

L'essència del *codi patriarcal* és una representació de la masculinitat a través del domini sobre la dona. La idea de jerarquia sexual i la identificació de la virilitat amb la superioritat masculina sobre la dona, que en l'àmbit popular s'ha anomenat masclisme, es troben intrínsecament lligades a la idea que és legítim imposar l'autoritat sobre la dona, fins i tot per mitjà de la violència. Les dones són considerades éssers inferiors, que poden ser utilitzats, menyspreats i, fins i tot, maltractats. El masclisme, terme profundament arrelat en el món hispà, ha passat a referir-se internacionalment a les idees

de superioritat masculina i a la por, entre els homes, de mostrar qualsevol tret de conducta que tingui connotacions femenines.

Com més nivell de desigualtat hi ha en el repartiment de funcions i de responsabilitats i més desequilibri pel que fa a la participació en la presa de decisions entre els gèneres, més gran és el poder que s'exerceix sobre les dones i més alt és el risc potencial que aquestes tenen de patir violència.

Hi ha un sentit circular de la relació entre violència i inferioritat femenina: el fet que els homes recorrin a la violència fa que les dones se sentin inferiors; i la idea d'inferioritat de les dones reforça la possibilitat de recórrer a la violència contra elles.

El masclisme implica la idea de superioritat de les qualitats masculines més estereotipades, com la força i l'agressivitat, i empeny els homes a demostrar-les. El desplegament d'actituds masclistes ve donat per la necessitat de demostrar-se a si mateix i als altres que s'és un home (Morilla, 2001). En la socialització dels nens s'observa que moltes d'aquestes actituds els són imposades fins i tot en contra de les seves preferències pacífiques o el seu caràcter tranquil. En l'edat adulta, aquesta demostració de ser «un home» pot arribar a tenir importància en la imposició violenta sobre les dones.

Molts dels trets que s'identifiquen amb la masculinitat són grans qualitats, sempre que no degenerin en abús de poder sobre els altres. Segons l'explicació de Morilla, per la llei del més fort, els valors que es van imposar com a trets de masculinitat van evolucionar negativament. «L'activitat es va convertir en intervencionisme, la combativitat va degenerar en agressivitat, la seguretat en un mateix es va transformar en dominació, la força va esdevenir violència i abús; l'egocentrisme es va convertir en explotació, la ment unidireccional es va transformar en despotisme, el rigor va passar a ser intransigència i l'afany de superació va degenerar en ambició» (Morilla, 2001, pàg. 101). La utilització d'aquestes capacitats com a instruments de poder i dominació van formar el sistema extrem de valors masclistes, amb un poder de coerció enorme. L'amenaça per als mateixos barons és deixar de ser «homes» si no desenvolupen aquests atributs.

La constel·lació ideològica del *codi patriarcal* està formada per una sèrie de trets que defineixen la dicotomia d'inferioritat i superioritat entre els

sexes. La creença de «tenir dret» a utilitzar la violència contra les dones és un tret patriarcal amb una llarga història, en la qual *de fet* i *de dret* la violència s'ha considerat legítima per part dels barons, especialment per als que tenien el paper de marits o pares.

També és característic del codi patriarcal la creença que els homes «tenen dret» a l'accés carnal a les dones, sense tenir en compte els desitjos i preferències d'elles. Sigui com a realitat o com a fantasia, la idea d'accedir sexualment a totes les dones forma part de l'imaginari masculí patriarcal. Aquest dret se sent com a totalment legítim respecte a la pròpia dona.

Un tret del *codi patriarcal* és la divisió radical entre puresa i pecat de les dones, la qual únicament es pot superar mitjançant la vinculació matrimonial amb un home. Aquesta classificació extrema del comportament sexual no ha existit mai en el cas dels homes, les activitats sexuals dels quals fora del matrimoni no suposaven cap deshonra per a ells ni per a les seves famílies.

La competència entre barons pel domini de les dones com a senyal de virilitat ha donat lloc a una gran agressivitat contra les dones i una vigilància extrema de la dona pròpia. Les agressions a les dones no es valoren per si mateixes, sinó respecte als altres homes. Per això l'adulteri masculí només és possible quan s'intenta accedir a la dona d'un altre.

Des del punt de vista patriarcal, es fa una conceptualització del respecte degut a una dona només en funció de qui és el seu amo. Les dones sense amo són territori lliure, obert potencialment a l'agressió sexual. La dona que no té amo ni és verge no es valora, no serveix per entrar en el joc de la dominació i tan sols és objecte de menyspreu i agressió.

La violació es considera delicte depenent de qui la pateix. Les agressions sexuals contra dones que es dediquen a la prostitució no es consideren com a tals, ni tampoc contra l'esposa, llevat que arribin a extrems molt greus. No en va els codis penals europeus, fins no fa gaire, no consideraven la possibilitat de violació si la dona no era verge.

Les dones tenen una sèrie de normes de conducta molt estrictes, la transgressió de les quals molt sovint s'invoca per justificar les agressions de

què són objecte. És en aquestes normes de domesticitat, submissió i pudor sexual, on recolza la culpabilitat femenina que aflora de manera immediata en els episodis de violència.

El *codi patriarcal*, com a forma d'entendre les relacions entre els homes i les dones, no ha desaparegut i encara té un vigor considerable entre una bona part de la població mundial. Tot i que està perdent terreny, encara té vigència en una part important de les societats conegudes i emergeix en forma de comportaments que ens semblen irracionals. Creiem que els comportaments violents són els darrers espeternecs del patriarcat, que es mostra com un sistema de dominació que es resisteix a desaparèixer. Fins i tot hi ha qui considera que la violència augmenta per aquesta resistència: «La violència interpersonal i el maltractament psicològic es generalitzen a causa precisament de la ira dels homes, individual i col·lectiva, per la seva pèrdua de poder» (Castells, 1998, pàg. 160).

Té un caràcter instrumental

La violència contra les dones és el resultat de les relacions de dominació masculina i de subordinació femenina. El poder dels homes i la subordinació de les dones, que és un tret bàsic del patriarcat, requereix algun mecanisme de sotmetiment. En aquest sentit, la violència contra les dones és la manera de consolidar aquest domini.

La violència de gènere no és una finalitat per si mateixa sinó un instrument de dominació i control social. I en aquest cas s'utilitza com a mecanisme de manteniment del poder masculí i de reproducció del sotmetiment femení.

La violència de gènere intenta domesticar la dona, fer que se sotmeti sense que se'n pugui escapar, per la qual cosa és un obstacle per a l'autonomia i la llibertat de les dones.

Quan es recorre a la violència no es desitja trencar amb la dona, sinó que es vol mantenir el lligam que la subjecta. Es tracta d'obligar la dona a tenir un comportament determinat, a mostrar una submissió sense escapatòria.

Aquest tipus de violència s'acompanya amb mecanismes psicològics de manipulació, com ara impedir que es posin de manifest els interessos contraposats i evitar en la mesura del possible la manifestació del conflicte. La manipulació i el manteniment d'una cultura que silencia la participació de les dones forma part del quadre general del patriarcat.

És estructural i institucional

La violència contra les dones no és un fenomen aïllat ni circumstancial en les relacions entre els homes i les dones, sinó que constitueix un aspecte estructural de l'organització del sistema social. Es tracta d'un fenomen social que es dona de manera transversal en totes les classes socials i que apareix en les diverses etapes del cicle vital. No és més pròpia de les classes pobres i marginades, tot i que pugui semblar-ho perquè són aquestes les que més sovint acudeixen a la policia o als serveis socials.

El patriarcat és un sistema d'adjudicació d'espais socials i de normes de conducta i, en aquest sentit, la violència contra la dona es pot interpretar com un mecanisme per tornar a «posar-la al seu lloc» i per sotmetre-la institucionalment (Molina, 1990).

La violència contra les dones té a veure amb el conjunt de l'organització social. Afecta les normes bàsiques de la societat i els models de comportament. Les normes de socialització de cada gènere l'han acceptat i legitimat històricament. S'utilitza per assegurar el sotmetiment de les dones i el compliment dels rols de servei i cura personal que se'ls han assignat. La reproducció de la distribució de funcions al si de la família i l'adscripció de posicions desiguals per als homes i les dones es garanteixen mantenint com a possibilitat el recurs a la violència.

Encara avui dia la posició familiar debilita la posició social de les dones i això ajuda a mantenir-les en situació de sotmetiment. Celia Amorós parla del parany que tenen les dones amb relació a la família: la seva posició dins de la família debilita la seva posició en l'àmbit laboral i, a l'inrevés, la seva dèbil posició en l'àmbit laboral debilita la seva posició dins de la família. Aquest és el cercle viciós que reprodueix la discriminació laboral feme-

nina: no guanyen diners perquè han de tenir cura de la família, i han de tenir cura de la família perquè no guanyen diners.

Atès aquest caràcter estructural i estable que té la violència, hi ha una resistència social a reconèixer-la. La violència de gènere es concreta en agressions individuals, però forma part d'un mecanisme social de domini d'un grup sobre un altre. És en aquest sentit en el que s'entén que el conjunt de la societat s'hagi resistit tant de temps a donar una resposta eficaç a aquest tipus de violència. Altres manifestacions de violència, com els crims de carrer o el terrorisme, obtenen de la societat una reacció molt més enèrgica. Tot i que el nombre de morts l'any per violència de parella és més alt que per moltes altres causes (incloent-hi el terrorisme), s'hi dóna menys importància perquè la resposta social no es guia tant pels danys causats com pel significat social i, encara, els aspectes «privats» de la violència de gènere ajuden a amagar-la.

És ideològica

No entenem la reacció de les dones i ens preguntem per què no es resisteixen amb més energia enfront de la violència masculina. Ens preguntem per què una dona «permet» l'agressió i es resigna al sotmetiment en el seu món privat. És la mateixa pregunta de «per què no se'n va» que es fa tantes vegades a la dona maltractada.

L'estranyesa que reflecteixen aquestes preguntes posa de manifest l'oblit dels aspectes ideològics i estructurals de la violència, la importància de les dependències socials i psicològiques, a més de les econòmiques, que vinculen les dones amb els seus agressors. Perquè el que hem anomenat *codi patriarcal* no solament afecta les creences dels homes sinó també les de les dones. I aquestes creences tenen una força enorme sobre les seves formes d'entendre el que passa, d'explicar per què es desencadena i de viure l'experiència de la violència.

Viure l'experiència de la violència prepara les dones per a l'acceptació del domini masculí i els fa creure que només el fet de dependre d'un home justifica la seva vida i la seva existència social. La bona esposa és la que es resigna. El *codi patriarcal* fa equivalents el matrimoni estable i la

unió familiar amb l'èxit personal de la dona. El fet de concebre aquests conceptes com indissociables infon a les dones la por profunda de fracassar en el matrimoni. Poden arribar a creure que ser una bona mare i una bona esposa vol dir suportar totes les agressions possibles abans de trencar la unitat familiar. És per això que el confinament de les dones en els espais domèstics va associat a la sobrevaloració del matrimoni i la maternitat.

És a tot arreu

La idea de la submissió de la dona com una forma d'assegurar la pau dins del matrimoni està encara summament arrelada entre nosaltres. Fins i tot entre aquells homes que no se senten inclinats a pegar a la seva dona no és infreqüent fer-hi al·lusions com a manera d'avisar que és una possibilitat que poden exercir. No és gens estrany veure el gest d'un marit que amenaça de pegar la seva dona. S'utilitza fins i tot com a broma en parelles on no hi ha maltractaments físics però en les quals es té consciència de la superioritat de l'home, consciència interioritzada per tots dos.

Això es posa de manifest constantment en les bromes que es fan i en el llenguatge que s'utilitza en la vida quotidiana. No és gens estrany sentir «no em parlis així, que te la clavo», «no em diguis que no, que et guanyaràs una bufetada», «no siguis pesada, que rebràs», i tantes altres expressions col·loquials d'amenaça que se senten. A través d'aquestes maneres de parlar, l'home s'adreça a la dona utilitzant amenaces potencials que, en moltes parelles, no arribaran mai a materialitzar-se. El fet que la violència no arribi a l'agressió física no significa que no estigui present en les relacions conjugals quotidianes. Encara més, aquest tipus de relació està tan interioritzada en algunes parelles, que no intenten amagar-la davant de tercers i s'expressa obertament, bo i donant més caràcter de broma a aquestes expressions quan les utilitzen en presència de coneguts, amics o familiars. No podem saber si aquestes amenaces que se senten reiteradament, a vegades en to de broma, arriben a fer-se realitat, però el que sí que sabem és que aquestes expressions lingüístiques utilitzades de forma habitual per marits «normals» serveixen per frenar les dones i les dissuadeixen d'expressar les seves opinions, els seus desitjos o les seves discrepàncies.

L'exercici rígid dels rols tradicionals d'esposa i mare col·loquen la dona en situació de risc davant la violència masculina, perquè amb ells renuncia a exercir la seva categoria de subjecte i esdevé més vulnerable als abusos del cònjuge en cas de conflicte. Un repartiment de rols molt marcat entre el marit i la dona també suposa potencialment un risc, perquè la dona se sent més vulnerable davant les pressions masculines, no solament pel fet de no tenir recursos propis de subsistència sinó per la seva especialització en el rol domèstic, que comporta, si no hi ha reciprocitat, connotacions de servitud. Anar-se'n no sembla una veritable opció per a moltes dones, tan influïdes com els seus cònjuges per aquesta forma patriarcal d'entendre les relacions de parella. A partir d'aquestes idees, la desigualtat augmenta, la inferioritat de les dones es dona per suposada i, si apareixen altres factors que hi ajudin, la violència contra la dona es converteix en un aspecte crònic de la relació.

Afecta totes les dones

La violència no es reparteix equitativament entre totes les dones, sinó que incideix de manera desigual entre elles. Aquesta desigualtat s'explica per la major o menor acceptació del *codi patriarcal* i pels factors psicològics de la biografia personal de la dona i de l'home, així com per factors socioeconòmics relacionats amb els seus recursos personals, de posició social, de situació geogràfica, etc.

Això no obstant, la violència de gènere suposa una amenaça potencial per a totes les dones pel fet que va dirigida contra tot el seu grup. Els incidents concrets i particulars de violència contra una dona afecten col·lectivament totes les dones en tant que influeixen, amb el seu exemple, en el conjunt de la societat i reforcen el poder simbòlic dels homes tot atemptant contra la igualtat de les dones. La violència és una amenaça que existeix per a totes les dones, i cada nou episodi atemoreix col·lectivament el grup de les dones i reforça la superioritat dels homes. La violència contra altres dones influeix en tota la població, i empeny la resta de les dones a tolerar conductes masculines que no tolerarien si no tinguessin por dels homes.

La violència de gènere té una funció de reforç del domini masculí ja que actua, com les accions de la màfia o del terrorisme, sobre tota la població, acovardint-la. Només les dones víctimes pateixen la violència en la seva pròpia persona, però totes les dones en resulten afectades; la violència reforça la por de totes i fomenta la subordinació als homes (Brownmiller, 1981). El mecanisme té molt en comú amb les accions de la màfia que fan mal a aquell a qui van destinades però, al mateix temps, acovardeixen la resta de la població i fomenten el silenci, la submissió i l'expansió del poder dels violents. La violència completa el quadre de limitacions socials de tota mena que pateixen les dones diàriament, com ara les pitjors oportunitats de feina, l'aïllament social i la fustigació sexual.

El fet que hi hagi violència de gènere trastorna la vida de les dones i debilita la seva autoestima en tots els àmbits. La desaparició de la violència de gènere suposa alliberar totes les dones, promoure la seva seguretat en si mateixes i ampliar la seva capacitat de participar en tots els aspectes de la vida social. La violència s'hi oposa, perquè crea por i les inhibeix en múltiples activitats.

No és natural, és apresada

La violència no és un comportament natural sinó una actitud apresada mitjançant la socialització. L'aprenentatge per dominar es legitima amb una sèrie de valors que limiten en els homes la compassió i l'empatia. Els valors que sostenen l'aprenentatge de la violència són el sexisme i la misogínia. El sexisme és el menyspreu de les dones i la creença que és convenient exercir el domini sobre elles i forçar-les a la submissió, a més de destinar-les a les tasques servils i rutinàries. La misogínia és l'odi i la por envers les dones, i també està estretament relacionada amb les creences sobre la inferioritat de les dones i la necessitat que siguin controlades pels homes (Bosch *et al.*, 1999).

Aquestes actituds són ancestrals, més pròpies d'un sistema social antic i patriarcal, però encara persisteixen i es transmeten mitjançant la socialització i l'educació dels joves. No solament es transmeten els valors patriarcal a través de la socialització, sinó que la convivència amb les mane-

res violentes i menyspreadores de tractar les dones ensenya a tolerar-les i a repetir-les. Si la identitat masculina s'identifica amb la força i l'agressivitat i, per alguna raó, aquesta identitat es veu amenaçada, la «virilitat» patriarcal recorrerà a la violència perquè aquest és el mecanisme après. En aquest sentit, les tècniques de prevenció de la violència que posen l'èmfasi en la reelaboració de les identitats masculines de nens, joves i adults adquireixen una gran importància.

La socialització es duu a terme alhora amb paraules i amb imatges. La transcendència de les imatges i de les relacions que s'estableixen durant la infància és crucial. La socialització crea les identitats i, molt freqüentment, encara els nens veuen al seu voltant, des dels primers moments de la seva vida, actituds de superioritat masculina i respostes de submissió femenina. És molt important educar els joves d'una altra manera. Igual que la socialització pot servir per ajudar que aquests valors pervisquin, també es pot utilitzar per combatre'ls i fer-los desaparèixer. Per això és molt important educar els joves, homes i dones, en actituds alternatives. Com diu Díaz Aguado, és possible educar-los en valors democràtics, fomentar l'equilibri de poder i responsabilitat dels homes i les dones, i combatre els estereotips masculins i femenins que fonamenten la misogínia (Díaz Aguado, 2001).

La família és un lloc central pel que fa a l'aprenentatge de la violència. Hi ha un model de comportament i resolució de conflictes implícitament acordat que és desigual i que constitueix el caldo de cultiu de l'aprenentatge de la violència contra les dones. En la mentalitat tradicional i patriarcal, l'essència de la vida familiar és compartir una llar i unes experiències de convivència, sense que els elements bàsics del conflicte es facin explícits; el fet d'emfatitzar el conflicte de gènere s'interpreta com a ressentiment i amargor. Això forma part del *codi patriarcal* i de la ideologia autoritària, que donen a l'*ordre* i a l'*harmonia* un valor superior al del procés de negociació i recerca de consens. La necessitat d'ordre i unitat amaga una estructura de poder en la qual el conflicte no arriba a manifestar-se perquè ja hi ha prèviament un vencedor: el pare de família.

L'ideal de l'harmonia familiar nega la realitat humana dels inevitables conflictes quotidians, que no necessàriament han de suposar un motiu de violència. Resoldre xocs d'interessos i opinions, negociar i dialogar, en

comptes d'imposar unilateralment el poder, són elements que poden conduir al creixement personal de tots els membres de la família. Sota la ideologia de l'harmonia, també hi bateguen idees desvaloritzadores de les dones que van unides al repartiment rígid de responsabilitats domèstiques i productives entre el marit i la dona en el matrimoni. La percepció que tan sols ell, que exerceix un treball remunerat, contribueix al benestar de la família està en relació amb les idees que es mantenen sobre els rols respectius dels homes i les dones. Amb aquestes idees es reforça la desigualtat de la parella: ella no val res perquè només treballa a casa i ell és l'amo perquè és qui porta els diners a casa. La dependència econòmica és un factor que ajuda a la violència, ja que reforça estructuralment la vulnerabilitat de la dona.

El treball remunerat millora la posició de les dones dins de la família, les fa menys dependents des del punt de vista social i econòmic, i redueix la seva situació de vulnerabilitat davant la violència. El treball remunerat de les dones pot ajudar a plantejar els conflictes de la parella en termes de major igualtat i, en aquest sentit, contribueix a contrarestar la violència. El treball fora de la llar dóna a les dones un ingrés econòmic que és una forma d'independència respecte del seu marit. Hi ha un respecte social més gran associat a l'aportació d'ingressos econòmics a la família que a l'aportació de treballs domèstics. El treball remunerat augmenta l'estatus social de la dona i la seva posició al si de la família, amb el consegüent canvi d'equilibri de poder i decisió. El treball fora de casa sol comportar formes de seguretat i protecció legal, amb la qual cosa augmenten els drets d'aquestes dones, que, a més, són menys vulnerables econòmicament. El treball també posa els individus en contacte amb l'exterior, i els permet una experiència i uns contactes socialment valuosos.

És tolerada socialment

La violència masculina ha estat tolerada tradicionalment com un fet «natural» i és transmesa en l'educació dels nens i les nenes, així com en els models masculins que presenten els mitjans de comunicació. Hi ha una certa acceptació social de la violència o, si més no, no hi ha un rebuig tancat i definitiu. Diem això perquè no es donen les mateixes reaccions davant les

agressions de gènere que davant d'altres tipus d'agressions, encara que els danys siguin semblants. Per exemple, és molt freqüent que els veïns o familiars assisteixin com a testimonis passius de la violència contra les dones. A vegades s'ofereixen per ajudar i consolar la víctima, però molt rarament posen denúncies, ni hi intervenen, ni declaren contra l'agressor. Només a poc a poc, i molt recentment, la nostra societat comença a prendre's seriosament que aquesta forma de violència és cosa de tots.

Un reflex de l'acceptació social de la violència són les maneres de referir-s'hi per mitjà de bromes o hipèrboles sobre el que la violència pot significar d'amor passional. No és infreqüent llegir a la premsa articles pretesament irònics sobre la violència de gènere. Un cas molt escandalós ha estat el dels articles publicats per Francisco Umbral, en els quals fa l'ullet a la resta dels homes i, de passada, insulta el conjunt de les dones. En les seves columnes en un diari de tirada nacional ha arribat a escriure obscenitats d'aquest tipus: «La femella violada sembla que tingui un altre gust, com el conill de bosc; nosaltres ja només gaudim de dones de piscifactoria», sense produir cap mena d'estupefacció. El mal gust, aplicat a fer apologia de la violència contra les dones, no té a vegades el rebuig social que hauria de tenir.

També les mateixes víctimes accepten en certa manera la violència en el sentit que la consideren com un destí, i l'afronten amb el fatalisme de qui creu que no pot evitar-la. Com que el rebuig social de la violència no és gaire ferm, no és segur que es pugui comptar amb suport quan es denuncia. Els costos de tota mena que té per a les dones denunciar la violència que pateixen són enormes. La societat afronta els fets analitzant amb massa severitat les possibles responsabilitats de la víctima. Quan es tracta d'agressions sexuals, no és infreqüent convertir la víctima en responsable i buscar els possibles motius que ella hagi donat per a l'agressió; en els casos de violència domèstica s'intenta molt sovint investigar les provocacions de la víctima.

En la història d'aquests delictes topem amb la complicitat de la tradició i de la religió, que s'han inclinat a veure la violència com un fenomen inevitable. S'afronta la violència masculina d'una manera fatalista, declarant que sempre ha estat així, i s'interpreta com una prova que envia la providèn-

cia i que la dona ha de suportar. Resignar-se i no rebel·lar-se han estat els «bons» consells que han rebut moltes dones maltractades. Si una dona no se sotmet amb docilitat, passa a ser responsable de la violència que pugui patir.

Passa inadvertida i és difícil de percebre

Com que es tracta d'un tret estructural de la majoria de les societats, la violència contra les dones és molt difícil de percebre. Con que el primer pas per afrontar un problema social és fer-lo visible això ha estat un dels objectius inicials de les denúncies feministes, ja que abans passava socialment inadvertida. La violència contra les dones ha hagut de ser denunciada perquè es comencés a veure. La situació té alguna cosa de circular: no és possible veure-la si no es considera que és un problema, i només és possible definir-la com a problema després d'haver-la fet visible.

Tan habitual és el caràcter que té, que la major part de les vegades la violència passa inadvertida a una societat que mira cap a una altra banda. La violència no es veu, però tampoc no es vol veure. En molts casos no es percep pel caràcter habitual que presenta; però, al mateix temps, quan es fa evident, tot són excuses per no reconèixer que és un problema. Hi ha nombrosos mecanismes per minimitzar-la i amagar-la.

Tot i que la violència contra les dones és un dels crims més estesos i menys coneguts de la història de la humanitat, fins fa molt poc temps no s'ha considerat com a tal, sinó com un dels trets habituals del comportament en la majoria de les societats conegudes. No comença a ser considerada un crim fins a finals del segle xx. Anteriorment, amb prou feines es reconeixia i es percebia. En aquest aspecte, amb la violència de gènere passa el mateix que amb molts altres problemes socials, que no es perceben fins que s'identifiquen com un problema. Com ha explicat Blumer, el primer pas per solucionar un problema és reconèixer-lo; i per reconèixer-lo, cal identificar-lo i definir-lo; abans no existeix (Blumer, 1972).

A partir del seu reconeixement, el rebuig social és la forma més eficaç de combatre aquesta violència. El Consell d'Europa afirma en els seus documents que és necessari un canvi fonamental d'actituds perquè arrel·li en

les nostres societats la idea que la violència és inadmissible. Desenvolupa aquesta idea sota el lema *Tolerància Zero davant la Violència de Gènere*. Es tracta de fer que els homes agressors siguin responsables de la seva conducta i d'exigir-los que abandonin el recurs a la violència. Per fer-ho, cal que es reforci la idea d'igualtat entre els homes i les dones en totes les polítiques i en tots els projectes, de manera que es doni més poder i capacitat de negociació a les dones (Consell d'Europa, 1997). Es persegueix un canvi d'actituds que porti a no tolerar la violència contra les dones en cap de les seves modalitats, un canvi absolut respecte a la violència de gènere, amb la qual cosa siguem cada vegada més sensibles a qualsevol dels seus aspectes i a qualsevol nivell d'intensitat.

Per tot això, un dels primers objectius de l'acció davant la violència de gènere serà fer-la visible i donar a conèixer les seves característiques. Començar a veure-la i fer-la inadmissible com a comportament ancestral que es guia pel codi patriarcal. Defensar políticament la igualtat entre els homes i les dones i, en conseqüència, deslegitimar totes les conductes que busquen el sotmetiment de les dones i la jerarquització de les relacions de gènere.

III. Orígens i evolució del codi patriarcal

La violència contra les dones té el seu origen en el patriarcat, que és una forma de domini i organització social que han compartit gairebé totes les societats conegudes històricament i que no ha començat a ser qüestionada fins fa poc temps.

Totes les societats conegudes participen, poc o molt, dels trets que identifiquem com patriarcat, organització social en la qual els homes posseeixen el poder i mantenen sotmeses les dones. Les seves manifestacions són molt diverses, i s'han anat atenuant d'una manera extraordinària durant els darrers anys en les societats més desenvolupades, però encara no han desaparegut del tot en cap d'aquestes societats.

3.1. Origen del patriarcat

L'extensió del patriarcat és universal i abraça tota mena de societats. Les formes de sotmetiment femení es donen tant en les societats primitives com en aquelles més desenvolupades que presenten formes complexes i sofisticades d'organització social, i en cada una d'elles adopten trets diferents.

Manuel Castells defineix el patriarcat com «una estructura bàsica de totes les societats contemporànies. Es caracteritza per l'autoritat dels homes sobre les dones i els seus fills, imposada des de les institucions. A fi que s'e-

xerceixi aquesta autoritat, el patriarcat ha de dominar tota l'organització de la societat, des de la producció i el consum fins a la política, el dret i la cultura. Les relacions interpersonals també estan marcades per la dominació i la violència que s'originen en la cultura i en les institucions del patriarcat» (Castells, 1998, pàg. 159).

La causa originària i al mateix temps perpetuadora de la violència de gènere és la necessitat de sotmetre les dones, que constitueix per al patriarcat un aspecte estructural del seu funcionament. La imposició del poder es fonamenta en la cosificació de les dones, en l'apropiació del seu cos i de la seva força de treball, i la violència és necessària per mantenir aquestes relacions desiguals de poder, quan la socialització i altres formes d'integració social no són suficients.

Les investigacions antropològiques que han provat de conèixer les primeres formes d'organització social ens parlen del patriarcat com una estructura bàsica de famílies organitzades al voltant del pare o baró de més edat. L'autoritat de l'home dins de la família és el punt de partida de l'autoritat i del poder dins del grup social. Aquesta primera forma d'organització social basada en el poder masculí imposa el sotmetiment de les dones.

El sistema de dominació patriarcal és comú a totes les cultures des dels inicis de la història coneguda i fins al present. La seva universalitat és una de les armes psicològiques més potents, ja que li permet basar la seva legitimitat en la natura (Millet, 1970).

Tot i que el funcionament del patriarcat s'entén bé, no és gens clar com va poder començar el sotmetiment de les dones. Les teories evolutives mantenen que les diferències biològiques entre els homes i les dones, que els fan exercir un paper diferent en la reproducció humana, estarien en l'origen de les seves diferents funcions socials. Inicialment es va produir un repartiment del treball segons el qual les dones es van dedicar a parir i a criar els fills, mentre que els homes van tenir com a feina buscar l'aliment i protegir el grup. I a partir de l'especialització de cada gènere en aquestes funcions s'explica un desenvolupament més gran de les capacitats socials i guerreres en el cas dels homes, i un desenvolupament més gran de les capacitats domèstiques en el cas de les dones. Segons aquestes teories, la necessitat de

protecció que van tenir les dones durant els seus períodes de reproducció, que en les societats primitives abraçaven tota la seva vida, és l'origen de la dependència femenina. Al mateix temps, l'evolució va potenciar la força física dels homes com a característica vinculada a les funcions de protecció i lluita a l'exterior, i es produeix a favor d'aquests un avantatge comparatiu pel que fa a l'intercanvi social i les capacitats de domini exterior. Força i capacitat que van utilitzar gradualment per desenvolupar el poder masculí i sotmetre les dones.

Tot i que no s'ha pogut demostrar que la genealogia de les diferències de poder entre els homes i les dones es desenvolupés d'aquesta manera, ben aviat les dones apareixen com a objecte dels intercanvis que realitzen els homes. La teoria de Lévi-Strauss sobre les estructures elementals del parentiu explica que l'intercanvi de dones és la forma inicial d'establir aliances entre els grups socials més simples. Els matrimonis, que els homes pacten entre si lliurant-se respectivament les seves germanes, serien les formes primitives de pacte polític. Gerda Lerner reprèn les idees de Lévi-Strauss i afirma, si fa no fa, que una de les primeres modalitats del comerç és l'intercanvi de dones (Lerner, 1990).

Ara bé, tant si és per comerciar o per concloure aliances, per intercanviar dones primer cal dominar-les, ja que s'han de sotmetre a les decisions preses pels homes. Aquesta seria l'explicació de l'aparició original de la violència. No hi pot haver domini ni disposició sobre les dones sense alguna forma de violència, sigui utilitzant l'ús de la força sobre elles o bé simplement amb l'amenaça per aconseguir la seva obediència.

La sociologia clàssica ratifica les anàlisis de l'antropologia, i Durkheim assenyala la diferenciació de tasques entre els homes i les dones com la primera forma de divisió social del treball. La divisió social del treball té els seus primers antecedents en la diferenciació de les tasques que s'adjudiquen a cada sexe des dels orígens de la humanitat. Aquesta diferenciació, que, com ja hem assenyalat, té el seu origen en les diferències biològiques i les diferents maneres de participar, dels homes i de les dones, en la reproducció, s'institucionalitza. I això dona lloc a uns estereotips molt diferenciats del comportament femení i masculí, amb l'assignació de trets psicològics per a

cada sexe i el desenvolupament de característiques adequades a aquests estereotips. S'assigna un valor diferent als diversos rols, amb una sobrevaloració dels rols assignats als homes. S'adjudiquen unes tasques, i després es justifica el fet de no poder canviar-les. A poc a poc, la cultura i tots els valors que la sustenten reforcen aquesta diferenciació i jerarquització de les posicions socials dels homes i de les dones.

3.2. Reforços culturals

La religió, la filosofia i la literatura ajuden a configurar la ideologia i els valors que la sustenten i serveixen com a instruments d'aprenentatge i com a model de conducta a les successives generacions. El dret fa que cristal·litzin els valors i els costums i els converteix en normes de conducta. La nostra cultura s'ha nodrit de les idees patriarcals sobre el sotmetiment de les dones i ha sancionat el dret dels homes a utilitzar la violència contra les dones per assegurar aquest sotmetiment.

En tota la nostra història cultural apareix d'una forma constant i reiterada el binomi sotmetiment i violència pel que fa a les relacions respectives dels homes i les dones. El sotmetiment de les dones no s'exerceix únicament mitjançant la imposició de la força sinó també a través del control ideològic, que es mostra moltes vegades fins i tot més eficaç. Les formes de pensar, d'entendre les relacions de gènere i de comportament social dels homes i de les dones, ajuden a respectar un ordre social desigual molt més encara que la pura imposició de la força. En aquest sentit s'entén la importància que la ideologia i la religió tenen en la configuració de les posicions socials respectives dels homes i les dones.

Veurem, a grans trets, algunes de les manifestacions del codi patriarcal tal com s'ha manifestat en la cultura occidental. Les religions que s'hi han desenvolupat incorporen la idea de la inferioritat de les dones i de l'aplicació de la violència sobre elles. Tant en la mitologia grega com en les tradicions judeocristianes, que van tenir una gran influència en la nostra cultura, s'insisteix en els trets de superioritat de l'home, al mateix temps es reforça sistemàticament la idea d'inferioritat i dependència de les dones.

En cada època, el dret serveix per refermar les normes socials de submissió femenina, i restringirà enormement el seu camp d'acció tot delimitant les seves capacitats respecte als drets dels homes. Les lleis han estat l'instrument fonamental per mantenir les dones en situació de dependència, ha impedit que fossin ciutadanes de ple dret i les ha situat com a dependents dels homes en l'única esfera on podien actuar, l'esfera privada.

Les històries de la mitologia es van començar a transmetre com a narracions orals, i van ser conegudes per tothom abans que passessin a formar part de l'escriptura de l'èpica i el teatre grec (Kirk, 2002). D'aquesta manera van servir com a transmissors de cultura, i van ensenyar a les successives generacions el comportament violent dels homes poderosos. La naturalitat amb què es reflecteixen en els textos clàssics les violacions i els maltractaments infligits a les dones és part integrant de l'aprenentatge cultural, a través del qual successives generacions han après com es mantenen les posicions respectives dels homes i les dones en la nostra cultura.

La mitologia grega és plena d'episodis de domini dels homes sobre les dones i de la utilització de la violència per exercir-lo. Els déus grecs són violents i agressius. Són constants les històries que narren com rapten, violen o intenten forçar les dones. Les violacions es produeixen amb molta freqüència i són poques les nimfes o les mortals que aconseguen escapar-se de la persecució de Zeus i de les demandes sexuals dels altres déus. Poques vegades la sort o l'habilitat deslliuren les dones d'aquest tràngol. Només s'explica algun cas com el de Dafne, una nimfa que, volent escapar-se del déu Apol·lo, és transformada en llorer, i gràcies a això evita ser violada. El més freqüent és que la violència tingui èxit. Zeus és el més poderós dels déus i el més violent, i persegueix nombroses deesses o mortals; però també són nombroses les històries de violacions perpetrades per altres déus menors.

Entre els mortals, la violació també era un fet molt freqüent. Les epopeies gregues ens expliquen com es comporten els herois i els reis que van a la guerra, els quals s'apoderen de les dones dels seus enemics i les fan esclaves seves. El tràfic de dones no és un fenomen nou de la nostra època, sinó que existeix des de fa molt de temps. Les dones eren el botí de la guerra i es repartien segons l'estatus dels guerrers, que tenien dret a escollir d'acord amb

el seu rang. El començament de la *Iliada* narra la còlera d'Aquil·les contra Agamèmnon perquè aquest vol prendre-li l'esclava que li havia correspost, i és a partir d'aquest enfrontament que s'esdevenen tota mena de desgràcies entre les files de l'exèrcit grec. Tant l'*Odissea* com la *Iliada* expliquen que els guerrers grecs rapten i s'apoderen de les dones dels seus enemics, les violen i les fan esclaves seves, i els exigeixen un comportament domèstic i servil que substitueix el de les esposes que van deixar per anar a la guerra.

També el maltractament infligit a l'esposa és narrat amb naturalitat en la mitologia grega, on apareix com un comportament habitual. En el cant primer de la *Iliada* s'hi pot llegir que Zeus acostuma a apallissar Hera, la seva esposa, quan s'irrita contra ella. Ho explica Hefest, el fill de tots dos, que es declara incapaç de defensar-la, ja que alguna vegada que ho va fer va ser expulsat de l'Olimp: el seu pare Zeus el va agafar pels peus i el va estavellar contra el terra, amb la qual cosa va quedar coix per sempre.

La combinació de la ira del déu més poderós i del sotmetiment a les seves ordres de tota la resta de l'univers presenta una escala jeràrquica de poder i d'obediència. I a la base d'aquesta escala hi ha les dones, el sotmetiment de les quals s'assegurava mitjançant la violència.

Malgrat la gran difusió de l'ús de la violència contra les dones, en la societat grega van gaudir d'un estatus més elevat i van tenir més importància que en altres èpoques posteriors (Duby i Perrot, 1991). Hi va haver moltes deesses a l'Olimp, i a la majoria d'elles se'ls dedicaven temples i ofrenes. La mitologia politeïsta permetia a les dones tenir un lloc entre els déus. Tanmateix, en el llenguatge grec, tot i l'existència de deesses, «el que era diví» només s'enunciava en masculí. La raó, *logos*, també era un atribut únicament masculí, i de fet l'inici del pensament filosòfic i científic va ser protagonitzat per pensadors clarament misògins. Filó d'Alexandria va distingir l'intel·lecte-masculí de la sensació-femenina. Aquest és un aspecte fonamental de la concepció grega de la diferència sexual que ha calat profundament en la cultura occidental.

Hipòcrates, Plató i Aristòtil van dividir els sexes en un sexe fort i un sexe dèbil i inferior, des del punt de vista fisiològic, intel·lectual, sexual i ètic. Segons tots els grans pensadors fundadors de la cultura clàssica, la dona

era inadequada i incompleta. Com va escriure Aristòtil: «Les femelles són més dèbils i més fredes de mena, i cal considerar el seu tarannà com un defecte natural»; «La femella, en tant que femella, és un element passiu, i el mascle un element actiu». Aquestes frases són una petita mostra del que Aristòtil pensava sobre les dones. En els seus textos, Aristòtil justificava la marginació del que era femení, ja que tenia una visió naturalista sobre les diferències sexuals, que perduraria incontestada durant segles (Valcárcel, 1997).

3.3. Ordre públic i violència privada

La ciutat romana era un «club d'homes» on els barons lliures tenien el dret de participar en les activitats polítiques en peu d'igualtat respecte als altres ciutadans. Aquest estatus de ciutadà el tenien aquells que posseïen un patrimoni domèstic, és a dir, el dret d'imposar la seva voluntat sobre un domini de béns materials, dones i esclaus. Les dones estaven excloses dels «oficis civils», com la representació davant la justícia, la procuració, etc., que eren per definició «virils», reservats a aquells que tenien poder sobre d'altres. Els qui eren ciutadans gaudien de la llibertat política i de la igualtat davant la llei, i participaven en l'administració i en la justícia; eren subjectes actius, amb dret a participar en deliberacions i tribunals, i estaven subjectes a les normes de les lleis constitutives o del dret públic. Però tan sols els homes podien ser ciutadans (Duby i Perrot, 1991).

A Roma, el dret públic regulava tot allò que afectava la col·lectivitat i, per tant, protegia valors que no estaven subjectes a cap tipus de negociació particular. Els judicis es duïen a terme en condicions d'obertura i visibilitat per magistrats assignats per defensar el bé públic. «La *res publica* engloba tot el domini pertanyent a la col·lectivitat, i que per això, de dret, es considera *extra commercium*, el que no ha de ser objecte de bescanvi o de mercat. Mentre que la *res privata* es troba, per contrast, situada *in commercio e in patrimonio*, és a dir, en relació amb un poder diferent, el del *pater familias*, exercit principalment en l'àmbit tancat, replegat sobre si mateix, del *domus*, de la casa» (Duby i Perrot, 1991, pàg. 20).

A la Roma de l'època de Ciceró, la privacitat equivalia a actuar com a simple particular, en la intimitat. *Privatum* feia referència als recursos propis, les coses domèstiques. *Privus* designava alhora el que era singular i el que era personal. En aquest àmbit, el dret civil permetia un ampli marge de negociació entre els ciutadans propietaris, ja que el seu patrimoni era un assumpte que no afectava la resta de la col·lectivitat. Els menors, les dones i els esclaus eren «propietats» que el senyor de la casa utilitzava al seu gust. Podia decidir no reconèixer un fill seu i, per tant, fer-lo fora de casa tan bon punt naixia o llençar-lo a les escombraries. Podia «cedir» sexualment la seva esposa com a regal als seus amics. Per descomptat, podia pegar, violar i fins i tot matar els seus esclaus. La violència, per tant, era la norma acceptada de tractar els subordinats, i de fet el *pater familias* tenia el dret de cometre els abusos que volgués contra ells, sense arriscar-se a ser acusat per això davant la justícia.

Plutarc, teoritzant sobre el matrimoni, el definia com una unió simbiòtica que barreja els cònjuges fins al punt que ja no es poden diferenciar l'un de l'altre, de manera que han de compartir els seus béns i els seus fills sense fer distincions. Però sota aquesta aparença d'unió hi havia una relació de forces que sempre era favorable al marit. El marit era descrit com a rei, mestre, principi actiu, mentre que la seva dona era mirall i alumne. Segons aquesta doctrina, l'esposa havia d'atenir-se a una passivitat consentidora, a una adequació sistemàtica a la manera de viure del seu marit. Al capdavall, la barreja en què consistia la unió conjugal es reduïa al renunciament per part de l'esposa a tot allò que li podria pertànyer com a propi: déus, amics, ocupacions, béns..., amb vista a una adaptació mimètica a la vida religiosa, econòmica i social del marit (Sissa, 1991).

El dret romà va convertir la divisió dels sexes heretada d'Aristòtil, incloent-hi la subordinació «natural» de les dones, en una qüestió jurídica, i reconeixia la *majestas* o poder del marit sobre la seva dona. S'imposaven entre els sexes funcions legalment dictades, la qual cosa facilitava la transmissió de l'ordre patriarcal. El *pater familias* romà era tot aquell ciutadà baró que ja no es trobava sota la potestat paterna i que, per tant, encara que no tingués fills, podia ser el qui exercia la potestat i disposava de l'herència.

Tot i que podien heretar béns del seu pare, les dones eren alienes a aquest ordre successori del poder. El poder o *potestas* del pare implicava que tots els seus fills estaven subjectes a la seva voluntat, i que només així podien heretar. La mare no tenia mai *patria potestas*, per la qual cosa no podia adoptar ni elegir el seu hereu; no tenia descendents que depenguessin d'ella jurídicament i la tutela dels seus fills menors passava del seu marit al parent masculí més pròxim. Tot això implicava que, si es quedava viuda, era mestressa de si mateixa, però mai no tenia poder sobre els altres. Quan una dona es casava, el marit es convertia en el seu pare, el seu superior i el seu amo, i s'hi havia de sotmetre.

3.4. Les religions monoteistes

La societat europea esdevé encara més patriarcal amb l'extensió de les religions monoteistes com la jueva i la cristiana. Amb la creença en un sol déu, masculí i totpoderós, les dones desapareixen dels temples i dels ritus i sacrificis religiosos, espai en el qual havien gaudit d'un cert protagonisme.

Els símbols associats a la feminitat es degraden i gradualment es van associant al mal, la destrucció i el pecat. La màxima encarnació del pecat és Eva, la dona que provoca l'expulsió del paradís per a la resta dels mortals. Eva és la que arrossega a la perdició, la que es deixa seduir pel mal. Per culpa d'Eva, Adam i tots els seus fills es veuen condemnats.

En el text comú de les religions jueva i cristiana, l'Antic Testament, s'hi expliquen nombroses històries de sotmetiment i inferioritat femenines, si bé és, principalment, a través de certes interpretacions dels textos sagrats que es va elaborant una doctrina que separa cada vegada més els homes i les dones, desvaloritza tot el que és femení i representa les dones com a portadores de perills i ocasions de pecat.

Entre els grups jueus i cristians més ortodoxos hi trobem fins avui, d'una manera semblant, la segregació dràstica dels espais i la prohibició que les dones tinguin accés a nombrosos ritus religiosos. Les pràctiques exagerades de purificació femenina i el sentit de contaminació de la unió sexual entre l'home i la dona assoleixen les seves cotes més altes en aquestes religions.

La doctrina i les normes que l'Església catòlica ha donat al matrimoni i a les relacions entre els homes i les dones estan d'acord amb aquesta misogínia inicial dels textos sagrats i la interpretació dels pares de l'Església. «Esposa et dono, no pas esclava», diu el sacerdot a l'home en el ritual del matrimoni. El sol fet d'esmentar l'esclavitud en el moment del matrimoni comporta la imatge de subordinació per a les dones, encara que intenti explícitament atenuar-ne el rigor. Dir que l'esposa no ha de ser esclava implica alhora dos missatges: que cal negar-ho perquè molts dels contraents així ho pensen, i que el que s'acosta més a la posició de la dona en el matrimoni és l'esclavitud. La declaració ritual del matrimoni catòlic, amb la connotació de propietat de l'esposa que transmet, estableix una relació de forta desigualtat entre els cònjuges, de manera que ella està obligada a obeir, mentre que a ell se l'invita a no ser molt tirà en la seva autoritat. «Et dono esposa», és a dir, una persona obligada a l'obediència; però no abusis d'ella. La recomanació, que invita a suavitzar el comportament de l'espòs, implica la capacitat que aquest té de no seguir-la.

El camp semàntic en el qual es mouen els rituals del matrimoni cristià és el de l'autoritat del marit i la subordinació de la dona, el de l'amo i l'esclava, el del poder i la subjecció. L'epístola de sant Pau, que es llegeix a la cerimònia del matrimoni, reitera la posició subordinada de la dona: «Que estiguin les casades subjectes als marits», i insisteix, per si de cas algú no se n'hagués adonat: «Així com l'Església està subjecta a Crist, així les dones ho han d'estar als seus marits en tot». Seguidament exhorta els marits a estimar les seves dones, «que cada un de vosaltres estimi la seva dona com a si mateix, i que la dona temi i estimi el seu marit». El primer i més necessari és la por: que temi el marit en primer lloc, i després que l'estimi. De manera que la por de la dona envers el marit apareix com a pilar fonamental del matrimoni en la seva concepció catòlica. Davant aquestes formes inicials de pacte matrimonial, no és gens estrany que els marits recorrin a una cosa més forta que les amonestacions per fer-se obeir. En aquestes paraules hi ha implícita la legitimitat de la violència masculina contra l'esposa. Des d'un punt de vista simbòlic, estan establertes les bases del càstig físic de l'home sobre la dona.

La subordinació femenina no s'observa únicament en els textos de sant Pau, que ha estat considerat el més misogin dels pares de l'Església. Els textos litúrgics ofereixen milers d'oportunitats per marcar la jerarquia dels sexes. Per exemple, en el tema de la fidelitat, gairebé no s'exhorta els homes a respectar i ser fidels a les seves dones, mentre que aquesta obligació es recorda constantment a les dones, tant en les misses de matrimoni com en posteriors mandats i exemples. La fidelitat sexual ha estat una obligació per a les dones, però no ho ha estat de la mateixa manera per als homes. A la Bíblia i en els rituals religiosos apareix clarament la idea que no és tan forta l'obligació de fidelitat conjugal en el cas dels homes com ho és en el cas de les dones. En els advertiments, els càstigs possibles i les formes de respondre a les transgressions, la doctrina ha deixat un ampli marge de llibertat als homes. Amb això es reforça la posició de poder i autoritat de l'home sobre la dona, tradició que justifica i legitima l'ús del càstig físic de l'esposa almenys com una possibilitat. Què és el que han de témer les dones dels marits? Per descomptat, els càstigs davant la desobediència, i potser alguna cosa més.

La semàntica de l'esclavitud a l'hora de parlar de la dona en el matrimoni catòlic no és una excepció de la seva manera de referir-se a les dones, sinó que entronca amb idees centrals i molt repetides altres vegades sobre la posició femenina. Aquesta és la idea inicial, fins i tot amb la Verge Maria, que és la imatge de dona més excelsa i més lloada de totes les que ens ofereixen els textos sagrats. En la Verge Maria hi trobem des del primer moment una actitud de submissió i sotmetiment com a tret fonamental de la seva persona. Les primeres paraules que d'ella es coneixen són: «Heus aquí l'esclava del Senyor», amb què contesta a l'àngel que se li apareix i li anuncia que ha estat escollida per ser la mare de Déu. Al Nou Testament hi surten poques dones, i totes tenen una posició de subordinació, tal com correspon a la societat de l'època que descriu; però, tanmateix, és amb relació a la mare de Crist, a la qual se li dóna un paper central i extraordinari respecte a les altres dones, amb qui més clarament s'utilitza el símbol de l'esclavitud.

La influència de la doctrina de l'Església ha estat molt potent en la cultura europea, ja que aquesta va adquirir elevades cotes de control sobre la vida quotidiana a Europa, a través dels seus censos, escoles parroquials, tribunals i inquisidors. La Reforma protestant i la Contrareforma van compor-

tar un nou període de guerres religioses i d'augment del poder ideològic de les esglésies. Es va reforçar la institució matrimonial i la castedat. Fins i tot en casos de crueltat extrema per part dels seus marits, les dones no podien separar-se, llevat que, per la impossibilitat de tenir fills, es declarés nul el matrimoni. L'Església, i sobretot l'Església catòlica, tenia una doctrina clara: ningú no podia separar el que Déu havia unit. D'aquesta manera, la institució que sotmetia la dona esdevenia indestructible. Com que el dret garantia un blindatge addicional al matrimoni i impedia que la dona tingués drets propis, la institució matrimonial era una presó per a la dona.

La religió ha influït especialment en la vida quotidiana de la gent i en les relacions dels sexes en la vida privada. La dona no tenia control sobre la seva propietat, ni potestat sobre els seus fills, ni independència econòmica, i no li quedava altre remei que acceptar la infidelitat i la violència, i conformar-se al model de l'esposa sumisa. A les dones que es queixaven al seu confessor del tractament que els donava el seu marit, se'ls recomanava que ho acceptessin com un patiment enviat per Déu, i que ho veiessin com la seva pròpia ascensió al Calvari. Havien de resar perquè el seu marit canviés, però havien d'acceptar la voluntat de Déu (Hufton, 1995).

3.5. La maldat de les dones

Els pobles bàrbars que van fer desaparèixer l'Imperi romà van mantenir una bona part dels aspectes patriarcals d'aquest imperi. A l'època medieval, l'estatus de propietat privada de les dones respecte als seus marits va romandre inalterat. En les glosses medievals s'hi poden trobar definicions del que és privat en les quals la foscor i l'imperi arbitrari dels homes es manté: «La vida privada ha de restar amagada», «no és permès esbrinar o donar a conèixer el que passa en una casa particular». La privacitat era representada per la closa o la clausura, que figurava en la legislació com a límit del dret públic. Les lleis dels burgundis i dels bàvars definien el domini privat com la casa, les propietats i les persones voltades per una tanca, i castigaven severament tot aquell que intentés sobrepassar aquest límit. L'Europa medieval hereta els principis de separació del que és públic i el que és privat, i, dins d'aquest darrer àmbit, el poder absolut del baró. Si un intrús cometia qualse-

vol delictes o crims a l'interior d'aquest recinte privat, el càstig era doble. Això no obstant, si el delictes el cometia algú de l'interior del recinte, el magistrat no podia entrar-hi ni jutjar res, llevat que el cap de la casa l'autoritzés a fer-ho. Les dones, els menors i els serfs depenien de l'amo de la casa. Si sortien fora del recinte domèstic i no els acompanyava el seu amo, el dret «públic» passava a substituir el poder patern (Vecchio, 1992).

L'educació d'un jove consistia a aprendre el maneig de les armes i la utilització del cavall. Un cop tenia control sobre les armes, rebia la investidura del seu pare, un cop a l'esquena, que significava que a partir d'aleshores podria batre's i matar en defensa de la seva parentela. Els francs establien un paral·lelisme entre els homes i els porcs senglars: mentre que els mascles atacaven, les femelles fugien. Aquesta era la condició dels humans, agressió i tendresa, superioritat i inferioritat. Les lleis de la caça eren les lleis de la vida. La inferioritat de la dona i del nen era deguda a l'omnipresència de la violència privada. La vida era molt violenta, i l'assassinat representava perfectament la virilitat.

L'home era el cap de la parentela i era propietari de les seves filles, poder que passava a les mans dels marits quan es casaven. Els esposos pagaven un dot per les dones. L'honor de la família era un valor sacrosant que es defensava amb sang. Les dones havien de ser controlades en tot moment per tal que no taquessin l'honor de la seva família. Una dona violada es considerava corrompuda i ja no valia res, i ni tan sols tenia dret sobre els seus propis béns, com especifica el Codi Euric visigot. Això no obstant, com en el cas de l'Imperi romà, cap llei germànica no legislava contra la violació marital. El rapte era una pràctica comuna, i anava seguida de la violació, que assegurava la propietat de la dona. La dona violada no tenia altre remei que casar-se amb el raptor, i si la jove s'hi havia avingut es convertia en la seva esclava. D'aquesta manera, l'honor quedava fora de perill (Casagrande, 1992).

Durant l'Edat Mitjana, ni en els textos d'origen laic ni d'origen clerical no es feia servir la paraula «amor» en sentit positiu. Només hi havia lloc per parlar de passió sensual i destructiva. La paraula «amor» designava relacions de caràcter extraconjugal. La dona era considerada com un ésser còsmic, lunar, nocturn, que es temia igual que es temien els eclipsis. La dona

era un misteri i un perill, l'origen de l'impuls irracional que podia tacar el nom de la família i arruïnar mitjançant les seves arts ocultes l'home. La noció d'impuresa colpejava sobretot la dona, encara que l'home fos responsable de nombrosos delictes sexuals en la realitat quotidiana. A la figura de la dona com a font i origen de l'amor, com a bogeria destructora dels sentits, calia arrencar-li la natura perversa perquè pogués entrar en la dignitat d'una relació conjugal i maternal, constructora de la societat.

Els arxius de les ciutats d'Itàlia, França i Anglaterra parlen de dones violades per tota mena d'homes. El fet de sortir al carrer a la nit sent dona era un veritable perill. En teoria, les lleis castigaven els violadors, però a la pràctica la dona havia de demostrar que havia estat atacada. Fins i tot, des del segle XII, a Anglaterra es considerava que l'embaràs de la dona era una demostració que aquesta havia consentit la relació i que, per tant, no havia estat violada, i a partir del segle XIII els càrrecs de violació podien ser rebutjats si l'agressor l'acusava de ser prostituta. La violació, a la pràctica, passava a ser culpa de la mateixa víctima.

L'adulteri suposava el repudi automàtic de la dona casada, que era estrangulada i llançada a un pantà. La mort era l'única solució que purificava l'honor de la família. L'home adúlter no era considerat culpable, les seves aventures sexuals no embrutaven el nom de la família; mentre que la dona era considerada una criminal i, en conseqüència, era executada en públic. L'arquebisbe de Reims (840-882) descriu com els grans propietaris es desempallegaven de la seva dona quan volien substituir-la per una altra dona: l'enviaven a inspeccionar les cuines i, un cop allà, un esclau escorxador les degollava. Aquest «divorci a la carolíngia» permetia un segon matrimoni perfectament legal, després de realitzar prèviament un pagament a la família de la dona per l'homicidi (Vecchio, 1992).

Les dones eren considerades com una propietat sexual dels homes, i el seu valor disminuïa si les «utilitzava» algú que no fos el propietari legal. Des d'aquest punt de vista, l'honor masculí depenia de la castedat femenina (Sara i Matthews, 1992). Els càstigs contra les dones adúlteres es caracteritzaven per una gran severitat i eren exercits per les autoritats eclesiàstiques. Les dones podien ser executades, mentre que els barons adúlter pagaven

una multa pel seu comportament. Quan les autoritats civils van començar a compartir la jurisdicció amb l'Església pels delictes sexuals (a partir del segle XVI), la llei secular seguia permetent que els tribunals condemnessin a mort les dones acusades d'adulteri. Els crims d'honor van ser una part normal de la vida quotidiana a Europa durant tota l'època medieval i moderna. Atès que l'honor de la família era un bé sagrat que depenia exclusivament de la sexualitat de la dona, s'intentava controlar la castedat femenina. Quan una dona es desviava de la conducta honrosa, era molt freqüent castigar-la i fins i tot assassinar-la. Els crims d'honor es consideraven tan naturals que no eren perseguits per la justícia (Duby, 1987).

Els sermons de les parròquies parlaven d'esposes desobedients que havien estat escanyades o enverinades per haver fet el que els seus marits els havien prohibit. Els capellans contribuïen a sembrar la por i la coacció a través de la seva facilitat per arribar a les dones. Els sacerdots instruïen les esposes sobre com, on i quan sortir, i com comportar-se per no cridar l'atenció. Havien d'evitar sortir al carrer i, quan hi sortien, anar sempre acompanyades, amb la mirada baixa i distant. Sens dubte, la forma suprema de desobediència d'una dona era ser infidel al seu marit (Duby, 1987).

L'esposa ideal era afable i forta, per tal que pogués tenir una descendència nombrosa, submissa i silenciosa. En un acte sacramental francès, Déu explica a Eva: «Estima Adam, estima'l tant com la vida... sotmet-li sempre el teu cor i no t'allunyis mai dels seus ensenyaments». El *Ménagier de París* comparava la bona esposa amb un gos, «perquè encara que el seu amo li pegui i l'apedregui, el gos el segueix». Boccaccio també donava consells a l'esposa «que desitgi una vida tranquil·la, feliç i sense problemes amb el seu home: que sigui humil, pacient i obedient» (Anderson i Zinisser, 2000). La faula més il·lustrativa del que s'entenia per una dona ideal és al *Decameron* de Boccaccio, en el qual la jove Griselda, una donzella humil, es casa amb un senyor i li dona fills, obediència i benestar, fins que ell li arrabassa els fills i li anuncia que la substituirà per una altra esposa. La bona Griselda no protesta, i la seva submissió fa que el marit li torni els fills i es quedi amb ella. La lliçó que calia aprendre era clara: fins i tot davant les pitjors vexacions, l'esposa havia d'acceptar-ho tot amb resignació; només així se salvava.

Al segle xv, va néixer un nou estereotip de la dona malvada que agafa el relleu d'Eva: la bruixa. A partir d'aquest segle, els fenòmens demoníacs i obscurs s'associaven a la natura femenina i, per tant, tota dona era en potència una aliada del diable. Les bruixes participaven en sectes del dimoni, que es reunien en assemblees nocturnes, on adoraven el diable i feien banquets amb orgies. Quan en un poble hi passaven desgràcies, se solia buscar una bruixa culpable dels fets. Al principi, van ser els jutges laics els qui es van encarregar de la repressió de les bruixes, i des de finals del segle xv els inquisidors religiosos van començar a perseguir aquestes dones. El 1484, el papa Innocenci VII va nomenar directament dos inquisidors per a la vall del Rin. Dos frares dominics, Jacob Sprenger i Henri Institoris van publicar *El martell de les bruixes* el 1486, servint-se de textos misògins de l'Antic Testament i de l'Antiguitat. Argumentaven que, ja que Eva va ser creada de la costella d'Adam i la costella és un os corb, la dona només podia tenir un esperit tortuós i pervers. La caiguda i l'expulsió del paradís n'era una mostra. En aquesta obra també es dediquen diversos capítols a descriure com les bruixes es confabulaven per retirar als homes la seva capacitat sexual (Sallman, 1992).

La dona era considerada especialment perillosa per la seva sexualitat. Joan Crisòstom descrivia la dona com «l'enemiga de l'amistat, el dolor inevitable, el mal necessari, la temptació natural, la calamitat desitjable, el perill domèstic, el flagell delectable, el mal natural pintat de colors clars». Segons Sallman, les bruixes servien com a bocs expiatoris amb una doble utilitat: d'una banda, l'home, incapaç de dominar la natura, necessitava explicacions sobrenaturals; i, d'altra banda, la societat necessitava culpables i els va trobar entre els elements inconformistes i marginals. De fet, la majoria de les bruixes cremades eren dones solteres o viudes, dones rebels i independents que representaven un veritable perill per a l'ordre patriarcal. No eren esposes obedients, no estaven controlades, i podien exercir lliurement els seus poders ocults. Una ordre de Felip II, de l'any 1595, feia referència a les velles com a particularment sospitoses de crims de bruixeria per la seva condició de dones solitàries (Sallman, 1992).

Les èpoques àlgides de la caça de bruixes corresponen als segles xvi i xvii. Només al sud-oest d'Alemanya es van executar més de 3.200 persones

per bruixeria entre el 1571 i el 1670. El mite demonològic es va ampliar prenent com a base els suposats casos de la histèria femenina i els trastorns mentals. Es va passar de la imatge de la dona heretge a la imatge de la dona boja. En tots dos casos, la dona marginal havia perdut la raó, presa de forces ocultes i destructives. Tant si era prostituta, bruixa o boja, la societat havia de controlar i castigar la mala dona. És probable que pel sol fet de trobar-se al marge de la tutela d'un marit, milers de dones fossin víctimes d'aquests estereotips.

3.6. El sotmetiment femení en la literatura

La literatura serveix com a referent i model de conductes. Hi ha molts exemples en la literatura que mostren l'exercici de la violència com a prerrogativa masculina, i la submissió com a conducta esperada de les dones. No és difícil triar uns quants casos que ens portin les imatges del que tractem aquí. Quan examinem els textos més populars de la literatura europea, hi advertim la presència constant de la por envers la violència sexual en el subconscient femení i el seu exercici com a possibilitat real i concreta a les mans dels homes forts i poderosos. També hi són molt freqüents els exemples de maltractaments domèstics, incloent-hi les pallisses propinades pels marits a les seves esposes, així com el tancament i la limitació de la llibertat de les dones. Shakespeare, per exemple, tracta els temes de la violència contra les dones: la violació a *Lucrecia*; les relacions conjugals vistes com un procés de doma de la dona rebel, a *La feréstega domada*, i la qüestió de la gelosia i l'assassinat, a *Otel·lo*.

En la literatura espanyola també hi trobem, des dels seus orígens, múltiples referències a la situació desigual del matrimoni i als mecanismes d'ajust de l'home i de la dona dins d'aquest matrimoni. Al segle XIV, a *El conde Lucanor*, es narren les relacions conjugals com un procés de doma en el qual es persegueix la docilitat i l'obediència de l'esposa. Un dels contes que presenta l'infant don Juan Manuel, en el seu llibre d'exemples, explica la història d'un marit que des de la primera nit del matrimoni infon por a la seva dona matant de forma salvatge davant seu un gos, un gat i un cavall com a mostra del que és capaç de fer si el desobeeixen. La història és curta i

brutal, i es presenta, igual que la resta dels contes que integren *El conde Lucanor*, amb el propòsit didàctic que tenen totes les històries d'aquest autor. Com ha escrit Moreno Baez, «les històries de don Juan Manuel reflecteixen la realitat espanyola de l'època amb tota la seva riquesa i complexitat».

Uns segles més tard, Cervantes escriu sobre Espanya i s'interessa per la vida i els costums de la gent de menys rang. Les aventures d'*El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha* ens mostren una societat plena de murrís, estrafolaris i gent senzilla, desitjosos de passar una bona estona. En aquest retrat de costums que és el *Quijot*, les al·lusions a la posició de les dones són molt freqüents. A través dels seus diferents personatges es repeteixen les idees estereotipades sobre l'interès de les dones pels cosmètics i sobre el descontrol dels seus desitjos. «La natural inclinación de la mujeres que, por la mayor parte, suele ser desatinada y mal compuesta» (cap. LI, part I). Això no obstant, el que ens interessa més de l'obra de Cervantes és que constata l'obligació d'obediència de la dona respecte al marit, obligació que apareix com una idea indiscutible, davant la qual l'autor reflexiona, amb una certa ironia, per mitjà d'exemples en els quals els homes queden bastant malparats. En una de les històries que expliquen a l'*hidalgo*, una dona protesta davant el seu marit perquè li ordena que rebi a casa un amic mentre ell és fora, i la resposta del marit és «que aquél era su gusto y que no tenía más que hacer que bajar la cabeza y obedecerle» (cap. XXXIII, part I). A través de les aventures d'aquesta obra es manifesta reiteradament que les dones han d'obeir els seus marits fins i tot en els casos en què elles siguin més intel·ligents i espavilades que ells. Com quan posa en boca de la dona de Sancho Panza: «Que con esa carga nacemos las mujeres, de estar obedientes a los maridos aunque sean unos porros». Ironia que no li impedeix acceptar i repetir el refrany que simbolitza la subjecció tradicional de la dona espanyola: «Por el siglo de mi madre que no nos hemos de mudar un paso de nuestra aldea: la mujer honrada, la pierna quebrada y en casa» (cap. V, part II).

El que transmet la literatura d'aquesta època, com a reflex de la societat del seu temps, és l'obsessió per l'honra que domina tots els temes i està present en totes les obres. No cal dir que també apareix al *Quijot*, on juntament amb l'obligació de ser obedient, es parla del perill que l'esposa sigui infidel i deshonri el marit: «como la carne de la esposa sea una misma

con la del esposo, las manchas que en ella caen, o los defectos que se procura, redundan en la carne del marido, aunque él no haya dado, como queda dicho, ocasión para aquel daño..., así el marido es principalmente la deshonorra de la mujer, por ser una misma cosa con ella. Y como las honras y deshonorras del mundo sean todas y nazcan de carne y de sangre, y las de la mujer mala sean deste género, es forzoso que el marido le quepa parte dellas y sea tenido por deshonorado sin que él lo sepa» (cap. XXXIII, part I).

El teatre, la diversió més popular del segle, és la font principal d'exemples i moralitats sobre la vida quotidiana de l'època. En les obres del segle XVII hi trobem nombroses situacions que mostren la importància de l'honor i la forma de garantir-lo mantenint les dones «al seu lloc». L'honor és el gran tema del teatre clàssic espanyol, especialment els casos d'honor conjugal, en els quals la dona culpable és eliminada per tal de restablir l'ordre simbòlic del patriarcat. En aquest gènere tràgic, l'honor agreujat, o fins i tot la sospita del greuge, és venjat amb la mort de la causant de la deshonorra. La subjecció de les dones i la seva obediència al marit és la gran moralitat del teatre d'aquest segle, en les obres del qual, des de la comèdia fins al drama, es mostra que les dones poden ser castigades o fins i tot mortes, si això és necessari per assegurar la seva obediència. «Pusísteme la mano en el rostro por celos», diu la protagonista de *La Dorotea* en l'obra de Lope de Vega. I en una altra obra d'aquest autor es repeteix un terrible refrany sobre la dona casada: «La mujer, como la mesa, siempre sojuzgada y la boca, como la muleta, siempre ensangrentada».

Calderón de la Barca és potser qui millor va descriure l'obsessió per l'honra com a element fonamental de la societat de la seva època, i en gran manera l'honra es vincula al control de l'esposa. *El médico de su honra* i *El pintor de su deshonorra* són exemples de comèdies on la idea de l'assassinat per gelosia apareix amb tota naturalitat. Un altre aspecte que també s'hi reflecteix sense donar-hi la més mínima importància és el de castigar i pegar a l'esposa. L'honra i l'honor són qüestions d'homes, però resideixen en les dones. La virilitat del baró es retrata en la virtut de la seva dona. En aquesta competència de prestigi i de poder entre els homes, les dones són objectes; la seva dignitat no està mai en joc, perquè elles no són res més que instruments. La culpa, tanmateix, sempre recau sobre les dones. La literatura del

Segle d'Or és plena de casos de dones violades o enganyades que són les primeres a sentir-se avergonyides. Elles no es rebel·len, no busquen venjança ni publicitat per al seu afront; busquen perdó. L'objectiu més comú és el matrimoni amb l'agressor com a manera d'amagar el deshonor de la seva família. I moltes d'elles tenen tan assumit el sentiment de culpa que desitgen morir. Algunes heroïnes de Calderón són joves agreujades la sortida de les quals és escollir entre el matrimoni o la mort com a manera de salvar l'honor del pare.

A aquestes històries que ens explica la literatura, s'hi afegeixen els documents que alligonen directament les dones i transmeten la mateixa ideologia de diferència, inferioritat i sotmetiment. A través de llibres piadosos i manuals de doctrina cristiana, trobem formes directes d'alligonar les dones. *La perfecta casada*, obra de Fray Luis de León, és un exemple d'adoctrinament de les dones casades en la qual s'inculca el respecte a l'autoritat dels homes i el sotmetiment de les dones als seus marits. «Así como a la mujer buena y honesta la naturaleza no la hizo para el estudio de las ciencias, ni para los negocios de dificultades, sino para un solo oficio simple y doméstico, así les limitó el entender, y les tasó las palabras y las razones... conténtense con lo que es de su suerte, y entiendan en su casa y anden en ella, pues las hizo Dios para ella sola».

3.7. La filosofia, la psicologia i altres sabers

La Il·lustració es va caracteritzar per una crítica racional de les tradicions i la religió, i va pretendre alliberar l'home mitjançant el coneixement. El concepte d'un dret natural i de la igualtat originària entre tots els individus és la idea revolucionària que incorpora la Il·lustració i que desenvoluparà políticament la Revolució Francesa amb la *Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà*. D'aquí sorgeixen les idees bàsiques d'igualtat entre els sexes que tornaran a esgrimir les dones que exigeixen el seu complet desenvolupament a través dels drets polítics i del sufragi femení en els sistemes democràtics de començaments del segle xx.

Tot i això, el discurs de la Il·lustració no és unitari, encara que alguns dels seus representants van defensar els drets de les dones, aquest moviment

alliberador no les va incloure. Entre els igualitaris, Diderot considerava que calia canviar les lleis per posar fi al sotmetiment de les dones. També Condorcet creia que era possible millorar la condició de les dones per mitjà de les lleis i va arribar a preparar un projecte d'instrucció pública igualitària per als dos sexes. Condorcet va defensar per escrit i amb l'acció política la inclusió de les dones en el dret de la ciutadania. Al mateix temps, una bona part del pensament filosòfic que col·loca les dones en una posició apartada i secundària té les seves arrels en la Il·lustració.

Una part del discurs biologicista de la Il·lustració inaugura el modern discurs antifeminista, que intenta mantenir les dones en els seus rols tradicionals apel·lant a una natura biològica que marca el destí dels individus, i, al mateix temps, els seus debats són la poderosa arrel del pensament feminista (Puleo, 1993). Com ha escrit Cristina Molina, la Il·lustració no va complir les seves promeses pel que respecta a les dones, però sí que ha estat el punt de partida ideològic dels èxits d'igualtat aconseguits durant el segle XX.

Un dels millors exemples pel que fa a teories filosòfiques i morals il·lustrades que pretenen ser alliberadores, i no ho són per a les dones, és el de Jean-Jacques Rousseau. En les seves obres, Rousseau es presenta com un paladí dels drets i les llibertats dels homes, un defensor d'una nova societat més lliure i il·lustrada, i, tanmateix, no dubta a al·lisonar les dones sobre la seva subjecció, i predicar el seu sotmetiment a l'autoritat dels homes (Cobo, 1995). A *Emili o de l'educació*, Rousseau proposava un model pedagògic pel qual es desenvolupés al màxim el criteri intel·lectual dels nens, mentre que les nenes les presentava com a éssers passius i sentimentals fets per servir l'home.

Com ha assenyalat Rosa Cobo, Rousseau trenca la seva pròpia lògica quan, al mateix temps que considera la igualtat entre tots els individus com el principi essencial de l'estat de natura, dona per feta la subordinació de la dona a l'home dins de la família i veu aquest sotmetiment com una cosa «natural». Això no obstant, la seva contradicció més greu és la que es presenta entre la subjecció en què «naturalment» es desenvolupa la dona i la insistència en el fet que cal utilitzar l'autoritat i el càstig per assegurar-la. La primacia de l'home va acompanyada de la necessitat que la dona aprengui a patir i suportar la injustícia i els greuges del marit (Cobo, 1995).

Rousseau va ser un dels precursors de les novel·les sentimentals que van arrasar a Europa al segle XVIII i durant una bona part del segle XIX. En la seva obra *La nova Eloïsa*, igual que ho seran després les protagonistes de moltes d'aquestes novel·les, les dones eren dolços refugis del sentiment; i, precisament, van ser les dones de les classes altes les qui es van aficionar més a aïllar-se del món per devorar novel·les romàntiques. En aquestes novel·les s'exalçava l'amor com a via gairebé mística de realització personal. En els seus somnis, les dones podien imaginar-se com les heroïnes que transformaven l'home gràcies al poder del seu amor; podien fantasiejar amb grans passions. Això no obstant, al si de les famílies, durant aquesta època, va prevaler l'autoritat masculina en l'educació, en el matrimoni i en l'organització familiar. Tot i que amb les novel·les sentimentals es podien escapar a mons d'amor i fantasia, el control sobre la vida, la ment i la sexualitat de les dones va continuar marcant les seves vides.

La retòrica sentimental de Rousseau amaga una lluita soterrada de poder entre els membres del matrimoni. La subjecció d'una part no es manté sense la violència de l'altra, però això es dissimula sota la ideologia de l'amor romàntic. L'amor romàntic s'utilitza com un comodí ideològic, a través del qual les dones s'accontenten amb les seves aspiracions amoroses i íntimes, allunyades de la vida pública. Juntament amb aquest element ideològic de l'amor romàntic, es va desenvolupar el nou culte a la intimitat. En la literatura romàntica, la dona quedava situada al seu lloc, al lloc que el patriarcat li assignava, que era l'esfera de la intimitat, ara adornada amb poesia. Com diria Balzac: «La dona és una esclava que cal saber situar en un tron».

Malgrat la deriva patriarcal del pensament il·lustrat, el feminisme va utilitzar les idees filosòfiques de la Il·lustració per fer les seves primeres reivindicacions teòriques en nom de la universalitat de la raó. L'obra de Wollstonecraft *Una reivindicació dels drets de la dona*, publicada el 1792, s'esforça a atacar els prejudicis socials de l'època que furtaven a la dona els drets humans proclamats pel nou ordre polític. D'altra banda, els primers grups de dones que s'organitzen com a tals de cara a una acció política alliberadora sorgeixen sota les banderes de la Revolució Francesa (Molina, 1990).

Especulacions filosòfiques sobre les dones

El desenvolupament de la filosofia racional il·lustrada va intentar canviar la mirada social sobre les dones, però el romanticisme va acabar imposant-se. Per a molts filòsofs del segle XIX, l'autonomia moral i l'individualisme suposaven un problema a l'hora de situar els drets de la dona. Era una gran contradicció defensar els drets de l'home i del ciutadà i seguir tractant les dones amb una mirada medieval. Kant va introduir la noció que el matrimoni és un contracte lliure entre dos subjectes, cosa que va horroritzar Hegel, que defensava que el matrimoni era una unió moral per la qual dues persones es convertien en una sola persona jurídica, el cap de família (Fraisse, 1993). Segons Kant, la dona era un ésser lliure i racional, i la raó era precisament la que la destinava a la seva única tasca de reproductora de l'espècie. Finalment, Kant justificava que, tot i ser lliure, se sotmetés a un home. També, segons Fichte, la dona afirmava la seva dignitat convertint-se en mitjà de satisfacció per al baró. Tots dos filòsofs pensaven que, per motius sexuals, la dona és dependent de l'home, i per això delega la seva funció de ciutadana en el seu marit.

Hegel té un diagnòstic molt negatiu sobre les dones. Les seves opinions no estaven gaire allunyades de les d'Aristòtil: creia que el baró representa l'objectivitat i la universalitat del coneixement, mentre que la dona encarna la subjectivitat i la individualitat, dominada pel sentiment. Per això, en les relacions amb el món exterior, el primer suposa la força i l'activitat, i la segona la debilitat i la passivitat. L'únic camp d'actuació que es reconeix a la dona és la família. El lloc de la dona es redueix a la moralitat subjectiva, la seu de la qual és la família. Els homes han de viure per a l'Estat i les dones per a la família (Valcárcel, 1997).

La filosofia política de Hegel proposa un discurs desqualificador de les dones, que les exclou de la ciutadania, afirmant que els barons són superiors i els únics posseïdors de drets. És el que Valcárcel ha qualificat de misogínia romàntica. La masculinitat s'identifica amb l'esperit i la llei del dia, mentre que la feminitat es relaciona amb les ombres, els aspectes quotidians i la natura. Schopenhauer donarà continuïtat a Hegel, amb una misogínia més oberta i sense embuts: la inferioritat de la dona és un tret natural res-

pecte al qual no hi ha res a fer; la dona necessita un amo i ha de ser educada en la submissió (Valcárcel, 1997).

El pensament liberal també es presenta dividit respecte a la qüestió de les dones. Stuart Mill va ser un dels pensadors que va combatre més la idea que la dominació d'un sexe per un altre era un fenomen natural. Ell va proposar l'educació i la llibertat com les úniques vies possibles per acabar amb aquestes idees absurdes. Va defensar els drets de les dones oposant-se tant al discurs de la inferioritat com al discurs de l'excel·lència, el qual pretén allunyar les dones del món real en nom dels valors suprems de la maternitat i la família (De Miguel, 1994). Va ser el primer parlamentari anglès que va proposar la reforma legal que donés el vot a les dones i va ser el gran advocat de la igualtat de l'home i de la dona en el matrimoni. Va morir el 1873, sense veure assolits els seus objectius.

La «naturalització» de la violència

Des de l'antiguitat, la desigualtat dels sexes s'ha basat en les diferències naturals i sexuals dels homes i les dones. Tot i que al segle xx moltes d'aquestes diferències, si més no pel que fa a drets, han quedat superades, continuen estant presents.

Un procés interessant des d'un punt de vista filosòfic i polític, que es produeix al segle xx per explicar la violència contra les dones és el de la seva «naturalització», fent-la aparèixer com un impuls masculí natural i incontrolable. Amb això s'amaguen i es neguen les diferències de poder entre els homes i les dones, donant a les relacions de gènere el caràcter de «naturals», en un determinat moment històric i en una societat donada, de manera que es fa molt difícil replantejar el conflicte i reivindicar la igualtat. A aquest procés hi han contribuït activament les noves ciències del segle xx, i ho han fet de manera significativa l'antropologia evolucionista, la psicologia i la psicoanàlisi.

La «naturalització» que s'ha difós al llarg del segle xx és la forma més recent de legitimar i excusar la violència de gènere; convertint-la en quelcom intrínsec de la psicologia masculina, se li ha donat carta de naturalització.

L'explicació de la violència com a tret natural i fonamental de l'ésser viril apareix i s'expandeix amb una força de convicció enorme a través de les ciències mèdiques i psicològiques del segle xx. La conducta dels homes s'explica com una derivació de l'agressió natural del gènere masculí, i el sotmetiment de les dones com un tret també natural lligat a la passivitat de la femella humana. No hi fa res que aquests estereotips es contradiguin frontalment amb alguns mites o esdeveniments històrics. Es decreten «científicament» una sèrie de característiques sexuals secundàries com a trets masculins i femenins, tot i que en realitat tenen molt més a veure amb l'organització social i la socialització diferenciada dels nens i les nenes. Posteriorment, s'utilitzen com a excuses i justificacions dels abusos derivats d'aquests comportaments. És a dir, s'han «naturalitzat» com a caràcters sexuals secundaris el que no són sinó normes apreses de comportament, resultants d'un ordre social determinat.

Una bona part de l'aparell teòric de la psicoanàlisi es pot interpretar en aquest sentit de reforç de les idees patriarcals. Segons Freud, el masoquisme és tant una condició relacionada amb l'excitació sexual com una expressió de la natura femenina. Freud, igual que Aristòtil, considerava que «masculí» era sinònim d'actiu i «femení» era sinònim de passiu. Els psicoanalistes més ortodoxos encara avui atribueixen a la psicologia femenina un caràcter masoquista, basat en la constatació de la seva debilitat física, la possibilitat de ser violada, les experiències físicament doloroses de la menstruació i el part, i el seu suposat paper passiu en l'acte sexual.

També ha contribuït a aquesta forma de naturalitzar l'agressivitat masculina l'antropologia d'inspiració darwinista, que, buscant els orígens de la diferenciació de gènere, troba en l'evolució l'explicació de les diferències masculines i femenines. Darwin va establir un quadre clar de les diferències sexuals en el seu llibre *L'origen de l'home*. «Sembla que la dona difereix de l'home en la seva condició mental, principalment en el fet que és més tendra i menys egoista... La dona, seguint els seus instints maternals, desplega les qualitats amb els seus fills en grau eminent; per consegüent, és versemblant que pugui estendre'ls als seus semblants. L'home és el rival d'altres homes, li agrada la competència i tendeix a l'ambició, la qual amb molta facilitat es converteix en egoisme. Pel que sembla, aquestes últimes qualitats constitueixen la mísera herència natural. És generalment admès

que, en la dona, les facultats de la intuïció, de ràpida percepció i potser també d'imitació són molt més vives que en l'home; però algunes d'aquestes facultats, almenys, són pròpies i característiques de les races inferiors i, per tant, corresponen a un estat de cultura anterior. La principal distinció pel que fa a les facultats intel·lectuals dels sexes es manifesta en el fet que l'home arriba en tot allò que emprèn a un punt més alt que la dona, tant si es tracta de coses en què es requereix un pensament profund, raó o imaginació, o simplement l'ús dels sentits i de les mans» (Darwin, 1989, pàg. 473).

Seguint igualment el credo darwinista, els sociobiòlegs expliquen la conducta en termes d'ajust evolutiu. L'agressió és una tècnica de supervivència dels pobles caçadors primitius en la lluita pel predomini del territori i les femelles. La violència es justifica com a resultat de la competició entre mascles per imposar els seus gens en la descendència. En el moment en què un baró se sent amenaçat al seu territori de reproducció, reacciona violentament. Els sociobiòlegs argumenten que els mascles són molt més propensos a sentir gelosia sexual extrema perquè la seva paternitat no està garantida (Daly i Wilson, 1988).

Un exemple actual del desenvolupament d'aquestes teories és el de Helen Fisher, que explica l'agressivitat masculina en termes d'evolució des de les formes més primitives de societat. Segons aquest plantejament, la necessitat de protegir el grup i satisfer les seves necessitats alimentàries ha portat els homes a utilitzar l'agressió i la força, i aquells entre els quals aquestes qualitats han tingut un desenvolupament més gran són els que han destacat i han aconseguit sobreviure, amb la qual cosa han transmès aquests trets als seus descendents. També l'evolució de les dones es realitza a través de la seva adaptació a les tasques de la maternitat. Les característiques femenines com la passivitat i la domesticitat, que la psicologia identifica com a trets propis de les dones en les societats occidentals modernes, són, segons Fisher, el resultat de l'adaptació mil·lenària de les dones a les tasques de la reproducció i la cria que els han estat tradicionalment encomanades (Fisher, 1999).

L'aparell ideològic del patriarcat es veu reforçat amb l'ajuda d'aquestes ciències, que mantenen la bondat del sistema social, titllen de desviades

les conductes que no se sotmeten a la norma patriarcal, i amenacen amb el caos i la destrucció del sistema social si hi ha canvis en els aspectes centrals de la relació entre els homes i les dones. Quan apareixen dones fortes, valentes, independents, decidides a no deixar-se intimidar, es busquen explicacions estranyes de carències infantils i s'intenta estigmatitzar-les com a individus inadaptats, a més de responsabilitzar-les de qualsevol problema que s'esdevingui en el seu entorn personal i familiar. Sobretot es tendeix a responsabilitzar aquestes dones dels problemes que puguin tenir els seus fills.

No és gens estrany trobar en tota mena de publicacions i mitjans de difusió aquesta forma tan insidiosa de mantenir quietes les dones, relacionant tots els problemes de les societats modernes amb els canvis recents en la posició social de les dones. Un dels últims i més publicitats representants d'aquestes confuses teories és Fukuyama, que amenaça que amb l'arribada de les dones al poder polític desapareixeria l'agressió de les instàncies de poder i els països desenvolupats acabarien caient víctimes dels seus enemics. Fukuyama està espantat per l'equilibri de poder entre els homes i les dones, que creu que s'està produint als Estats Units, i relaciona la suposada agressivitat masculina amb la necessària fermesa política en l'àmbit de política general. Fa una transferència de la psicologia individual a la forma d'exercir el poder. I conclou que si ja no seran els homes els qui manin, Estats Units no tindrà prou energia per lluitar contra els seus enemics. Aquest autor és un exemple fefaent d'ideologia patriarcal i resistència als canvis en la relació de poder dels gèneres, en tant que expressa nítidament els seus temors i amenaça amb mals greus si es permet un cert equilibri entre els homes i les dones (Fukuyama, 1997).

3.8. La fallida de la legitimitat del patriarcat

Amb el triomf simbòlic de les teories polítiques democràtiques i amb el desenvolupament de les idees feministes sobre la igualtat de drets entre els homes i les dones, el patriarcat desapareix com a sistema bàsic d'organització del poder social. Tanmateix, les mentalitats no canvien al mateix ritme amb què es produeixen els canvis polítics, i les idees i creences del *codi patriarcal* es mantenen en una bona part dels ciutadans, que si bé viuen en

societats democràtiques en les quals políticament s'ha declarat la igualtat de drets entre els dos gèneres, han estat socialitzats sota formes tradicionals i desiguals d'entendre les relacions entre els homes i les dones. Amb la instauració de la democràcia el patriarcat ha perdut la seva legitimitat, però les mentalitats encara segueixen sent patriarcal.

Amb la fallida de la legitimitat del patriarcat, assistim a l'enfonsament de tot el seu aparell ideològic. Es comença a qüestionar el poder dels homes sobre les dones i, per tant, deixa de ser legítima la violència de gènere com a aspecte estructural de l'ordre social. Podem dir que som en plena etapa de transició, en la qual, encara que el patriarcat ha perdut la seva legitimitat, no ha deixat de tenir vigència. És més, en certa manera, la seva resistència a desaparèixer és la que explica la brutalitat de certes formes de violència que s'exerceixen contra les dones.

És evident que aquest procés de deslegitimació del patriarcat és el que ha destapat l'existència de la violència i ha començat a qüestionar-la. La violència, que ha existit sempre, només fins fa poc temps provoca rebuig i oposició. Com que es qüestiona el poder de l'home sobre la dona com a sistema legítim de dominació, les institucions que el sustenten van trontollant, i es posa de manifest, amb més cruesa que mai, la il·legitimitat d'aquesta violència que s'exerceix per mantenir-lo. Justament ara que comença a esquerdar-se el patriarcat i justament als països en què més deteriorat es troba, és on es percep amb més força l'existència de la violència contra les dones i on es denuncia amb més vigor. L'explicació d'això és que la denúncia de la violència de gènere no es dona en aquells llocs on la violència és més forta, sinó en aquells on més il·legítima resulta.

Un cop que des del punt de vista polític es declara la igualtat entre els homes i les dones, l'existència de la violència de gènere deixa de tenir sentit i legitimitat. S'ha passat de la tradició al crim. Les dones deixen d'estar confinades en el silenci de l'àmbit privat. Les agressions contra les dones ja no són vistes com a proeses ni com a trets necessaris de l'ordre social, sinó com a violacions dels drets individuals i com a crims. Continuen sent una arma de guerra i una arma contra les dones, però han estat repudiades ideològicament i no poden ser objecte de vanaglòria. Si algú presumeix d'a-

quests crims, ha de fer-ho amb compte. Es desmorona el patriarcat, tot i que els seus darrers espeternecs encara són molt potents i les formes de combatre'ls segueixen sent difícils.

En el seu llibre sobre les societats de la informació, en el capítol dedicat a «La fi del patriarcat», Manuel Castells desenvolupa la teoria de com la incorporació laboral de les dones augmenta el seu poder de negociació i debilita l'autoritat patriarcal. Primer a poc a poc, i després reforçant els seus arguments amb les teories del moviment feminista, les dones treballadores transformen el funcionament intern de les seves famílies i en qüestionen l'autoritat masculina. La família patriarcal, pedra angular del patriarcat, està fent fallida, però això no significa que moltes de les seves estructures socials, psicològiques i econòmiques deixin d'existir immediatament. «Els problemes de discriminació, opressió i maltractament de les dones no han desaparegut, i ni tan sols han disminuït d'intensitat de forma substancial. De fet, encara que s'ha reduït una mica la discriminació legal i el mercat de treball mostra tendències igualadores a mesura que augmenta l'educació de les dones, la violència interpersonal i el maltractament psicològic es generalitzen, a causa precisament de la ira dels homes, individual i col·lectiva, per la seva pèrdua de poder» (Castells, 1998, pàg. 161).

IV. Modalitats de la violència contra les dones

La violència afecta les relacions entre els homes i les dones en totes les seves formes i presenta múltiples aspectes segons quin tipus de sotmetiment femení persegueixi. La violència abraça totes les esferes de la vida de les dones; es desenvolupa dins de la família, influeix en les maneres d'establir les relacions sexuals, i afecta el món del treball, les formes de lleure, la cultura i els estils de vida.

Les diferents formes de violència de gènere són perceptibles tant en les relacions quotidianes com en la regulació de la sexualitat del grup social. Són homes els qui exerceixen la violència, però els agents d'aquesta violència no són solament els homes, perquè cal no oblidar que també les dones estan immerses en el sistema social i subjectes a la seva influència. Molt freqüentment són les dones els agents d'aquesta violència en tant que transmissores de les normes de desigualtat i sotmetiment entre els gèneres a través de la socialització dels seus fills i de les seves filles. D'això en tenim una mostra terrible, que reflecteix així mateix el caràcter estructural d'aquesta violència, en el cas de les mutilacions genitals realitzades a les nenes en algunes societats africanes, una pràctica que transmeten i de la qual s'encarreguen les dones. L'assimilació cultural que tenen aquestes dones de les normes de la seva organització social els impedeix adonar-se de la cruïsa de la violència a què sotmeten les joves.

Totes les formes de violència de gènere estan relacionades entre si, hi ha una continuïtat entre elles, i totes tenen relació amb el patriarcat. Les agressions sexuals, l'assetjament sexual a la feina, les agressions domèstiques o les violacions no s'entenen sense la ideologia patriarcal de menyspreu i inferioritat de les dones.

4.1. Risc de violència i factors que l'agreuken

Quan pensem en les formes de violència contra les dones, hi ha un aspecte que cal tenir en compte i és el que nosaltres considerem factors que agreugen la vulnerabilitat i el risc de les dones davant la violència, si bé alguns autors estimen que són violència econòmica. Aquest apartat inclou totes aquelles formes de discriminació econòmica que situen les dones en una posició de menys recursos, menys oportunitats socials i menys capacitat de negociació en termes de les seves relacions familiars.

La manca d'oportunitats laborals en algunes zones del planeta, la discriminació de les dones en el treball remunerat a la majoria d'elles i el fet de tenir menys oportunitats d'ocupació, promoció i salari en totes les societats conegudes, situen les dones en una posició de desavantatge econòmic que té repercussions molt importants en tota la seva vida. A això s'hi afegeixen les condicions discriminatòries estipulades per nombroses legislacions sobre la propietat i els drets successoris de les dones, que els fan molt més difícil que als homes accedir a la propietat i, amb això, al control de les seves pròpies vides en la major part de les societats actuals.

Tot això té una relació estreta amb la violència de gènere. Quan examinem aquestes formes de discriminació, es pot discutir si hem de parlar de violència econòmica o no; però el que sí que és indiscutible és que aquestes discriminacions col·loquen les dones en una posició de debilitat econòmica que les fa més vulnerables davant la violència i que fa que els sigui més difícil escapar-se de les agressions de que poden ser objecte.

Unes altres qüestions que cal assenyalar en relació a la violència contra les dones són les de les circumstàncies que poden ajudar a agreujar-la, com és el cas de l'emigració, en la qual hi ha diversos aspectes que poden fer

augmentar el risc i la vulnerabilitat de les dones davant la violència. D'una banda, l'augment de les tensions i dificultats de la vida personal i familiar en les circumstàncies tan difícils que comporta l'emigració; i, d'altra banda, el fet de dependre en gran manera de la parella o el marit perquè no tenen un entorn familiar que les protegeixi. La situació d'emigrant legal depèn en molts casos del matrimoni i això agreuja la dependència de les dones, que no s'atreveixen a denunciar els maltractaments, tot i que resideixen en societats en les quals són considerats com a comportaments inacceptables i fins i tot delictius.

D'altra banda, és difícil diferenciar les diverses formes de violència, ja que la major part de les vegades es presenten conjuntament, barrejant-se les unes amb les altres de forma complexa. Des d'aquesta perspectiva d'interconnexió, de complexitat i de diversitat que creiem que té la violència contra les dones, farem una enumeració de les possibles modalitats de violència amb què es vulneren la llibertat i la dignitat de les dones.

4.2. La violència sexual

La violència sexual és una de les pràctiques més habituals de la violència de gènere i una de les menys denunciades a escala mundial. La violència sexual masculina té com a fonament les condicions d'avantatge que li ofereix el patriarcat i busca el sotmetiment de les dones a través de la utilització del seu cos. No es tracta de l'expressió agressiva de la sexualitat, sinó de l'expressió sexual de l'agressió masculina.

L'agressió i la violència sexual dels homes no és un fenomen biològicament inevitable, sinó una manifestació generada socialment per una cultura que associa masculinitat amb agressió i domini sexual. L'agressió sexual es converteix en un mecanisme de reforç de les relacions desiguals de poder entre els homes i les dones.

Es considera violència sexual la que s'exerceix contra el cos de la dona, la qual suposa alhora una agressió física i un ultratge psíquic que atempten fonamentalment contra la llibertat sexual de la persona. La violència sexual inclou totes les formes d'agressió que impliquen la utilització del

cos de les dones contra la seva voluntat. Tradicionalment s'han entès com a delictes contra l'honor i tan sols fins fa poc temps s'han començat a veure com a delictes contra la llibertat de la dona.

Les agressions sexuals engloben des de qualsevol tipus de contacte sexual no desitjat fins a l'intent de violació, o la mateixa violació. El caràcter de delicte apareix quan no hi ha consentiment per part de la dona. Un problema que es dona a l'hora d'analitzar aquests delictes és la manera d'enjudiciar el consentiment. No totes les legislacions ni tots els jutges entenen que la dona té dret a decidir el que vol i el que no vol, el que consent i el que no consent, en l'exercici de la seva llibertat sexual.

El Codi Penal espanyol diferencia entre agressió sexual i abús sexual segons si va acompanyat o no d'intimidació i violència. L'agressió sexual és l'atemptat contra la llibertat sexual de la persona que va acompanyat de violència o intimidació. Dins d'aquests casos es diferencia si hi ha hagut o no penetració. La lletra de la llei sempre deixa un cert marge d'interpretació, i s'han donat alguns casos singulars de jutges que atenuen la gravetat del fet per diverses raons, com per exemple no considerar greu l'esquinç vaginal d'una jove perquè havia estat efectuat amb els dits i no amb el membre viril. Actualment, a Espanya, ja no hi ha distinció en aquest delicte segons si la dona agredida era verge o no, si bé això pot ser un agreujant a l'hora de considerar el càstig que mereix l'agressió.

La violació

En la nostra cultura, la violació funciona com una amenaça potencial per al col·lectiu femení i, com a tal, reflecteix la inferioritat de les dones, que són socialitzades en la por. La intimidació que exerceix sobre les dones l'amenaça permanent d'una possible violació les fa estar contínuament en un estat de temor que reforça les relacions de poder patriarcal.

En els casos de violació és molt freqüent que es produeixi la doble victimització, ja que es responsabilitza les dones de l'agressió patida. Per exemple, se les fa responsables per haver anat a certs llocs i a certes hores, per atrevir-se a transitar per paratges solitaris, per dur un vestit o roba deter-

minats; és a dir, s'utilitzen arguments que intenten traspasar la responsabilitat de l'agressió de l'home que la comet a la dona que la pateix. Una de les formes més bastes de reflectir la misogínia és el cas d'una sentència judicial que excusava la violació d'una jove perquè la víctima duia minifaldilla. D'altra banda, s'exigeix a les dones una resistència heroica a les agressions que, si no s'ha produït, s'entén com una acceptació dels abusos. L'Església catòlica ha arribat fins i tot a canonitzar una jove, Maria Goretti, per haver resistit la violació fins a la mort. Aquesta mateixa mentalitat devia tenir un jutge italià que el 1999 no va acceptar la realitat d'una violació perquè la víctima duia pantalons texans, que ell considerava molt difícils de treure, la qual cosa demostrava la complicitat de la víctima.

L'impacte psíquic de la violació és molt fort i moltes vegades també es produeixen altres conseqüències, com ara la transmissió de malalties venèries i embarassos no desitjats. Les conseqüències psíquiques i físiques depenen en gran manera de les circumstàncies i la gravetat de l'agressió, de qui és l'agressor i dels suports o manca de suports que rep posteriorment la dona.

L'assetjament sexual

Parlem d'assetjament sexual quan un home es val d'una posició de poder per obtenir favors sexuals d'una dona. Els actes considerats com a assetjament inclouen les coaccions i amenaces que van implícites en la persecució que exerceix l'assetjador.

L'assetjament sexual pot tenir lloc en l'ambient laboral, als centres educatius i en àmbits de reclusió, com ara centres de policia o presons. Es produeix quan hi ha un xantatge implícit per part de l'home, en el sentit que el fet de negar-se a tenir relacions sexuals pot tenir conseqüències negatives per a la dona. Sigui la pèrdua de la feina o de la posició que s'hi ocupa, la qualificació o l'obtenció d'altres recompenses acadèmiques, la llibertat de moviments o la reclusió en el cas de les institucions d'ordre públic, és un cas d'assetjament sempre que hi ha un xantatge per part de l'home que ocupa una posició de poder.

Hi ha un cert biaix de gènere pel que fa al reconeixement de l'assetjament sexual. Molts homes neguen l'abús de poder que representa, i no desitgen que cap home sigui castigat per això, encara que no tinguin res a veure personalment amb l'assumpte. Potser per corporativisme, pel que diran de la institució o per solidaritat masculina, és difícil comptar amb la col·laboració de l'entorn davant certs casos d'assetjament sexual. Un cas recent a Espanya, el d'un alcalde d'un poble de Castella i Lleó acusat per una de les regidores del seu ajuntament, ha tornat a posar de manifest les dificultats que tenen les dones que decideixen denunciar l'assetjament sexual. Els amics i col·legues, així com els membres del seu propi partit, guarden un silenci respectuós i fan pinya a l'hora de reiterar les grans virtuts de l'acusat; es tracta, en definitiva, d'una forma de solidaritat que escenifica la d'un grup agredit injustament. Aquesta és la resposta molt injusta davant l'assetjament sexual: convertir simbòlicament l'home en assetjat i demanar comprensió i clemència.

La tradicional garantia de la justícia democràtica i la presumpció d'innocència es giren, en molts casos, contra la dona, que ha de patir la vergonya social de mostrar públicament allò que per a ella ha estat un malson. Si ella aconsegueix una feina, manté o millora el lloc de treball, i té relacions sexuals amb el seu cap, molt fàcilment se l'acusa de ser una trepa sense escrúpols o una desvergonyida. La idea que les dones aconsegueixen les qualificacions, els llocs de treball o els ascensos gràcies al favor d'un home està profundament arrelada en la nostra cultura i, per aquest motiu, molts homes utilitzen el seu poder per obtenir avantatges sexuals de les dones. Si la dona es nega al joc de la submissió i l'aliança amb el poder, també pot ser titllada de rebel i, al mateix temps, culpabilitzada per provocar sexualment el seu superior. Probablement, l'assetjament sexual és una de les situacions més difícils en què es pot trobar una dona, ja que es compromet i s'arrisca faci el que faci.

Hi ha un gran marge de discrecionalitat a l'hora de jutjar aquests casos i poques vegades es disposa de testimonis. I són molts els arguments que s'esgrimeixen contra la dona assetjada, no solament per part dels homes sinó també per part d'altres dones, perquè la poden veure com un perill i com una rival. Per part dels homes, perquè el fet que es qüestionari el seu

poder els ofèn. De manera que no hi ha cap discussió de saló en la qual, quan surt el tema a col·lació, no hi hagi algú que explica un cas en què una dona va falsejar les proves per denunciar el seu cap per assetjament i beneficiar-se de la indemnització. Amb aquestes històries els homes tranquil·litzen la seva consciència i algunes dones calmen la seva ansietat davant la llibertat dels seus marits. Si l'assetjament no fos un tema tan seriós i si la violència contra les dones no fos una cosa tan greu, podríem riure'ns d'aquests graciosos, que ho expliquen sense donar-hi importància i sense adonar-se del biaix ideològic i masculista que manifesten.

Tot i que sempre ha existit aquesta forma d'agressió, només fins fa pocs anys ha començat a ser considerada com a delictes en algunes legislacions nord-americanes i europees. Abans dels anys setanta l'assetjament sexual no havia estat mai un delictes. El primer cas que col·loca l'assetjament sexual en l'agenda feminista va ser la denúncia d'una dona de l'estat de Nova York, Carmita Wood, que el 1974 va deixar la feina a causa de l'assetjament sexual que patia per part del seu cap i que va sol·licitar l'assegurança d'atur argumentant que «s'havia vist obligada a deixar la feina». Una sèrie de dones feministes de la Universitat de Cornell van donar suport a la seva demanda i, durant la seva defensa, van encunyar el concepte *sexual harassment*, que va començar a denominar aquest delictes. Durant els anys següents van anar apareixent noves demandes per aquesta causa, i el 1986 en va arribar una per primera vegada al Tribunal Suprem dels Estats Units. Va ser el cas d'una empleada de banc, Mechelle Vinson, que va ser defensada per Katherine MacKinnon, una feminista que havia publicat l'obra *Sexual Harassment of Working Women* el 1979. El Tribunal Suprem nord-americà va considerar com a delictes d'assetjament sexual el «comportament que provoca un entorn hostil o abusi per a la dona». Posteriorment, la majoria de les legislacions penals europees van anar incorporant el delictes d'assetjament sexual. Al Codi Penal espanyol, l'assetjament sexual apareix com a delictes a partir de la reforma de què va ser objecte aquesta llei el 1995.

La dificultat més gran a l'hora de tractar socialment i penalment l'assetjament és l'ambigüitat en què se situen els agressors per la dificultat de provar el delictes. Els casos d'assetjament sexual a la feina són els que es donen més i els que més sovint transcendeixen a l'opinió pública. Això no

obstant, són els casos d'assetjament en l'àmbit acadèmic els que han conduït a desenvolupar una quantitat més gran de mesures de prevenció i els que, de manera generalitzada, han creat mecanismes d'anàlisi i defensa de les víctimes. Un gran nombre d'universitats han establert al seu si nous codis de conducta que reconeixen l'assetjament sexual com a violència de gènere i determinen les formes d'identificar-lo, prevenir-lo i combatre'l. Això pot ser degut al fet que els grups feministes tenen i han tingut més presència als campus universitaris que en altres institucions, la qual cosa ha ajudat a sensibilitzar la institució i les seves autoritats respecte a la violència contra les dones en totes les seves formes.

Les conseqüències de l'assetjament sexual poden ser molt greus per a la víctima. L'assetjament vulnera el dret a la intimitat, a la dignitat, a la seguretat i a la integritat física i moral de la dona. Marie-France Hirigoyen l'interpreta com un procés de destrucció psíquica, en el qual són més importants els aspectes psíquics que els aspectes purament físics de l'agressió. Segons ella, l'assetjament és una forma més, i de les més greus, d'assetjament moral (Hirigoyen, 1999).

Les dones joves són les que tenen més risc de ser víctimes de l'assetjament sexual, sigui durant els seus estudis o en les seves primeres feines, per la seva situació d'inseguretat i la seva vulnerabilitat enfront de l'autoritat i el poder dels professors i els empresaris.

La violació com a arma de guerra

La violència contra les dones en situacions de conflicte armat és una de les formes més terribles de violència de gènere. És molt antiga la tradició de matar els homes i raptar les dones com a manera de fer la guerra. Les grans obres d'historiadors i poetes ho expliquen amb detall. El fet d'apoderar-se de les dones dels vençuts i emportar-se-les com a esclaves, amb la intenció d'explotar-les sexualment i per fer-les treballar, forma part del que en les societats antigues es considerava com a botí de guerra. La història primerenca dels nostres avantpassats europeus ens explica que, al final de les conteses, els guerrers victoriosos violaven les dones dels vençuts i se les enduien com a esclaves. Les dones de les poblacions sotmeses es convertien

en despulles de guerra, juntament amb les riqueses que havien estat objecte dels saquejos.

Aquests costums han desaparegut com a forma legítima de fer la guerra i ofendre els vençuts. Hi ha limitacions acordades internacionalment en referència als conflictes bèl·lics i la majoria dels països que es consideren civilitzats reconeixen que cal respectar aquests acords. Això no obstant, hem pogut veure de prop, en la terrible història de les guerres del segle XX, que en una gran part dels enfrontaments bèl·lics les violacions de les dones no han desaparegut. Encara a les acaballes del segle i en sòl europeu, als territoris de l'antiga Iugoslàvia, s'han produït formes absolutament bàrbares de violència de gènere, com les violacions de dones com a arma de guerra contra les poblacions enemigues.

Però ara, per primera vegada en la història, el tribunal creat per jutjar els crims de guerra esdevinguts en el conflicte dels Balcans ha acceptat i jutjat aquest tipus de delictes.

El tràfic de dones

El segrest i la compravenda de dones per explotar-les en el món de la prostitució o bé en altres tipus de feina continua sent una pràctica de violència contra les dones no eradicada de les societats actuals. La prostitució forçosa de dones, que són obligades i sotmeses a vendre el seu cos contra la seva voluntat, segueix existint a la majoria dels països desenvolupats. Les legislacions d'aquests països condemnen aquestes pràctiques, però encara hi ha una gran tolerància envers elles. Molt sovint la policia descobreix xarxes d'exploració sexual, tant de dones adultes com de nenes forçades a la prostitució. Però el més sorprenent i escandalós és que aquestes xarxes no existirian si no hi hagués ciutadans d'aquests països que utilitzen aquests serveis sexuals i paguen per gaudir-ne, tot i sabent que la major part de les dones exerceixen la seva activitat en una forma semblant a la de l'esclavitud. Quan coneixem les experiències d'algunes d'aquestes dones obligades a prostituir-se i que són mantingudes en condicions de semiconfinament dins de les nostres fronteres, no ens pot deixar de sorprendre el fet que no puguin deslliurar-se'n, tenint en compte que tracten quotidianament amb individus d'un

país lliure que podrien ajudar-les a fugir de la seva esclavitud. L'explotació i el confinament no es deuen solament a l'actuació de les màfies o de funcionaris corruptes, que fan els ulls grossos davant certs crims per lucrar-se personalment, sinó que també són el resultat d'una acceptació passiva per part dels clients de l'explotació i la violència contra aquestes dones, que són considerades inferiors o menyspreables. Hi ha moltes maneres d'encobrir el menyspreu del gènere femení, i l'ús dels serveis de les dones sotmeses a la prostitució contra la seva voluntat n'és una.

No hi ha dades concloents sobre el tràfic de dones per al comerç del sexe. S'estimen xifres molt elevades en tots els països del món, en alguns com a lloc d'origen on es capten o capturen les dones i en d'altres perquè són el lloc on se les porta i on se les utilitza. Els investigadors que han estudiat aquesta situació assenyalen que en tots els països desenvolupats hi ha dones estrangeres en situació de prostitució forçosa, sigui perquè les hi han portat amb enganys o perquè, estant al país il·legalment, són víctimes propícies dels qui els prometen pagar-los l'entrada al país o els seus papers a canvi de la seva feina com a prostitutes. Aquestes dones tenen una gran dificultat per sortir d'aquesta situació. A vegades la manca de coneixement de l'idioma i d'altres la situació d'il·legalitat, pel fet que no disposen dels mitjans necessaris per residir al país legalment, fan que estiguin permanentment atemorides, més enllà de les formes que utilitzen els seus explotadors per amenaçar-les.

En alguns països europeus són habituals els processos i les condemnes per prostitució forçada i tràfic de dones, mentre que en altres països en els quals se sap que això es produeix no hi ha persecució activa d'aquest delictes.

Dins de les associacions feministes hi ha un debat molt fort sobre si la prostitució és una forma de violència contra les dones o si ha de ser considerada com un tipus més de feina, susceptible de ser regulada per garantir adequadament els drets de les dones que l'exerceixen. Les opinions que consideren la prostitució com una opció laboral lliure reivindiquen una sèrie de drets per a les prostitutes. Demanen que es combati la prostitució forçada, però no pretenen posar fi a la prostitució com a activitat. La posició contrà-

ria considera la prostitució com una forma d'agressió contra les dones que l'exerceixen i creu que no solament cal combatre la prostitució forçosa, sinó que qualsevol regulació d'aquest negoci ajuda a legitimar una forma de violència contra la dona. Malgrat que aquestes discrepàncies són molt fortes, tots els grups feministes i les associacions de dones estan d'acord en el fet que s'han d'elaborar lleis que no sancionin la doble moral, que no criminalitzin les prostitutes, i que siguin eficaces a l'hora de combatre el tràfic de dones i la prostitució forçosa; lleis que contribueixin a defensar els drets de les prostitutes i no a marginar-les i estigmatitzar-les (Pateman, 1995).

Hi ha una iniciativa interessant a Suècia, on s'ha començat a estudiar combatre la prostitució perseguint els clients en primer lloc, en comptes d'intentar conèixer qui són les dones i quin és l'origen de la seva situació. Tradicionalment, sempre s'ha posat l'èmfasi en la persecució de les dones dedicades a la prostitució, i ningú no s'ha adonat que si es reduís la demanda desapareixeria l'oferta. A Suècia, s'ha començat a donar més importància a les sancions contra els usuaris que a les dones que exerceixen la prostitució.

En comparar les dades de diferents països i nacionalitats en relació amb la indústria del sexe, s'observa que són els països europeus els qui més consum fan de la prostitució i del turisme sexual, mentre que són dones provinents de països en via de desenvolupament les qui majoritàriament presten els seus serveis a Europa, sigui de forma voluntària o forçada. Cal tenir en compte, per avaluar adequadament aquestes dades, que és als països europeus on s'han realitzat més estudis sobre aquestes qüestions. Potser en el tema del tràfic de dones i la prostitució passa el mateix que amb la violència contra les dones en general, on es produeix molt freqüentment l'*efecte atenció*. En aquells països en els quals hi ha més sensibilitat respecte al problema, és on s'hi presta més atenció i es duen a terme més investigacions, on estadísticament comencen a augmentar les xifres de forma més cridanera.

4.3. Violència en els àmbits familiar, domèstic i afectiu

La forma més freqüent de violència familiar és el maltractament infligit a l'esposa, si bé hi ha moltes altres formes de violència contra la

dona en l'àmbit de les relacions familiars i afectives. La combinació de violència física i maltractament psíquic de l'home a la seva esposa o companya és el cas més freqüent de violència domèstica i està molt difós en la majoria de les societats actuals. Gràcies al fet que hi ha més sensibilitat social respecte a això i a la detallada delimitació de les responsabilitats penals en què pot incórrer l'ofensor, es percep de forma creixent la presència d'aquest tipus de violència contra les dones en la nostra societat.

La violència familiar contra les dones també pot provenir d'altres membres de la família, com el pare, els germans i altres parents; i pot ser física o psíquica. La violència física té moltes formes i molts graus, i pot incloure des de les empentes i bufetades fins a cops que produeixen la mort. En l'ambient familiar també es produeix una violència sexual, que es presenta amb una àmplia gradació, ja que pot abraçar des de les burles i comentaris ofensius fins a la imposició d'actes sexuals que la dona rebutja. La violència psíquica comprèn totes aquelles formes de tractar les dones que limiten la seva llibertat o neguen els seus drets i la seva dignitat. Poden considerar-se com a tals els insults, els menyspreus, l'adjudicació estereotipada de tasques servils, la limitació de la seva capacitat de treballar, així com les limitacions per contactar amb amics i familiars. A vegades es parla també de violència econòmica per referir-se a aquelles situacions en què les dones tenen limitada la seva capacitat d'obrar, de treballar, de rebre un salari o d'administrar els seus béns, pel fet de ser dones, situacions que les situen en una posició d'inferioritat i desigualtat social.

Violència conjugal o domèstica

Milions de dones són colpejades arreu del món pels seus marits, promesos o amants. És una forma de dur a terme, en l'àmbit individual, el mandat del *codi patriarcal* que decreta la submissió de les dones al poder dels homes. En la majoria de les societats es considera que aquesta violència és un assumpte privat; es porta en secret, i és vist simbòlicament com una forma de manteniment de l'ordre social.

Les formes de la violència conjugal són molt diverses, i van des de les manifestacions més insidioses del maltractament psíquic fins a les

expressions més brutals de força que causen la mort. A la ciutat de São Paulo, al Brasil, 772 dones van ser assassinades pels seus marits l'any 1980; i seguim coneixent xifres igualment alarmants en gairebé totes les ciutats del món (Seager i Olson, 1986). Però no és fàcil saber la incidència de la violència conjugal excepte quan desemboca en crims horribles. Els cops, les pallisses i les violacions es mantenen fora dels registres estadístics públics en la majoria dels casos. Amb prou feines hi ha denúncies contra les agressions de parella, i moltes de les vegades en què es denuncien les dades s'inclouen en els registres de criminalitat sense diferenciar el sexe de l'agressor, amb la qual cosa la característica fonamental d'aquests crims, el fet de ser violència de gènere, queda amagada sota la imatge global de la violència.

El matrimoni forçós

Hi ha una forma de violència contra les dones que es duu a terme dins de la família i és la del matrimoni forçós. El fet d'obligar una jove a casar-se contra la seva voluntat és, en tot cas, una imposició violenta, tant si s'utilitza la força física com la persuasió psicològica per obligar-la. Un exemple clàssic d'això és la història de la protagonista de l'òpera de Donizetti, *Lucia di Lammermoor*. El germà necessita pagar els seus deutes i situar-se políticament entre els triomfadors, i utilitza Lucia, a qui obliga a contreure matrimoni amb el príncep més poderós de la seva època. Els mecanismes d'intimidació i les pressions perquè se sacrifiqui en nom de la seva família, alternen amb les suggestions afectives i el record dels pares, tot invocant un amor fraternal que no existeix. Les exigències de lleialtat a la família s'uneixen a les calúmnies sobre l'amant de Lucia, la falsificació de documents i les mentides, són un procés exemplar d'assetjament moral que busca debilitar la voluntat de la jove i enfortir la seva obediència als desitjos del germà. Finalment, la tragèdia es desencadena en forma de bogeria i suïcidi de la protagonista. És un drama romàntic que serveix d'exemple dels mecanismes que es poden posar en marxa per dominar i utilitzar una dona com a intercanvi en un pacte de poder entre homes.

Els matrimonis forçosos no sempre impliquen grans famílies i immenses fortunes, però sempre requereixen violència per doblegar la

voluntat de les dones que hi són empeses. Recentment a Espanya s'ha pogut veure un exemple d'aquestes pràctiques en el cas d'una jove magribina que va demanar auxili a la Guàrdia Civil durant un viatge familiar que tenia com a finalitat el seu matrimoni forçós amb un home més gran que ella.

El segle xx ha vist com desapareixia una bona part d'aquesta tradició de matrimoni obligat o venda d'esposes acordada per les famílies, i s'ha legitimat, si més no ideològicament, la llibertat dels contraents com a requisit indispensable de la validesa del contracte matrimonial. Tanmateix, això no és encara una regla generalitzada en totes les societats actuals ni en totes les classes socials.

Incest i abusos sexuals al si de la família

L'abús sexual de nenes i joves és una realitat que ha existit de manera ancestral i es continua repetint com la forma potser més amagada i secreta de la violència de gènere. En sabem alguna cosa a través de la literatura, més que no pas per les denúncies, perquè aquesta és la forma de violència davant la qual menys defensa han tingut les seves víctimes. La força i l'autoritat, la por i la dependència total en què moltes vegades es troben les víctimes respecte a l'agressor les fa summament vulnerables i escassament autònomes enfront d'aquesta forma màxima de maltractament i sotmetiment. Els menors tenen encara menys recursos que les dones adultes per denunciar o enfrontar-se a la violència de què són objecte i, a més, fins fa molt poc temps l'autoritat dels pares era una barrera indiscutible. La societat no entrava a investigar què passava dins de les llars, en les quals l'única autoritat reconeguda era la del pare.

Un tret general que mostra la opacitat d'aquesta violència és l'escassetat d'informació que hi ha sobre ella. No solament hi ha poques denúncies, sinó que la majoria es retiren, a causa del negatiu impacte social que poden tenir en el bon nom, la posició laboral o la llibertat de l'agressor, que la major part de les vegades és el proveïdor econòmic de la llar on viuen aquestes nenes. Altres vegades no es tracta del pare sinó d'un oncle o un altre parent, i la tendència al secretisme funciona de manera semblant. La incidència d'aquests abusos es coneix indirectament i quan, un cop ha passat el

temps, ja no hi ha remei per a les seqüeles psicològiques que deixen en les dones que els han patit.

Crims en defensa de l'honor

El costum de castigar i, fins i tot, matar les dones en nom de l'honor de la família ha estat una forma tradicional de violència de gènere. Segons el *codi patriarcal*, la castedat de les dones és la garantia de l'honor dels seus pares o marits i es considera legítim que aquests netegin el seu honor matant la jove que perd la virginitat o l'esposa que comet adulteri. Aquestes pràctiques van caient en desús, però han tingut una gran importància en moltes societats. Totes les cultures del Mediterrani han mantingut aquestes idees com a forma d'ordenar l'autoritat i les lleialtats familiars. En les societats del sud d'Europa, fins no fa gaire, l'honor i el bon nom de la família anaven lligats al comportament de les dones, a la seva virginitat fins al matrimoni i al sotmetiment al marit. Les lleis i els costums justificaven la violència per obligar les dones a sotmetre's o bé per castigar-les si havien transgredit aquesta norma. En les societats del nord d'Àfrica, moltes d'aquestes idees encara tenen vigència i afecten moltes dones.

Avui dia encara existeixen aquestes pràctiques. Al novembre del 2001 es va conèixer en l'àmbit internacional un cas molt greu, gràcies a la difusió que li va donar Mario Exposito, un regidor de l'ajuntament de Nàpols, que va demanar al Ministeri d'Afers Estrangers italià que intercedís a favor de Safiya Hussaini Tudu, una dona nigeriana de 30 anys condemnada a mort perquè esperava una criatura sense estar casada. Ella al·legava el fet que havia estat forçada per un parent, però no es va provar la violació i l'home en va sortir absolt, mentre que Safiya era condemnada a ser enterrada fins a mig cos i lapidada fins a la mort. El cas va escandalitzar l'opinió pública internacional i la iniciativa de la seva defensa va tenir un ampli ressò arreu del món a través d'Internet. El mes de març del 2002 la condemna a mort va ser commutada per altres càstigs físics.

En l'actualitat no hi ha gaires països que permetin legalment donar mort a les dones per una qüestió d'honor, però sí que són nombrosos aquells on es transmet la norma que han de ser els homes de la família els qui han

de vetllar pel comportament sexual de les dones. El 21 de gener de 2002, a Upsala, una noia d'origen kurd va perdre la vida a les mans del seu pare, que la va matar en presència de la seva mare i de les seves germanes «per protegir l'honor de la família». El drama va començar quan el pare va descobrir que la noia tenia relacions amb un jove suec. Aquestes actituds no estan gaire allunyades dels assassinats comesos per homes que no poden consentir que «la seva dona» els abandoni. Aquests individus tenen molt present la cultura de l'honor, que és la seva justificació última enfront de la llibertat d'una dona que creuen que els pertany. Pérez i Paez parlen de la vigència de la cultura de l'honor, en la nostra societat, per explicar la quantitat d'uxoricidis en els quals un home mata la seva dona o la seva amant per evitar que l'abandoni (Pérez, Paez i Navarro, 2001).

En alguns països l'organització política dels quals es basa en la religió islàmica, és on més pures es troben aquestes tradicions. Fins i tot, amb l'auge de l'integrisme religiós en les societats de religió musulmana, s'ha produït en les darreres dècades un recruament d'aquestes tradicions en molts països. Amb l'arribada de l'imam Homeini al poder a l'Iran, el 1979, s'han estès, o s'han fet més visibles als ulls dels occidentals, les normes de la segregació d'espais masculins i femenins i les de l'ocultació física de les dones. La reclusió de les dones, a la llar i sota el vel, és una imposició de l'ocultació de les dones que té com a repercussió la facilitat per amagar les agressions de què siguin objecte.

La situació extrema pel que fa a la segregació, la discriminació i la reclusió de les dones s'ha produït a l'Afganistan a partir de 1996 amb la presa del poder per part dels talibans, grup d'extremistes religiosos que van decretar l'ús obligatori del *burka* per a totes les dones, que no podien sortir de casa seva sense anar acompanyades i sense anar tapades totalment pel *burka*. Es tracta d'una forma molt rigorosa de cobrir les dones de cap a peus amb una roba molt atapeïda que només permet la visió a través d'unes reixes brodades a l'altura dels ulls. A més de les dificultats per poder caminar i el risc de ceguesa que això suposa, durant el domini talibà, fins a finals del 2001, les dones no van poder treballar per un salari, ni anar a escola, ni ser ateses als hospitals, sota l'amenaça de greus càstigs vigilades pel Ministeri del Pecat i de la Virtut.

4.4. Tradicions culturals que imposen la violència contra les dones

Les creences tradicionals que consideren les dones com a persones subordinades perpetuen una sèrie de pràctiques ancestrals que impliquen violència i coacció de les dones. Algunes de les tradicions ancestrals encaminades a controlar i sotmetre les dones comporten formes d'agressió física i es consideren violència de gènere; per exemple, la mutilació genital de les nenes, en les seves diverses formes, és una pràctica ancestral que es continua duent a terme en nombroses regions del món, sobretot als països subsaharians i de l'Àfrica central i oriental.

La mutilació genital femenina, MGF, és una de les pràctiques de violència de gènere respecte a la qual actualment hi ha una gran preocupació a causa de la seva enorme extensió. Es calcula que uns dos milions de nenes són sotmeses anualment a l'ablació del clítoris. Aquesta pràctica no és reconeguda com a delicte en tots els països on es practica, malgrat les declaracions tan enèrgiques realitzades en contra seu per part de les Nacions Unides i de l'Organització Mundial de la Salut.

Per primera vegada se la identifica com a delicte en alguns països europeus, en els quals s'ha introduït a través de la població emigrant que segueix mantenint-la com a costum. Els metges han desvetllat les greus seqüeles físiques que deixa en les nenes i s'han estès les mesures per combatre aquest tipus de pràctiques. Als països subsaharians en els quals continua sent un costum, ja fa uns quants anys que una sèrie d'organitzacions no governamentals intenten contrarestar-ne els efectes, ajudant mèdicament les dones víctimes d'aquestes pràctiques i mirant de conscienciar la població i les autoritats sobre els danys de tota mena que originen. A Somàlia, per exemple, una sèrie d'organitzacions feministes combaten aquestes pràctiques des de començaments dels anys vuitanta, i sembla que han sensibilitzat una bona part de la població més educada, que les ha abandonat; tanmateix, no s'ha aconseguit que les autoritats prenguin mesures enèrgiques contra la seva continuïtat, malgrat la definició assolida a la reunió internacional de Beijing, que condemnava la MGF com a violència contra les dones (ONU, 1995).

També el *sati*, la immolació de l'esposa a la pira funerària del marit, és un signe extrem de desconeixement dels drets de les dones, ja que es tracta d'una forma de suïcidi forçós que encara es practica en algunes regions de l'Índia. Ha estat prohibit legalment, però això no impedeix que continuïn les pressions religioses en algunes zones de l'Índia perquè es respecti aquesta tradició. Simbòlicament suposa la subordinació total de la dona al marit, perquè li nega el dret a viure un cop mort l'espòs.

Atenció diferencial a nens i nenes. Infanticidi

Hi ha una sèrie de pràctiques menys visibles, però molt greus, d'exercir la violència contra les nenes des del naixement, com ara la deficient alimentació i el fet de tenir-ne menys cura, en moltes societats on es valora més tenir fills que filles. Per exemple, a la Xina, en algunes poblacions costaneres en les quals les famílies viuen en embarcacions, era costum lligar els nens mentre eren petits i no lligar les nenes. Això es justificava amb el fet que la vida de les nenes no tenia valor i que, tanmateix, d'aquesta manera només sobreviurien les més espavilades.

Més recentment, a causa de la política d'un sol fill, dissenyada per controlar el creixement demogràfic, les autoritats de la Xina comunista han fomentat, encara que sigui involuntàriament, el maltractament de les nenes petites. Es permet un segon embaràs i part a les parelles que han perdut el seu primer descendent, i moltes parelles que tenen una filla la descuiden o l'abandonen per tal d'intentar un segon embaràs amb l'esperança que neixi un baró.

Aquestes pràctiques culturals són una forma d'infanticidi selectiu, un infanticidi femení. S'atén i es protegeix el nadó segons el sexe i això implica una gran quantitat de nenes mortes o abandonades en orfenats. En els darrers anys s'han multiplicat les adopcions de nenes provinents de l'Índia i de la Xina, dos països on el valor dels homes i les dones és molt diferent. Les famílies no volen nenes, en el cas de la Xina, perquè són els barons els responsables de cuidar els pares quan arriben a la vellesa, i a l'Índia, perquè les filles suposen un cost molt alt a causa del seu escàs valor econòmic i la necessitat de pagar un dot considerable per elles a les famílies dels seus

esposos. L'escàs valor social de les dones porta a no cuidar-les ni gastar recursos en elles. La raó profunda és el cercle viciós de la misogínia: com que no valen res, no se les cuida; i com que no se les cuida, no arriben a valer res. Les famílies pensen que no val la pena gastar recursos en elles, ja que quan són adultes no hi ha oportunitats perquè arribin a valer socialment.

La conseqüència més greu d'aquestes pràctiques és el cost en vides humanes. Amartya Sen, l'economista que va obtenir el premi Nobel l'any 1999, ha calculat que en la població actual falten 100 milions de dones com a resultat d'aquesta pràctica inhumana de rebutjar els nounats si són nenes. Les seves anàlisis demogràfiques el porten a concloure que en la població mundial actual falten dones i que això és conseqüència de l'abandó i del maltractament de les nenes durant els seus primers anys de vida (Sen, 1999). Les conseqüències socials i econòmiques d'aquest dèficit de dones són molt greus per a aquestes societats, a més del dany irreparable que s'ha causat a aquestes nenes. Aquesta violència de gènere es produeix sobretot en algunes regions, principalment de l'Índia i de la Xina, on l'estatus de les dones és molt baix i la seva participació laboral molt difícil. Les famílies es desfan de les seves filles petites perquè el valor econòmic d'una dona és nul, i prefereixen els nens, que podran treballar quan siguin adults i portar a casa una dona que els cuidi.

4.5. Formes atenuades de violència cultural

Hi ha múltiples formes culturals d'agressió contra les dones que no arriben a tenir la gravetat de les que hem assenyalat fins ara. Entre aquestes podem destacar la fustigació de les dones en llocs públics, les imatges degradants transmises pels mitjans de comunicació i els cànons de bellesa femenina que atempten contra la salut. Totes presenten formes atenuades d'agressió i es difonen en forma de violència simbòlica.

Utilitzem el terme de violència simbòlica en el sentit encunyat per Bourdieu per referir-nos al fet que les classes socials dominants presenten els seus sabers, valors i criteris com els únics vàlids. Es rebutgen i es menyspreen les maneres d'entendre el món que no coincideixen amb les del grup dominant. En aquest sentit, la violència simbòlica és una agressió contra les

aspiracions, els valors, les formes d'entendre el món i les pràctiques quotidianes del grup que es vol sotmetre i dominar. Els instruments de la violència simbòlica són ideològics. Amb això reforcen el seu domini imposant els seus criteris en el món de l'ètica, l'estètica, la moda, la moral, etc.

La fustigació al carrer

Aquesta no és la més greu de les formes culturals de violència contra les dones, però sí que és una de les que posa de manifest més clarament el caràcter de gènere que té i el fet que la seva implantació a totes les classes socials. Als carrers de nombroses ciutats del món les dones se senten amenaçades pels insults, les floretes obscenes o les simples interpel·lacions ofensives. No és infreqüent que els homes interpel·lin agressivament les dones que veuen passar, fent referències a les diferents parts del seu cos, amb independència de la condició social d'aquestes dones. Amb aquestes expressions públiques els homes afirmen la seva superioritat genèrica sobre les dones per damunt de les diferències de classe i les dones aprenen la jerarquia de gènere sigui quina sigui la seva posició social.

L'insult o floreta de carrer és una forma d'agressió contra les dones molt característica de la violència patriarcal, ja que des del punt de vista simbòlic és una falta de respecte que s'accepta socialment amb naturalitat i amb «sentit de l'humor».

En el terreny de la fustigació pública de les dones, cal incloure-hi la publicitat sexista, que és ofensiva envers les dones, així com la pornografia, que utilitza imatges femenines amb un sentit de cosificació del cos femení i que, en molts aspectes, ofèn col·lectivament la dignitat de les dones.

L'ideal de bellesa femenina com a agressió

Hi ha hagut en el passat, i encara es mantenen en certes societats, pràctiques culturals que se situen a mig camí entre les formes de repressió de les dones i les regles de bellesa o imatge personal. Són aquelles tradicions, costums o modes que suposen sacrificis i causen danys físics a les dones. Podríem assenyalar la pràctica, en algunes tribus africanes, de posar nom-

brosos collarets a les nenes des d'una edat molt primerenca per desenvolupar la longitud del seu coll quan arribin a ser adultes. Una altra pràctica terrible ha estat el costum xinès d'embenar els peus a les dones per assegurar que tinguessin una mida molt reduïda quan fossin grans. Aquesta pràctica es va eradicar als anys cinquanta del segle xx, i també van ser terribles els danys i els patiments pels quals van haver de passar les generacions de dones a les quals se'ls havien embenat els peus durant la infància i se'ls van desemenar a una edat avançada.

Podríem també incloure aquí els grans danys i patiments infligits a les dones pel fet d'haver d'ajustar-se a determinats patrons de bellesa, com és actualment la norma d'estar extremament prima en la majoria de les societats. Les privacions que pateixen les dones per adequar-s'hi són enormes, i també es produeixen innumbrables trastorns alimentaris, alguns dels quals arriben a ser malalties greus, com l'anorèxia i la bulímia. Les dietes, la cirurgia estètica, els exercicis per conservar el vigor físic són a la frontera de les pràctiques culturals que agredeixen les dones. S'imposen amb una força enorme i, alhora, són les mateixes dones qui les assumeixen voluntàriament. Aquest aspecte de la voluntarietat és el que assenyala el límit que separa el que és i el que no és violència contra les dones; tot i que cal tenir en compte com poden arribar a ser de persuasives les normes culturals a les quals moltes dones no es poden resistir. Fátima Mernissi compara la pressió del vel imposat per la policia social dels països àrabs integristes amb *la pressió de la talla 38*, que és com ella anomena l'obligació d'estar prima a la qual són sotmeses les dones a Occident (Mernissi, 2001).

Aquests patrons culturals imposen el sotmetiment a través de la idea de bellesa. La seva força és tan gran, que són les mateixes dones les qui exerceixen la violència i el sacrifici. S'observa amb cruessa el poder d'aquestes normes culturals i, tanmateix, és difícil identificar responsabilitats en una agressió que es produeix col·lectivament contra el cos de les dones, però en la qual elles mateixes s'impliquen de forma activa.

V. La violència domèstica

L'objecte principal del nostre estudi és la violència masculina contra la dona al si de la parella. Es tracta de violència familiar, en tant que, majoritàriament, es produeix en forma de maltractament del marit a la dona. Això no obstant, va més enllà de la família i no s'acaba en el matrimoni, ja que també inclou la violència contra la dona en les parelles que conviuen sense estar casades, i en les que encara no han començat la convivència o bé ja s'han separat. Es pot considerar violència domèstica en el sentit que una part d'aquesta es desencadena durant la convivència, però al mateix temps també tindrem en compte la violència de parelles que no conviuen, quan aquest home i aquesta dona estan units per vincles afectius, o ho han estat.

El terme *domèstic* engloba una multiplicitat de fenòmens. Dins d'aquest enunciat, podríem considerar totes les formes de violència que es poden donar entre els membres d'una família, com la dels pares que maltracten els fills, però nosaltres restringirem la nostra anàlisi a la violència de l'home contra la dona que és la seva cònjuge o parella. I a aquesta violència de parella li assignarem el terme *violència domèstica*.

En parlar del fenomen que estudiem, molts autors no volen utilitzar el terme de violència domèstica perquè presenta el doble problema que no especifica ni la dimensió de gènere ni qui és l'agressor, i en comptes d'això parlen de *violència masculina contra la dona* (Bonino, 1999). Això no obstant, tot i que entenem els seus arguments, utilitzarem el terme de violència

domèstica perquè aquest és el terme amb el qual s'identifica millor el fenomen en l'àmbit popular i és el que fan servir, majoritàriament, els professionals i investigadors.

A l'hora de referir-nos al contingut de la violència domèstica utilitzarem el terme *maltractament*, com a paraula més comunament aplicada a aquestes conductes. L'ús d'aquesta denominació també ha estat contestat per nombrosos autors, ja que sembla que suavitzï la importància de la violència. Tanmateix, considerem que és un terme útil perquè a partir d'ell és fàcil entendre la possibilitat de diferents nivells de gravetat d'aquestes relacions que anomenem globalment *violència domèstica*.

5.1. Modalitats de violència domèstica

Els maltractaments no sempre són agressions físiques, ja que el seu objectiu no és causar una lesió immediata sinó sotmetre la persona sobre la qual s'exerceixen. En aquest sentit, cal veure cada agressió com un nus, especialment fort dins d'una trama contínua de coaccions. Són moltes les formes sota les quals apareixen els maltractaments psíquics, l'abús emocional i la violència física contra les dones, i totes es conceptualitzen com a violència perquè són formes de coacció i d'imposició de conductes que exerceixen els homes per sotmetre les seves dones.

En els casos de violència domèstica solen coexistir múltiples formes de maltractament que es reforcen mútuament; la violència física sempre conté elements de violència emocional, la violència emocional sovint va acompanyada d'amenaques de violència física, i la violència sexual està impregnada de violència emocional i física. Això no obstant, intentarem descriure separadament aquestes diferents formes en què es manifesta la violència domèstica.

La violència domèstica es manifesta en forma d'agressions físiques, psíquiques o sexuals que causen dany físic o psicològic i vulnereu la llibertat de la dona. Les conseqüències de les agressions es barregen les unes amb les altres. Els maltractaments físics causen dany físic i psicològic, i les agressions emocionals reiterades poden arribar a produir deterioraments

físics. En aquest sentit, quan es parla de violència física o psíquica ens referim a l'acció de l'agressor, no pas a les conseqüències que aquesta acció té en la víctima. Els estudis clínics més recents realitzats sobre les víctimes de la violència domèstica sostenen que el maltractament psíquic produeix conseqüències tan greus com el físic (Sarasua i Zubizarreta, 2000).

Violència física

La violència física és l'ús de la força contra el cos d'una altra persona. S'entén per maltractament físic qualsevol conducta que suposi agressió física contra la dona. Abraça un conjunt d'accions, com ara empentes, bufetades, puntades de peu, estrangulacions, etc., que poden ser actes realitzats amb objectes contundents, com un pal o un cinturó, o ser efectuats amb armes blanques, com ganivets o objectes tallants.

El mal es pot graduar segons la intencionalitat i el dany causat. A l'hora d'avaluar les lesions i la seva severitat es poden destacar uns criteris bàsics, com la conducta lesiva i la seva intencionalitat, els efectes de la lesió, els mitjans utilitzats per lesionar, i els elements que l'acompanyen, com les amenaces. Tanmateix, no solament és important la severitat de les lesions resultants sinó també la severitat de l'acte comès. És freqüent que en els processos penals es doni importància als informes mèdics de lesions, per damunt de la intencionalitat i la brutalitat de les accions que les van ocasionar. Hi ha molts casos en què la denúncia es produeix quan les ferides ja estan curades i, per tant, no hi ha prou informació forense sobre la gravetat de les lesions.

La violència física és la forma més evident de maltractament domèstic. És la més difícil d'amagar, la que deixa seqüeles de manera més immediata; i les seves víctimes no poden minimitzar-la ni excusar-la fàcilment. La visibilitat de les agressions físiques, d'altra banda, permet a la víctima prendre'n consciència més fàcilment i demanar ajuda. El tractament legal de la violència domèstica s'ha centrat tradicionalment en el maltractament físic, com a reflex que en la nostra societat es dóna més importància al dany físic que a altres tipus de mal, potser perquè és més fàcil d'amagar.

Una altra forma de maltractament físic que queda recollida en la legislació és el maltractament per omissió d'assistència i ajuda en situacions en les quals la salut de la dona estigui en perill. Aquesta forma de maltractament apareix amb una certa freqüència respecte als nens i les persones grans, però també es pot donar en el cas que la dona estigui malalta i la seva parella li negui la seva assistència.

La violència física no apareix gairebé mai sense manifestacions de menyspreu o maltractament psíquic. La combinació d'abús físic i psicològic que s'acostuma a donar en la majoria dels casos és un problema a l'hora de delimitar i fer visible la violència domèstica, a més de les circumstàncies tan complexes que es deriven de la relació tan íntima i permanent entre l'agressor i la víctima.

Violència psíquica

La violència psíquica és qualsevol conducta que està orientada a la desvalorització de l'altra persona. Els maltractaments psíquics causen patiment i són tan nocius o més que els maltractaments físics pel que fa al deteriorament de la salut física i mental de la víctima (Echeburua i Corral, 1998).

Hi ha molts comportaments que es poden entendre com a violència psíquica. Alguns són evidents des de l'exterior, mentre que d'altres són difícils de percebre des de fora de la relació interpersonal. Presenten diferents nivells de gravetat segons que reforcin la desvalorització de la dona que els pateix i el control sobre aquesta.

L'agressió psíquica es duu a terme mitjançant manipulacions emocionals que es manifesten en forma de menyspreu, humiliació o culpabilització, i que tenen l'efecte de reduir l'autoestima i la seguretat en si mateixa de la dona. Són formes de violència psíquica les que es manifesten amb el menyspreu envers les opinions, les feines o les activitats realitzades per la dona. També la indiferència respecte a les seves necessitats i la manca total d'atenció són una forma de violència psíquica.

Una modalitat de violència psíquica és la violència de rol o control patriarcal, que es caracteritza pel fet de ser una conducta encaminada a controlar les activitats de la dona en termes del seu temps, les seves relacions, la seva feina i els seus mitjans de subsistència. El seu objectiu és limitar al màxim l'autonomia personal de la dona i erosionar la seva autoestima i iniciativa pròpia, amb la finalitat de convertir-la en un ésser passiu i dòcil.

A mig camí entre la violència física i psíquica hi ha les amenaces i coaccions, a través de les quals s'imposen certes conductes de submissió, obediència, aïllament o control. També cal ubicar aquí les actituds d'hostilitat, els retrets i els insults, que, si bé solen presentar-se com a agressions verbals, se situen molt a prop de l'agressió física. Les amenaces, tot i que estan recollides com a delictes en la legislació actual, molt sovint els tribunals no les consideren com un aspecte important de la violència domèstica, ja que són el mecanisme fonamental de la subordinació femenina. L'amenaça que s'exercirà violència actua com a instrument de control sobre les dones d'una forma terriblement eficaç, perquè els impedeix prendre les decisions que més els convenen, i per contra les empeny a obeir el que diguin els seus marits o companys. L'amenaça és l'instrument que manté la por, i aquesta por és la base fonamental de la submissió i l'obediència. Guiades pel temor, les dones víctimes de la violència no s'atreveixen a fer el que desitgen i tan sols miren d'evitar el desencadenament de la violència. Es dobleguen a les exigències de l'agressor per evitar els seus possibles atacs d'ira si fan el que elles volen fer.

Violència sexual

La violència sexual s'exerceix a través de pressions físiques o psíquiques que imposen relacions sexuals no desitjades mitjançant la coacció, la intimidació o la indefensió. El maltractament sexual es produeix quan s'obliga la dona a mantenir relacions sexuals contra la seva voluntat, o d'una manera no volguda per ella, sigui per la força o per mitjà de coaccions. Aquest tipus de violència es podria incorporar a la violència física, però es diferencia d'aquesta en el fet que l'objecte de l'abús és la *llibertat sexual* de la dona i no tant la seva integritat física. La legislació recull aquesta violència com a «*delictes contra la llibertat sexual*», amb la qual cosa reconeix el

seu caràcter especial, que protegeix el *bé jurídic* de l'autonomia moral de disposar lliurement del propi cos i no veure coartada aquesta llibertat.

Les vies més comunes de pressió són tres: l'amenaça implícita o explícita d'agredir o forçar la dona si no accedeix als desitjos de la seva parella; la coerció social per la qual es pressiona la dona perquè compleixi les expectatives del seu rol de gènere; i la coacció personal, com les amenaces d'infidelitat, control dels diners, abandó, etc. Una pràctica molt habitual entre els maltractadors és utilitzar les relacions sexuals com a mostra de reconciliació o com a mostra de càstig.

Nivells de gravetat del maltractament

La violència domèstica té més o menys importància segons si es presenta de manera esporàdica o de manera habitual, i també en funció dels nivells de gravetat de les agressions que es produeixin. Es pot analitzar segons les formes en què es presenta. Cobo les classifica com aïllada, reiterada, continuada, progressiva i desfermada. Per fer aquesta classificació, utilitza com a variables la repetició en el temps, els objectius de l'agressor i el nivell de gravetat de la violència. La violència aïllada és autolimitada, es produeix només de manera excepcional i és relativament lleu; mentre que la reiterada, a més de repetir-se en el temps, involucra els dos subjectes que s'enfronten (Cobo, 1999).

El que nosaltres anomenem maltractament comença amb l'anomenada violència continuada, l'objectiu de la qual no és provocar una lesió, sinó aconseguir el sotmetiment, i el seu pronòstic és de perpetuació. El conflicte és un mecanisme de dominació unidireccional i no requereix cap tipus d'acció o reacció per part de la víctima perquè es produeixi. Es tracta d'una violència contínua i latent que es manifesta periòdicament i va acompanyada d'amenaques. No cal que hi hagi cap provocació o circumstància especial perquè es donin les agressions, la qual cosa indica que el control està a les mans del violent. Si la violència continuada s'agreuja passem a la violència progressiva, en la qual es produeixen salts de gravetat creixent, i es pot arribar a la «violència desfermada», en la qual es produeix una lesió greu o la mort com a possibilitat, ja que l'agressor reacciona de manera incontinguda

davant alguna amenaça de pèrdua de control. El que era una violència instrumental es converteix en una violència que perd tota mesura i tendeix a liquidar brutalment la dona que pretén fugir.

Amb aquesta anàlisi podem interpretar les pautes que s'observen en la societat actual respecte als maltractaments. El maltractament continuat que consisteix a menysprear i desvaloritzar la dona és molt freqüent, mentre que les formes de violència progressiva i desfermada sovintegen menys. Les agressions adquireixen més intensitat quan es produeixen circumstàncies extraordinàries en les relacions, com en el cas que la dona es vulgui separar de l'agressor.

La forma més habitual de violència domèstica és la que inclou elements físics i psíquics continuats, sense arribar als estadis de més gravetat. Això no obstant, els mitjans de comunicació i la societat fixen la seva atenció sobre les formes més excepcionals de violència, com la progressiva o la desfermada, totes dues d'una gran espectacularitat.

5.2. Característiques del fenomen

Hi ha una sèrie d'idees preconcebudes sobre la violència domèstica que no ajuden a entendre-la. La violència domèstica no és un tret patològic que apareix com si fos una infecció, ni és un fet excepcional i minoritari, sinó que es tracta d'un fenomen molt comú i que està molt estesa. No és necessària per a la bona marxa de la família, que podria passar sense la subordinació i la disciplina de les dones, i no és un mal menor que cal suportar perquè els homes es desfoguin i puguin descarregar la seva agressivitat i les frustracions que porten de les seves lluites laborals en el món exterior.

La major part de les vegades, la violència masculina contra les dones és quotidiana i habitual. Les parelles que s'acostumen a aquesta forma de relació la integren en les seves vides i poden seguir convivint-hi durant molts anys.

Desigualtat derivada del codi patriarcal

Hi ha molts mecanismes psicològics que expliquen el recurs a la violència de determinats homes. La violència no té lloc en totes les parelles,

sinó en aquelles en les quals coincideixen una sèrie de factors que l'afavoreixen. Les seves raons profundes són de caràcter estructural, la ideologia de la superioritat de l'home, generalment acceptada també per la dona, i la internalització que fan tots dos de rols molt diferenciats per als homes i per a les dones. Els homes que exerceixen la violència poden tenir més o menys educació i més o menys recursos econòmics. El mateix passa amb les dones que la suporten. Tot i això, la seva característica fonamental és el manteniment de les creences patriarcal en la superioritat masculina.

L'ús de la força per resoldre conflictes interpersonals esdevé possible quan hi ha un desequilibri de poder, i el fenomen que anomenem violència domèstica només és possible en relacions desiguals, en les quals té vigència el *codi patriarcal*. La violència domèstica desapareix si la relació s'igualava i es rebutgen els principis d'inferioritat de la dona per part dels homes i les dones. Saltzman ho explica en termes d'intercanvi desigual entre l'home i la dona. Com més gran és la divisió sexual del treball, més grans són els recursos de micropoder a l'abast dels marits respecte a les seves dones; i com més gran és l'accés a recursos de micropoder dels marits amb relació a les seves dones, més deferència i obediència mostren aquestes envers les exigències d'aquells; com més alt és el grau d'obediència de les dones respecte als marits, menys contribueixen aquests a les tasques familiars repetitives, pesades i avorrides; com menys contribueixen els marits a la feina que implica la família i la llar, menys capaces són les dones de competir fora de casa per un treball generador de recursos; i tot això contribueix a estabilitzar i reforçar la divisió sexual del treball, que deixa les dones en una situació més vulnerable davant la violència de la seva parella (Saltzman, 1992). Tanmateix, no tots els homes maltracten les seves dones, encara que visquin en una situació de relacions patriarcal, i, en aquest sentit, podem dir que la violència domèstica reflecteix un abús de poder personal.

Invisibilitat social

La violència domèstica és el crim encobert més estès arreu del món. La dimensió del fenomen és enorme, i la seva difusió en totes les societats està en relació amb les dificultats per conèixer-ne l'extensió. Un estudi rea-

litzat a Cleveland (Estats Units) el 1996 demostrava, al mateix temps, la gran incidència de la violència domèstica i el reduït registre del fenomen. S'estimava que una de cada dues dones casades havia estat víctima de maltractaments en algun moment de la seva vida, i es constatava que la majoria d'aquests casos es mantenien al marge de la policia i dels tribunals. Amb la col·laboració de la policia es va dur a terme un seguiment del fenomen al llarg de nou mesos, durant els quals van registrar-se 15.000 trucades d'auxili. Al final dels nou mesos tan sols s'havien efectuat 700 denúncies i 460 detencions (Carrillo, 1998).

Mecanisme de control i de càstig

La violència domèstica funciona com un mecanisme de control i de càstig, com un instrument per reduir la dona, subjectar-la i domesticar-la, per obligar-la a comportar-se tal com cal, perquè accepti aquest perfil de criatura dominada que se li vol imposar. Observem el caràcter instrumental que tenen els maltractaments, amb els quals es vol assegurar el domini masculí i la submissió femenina, alligonar la dona, i demostrar qui té l'autoritat i quin és el paper respectiu de cadascú en la relació de parella. Es pretén que quedi clar que la dona ha d'estar supeditada a la voluntat i als desitjos de l'home, i que aquest té poder per exigir-li explicacions, controlar-la i prohibir-li certes activitats.

El mecanisme es posa en marxa perquè la dona no se sotmet prou, de manera que, segons aquesta forma d'interpretar les coses, la primera responsable del que passa és ella. És en aquest sentit que s'entén la freqüència amb què es «responsabilitza» la dona del maltracte que rep. No és infreqüent sentir l'agressor excusant-se amb frases com «no vaig tenir altre remei que fer-ho», «ella no va fer cas del que jo li vaig dir», que per a un home portador de valors patriarcals és una explicació suficient de la seva conducta. El fet de demostrar el seu poder, la seva superioritat i la seva virilitat amb relació a la dona es converteix en una obligació amb si mateix que va més enllà de l'obediència a les normes legalment vigents.

Els homes són, des d'aquest punt de vista, empesos a controlar la seva dona, i per això posteriorment se'ls excusa i se'ls perdona. No s'han

portat bé, però cal entendre-ho. Aquest mecanisme de sotmetiment recorda especialment el procés de doma d'un animal. El mecanisme psicològic d'explicació no s'assembla tant a altres formes de violència interpersonal, sinó que té molt més en comú amb els mecanismes de doma i educació dels animals pel que fa a la seva intenció d'alliçonar i sotmetre per al futur.

Tal com es descriu aquesta violència del càstig, l'agressor és impermeable a la seva víctima, és inflexible, i s'entesta a rectificar tot el que és diferent de si mateix. Nega totalment la identitat de la dona i s'obsessiona per modelar-la «perquè es torni com ha de ser», d'acord amb la seva pròpia imatge del món. Com que ignora la realitat «de l'altre», denigra l'altra persona fins on faci falta per aconseguir el seu objectiu, i tan sols té una consciència confusa de la violència que exerceix i un sentiment mínim de culpa (Perrone, 1997).

La violència té un caràcter exemplificador per a molts agressors. Com que l'objectiu bàsic és alliçonar i mostrar a la societat de quina manera un home és capaç de tractar la seva dona, la majoria dels delictes de violència domèstica es cometen obertament. Les dones agredides intenten moltes vegades amagar els cops, els crits que mostren al veïnat el que està passant, mentre que al marit això no el preocupa perquè desitja que se sàpiga qui està imposant la seva autoritat. Les dones són les que habitualment pretenen mantenir els maltractaments en secret, mentre que és molt freqüent que a l'home no li importi que se sàpiga. Fins i tot molts d'ells duen a terme una part de les seves agressions en públic. Per al marit és una demostració de virilitat: castiga la seva dona i ensenya a tothom què cal fer. És en aquest sentit de càstig exemplar que s'entén el cinisme i l'arrogància que molts homes mostren en el tracte despectiu que donen a les seves dones.

En els delictes de maltractament, molt sovint es parla de gelosia per donar una explicació emocional i amorosa al descontrol de l'home. Això té a veure amb el fet que és molt freqüent que la situació de màxima violència es produeixi quan la dona vol separar-se o se'n vol anar amb un altre home. Però no és així. Amb la violència no és l'amor perdut el que està en joc, sinó el control i el poder sobre aquesta dona. El sentit de propietat sobre la dona és el que dóna lloc a les agressions, perquè la submissió femenina es vincula

a la pròpia virilitat i no es pot suportar la idea que ella tingui autonomia. La violència no és conseqüència de l'amor, sinó un mecanisme de poder i venjança. Això explica el caràcter desesperat i irracional del fet de recórrer a la violència, ja que s'utilitza justament un mitjà que referma la por però mai l'amor. No es busca l'amor ni la reconciliació amb la dona, sinó la imposició de l'autoritat i la demostració de poder.

Sentiment de culpa

La manca de culpa de molts maltractadors va acompanyada del profund sentiment d'autoinculpació de moltes dones maltractades. Dutton i Browning descriuen els mecanismes a través dels quals els agressors neutralitzen el seu propi sentiment de culpa. Aquests investigadors van trobar la dada de partida: els homes admetien una quantitat menor d'agressions de les que testificaven les seves víctimes i els informes hospitalaris i policials. Categoritzaven agressions greus en termes d'episodis sense rellevància «aquella nit vam tenir un petit problema» i també feien comparacions pal·liatives, dient que tots els homes pegaven a les seves dones, però que ells havien tingut la mala sort d'haver estat enxampats. D'altres fins i tot recorrien a la justificació, i deien que les dones els havien provocat i que de fet es mereixien la pallissa. De manera que feien servir mecanismes per mitjà dels quals difuminaven la responsabilitat dels danys que havien produït (Dutton i Browning, 1986).

Per la seva banda, moltes dones víctimes també incorren en deformacions de l'atribució de responsabilitat, i es culpen a si mateixes d'haver causat la violència, de ser incapaces d'aturar-la o bé de no poder fugir-ne. Un estudi psicològic realitzat el 1989 conclouïa que les dones que seguien vivint amb el seu agressor presentaven un alt índex d'autoinculpació, mentre que aquelles que havien aconseguit escapar-se'n passaven amb molta més mesura a culpar l'agressor (Andrews i Berwin, 1990). Això té la seva explicació en el fet que les dones també interioritzen el *codi patriarcal*, i es donen a si mateixes la culpa dels maltractaments induïdes per idees patriarcals del tipus «si jo hagués servit el sopar a temps, ell no m'hauria agredit». Aquestes idees són reforçades per la dependència psíquica i econòmica respecte a l'a-

gressor i per la tendència psicològica a defensar-se del sense sentit. En certa manera, les dones reproduïxen l'explicació social tan estesa de justificar l'agressor i pensar que «elles deuen haver fet alguna cosa per merèixer-ho». Diversos estudis psiquiàtrics confirmen aquesta tendència d'autoinculpació. Les dones analitzades per Macías tendien a culpar-se a si mateixes de mantenir la relació, encara que també atribuïen la culpa de l'existència de violència a factors externs com l'alcohol, les drogues, el trastorn mental o la història de maltractament infantil del seu company (Macías, 1992).

Relació sense sortida

A través del mecanisme reiterat de la violència cristal·litza un procés en el qual queden atrapats a poc a poc tant la dona com l'home. Si no es talla des del principi, es produeix una espècie d'encadenament mutu: ella, per la por i la submissió que la violència reforça; i ell, per la seguretat que li produeix el manteniment de les seves agressions. El control de l'home es va refermant i això el porta a atrevir-se més en les seves agressions, amb la qual cosa sovint la violència esdevé progressiva (Macías, 1992). Hi ha una extensa literatura psicològica que intenta explicar el desenvolupament d'aquest tipus de relacions, en la qual es troba la base de moltes de les teràpies que poden ajudar la gent a sortir d'aquests inferns. Aquesta relació ha estat anomenada *síndrome d'Estocolm* i *unió traumàtica*, ja que la víctima protegeix el maltractador i se sent absolutament lligada a ell; i, al mateix temps, la seva dependència real, per aïllament o pèrdua de recursos, reforça aquest vincle paradoxal.

Això no obstant, no és l'aspecte psicològic el que més ens interessa, ja que ens sembla més significatiu destacar el caràcter social d'aquest tipus de relacions, que, desenvolupant-se sempre d'acord amb un procés psicològic, posen de manifest una estructura social en la qual encara no s'han eradicat les idees patriarcals de domini masculí i submissió femenina. Per això, tot i que les lleis ja no recullen ni reconeixen aquesta forma d'entendre les relacions entre els homes i les dones, encara té una certa vigència entre nosaltres aquest *codi patriarcal*, més propi de societats anteriors en les quals les dones estaven legalment i socialment encadenades als seus marits. Si bé

el patriarcat ha desaparegut de les lleis, es manté molt viu en les mentalitats d'una bona part de la població.

En els casos de separació i divorci hi ha una conflictivitat potencial molt forta, que augmenta quan es comparteixen creences patriarcals relatives als drets de propietat sobre la dona. La impotència de l'home que es veu contrariat en la seva voluntat i ofès públicament per l'abandó de la dona es transforma, moltes vegades, en agressivitat. No es tracta d'un tret exclusiu de les cultures mediterrànies, tot i que en certs entorns culturals sovinteja més, sinó que és un tret comú a totes les societats que han tingut un passat patriarcal. Ingmar Bergman ho retratava bé en la seva pel·lícula *Escenes d'un matrimoni*, en la qual un matrimoni suec de classe alta iniciava un procés de divorci, i el director recomanava que no es deixés sola aquesta parella, perquè el risc de violència masculina durant el divorci és molt gran. La ruptura i la separació conjugal donen lloc a una bona part de la violència domèstica que assola la nostra societat. Però no és el divorci el causant de la violència, sinó les idees patriarcals de domini dels homes sobre les dones.

5.3. Mites i interpretacions errònies

Cal diferenciar entre *causes* de la violència domèstica i *factors* que la reforcen pel fet que sovint apareixen units. La violència domèstica es manifesta a vegades en relació amb les drogues, l'alcoholisme, l'atur o els problemes psíquics dels agressors, i això fa pensar que aquests en són les causes. Però aquestes formes de marginació social no són res més que els factors que l'acompanyen i poden contribuir al fet que es posi de manifest. Les causes de la violència domèstica són quelcom més profund i més arrelat en la nostra cultura. Fins i tot Bonino considera aquestes explicacions com a *obstacles per a la comprensió del que és la violència domèstica*, en tant que desvien l'atenció dels veritables problemes.

La confusió entre causes i factors de reforç ajuda a acceptar explicacions que són molt més tranquil·litzadores per a la bona consciència de la societat. Si la violència domèstica només es produeix per part d'homes desequilibrats, drogoaddictes, irascibles, o que estan borratxos, no es tracta d'un problema social profund, sinó simplement d'un problema d'ordre públic i

salut preventiva, que no obliga a prendre's seriosament la reeducació de tota la societat. Amb aquesta explicació no cal qüestionar una bona part de les nostres tradicions, ni revisar moltes de les nostres idees sobre les relacions entre els homes i les dones.

En la nostra societat funcionen també una sèrie de mecanismes de justificació que denoten comprensió envers l'agressor i culpabilització de la víctima. La teoria més estesa és la que individualitza les causes del maltractament en la personalitat dels implicats: l'home maltractador seria un pobre malalt, mentre que la dona seria una masoquista patològica que incita a la violència. Aquesta és una manera de delimitar el maltractament a un grup molt específic i de justificar el fenomen. S'excusa la violència considerant els agressors com a malalts, desequilibrats a qui cal atendre i curar en comptes de castigar. Aquesta explicació que hi ha malalts *a priori* que desenvolupen relacions violentes de parella és errònia. Tal com explica la psiquiatra Vázquez: «No podem establir genuïnament un perfil de dones maltractades abans que comenci a donar-se el maltractament i no hi ha cap indicatiu experimentalment demostrat que sigui capaç de detectar aquells barons que es convertiran en maltractadors» (Vázquez, 1999, pàg. 96). És habitual explicar la violència per raó de l'agressivitat masculina incontrolable. Els homes perden el control i no poden resistir els seus impulsos o la seva ira. S'excusa els agressors com a víctimes involuntàries de les seves hormones.

També s'intenta atenuar la responsabilitat dels agressors amb l'argument de la influència nociva de substàncies que afecten el comportament. L'alcohol o les drogues són el que els fa ser agressius. La ingestió d'alcohol es fa servir com a atenuant en comptes d'utilitzar-ho com a agreujant del delictes. L'alcohol pot servir per disminuir la responsabilitat personal quan l'agressor s'excusa dient que estava borratxo, i, tanmateix, estudis concrets demostren que aquests mateixos agressors també exercien la violència quan estaven sobris (Dutton i Painter, 1980). El fet que l'alcohol s'hagi considerat com a atenuant en l'enjudiciament d'aquests delictes ha fomentat fins i tot que s'addueixi la ingestió d'alcohol en un gran nombre de casos. Rosenhow i Marlatt van demostrar que les expectatives sobre els efectes desinhibidors de l'alcohol són tan poderoses com l'efecte farmacològic de l'alcohol en si.

Això confirma la hipòtesi que els agressors utilitzen l'alcohol quan peguen per justificar el seu comportament (Rosenhow i Marlatt, 1980).

Una altra forma d'excusar els violents és exagerar la compassió sobre els problemes laborals o socials que pateixen. L'agressor és víctima de nombroses frustracions, té problemes personals o laborals, pateix estrès, i per això recorre a la violència; ha d'aguantar tanta pressió exterior que caldria excusar el seu comportament, diu si fa no fa aquesta explicació. Molt freqüentment s'identifica la violència domèstica amb la pobresa o la marginació social, però això no és res més que un mite. D'homes que maltracten les dones, n'hi ha de totes les classes socials, de totes les edats i de tota mena de posicions econòmiques. Per descomptat, com a colofó de tots aquests plantejaments, apareix la idea que cal comprendre l'agressor i ajudar a rehabilitar-lo.

No es pot establir una relació causal directa entre aquests factors i la violència domèstica perquè, tot i que en l'àmbit individual serveixen com a explicació de l'augment de la probabilitat que es produeixi, no expliquen la seva incidència completa. Que aquests factors no són una causa necessària queda demostrat en la gran quantitat de casos en què aquesta violència no va acompanyada de problemes psíquics, atur, alcoholisme ni marginalitat de cap mena. Hi ha molts homes amb problemes d'alcohol, atur i desequilibris mentals que no són maltractadors, i una gran proporció dels maltractadors són individus «normals» que funcionen perfectament en la resta d'àmbits de la seva vida social. Com deia l'Informe del Defensor del Poble de 1998, els homes que recorren a la violència contra la seva dona no presenten cap patologia específica, sinó una sèrie de trets i actituds propis de l'estereotip masculí més tradicional. És a dir, són homes que creuen que pel fet de ser-ho han de posseir el poder al si de la família o de la parella; i creuen que han de mantenir-lo encara que per fer-ho hagin de recórrer a la violència o a l'agressió sexual.

Tampoc no es pot fer servir com a explicació la diferència de força física, si bé és un factor que ajuda a entendre que es mantingui com a amenaça. La diferència de constitució física no fa que agredim els nens o les persones grans que ens trobem pel carrer. És possible que el cap o el profes-

sor d'algú sigui una persona menuda o dèbil, i no per això la colpeja quan li porta la contrària.

5.4. L'espiral de silenci sobre la violència domèstica

Parlar de la violència domèstica no solament és difícil, sinó que esdevé un assumpte enutjós. Qüestiona els valors tradicionals i idealitzats de la família. Causa molèstia a la societat i fa sentir vergonya a les víctimes. Les dones que la pateixen no en volen parlar perquè els fa por i vergonya. Els homes que l'exerceixen es neguen a dir-ne res perquè són conscients que el fet de recórrer a la violència qüestiona la seva autoritat. I tots els altres prefereixen mirar cap a una altra banda i pensar en una altra cosa. El silenci sobre la violència creix en espiral, perquè les raons dels uns i dels altres s'acumulen per no parlar-ne.

La violència domèstica s'enfoca com si es tractés d'una maledicció. Té alguna cosa en comú amb les malalties contagioses que assolaven, com si fossin plagues, les societats antigues. Es prefereix no fer-ne esment. A més, té alguna cosa que empesta, ja que afecta tots els qui es troben al seu voltant. Les famílies s'infecten pel fet d'entrar-hi en contacte, i la neguen com es nega la sida. La brutalitat del pare involucra els fills, fa que se sentin culpables o responsables de no poder defensar la mare, la dona se sent moltes vegades igualment culpabilitzada, i l'oprobri social cau sobre tot el grup familiar. Té alguna cosa de vergonyós. De la mateixa manera que en la nostra societat no hi ha recel a explicar que un fill té una pneumònia, però s'amaga com un secret vergonyós que pateix la sida, de forma semblant es pot explicar que una cama trencada és el resultat d'un accident de cotxe, però difícilment es reconeix que una cama enguixada és la conseqüència d'una pallissa conjugal. S'amaga perquè comporta oprobri, i això la fa més difícil de combatre.

El silenci social sobre la violència la fomenta i la reforça. Els sentiments apresos de culpabilitat i vergonya de les dones víctimes, juntament amb les teories de l'impuls irresistible i l'agressivitat incontrolable dels homes agressors, ajuden a no denunciar-la, a justificar-la i a mantenir-la.

S'evita parlar-ne, tot i que el més adequat seria fer-ho molt i en tots els fòrums, ja que només a través de la paraula i el suport social les dones poden recuperar la seva autoestima i fer front a les situacions de maltractament. Tanmateix, la violència domèstica s'empara en el silenci individual i col·lectiu. Tan sols mitjançant una anàlisi serena i un debat públic obert, una societat pot reconèixer una xacra i posar en marxa les mesures que siguin més adequades per combatre-la.

5.5. Conseqüències de la violència domèstica

La violència domèstica perjudica enormement les dones que en són víctimes i té unes conseqüències devastadores, no solament per les seqüeles físiques que deixa sinó, potser de manera més insidiosa, pels danys emocionals i psicològics que causa.

La psiquiatria ha identificat els trastorns derivats de la violència en forma de quadres patològics que descriuen com s'alteren els trets del comportament en les víctimes del fenomen. Els trastorns més freqüents derivats de la violència domèstica són l'estrès posttraumàtic, la síndrome de dona maltractada i la depressió.

L'estrès posttraumàtic

El trastorn de l'estrès posttraumàtic engloba un conjunt de símptomes que es manifesten en les persones que viuen una experiència traumàtica com a testimonis o bé com a víctimes. Es tracta d'un dany que es presenta en forma de por o terror incontrolat, que es repeteix cada vegada que alguna cosa recorda l'experiència viscuda. Cal destacar que el més probable és que no solament la dona víctima desenvolupi aquest trauma, sinó també els fills que presenciïn la violència (Villavicencio i Sebastián, 1999).

El trastorn d'estrès posttraumàtic es caracteritza principalment per tres símptomes: la reexperimentació del succés, l'intent d'oblidar-lo i la intranquil·litat. El símptoma més immediat és que l'esdeveniment que l'ha desencadenat es reexperimenta a través de somnis, de records, a manera de *flashback*, que fan reviure'l en forma de malestar físic. Tot seguit, la persona

mira d'evitar els estímuls associats al trauma; l'individu intenta eludir pensaments, activitats o persones relacionades amb el trauma; es desentén d'activitats anteriors i s'aliena respecte als altres; el domina una sensació de futur desolador. Finalment, l'individu també experimenta un augment de la inquietud, d'una manera inexistent abans del trauma: insomni, irritabilitat, incapacitat de concentrar-se, hipervigilància, ensurts exagerats. Com a resultat d'aquests símptomes es manifesten problemes socials i laborals. No se'n surt amb normalitat en l'activitat quotidiana.

Tot i que el trastorn d'estrès posttraumàtic no té en compte l'especificitat dels maltractaments en l'àmbit familiar, es pot aplicar a aquest tipus de violència. Una sèrie d'estudis han utilitzat aquest concepte i han aprofundit en els trets peculiars que mostren les dones víctimes de maltractament. En nombrosos estudis sobre dones maltractades s'ha pogut comprovar l'alt nivell d'incidència del trastorn d'estrès posttraumàtic. Un estudi realitzat a Espanya va palesar que el 61,56% de les dones allotjades en centres d'acollida patien aquest trastorn (Villavicencio i Sebastián, 1999).

La síndrome de la dona maltractada

Una altra forma d'identificar les conseqüències i els trastorns psicològics produïts per la violència domèstica es descriu com la síndrome de la dona maltractada, que identifica una sèrie de trets que apareixen amb molta freqüència en les dones que han passat per aquesta experiència (Walker, 1984).

La síndrome de la dona maltractada apareix com a conseqüència del fet d'estar exposada a una relació de maltractament repetit de forma intermitent. La víctima experimenta un *complex primari*, caracteritzat per símptomes traumàtics: ansietat, hipervigilància, reexperimentació del trauma, records recurrents i intrusius, debilitament emocional. La seva autoestima es deteriora tant que pot desenvolupar una indefensió apresada, és a dir, dona una resposta autodestructiva a la violència.

La víctima també acostuma a tenir un *complex secundari* de símptomes, que es caracteritzen per l'autoengany d'idealitzar el maltractador i tenir

fe que deixarà d'agredir-la. També es pot incloure aquí una reacció de rebuig o minimització del perill que corre. Fins i tot pot arribar a suprimir la seva ira contra l'agressor, després d'exculpar-lo prèviament dels seus atacs.

Walker estableix diferències entre la síndrome de la dona maltractada i l'estrès posttraumàtic. En analitzar els efectes traumàtics de la violència, descriu que l'ansietat de les dones maltractades acostuma a ser més intensa, i arriba a manifestar-se en forma de fòbies, com l'agorafòbia o por de sortir de casa, i a patir atacs de pànic (Walker, 1994).

Una de les estratègies més comunes per evadir-se dels símptomes de l'estrès posttraumàtic o de la síndrome de maltractament és el consum continu de substàncies tòxiques, com ara tranquil·lizants, ansiolítics o alcohol, que moltes vegades es converteixen en addiccions. També és molt freqüent que desenvolupin trastorns obsessius, obsessivocompulsius, obesitat, anorèxia i bulímia. Aquests símptomes s'agreugen quan la dona segueix convivint amb l'agressor, i en aquests casos l'ansietat o hipervigilància que genera la por constant són difícils de superar.

La depressió

La violència és molt eficaç a l'hora d'aconseguir els objectius que persegueix, que són fonamentalment limitar la llibertat i la capacitat d'actuació de les víctimes mitjançant el terror. Els mecanismes que posa en marxa redueixen de forma paral·lela les defenses psicològiques de la dona, que molt freqüentment presenta un quadre de debilitat psíquica i deteriorament de tota la seva personalitat. Es produeix una disminució dels recursos personals a causa de l'acovardiment que s'apodera d'ella, la qual cosa fa que sovint perdi la seva assertivitat i es torni summament complaent amb els desitjos dels altres. La depressió augmenta la inseguretats i, juntament amb aquesta, la incapacitat per prendre decisions. Hi ha una reducció del rendiment laboral i de la capacitat de concentrar-se.

La violència domèstica actua com a inhibidor de les relacions socials. Com que aïlla la dona d'altres fonts de reforç emocional positiu i suport social, un resultat que es dona molt sovint és que aquesta caigui en una

depressió. El que en principi ha estat una influència negativa de la seva parella, que la menysprea, la critica i la desvaloritza, acaba convertint-se amb el temps en una desvalorització interior que permet que la relació es mantingui. La dona comença a adaptar la seva autoimatge al que el maltractador li dicta, i això contribueix a fer que ella mateixa arribi a autoinculpar-se del fet que es produeixin les agressions i a compartir el menyspreu que l'agressor sent per ella. En una explicació psiquiàtrica, «l'aparició de trastorns depressius i ansiosos disminueixen encara més l'autoestima de la dona i donen la raó a l'agressor, en una espiral retroalimentada sense fi, de manera que s'impeideix o s'obstaculitza al seu torn la presa de decisions i l'eventual sortida de la dona de la relació abusiva» (Vázquez, 1999, pàg. 98).

L'erosió de l'autoestima de la dona acostuma a presentar-se unida a un debilitament de la capacitat cognitiva mitjançant mecanismes de defensa que intenten donar un sentit a la violència o bé distanciar-se'n de manera fictícia: la negació i la minimització és un mecanisme d'adaptació que tendeix a negar la realitat del maltractament, a autoenganyar-se. Sobre la base d'una victimització contínua, moltes dones tendeixen a *dissociar-se de l'experiència física* que pateixen, a «no estar present» durant les agressions. A la llarga, això produeix una desconexió entre el que senten i el que pensen. *L'autoinculpció* que realitzen moltes dones és una altra estratègia protectora que els fa creure que continuen controlant la situació, la qual cosa és una forma d'autoengany defensiu que els impedeix fugir-ne.

Amb aquests mecanismes d'autoprotecció les dones poden reduir el seu nivell d'ansietat i col·lapse emocional, però el seu risc vital augmenta a mitjà i llarg termini, ja que contribueixen a fer que es mantinguin en aquesta situació.

Quan la depressió és profunda, es poden produir tendències suïcides que poden conduir a la mort. En els seus estudis, Kurz i Stark van observar que el 29% de les pacients ingressades a urgències per suïcidi eren dones maltractades i que una de cada sis dones maltractades dels grups que van investigar havia intentat suïcidar-se. La probabilitat de suïcidi era cinc vegades més gran en el col·lectiu de dones maltractades que en la població general de dones (Kurz i Stark, 1988). Villavicencio i Sebastián van trobar que el 32,5%

de les dones maltractades que van entrevistar havien intentat suïcidar-se alguna vegada (Villavicencio i Sebastián, 1999).

Una qüestió especialment greu, assenyalada per molts investigadors, és l'alt percentatge de dones que pateixen maltractaments durant l'embaràs. És evident que les agressions en un moment tan vulnerable poden acabar amb avortaments, malformacions del fetus i riscos per a la salut de la mare. A Espanya hi ha dades segons les quals el 32,9% de les dones maltractades entrevistades van afirmar que havien patit maltractaments durant l'embaràs (Echeburrua *et al.*, 1997), i en un estudi de Villavicencio aquest percentatge pujava al 58%, de les quals el 17% havien patit un avortament o amenaça d'avortament com a conseqüència de les agressions produïdes (Villavicencio i Sebastián, 1999).

A més de les seqüeles físiques i psíquiques que deixa en la víctima, es podrien avaluar també les conseqüències que la violència domèstica té en tot l'entorn familiar. Els danys causats sobre els fills són molt importants. La violència domèstica pot marcar per a tota la vida els individus que conviuen amb pares que són agressors. A més, cal valorar el mal pel que fa a l'aprenentatge de la violència que això suposa. La socialització en un ambient de violència domèstica es mostra com un factor molt important de la probabilitat de ser al seu torn agressor o víctima en el futur. Segons diferents estudis, la socialització en la violència prepara tant els homes com les dones per acceptar-la amb molta més naturalitat (Gelles, 1997; Díaz Aguado, 2001). L'aprenentatge infantil del menyspreu i el maltractament envers les dones marca el *codi patriarcal* en la ment dels nens i les nenes, amb uns exemples difícils de contrarestar en la vida adulta. Segons un estudi, als Estats Units, la propensió a recórrer a la violència física era tres vegades més gran entre els barons que havien vist violència a casa seva que en el conjunt de la població masculina (Straus, Gelles i Steinmetz, 1980).

També caldria avaluar tots els costos que aquest tipus de violència contra les dones suposa per a la societat: pel que fa a reducció de les capacitats i recursos humans de milers de dones disminuïdes tant des del punt de vista físic com psíquic; pel que fa a danys socials, per la disminució de les seves oportunitats; i pel que fa a costos directes de tots els serveis i institucions destinats a prevenir, castigar i protegir les víctimes de la violència.

Resumint les conseqüències de la violència domèstica, podem dir que els seus efectes són devastadors: les conseqüències directes en les víctimes i el seu entorn immediat són molt perjudicials i de llarga durada, i els costos que com a fenomen global té per a la societat són altíssims, tant si els avaluem directament com a costos econòmics, com si els valorem en termes de patiment i danys emocionals per a tots els implicats.

5.6. Les opcions de la dona maltractada

Quan analitzem les possibles respostes que es poden donar contra l'agressió, veiem tres alternatives possibles: fer-hi front, denunciar-la o abandonar l'espai de l'agressió. A les dones maltractades els és summament difícil agafar qualsevol d'aquests tres camins. La legitimitat de la primera opció es basa en el dret a la defensa pròpia; la de la segona, en el dret a rebre ajuda que tenen les víctimes de qualsevol delictes; i la tercera té la seva justificació en l'autoprotecció i l'instint bàsic de conservació.

El primer camí és *afrentar l'agressió* mitjançant la defensa personal, sigui controlant l'agressió o fins i tot contraatacant. No sol donar-se, a causa fonamentalment de la gran diferència que hi ha entre la socialització femenina i masculina, que a més d'ensenyar l'agressivitat als homes ensenya la passivitat a les dones. Les característiques del rol femení inhibeixen aquest tipus de comportament que requeeix la força i l'habilitat física, capacitats poc desenvolupades en el cas de les dones.

La segona forma és *la denúncia i la petició d'ajuda*. Aquesta ha estat una sortida molt reprimida fins fa poc temps. S'ha reprimat sobretot a través de la resposta social respecte a la violència. Fins no fa gaire la violència domèstica era un assumpte personal, propi de l'esfera privada de la família, on no tenia cabuda la intervenció exterior. Només l'entorn personal de la dona, els seus amics o familiars, podien donar-li suport, però sabent que la llei i el costum refermaven l'autoritat del marit. La petició d'ajuda es veu limitada quan el *codi patriarcal* predomina en l'entorn social. Des de fa pocs anys la resposta legal i social envers la violència ha progressat enormement i, en teoria, promou les denúncies de les dones. Això no obstant, com veu-

rem en els capítols següents, continua sent una via plena d'obstacles i dificultats.

La tercera via, la sortida i solució del conflicte per mitjà de *l'abandó o la separació*, presenta la dificultat de la resistència de l'agressor, que la majoria de vegades no vol ser abandonat. S'ofereix com a possibilitat real des del moment en què s'ha legalitzat el divorci en la societat espanyola. Acostuma a ser la solució més aconsellada, i a vegades els qui presencien des de fora un d'aquests conflictes se sorprenden del fet que no s'hagi adoptat abans. Tot i que està cada vegada més acceptada socialment, no deixa de plantejar problemes de tipus econòmic i familiar, a més del fet que, durant la seva tramitació, s'aguditza el conflicte i augmenta el risc de violència greu.

El *codi patriarcal* prescriu uns rols de gènere que estan molt a prop del binomi amo-criada, sobre el qual s'estableix la possibilitat de càstig i d'agressió en cas de desacatament o mal servei. Els homes que estan instal·lats en aquest esquema de relacions no estan disposats a perdre els seus privilegis i exigeixen de forma imperiosa ser atesos. La separació apareix, pel que fa al cas, com una pèrdua de les obligacions i serveis que se'ls deuen, per la qual cosa no consenten a ser abandonats.

La separació de la parella és una de les formes recomanades per posar fi als maltractaments, però planteja una sèrie de problemes. D'una banda, els problemes derivats de l'organització de tota la vida familiar, i la situació tan freqüent de dependència econòmica de l'agressor. Les qüestions econòmiques dificulten enormement la separació, no solament pels ingressos sinó per la necessitat de disposar d'un altre habitatge. Hi ha altres problemes derivats específicament del procés de divorci. La lentitud dels procediments i la necessitat d'aportar proves del maltractament suposen un període de convivència molt tens durant el qual tenen lloc les agressions més greus.

Quan hi ha fills, el divorci no assegura la desaparició de la violència, ja que les visites als fills poden ser ocasió de reproducció de situacions de violència. Això planteja la dificultat de conciliar els drets del pare a veure els fills i els drets de la dona a no revelar la seva adreça a un cònjuge violent. En alguns casos es presenta de forma aguda la contradicció entre les mesu-

res per facilitar les visites dels pares als fills després del divorci i les mesures per evitar l'acostament del cònjuge violent.

Dificultats per reaccionar davant la violència domèstica

Hi ha una sèrie de característiques del rol femení que produeixen comportaments que són els menys apropiats per reaccionar davant la violència. Per exemple, la socialització en la cura dels altres i la dificultat de pensar en si mateixa. El comportament d'entrega a la família, en el sentit de donar prioritat als interessos dels altres, dificulta l'autoprotecció d'aquestes dones. D'altra banda, la vida familiar presenta trets que fan difícil la prevenció i la protecció enfront de la violència, com és la convivència al mateix domicili i la manca d'espai propi. Altres aspectes del rol de gènere, com la complementarietat dels rols femenins i masculins, ajuden a mantenir una dependència mútua entre l'home i la dona que dificulta molt el fet que les dones puguin posar distància enfront de la violència. Si afegim a aquests factors els efectes de deteriorament psíquic més amunt descrits que es produeixen amb la violència, resulta evident que la reacció davant la violència no és fàcil per a les dones.

La violència domèstica no enfronta dos individus amb les mateixes capacitats d'acció i resposta, sinó que enfronta dues persones que han rebut una preparació diferent i de les quals la societat espera diferents comportaments. Dels homes s'espera que tinguin poder, que s'imposin i que controlin les seves dones; de les dones s'espera, o s'esperava, sotmetiment, obediència i resignació respecte al que el matrimoni els ofereixi. Així doncs, s'enfronten dos individus: un subjecte amb drets i dotat d'iniciativa; i un altre subjecte carregat de responsabilitats i obligacions i preparat per a la passivitat. Aquest esquema desigual de socialització de gènere prepara els homes i les dones per a la violència i posa molts obstacles a qualsevol possible escapatòria.

Tot això és el que ens ajuda a entendre que les dones que pateixen maltractaments tinguin una mitjana molt alta d'anys de permanència en aquesta situació. L'aprenentatge del seu rol actua com el seu principal enemic. Fa impossible que pensin egoïstament en elles mateixes i prenguin les mesures que les poden protegir. D'altra banda, les mares que aconsellen

pacència, els amics que minimitzen les agressions, el grup familiar que els augura una situació de desemparament econòmic, produeixen un entorn que reforça el rol de gènere desigual que ha permès arribar a la situació actual (Murillo, 2000).

Les dones que estan més atrapades per les dificultats econòmiques i la manca de suports i recursos exteriors viuen les situacions més desesperades davant la violència i corren el risc d'intentar sortir-ne amb actuacions extremes, com el suïcidi o l'atemptat contra la vida del cònjuge. No són freqüents les morts d'homes maltractadors a les mans de les seves dones, però alguns casos que s'han donat reflecteixen el terrible parany en què aquestes dones es trobaven i la desesperació que les va fer optar per una sortida tan brutal. Pensen que amb la mort de l'agressor s'acaba el seu calvari, i no s'adonen que la seva acció gairebé mai no s'interpretarà com un acte de defensa pròpia. Les lleis no consideren els maltractaments com un atenuant per a l'homicidi, i les condemnes contra aquestes dones són molt elevades.

Una forma més freqüent de resposta violenta a l'agressió és l'autoleisió i el suïcidi. Com que la depressió és un dels quadres clínics habituals de les dones víctimes de violència, el seu desenllaç en alguns casos és el suïcidi, sigui a través de l'abús dels fàrmacs que utilitzen per suavitzar la seva ansietat o bé directament causant-se lesions fatals. Són molts els professionals, metges i advocats que ens parlen d'intents de suïcidi de les dones víctimes de violència. Els casos en què aquests intents desemboquen en un final fatal no queden sempre registrats, a causa de les dificultats per identificar-los com a suïcidi i de separar-los del quadre clínic complet. Tan sols aquells casos en què les dones trien una forma violenta de matar-se són registrats com a suïcidi, mentre que molts dels casos en què hi ha un quadre depressiu previ no són clarament recognoscibles. D'altra banda, les famílies espanyoles persisteixen en la seva discreció davant la mort d'una dona, fins i tot quan se sap que era víctima de maltractaments, i consideren adequat mantenir l'aparença que la mort ha estat motivada per causes naturals sempre que sigui possible. Els pares, els fills, els parents i el cònjuge es queden més tranquils davant la societat si no es parla de suïcidi, i la classe mèdica rep moltes pressions perquè, davant del dubte, es mantingui aquesta ficció.

VI. La violència domèstica en xifres

Les dificultats per conèixer les xifres de la violència domèstica són enormes, fins i tot en aquelles societats en les quals ha augmentat la consciència sobre aquest problema. Espanya no n'és cap excepció, i ens trobem alhora amb una gran escassetat i una enorme diversitat amb relació a les dades que reflecteixen les formes de violència contra les dones. Nosaltres intentarem fer una avaluació quantitativa de la violència, i ens limitarem a analitzar la violència domèstica o violència de parella.

Ara com ara, disposem de dades escasses, disperses i fragmentàries sobre la violència domèstica, les seves manifestacions i la seva freqüència. Tot just en els darrers anys s'han començat a registrar les morts de dones a les mans dels seus marits o companys. També és molt recent el registre estadístic de les denúncies per violència domèstica, és a dir, les denúncies presentades per agressions constitutives de delictes o falta segons el Codi Penal. El Ministeri de l'Interior ofereix tan sols les xifres més elementals del fenomen. Les dades més àmplies i recents sobre la violència domèstica provenen d'una enquesta nacional realitzada per l'Institut de la Dona l'any 1999. A partir d'ella es pot conèixer, amb una mica més d'amplitud, la importància quantitativa de la violència domèstica en la nostra societat.

Des de 1997 hi ha un mandat de la Unió Europea segons el qual cal recollir, elaborar i publicar anualment dades sobre la violència contra les dones en cada un dels països membres. Aquest mandat es compleix només

parcialment. La recollida de dades sobre violència de gènere no es fa amb tot el rigor que caldria. La recollida de dades a partir de les comissaries, dels jutjats i dels hospitals tot just ha començat i es duu a terme amb poc rigor. Les fonts estadístiques sobre aquestes qüestions són molt incompletes i, malgrat les indicacions europees, encara no s'han començat a utilitzar registres unificats per a tot el país. Encara queda molt per fer en aquest sentit. Les estadístiques oficials sobre la violència de gènere en la societat espanyola són absolutament insuficients.

Tot i la bona disposició de la majoria de les instàncies a les quals ens hem adreçat per demanar informació, hem topat amb grans dificultats. Tots els responsables d'institucions que estan actuant davant la violència de gènere ens parlen de la necessitat de millorar la recollida d'informació i l'elaboració de dades estadístiques.

6.1. Dones mortes a les mans de la seva parella

Les agressions amb resultat de mort són la forma més brutal de violència contra les dones, i nosaltres quantificarem aquelles ocasionades per la parella de la víctima. Considerem com a parella, d'acord amb la interpretació més comuna de l'actual codi penal, els marits o exmarits, els companys o excompanys (és a dir, els qui conviuen o han conviscut sense haver contret matrimoni), i els promesos o expromesos (parelles que tenen el compromís tàcit o exprés de casar-se o de viure junts).

Les xifres de dones que han mort a les mans de la seva parella durant els darrers anys són molt elevades, si bé difereixen segons les fonts consultades. L'Institut de la Dona ha recollit i elaborat les dades del Ministeri de l'Interior des de 1998, per tal d'intentar conèixer aquesta forma tan greu de violència domèstica al nostre país. Per la seva banda, una sèrie d'associacions de dones recullen, a través de la premsa o de les informacions dels casos atesos per elles, les dades relatives a aquests homicidis, i ens n'ofereixen xifres relatives a aquests darrers anys (quadre 6.1).

Les dades recollides per les associacions de defensa de les dones agredides difereixen de les dades del Ministeri de l'Interior. La disparitat de

XIFRES ANUALS DE DONES QUE HAN MORT A MANS DEL SEU CÒNJUGE O PARELLA A ESPANYA, 1998-2001

Anys	Font	
	Ministeri de l'Interior	Associació Themis
1998	35	64
1999	42	68
2000	42	77
2001	42	69

Fonts: Dades del Ministeri de l'Interior i de l'Associació de Dones Juristes Themis.

xifres té diverses explicacions. D'una banda, cal tenir en compte que es fan servir diferents criteris a l'hora d'establir la responsabilitat dels homicidis. El Ministeri de l'Interior reconeix en les seves estadístiques la identitat de l'acusat només en aquells casos en què la policia ha identificat des del primer moment l'agressor. La policia realitza el registre dels delictes el mateix dia en què s'ocupa dels fets i hi ha molts casos d'homicidi en els quals l'agressor és identificat posteriorment. D'altra banda, hi ha vegades en què la mort de la víctima es produeix més tard, encara que sigui com a conseqüència dels danys produïts per l'agressió, i el succés no figura comptabilitzat com a homicidi en el registre diari dels casos policials. En canvi, les associacions que segueixen aquests casos a través de la premsa, o bé mitjançant la relació directa amb les víctimes o els seus familiars, sí que poden identificar l'agressor, conèixer la seva relació amb la víctima i registrar el cas com un homicidi de parella. A més, les estadístiques del Ministeri de l'Interior tan sols registren els successos atesos per la Policia Nacional o la Guàrdia Civil, i no quantifiquen els que s'han produït a Catalunya i el País Basc, que són responsabilitat dels Mossos d'Esquadra i de l'Ertzaintza. Cada un d'aquests cossos de seguretat té els seus propis mètodes de registre, que de moment no estan unificats. Això també contribueix a fer que les xifres de les institucions públiques i de les associacions siguin divergents, ja que el seguiment de la premsa que fan servir les organitzacions no governamentals abraça directament tot el territori nacional.

Característiques dels homicidis de parella

L'Associació de Dones Separades i Divorciades realitza des de 1998 un seguiment de la premsa per conèixer, a més del nombre de dones assassinades, les circumstàncies dels fets, els mitjans utilitzats per a l'agressió i la relació que vinculava la víctima amb l'agressor. Les dades que s'ofereixen a continuació resumeixen les característiques dels casos d'homicidi identificats i estudiats durant els quatre darrers anys, del 1998 al 2001, per l'esmentada associació.

La xifra global de dones mortes a les mans del seu cònjuge o de la seva parella que ofereix l'Associació de Dones Separades i Divorciades per a aquests quatre anys és de 278 dones. Tanmateix, la recollida de dades sobre les característiques que van concórrer en aquests homicidis es redueix únicament a 187 casos. De les 187 dones assassinades pel seu marit o parella al llarg dels quatre darrers anys, de les quals ha recollit dades l'ADSD, el 60% ho van ser a les mans del seu marit o exmarit; el 28%, a les mans del seu company o excompany, i el 12%, a les mans del seu promès o expromès. Analitzant les formes en què va tenir lloc l'homicidi, es posa de manifest la brutalitat de les agressions i la quantitat de casos en què es va produir acarissament amb les víctimes.

Els instruments utilitzats per aquests homes per matar les seves dones són molt diversos, i l'agressió en molts casos va tenir lloc al domicili comú de la parella. Dels 187 casos analitzats, en 67 la mort es va produir per apunyalament o degollament, utilitzant un ganivet de cuina i, en algun cas, un matxet o una destal. En 21 casos la mort es va produir a trets. Molt freqüentment l'arma és una escopeta de caça; com que l'ús d'armes curtes està molt restringit al nostre país, només comptades vegades s'ha utilitzat un revòlver o una pistola. Hi ha quatre casos d'homes que eren membres de les forces armades i que van fer servir la seva arma reglamentària.

Hi ha 24 casos en què les dones van ser assassinades a cops, i van morir víctimes de la pallissa. En sis casos consta que els cops es van donar ajudant-se d'instruments contundents, com una pala, una aixada, un gerro, una olla a pressió i, en dos casos, una bombona de butà. En tres casos les dones van ser assassinades a cops de martell. En 16 casos la dona va ser

estrangulada, o bé per les pròpies mans de l'agressor o amb l'ajuda d'un cable o, fins i tot una vegada, amb el cinturó de la bata de la víctima. En dos casos les dones van ser llançades al buit des d'un setè i un novè pis, i hi va haver un cas en què la dona va ser llançada d'un cotxe en marxa i posteriorment atropellada amb el mateix vehicle. En cinc casos les dones van morir com a conseqüència de cremades, per haver estat ruixades amb líquids inflamables als quals posteriorment es va calar foc.

Un aspecte que destaca en l'anàlisi d'aquests assassinats és el de les circumstàncies per les quals passava la relació. En molts casos la ruptura de la parella o la voluntat de separació sembla que va tenir influència en el desencadenament de l'última agressió. En 28 casos les dones assassinades ja havien trencat el seu vincle amb l'agressor, que era el seu exmarit, excompany o expromès quan els va causar la mort, i 20 d'aquestes víctimes havien manifestat la seva voluntat de trencar la relació, ja que estaven en tràmits de separació matrimonial o havien decidit posar fi a la convivència o al festeig.

Hi ha una dada que cal tenir en compte a l'hora d'enjudiciar aquestes morts i és que en més del 80% dels casos s'havien produït prèviament denúncies per maltractaments. No van ser, per tant, fets inesperats, sinó que van tenir lloc després d'altres episodis de violència que haurien d'haver provocat l'alarma i posat en marxa mecanismes de protecció. En un percentatge molt elevat van ser successos que es podrien haver evitat, ja que van tenir alguna cosa de mort anunciada.

6.2. Denúncies per maltractaments

Les xifres de denúncies per maltractaments són una altra manera d'estimar la incidència de la violència contra les dones. A partir de 1990, i com a conseqüència de la reforma del Codi Penal de 1989, que va tipificar com a delictes «la violència exercida de forma habitual sobre el cónyuge o persona a la que estuviés unida per anàloga relació de afectivitat» encara que no causés lesions constitutives de delictes, ha augmentat el nombre de denúncies, ja que van començar a considerar-se com a delictes algunes agressions que no deixaven cap senyal permanent.

També han influït en l'augment de les denúncies les campanyes realitzades per les organitzacions feministes animant les dones a no acceptar maltractaments i a denunciar els agressors. En els darrers cinc anys, les xifres de denúncies han crescut considerablement. Això no obstant, es creu que són nombroses les agressions que no es denuncien, i una bona part de les denúncies es retiren al cap d'un cert temps.

Les xifres de denúncies per maltractaments que es presenten davant els serveis de seguretat provenen de diferents fonts policials. Per conèixer el nombre de denúncies presentades cada any caldria sumar les denúncies realitzades davant la Policia Nacional i la Guàrdia Civil, així com les presentades davant les policies autonòmiques de Catalunya i el País Basc. Totes aquestes denúncies es registren, encara que no de manera uniforme, en diverses fonts estadístiques, i han estat recollides durant els darrers anys per l'Institut de la Dona (quadre 6.2).

A partir de 1998, l'Institut de la Dona ha canviat la seva metodologia i duu a terme una recollida de dades sobre les denúncies diferenciant entre delictes i faltes, d'acord amb la tipificació del Codi Penal. Les dades continuen sent incompletes perquè no recullen les denúncies efectuades al País

Quadre 6.2

DENÚNCIES PER MALTRACTAMENTS DELS MARITS A LES SEVES DONES A ESPANYA, 1991-2001

Anys	Nombre de denúncies
1991	16.657
1992	15.888
1993	16.028
1994	16.419
1995	16.062
1996	16.378
1997	18.872
1998	19.621
1999	21.778
2000	22.397
2001	24.158

Font: Institut de la Dona; dades facilitades pel Ministeri de l'Interior.

Base ni a les províncies catalanes de Lleida i Girona. És important, però, perquè es posa de manifest que la majoria de les denúncies es refereixen a comportaments tipificats penalment com a *falta*, mentre que és molt menor el nombre de *delictes* de maltractament denunciats (quadre 6.3).

Quadre 6.3

DENÚNCIES PER MALTRACTAMENTS DELS MARITS A LES SEVES DONES A ESPANYA, 1998-2001

Delictes i faltes

Any	Delictes	Faltes	Total
1998	5.591	14.030	19.621
1999	6.652	15.126	21.778
2000	6.224	16.173	22.397
2001	5.983	18.175	24.158

Font: Institut de la Dona; dades facilitades pel Ministeri de l'Interior.

L'evolució de les denúncies s'observa més clarament si en relacionem el nombre amb la població. El 1989 hi va haver 874 denúncies de maltractaments per cada milió de dones. Aquesta xifra es va mantenir aproximadament igual al llarg dels anys noranta i s'ha incrementat l'any 2000 fins a un nombre de 1.080 denúncies per milió de dones (quadre 6.4).

És interessant conèixer les denúncies presentades i relacionar-les amb la població de cada comunitat autònoma. Segons les dades que tenim, les regions en les quals es va produir un nombre més gran de denúncies per maltractaments l'any 2000 van ser Canàries, Múrcia i Madrid. D'altra banda, destaca el cas de les ciutats de Melilla i Ceuta, on el nombre de denúncies per milió de dones fins i tot dobla les xifres de Canàries (quadre 6.4).

No és possible fer una interpretació exacta del significat d'aquestes xifres perquè en la presentació de les denúncies hi influeixen dos factors diferents: d'una banda, l'existència de maltractaments i, de l'altra, la voluntat de denunciar. En principi el nombre de denúncies és un indicador del nombre de casos de maltractaments. Això no obstant, la decisió de fer una denúncia té una relació molt estreta amb els canvis de mentalitat, amb l'augment de la consciència de les dones sobre els seus drets i amb el coneixe-

DENÚNCIES PER MALTRACTAMENTS DELS MARITS A LES SEVES DONES PER COMUNITAT AUTÒNOMA. NOMBRE DE DENÚNCIES PER CADA MILIÓ DE DONES, 1989-2000

Comunitat autònoma	1989	1995	1996	2000
Andalusia	1.155	982	969	1.310
Aragó	620	493	453	670
Astúries	1.071	928	1.094	1.010
Balears	998	959	846	1.190
Canàries	1.532	1.555	1.673	2.170
Cantàbria	935	654	566	990
Castella-la Manxa	442	398	329	850
Castella i Lleó	465	520	509	790
Catalunya	772	719	753	–
Comunitat Valenciana	629	587	641	970
Extremadura	487	494	574	980
Galícia	506	600	652	830
Madrid	1.403	1.206	1.303	1.490
Múrcia	581	692	913	1.910
Navarra	275	286	285	500
País Basc	627	–	–	–
La Rioja	313	562	733	900
Ceuta i Melilla	3.284	3.014	2.760	5.200
Mitjana espanyola	874	817	853	1.080

Font: Estimacions pròpies a partir de les dades del Ministeri de l'Interior.

ment més ampli de la llei. En aquest aspecte, la realització de campanyes, la informació i el debat dels mitjans de comunicació, i l'existència d'associacions de suport, tenen un paper fonamental.

6.3. Dades d'enquestes

Una manera de superar la dificultat d'obtenir informació directa sobre la violència domèstica és intentar conèixer-la a través d'enquestes. El fet de consultar directament la població preguntant si coneixen casos de violència, o bé consultar directament la població femenina preguntant si han estat objecte d'algun tipus d'agressió, és un mètode alternatiu utilitzat per

superar la manca de dades estadístiques. En nombrosos països europeus s'han efectuat en els darrers anys aquest tipus d'enquestes per conèixer la violència patida per les dones.

A Espanya disposem d'una enquesta d'aquestes característiques realitzada el 1999 per l'Institut de la Dona. Aquest organisme va dur a terme una macroenquesta sobre «Violència contra les dones» amb un qüestionari relatiu a la violència al si de les famílies, que exclouïa la indagació sobre altres tipus de violència de gènere, com la que es produeix en els ambients de treball, als centres educatius, en relació amb l'explotació sexual o als llocs públics en general. La macroenquesta de «Violència contra les dones» pretenia conèixer les dades sobre el maltractament infligit a les dones dins de les famílies (Institut de la Dona, 2000).

Els objectius d'aquesta enquesta eren conèixer i quantificar les situacions de violència contra les dones en l'àmbit familiar. També es pretenia identificar les variables socioeconòmiques que s'associen a la violència, així com determinar les conseqüències que té per a les dones el fet de ser víctimes de maltractaments. Aquesta enquesta es va fer a dones més grans de 18 anys amb la finalitat d'avaluar totes les formes de violència familiar que pateixen les dones adultes i conèixer les diferències pel que fa a les dimensions i modalitats de maltractament que pateixen. L'enquesta es va dur a terme mitjançant una entrevista telefònica realitzada a 20.552 dones més grans de 18 anys, repartides per tot el territori nacional i distribuïdes segons una mostra representativa per edat i grandària de la població. Les variables utilitzades per identificar la posició social de les dones van ser les d'estat civil, forma de convivència, nivell educatiu, situació laboral, creences religioses, posició ideològica i nivell dels recursos econòmics a la llar.

L'enquesta es refereix globalment a la violència contra les dones en l'àmbit familiar, amb un qüestionari que conté preguntes relatives al maltractament o agressió provinents de la parella o de qualsevol altre membre de la llar: pare, mare, fills, etc. A partir de les dades obtingudes es pot avaluar globalment tota la violència familiar, i també és possible identificar i separar les dades referents a la violència de parella, ja que el qüestionari distingeix clarament de qui procedeix l'agressió en cada cas.

Cal destacar que en aquesta enquesta no solament s'intentava conèixer la incidència del maltractament físic patit per les dones, sinó avaluar també els maltractaments psíquics. Es van utilitzar una sèrie d'indicadors de maltractaments psíquics que descriuen les diverses formes i situacions de desvalorització i menyspreu que moltes dones pateixen en l'àmbit familiar i en les relacions afectives més íntimes. Malgrat que totes aquestes formes d'agressió contra les dones solen anar unides, l'enquesta intentava diferenciar-les per identificar millor les peculiaritats de cada una.

Tot i ser una font de dades molt rica, com en qualsevol estudi fet mitjançant enquesta, cal assenyalar les limitacions que té aquesta manera de buscar informació. D'una banda, el qüestionari ha de ser molt senzill perquè tots els entrevistats l'interpretin homogèniament i, a més, ha de ser breu. Això impedeix aprofundir en les situacions de maltractament detectades i en les peculiaritats individuals de cada dona. Una altra limitació que presenta el mètode d'enquesta per conèixer la realitat de la violència contra les dones deriva de la diferent consciència sobre els maltractaments que té cada persona. La subjectivitat de les respostes provoca una certa banalització de la violència entre les dones sotmeses a maltractaments i, al mateix temps, per un fenomen simètric, augmenta la gravetat amb què jutgen la violència les dones més conscients dels seus drets i menys familiaritzades amb el maltractament.

Indicadors de violència

L'enquesta preguntava directament sobre comportaments objectius, a través de la descripció de situacions concretes, sense etiquetar-les com a violència, per tal d'obtenir respostes descriptives que posteriorment es poguessin caracteritzar com a maltractaments. A partir d'aquestes respostes és possible identificar les dones sotmeses a diferents formes de violència domèstica, en siguin o no conscients.

Les preguntes del qüestionari feien referència a agressions que podien provenir de qualsevol membre de la família. Aquí, a l'hora de fer l'anàlisi de les dades, tindrem en compte les que corresponen únicament a les relacions de parella o matrimoni, i deixarem de banda, de moment, el gran cabal d'in-

formació que ofereix aquesta enquesta sobre la violència que pateixen les dones perpetrada per persones amb les quals comparteixen la llar.

L'enquesta abordava la quantificació dels actes violents preguntant amb quina freqüència es produeixen. Això facilita l'aspecte quantitatiu de la informació. Una gran quantitat de dones declaren que reben de manera habitual, «freqüentment» o «a vegades», unes formes de tracte per part dels seus marits, companys o promesos, que es poden considerar objectivament com a violència, encara que elles no s'identifiquin com a maltractades.

A través dels diversos indicadors es pretén conèixer de forma separada les diferents modalitats de violència que s'exerceixen contra les dones. Totes les formes de violència intenten imposar el domini d'un individu sobre un altre, i en aquest sentit totes tenen una cosa en comú. Això no obstant, nosaltres intentarem diferenciar els mecanismes que s'utilitzen i les modalitats en què es mostra aquesta imposició personal.

Es distingeix entre violència física i psíquica segons els mecanismes que es posen en joc per exercir-la: la força o la manipulació psicològica. També és possible diferenciar la coacció exercida segons les formes de control que es persegueixen: control de les relacions i de les activitats, control del rol domèstic i econòmic. I també hi ha la violència sexual, que es pot exercir utilitzant mètodes físics o psíquics d'imposició. A la pràctica, totes aquestes formes de violència es barregen les unes amb les altres, i a vegades es confonen en els mateixos comportaments, a més del fet que totes presenten diferents nivells de gravetat. L'enquesta ha hagut de diferenciar-les i separar-les per poder saber si estaven presents, i ha hagut de simplificar-ne l'avaluació a través de la freqüència amb què es produeixen, per poder quantificar-les.

El qüestionari utilitzava 26 indicadors de maltractament que podien ser quantificats a partir de la freqüència que presentaven. Hi ha una diferència entre ells, de manera que es poden classificar en dos tipus: tretze indicadors reflecteixen tipus dèbils de maltractament, mentre que els altres tretze es refereixen a tipus més forts de domini masculí o inferiorització de la dona en la relació de parella (quadre 6.5).

INDICADORS DE MALTRACTAMENT UTILITZATS EN L'ENQUESTA

Pregunta 19 del qüestionari

1. «Li impedeix veure la seva família o tenir relacions amb amics, veïns»
2. «Li pren els diners que vostè guanya o no li dóna els que necessita per mantenir-se»
3. «Fa el sord al que vostè li diu, no té en compte la seva opinió, no escolta les seves peticions»
4. «L'insulta o l'amenaça»
5. «No la deixa treballar o estudiar»
6. «Decideix quines coses pot fer o no vostè»
7. «Insisteix a tenir relacions sexuals encara que vostè no en tingui ganes»
8. «No té en compte les seves necessitats»
9. «A vegades li té por»
10. «No respecta els seus objectes personals»
11. «Li diu que coqueteja contínuament o, per contra, que no cuida vostè el seu aspecte»
12. «Quan s'enfada, arriba a donar empentes o cops»
13. «S'enfada sense que se'n sàpiga la raó»
14. «Li diu que on anirà sense ell, que no és capaç de fer res pel seu compte»
15. «Li diu que totes les coses que fa estan malament»
16. «Quan s'enfada, ho fa pagar als animals o les coses que vostè aprecia»
17. «Fa que se senti culpable de no atendre'l com cal»
18. «S'enfada si les coses no estan fetes (menjar, roba...)»
19. «Li controla els horaris»
20. «Li diu que no hauria d'estar en aquesta casa i que es busqui la seva»
21. «Li retreu que visqui dels seus diners»
22. «Ironitza, no valora les seves creences (religioses, polítiques, pertànyer a alguna associació)»
23. «No valora la feina que fa»
24. «Fa que se senti responsable de les tasques de la llar»
25. «Davant dels fills diu coses per fer-la quedar malament»
26. «Menysprea i escridassa els seus fills»

Font: Enquesta *Violència contra les dones*. Institut de la Dona, 2000.

Amb aquests indicadors es mesuren les relacions que es donen en l'entorn familiar i domèstic mitjançant la utilització d'una sèrie de frases que reflecteixen la desigualtat de poder, autoritat i autonomia de l'home i de la dona en la relació de parella. Els diferents indicadors reflecteixen el caràcter patriarcal d'una violència que intenta dominar lligant el concepte d'autoritat amb el poder de l'home, a través del control personal, domèstic i econò-

mic de la dona. Es posa de manifest la perspectiva psicològica de la violència que pretén el domini per mitjà de la desvalorització de l'altre, i la implantació d'hàbits de submissió en les dones. En alguns indicadors es posa en relleu el caràcter sexual de la violència que busca el control i la utilització del cos de les dones. Finalment, cal assenyalar el mecanisme de la violència física que prova d'imposar el domini sobre la dona per la força.

Violència física, psíquica i sexual

El conjunt d'indicadors que s'han utilitzat reflecteixen les diferents formes que pot revestir la violència domèstica, i a través d'ells es pretén conèixer la incidència de la violència de parella en la societat espanyola i les modalitats en què aquesta violència es presenta. Els hem classificat per intentar diferenciar-los millor i per tal d'ajudar-nos en l'anàlisi posterior. Un aspecte de la classificació deriva de les característiques de la conducta implicada, i un altre, del nivell de gravetat que atorguem a aquesta conducta.

Indicadors de violència física. La violència física apareix quan l'exercici del poder s'imposa per la força.

S'han utilitzat indicadors que denoten **imposició física**, males maneres i intimidació, així com conductes coactives que estan situades molt a prop de la violència física: «L'insulta o l'amenaça», «A vegades li té por». Hi ha casos en què la imposició de la força és directa: «Quan s'enfada, arriba a donar empentes o cops». I d'altres en què es fa servir indirectament la violència, sense agredir el cos de la dona: «Quan s'enfada, ho fa pagar als animals o les coses que vostè aprecia». La incidència de la violència física és el nivell més evident per assenyalar l'existència de maltractaments en una parella, però no es pot passar per alt la realitat de moltes dones que són maltractades encara que no rebin càstigs físics. Per contra, amb prou feines és possible separar els maltractaments físics, quan es produeixen, del maltractament psíquic. És molt difícil considerar la possibilitat de maltractament físic sense alguna forma de maltractament psíquic.

Indicadors de violència psíquica. Poden ser de desvalorització o de control.

Es parla de violència psíquica quan s'intenta desvaloritzar l'altre com a persona a través de vexacions i menyspreus. Aquesta forma de violència és molt insidiosa perquè destrueix l'autoestima i redueix la seguretat en si mateixes de les dones. En aquesta modalitat psicològica de la violència, podem situar-hi les frases que denoten desvalorització de la dona com a persona, la desvalorització en la societat, la indirecta que es realitza a través d'altres i la desvalorització espiritual, que és la que ataca les seves creences més profundes.

Hi ha indicadors de **desvalorització personal**: La violència psíquica es manifesta en la desvalorització de la persona respecte al que fa i respecte a la relació interpersonal: «Es fa el sord al que vostè li diu, no té en compte la seva opinió, no escolta les seves peticions», «No té en compte les seves necessitats». La desvalorització es pot reflectir en el menyspreu pel treball que realitza la dona i per les seves activitats: «Li diu que totes les coses que fa estan malament», «No valora la feina que fa».

La **desvalorització social** és la forma de violència psíquica que s'exerceix a través de les formes menyspreadores que proven de convèncer la dona de l'escàs valor social que té per si mateixa en la societat. «Li diu que on anirà sense ell, que no és capaç de fer res pel seu compte», «Li diu que no hauria d'estar en aquesta casa i que es busqui la seva», «Li retreu que visqui dels seus diners».

La **desvalorització indirecta** és la que es produeix a través de les persones més estimades o dels objectes més apreciats: «Davant dels fills diu coses per fer-la quedar malament», «Menysprea i escridassa els seus fills», «No respecta els seus objectes personals».

La **desvalorització espiritual** és la forma de maltractament psíquic que incideix en el sentit de desvaloritzar les creences religioses o els valors ideològics de la dona: «Ironitza, no valora les seves creences (religioses, polítiques, pertànyer a alguna associació)».

Totes les formes de violència contra les dones es podrien situar, per regla general, sota l'epígraf de violència de control o rol patriarcal. Això no obstant, intentant distingir de manera minuciosa per classificar i avaluar les modalitats de maltractament, es poden definir com a **violència de control o**

de rol aquells comportaments que proven de controlar les activitats i les relacions de la dona, i l'obliguen a complir de forma inflexible un rol de dependència personal i econòmica respecte a l'home. Aquestes conductes es basen en les idees que assignen rígidament a les dones totes les responsabilitats domèstiques, amb la qual cosa intenten reforçar el sentit de servei a l'home i de sotmetiment a l'estereotip femení tradicional. Es pot anomenar violència de rol o de control patriarcal perquè s'utilitza per aconseguir el domini a través de la identificació del poder dels homes amb l'autoritat i el forçament de les dones a l'obediència.

La violència de rol pren a vegades la forma de **control personal**. Dins la violència de rol o control patriarcal, hi situem una sèrie de comportaments que reflecteixen l'autoritat i el control sobre la vida de la dona a les mans del marit o parella. «Li impedeix veure la seva família o tenir relacions amb amics, veïns...», «Decideix quines coses pot fer o no vostè», «Li controla els horaris». També, en aquesta línia de control personal, hi incloem les frases que denoten despotisme o exercici de poder irracional per part del marit o parella: «S'enfada sense que se'n sàpiga la raó». Altres vegades posa l'èmfasi en el **control domèstic**. Dins dels indicadors de violència de rol o control patriarcal, hi ha també totes aquelles frases que reflecteixen l'intent d'accentuar els rols domèstics de la dona com a servidora de l'home. Són les frases que mostren les exigències del marit respecte a l'obligació de la dona de cuidar-lo i atendre la casa, sense que aquestes feines es valorin com a aportació personal: «Fa que se senti responsable de les tasques de la llar», «S'enfada si les coses no estan fetes (menjar, roba...)», «Fa que se senti culpable de no atendre'l com cal».

Altres vegades la violència s'exerceix com a **control econòmic**. Dins de l'apartat de violència de rol o control patriarcal, hi situem els indicadors de comportaments que a vegades s'anomenen com a violència econòmica. Aquests indicadors es poden incloure en la violència de control patriarcal, ja que són actes encaminats al control i la limitació de la llibertat de la dona, que fan servir mecanismes de caràcter econòmic: «Li pren els diners que vostè guanya o no li dóna els que necessita per mantenir-se», «No la deixa treballar o estudiar».

Indicadors de violència sexual. Es parla de violència sexual quan el domini s'imposa sobre el cos de la dona.

La violència sexual denota un sentit de propietat del cos de la dona, sigui per utilitzar-lo sexualment o de forma simbòlica, com per exemple la gelosia excessiva i la vigilància de la imatge femenina. «Li diu que coqueteja contínuament o, per contra, que no es cuida del seu aspecte». El més clar dels indicadors de violència sexual és el de la imposició de relacions sexuals. La redacció d'aquest indicador ha utilitzat el terme *insistir* en comptes del terme *obligar*, la qual cosa canvia una mica el sentit de la frase. Malgrat això, l'hem considerat útil perquè entenem que, en el context de la pregunta, era molt probable que les entrevistades donessin a la frase un sentit d'imposició de relacions sexuals: «Insisteix a tenir relacions sexuals encara que vostè no en tingui ganes».

Nivells de gravetat de la violència

Tot i que és difícil establir comparacions entre les diverses modalitats de violència domèstica, podem diferenciar-hi les que són formes menyspreadores i degradants de tractar les dones i les formes més greus d'imposar el poder masculí. No és fàcil distingir-les, ni traçar una línia clara de divisió entre totes dues, però podem dir que, encara que responen en principi a la mateixa ideologia patriarcal que ha defensat històricament la superioritat dels homes i la necessitat de sotmetiment de les dones, s'observa que tenen nivells de gravetat diferents. En uns casos podríem parlar de *maltractament quotidià* i en d'altres més pròpiament de *violència domèstica*. No és fàcil que es presentin clarament separades en la realitat, però és possible fer un esforç per diferenciar-les conceptualment i poder, d'aquesta manera, identificar millor les conductes que les reflecteixen i les formes més adequades de combatre-les i eradicar-les en la nostra societat.

Dels 26 indicadors utilitzats en l'enquesta, 13 són de més gravetat i els anomenem indicadors *forts* de violència, mentre que els altres 13 tenen un caràcter més suau i els anomenem indicadors *dèbils* de violència. Considerem que els indicadors forts de violència reflecteixen *situació objectiva de violència* (SOV), mentre que els indicadors dèbils reflecteixen *situació de sot-*

MODALITATS DE VIOLÈNCIA I FREQUÈNCIA DE CADA UNA D'ELLES. INDICADORS FORTS DE MALTRACTAMENT. REFLECTEIXEN SITUACIÓ OBJECTIVA DE VIOLÈNCIA

Tipus de violència		Indicador	% de la mostra que contesten «freqüentment» o «a vegades»	Nombre estimat de dones que es troben en aquesta situació
Violència física		4. L'insulta o l'amenaça.	1,1	185.471
		9. A vegades li té por.	0,8	134.888
		12. Quan s'enfada, arriba a donar empentes o cops.	0,6	101.166
Violència psíquica de desvalorització	Desvalorització personal	8. No té en compte les seves necessitats.	1,2	202.332
		15. Li diu que totes les coses que fa estan malament.	1,4	236.054
		23. No valora la feina que fa.	3,4	573.274
	Desvalorització social	14. Li diu que on anirà sense ell, que no és capaç de fer res pel seu compte.	1,2	202.332
	Desvalorització indirecta	25. Davant dels fills diu coses per fer-la quedar malament.	1,7	286.637
Desvalorització espiritual	22. Ironitza, no valora les seves creences (religioses, polítiques, pertànyer a alguna associació).	1,1	185.471	
Violència psíquica de control	Control personal	1. Li impedeix veure la seva família o tenir relacions amb amics, veïns...	0,9	151.749
		6. Decideix quines coses pot fer o no vostè.	1,3	219.193
	Control econòmic	2. Li pren els diners que vostè guanya o no li dona els que necessita per mantenir-se.	0,3	50.583
Violència sexual		7. Insisteix en tenir relacions sexuals encara que vostè no en tingui ganes.	3,4	573.274

Fonts: Estimacions pròpies a partir de l'enquesta *La violència contra les dones*, Institut de la Dona, 2000 i les xifres de població del Padró Continu de l'INE.

metiment (SS) en les relacions de parella. Les entrevistades contestaven de forma separada cada indicador i, entre les que afirmen trobar-se «freqüentment» o «a vegades» en cada una d'aquestes situacions, hem calculat la incidència d'aquestes formes de maltractament en les dones espanyoles més grans de 18

MODALITATS DE VIOLÈNCIA I FREQUÈNCIA DE CADA UNA D'ELLES. INDICADORS DÈBILS DE MALTRACTAMENT. REFLECTEIXEN SITUACIÓ DE SOTMETIMENT

Tipus de violència	Indicador	% de la mostra que contesten «freqüentement» o «a vegades»	Nombre estimat de dones que es troben en aquesta situació
Violència física	16. Quan s' enfada, ho fa pagar als animals o coses que vostè aprecia.	0,9	151.749
Violència psíquica de desvalorització	Desvalorització personal 3. Fa el sord al que vostè diu, no té en compte la seva opinió, no escolta les seves peticions.	3,8	640.719
	Desvalorització social 20. Li diu que vostè no hauria d' estar en aquesta casa i que es busqui la seva. 21. Li retreu que visqui dels seus diners.	0,6	101.166
		1,0	168.610
	Desvalorització indirecta 10. No respecta els seus objectes personals. 26. Menysprea i escridassa els seus fills.	0,4	67.444
		1,2	202.332
Violència psíquica de control	Control personal 13. S' enfada sense que se'n sàpiga la raó. 19. Li controla els horaris.	4,3	725.024
		1,4	236.054
	Control domèstic 17. Fa que se senti culpable de no atendre'l com cal. 24. Fa que se senti responsable de les tasques de la llar.	2,8	472.108
		8,6	1.450.048
	Control econòmic 18. S' enfada si les coses no estan fetes (menjar, roba, etc.). 5. No la deixa treballar o estudiar.	2,2	370.942
0,8	134.888		
Violència sexual	11. Li diu que coqueteja contínuament o, per contra, que no cuida vostè el seu aspecte.	1,6	269.776

Fonts: Estimacions pròpies a partir de l'enquesta *La violència contra les dones*, Institut de la Dona, 2000 i les xifres de població del Padró Continu de l'INE.

anys (quadre 6.6 i quadre 6.7). Considerem que els indicadors forts de violència reflecteixen situacions objectives de violència, SOV, mentre que els indicadors dèbils mostren situacions de sotmetiment, SS, en la relació de parella.

Dones en situació objectiva de violència

Quan una entrevistada coincideix a assenyalar com a «freqüentment» o «a vegades» alguna de les 13 frases que classifiquem com a indicadors forts de maltractament (quadre 6.6), la considerem com una dona en *situació objectiva de violència*, SOV. La situem socialment i psicològicament en aquell ambient de menyspreu, sotmetiment i inferioritat respecte a la seva parella que denota objectivament la violència.

Les dones en *situació objectiva de violència*, que l'anàlisi de l'Institut de la Dona anomenava com a «tècnicament maltractades» (Institut de la Dona, 2000), són aquelles dones que, encara que no en tinguin consciència, estan en una posició d'inferioritat respecte al marit o parella, que es permet el luxe de tractar-les de forma menyspreadora i que considera que els pot imposar la seva conducta i restringir la seva llibertat.

És important destacar que una bona part de les dones en situació objectiva de violència no es consideren maltractades, encara que visquin, segons aquests indicadors, en una atmosfera domèstica de sotmetiment i desvalorització. Aquests indicadors posen de manifest unes relacions matrimonials o de parella basades en la por i la dominació. I les dades mostren que hi ha un gran nombre de dones sotmeses a la desvalorització personal, la limitació de la seva llibertat i l'obligació de mantenir relacions sexuals no desitjades.

Considerem que les dones en situació objectiva de violència són maltractades de manera quotidiana, encara que no ho declarin. La nostra interpretació no té en compte la consciència de la seva situació que puguin tenir aquestes dones, perquè entenem que una gran part de les dones que pateixen menyspreus i vexacions no arriben a reconèixer aquesta situació com de maltractament. Aquesta és molt freqüentment l'explicació que no trenquin la seva convivència.

Dones en situació de sotmetiment

Considerem una sèrie d'entrevistades com a *dones en situació de sotmetiment*, les quals han pogut ser identificades a través de les situacions que

descriuen els indicadors dèbils de maltractament (quadre 6.7). Són aquelles que es veuen sotmeses a vexacions quotidianes en les seves relacions de parella. Les identifiquem amb els indicadors del sotmetiment domèstic i d'acceptació del rol femení estereotipat. Són aquelles a les quals se'ls assignen rígidament les responsabilitats domèstiques, i les que pateixen una desvalorització freqüent per part de la seva parella. L'acceptació dels indicadors de menyspreu i males maneres amb relació a qüestions domèstiques posa de manifest que encara que no s'identifiquin com a maltractades, pateixen una forma quotidiana de menyspreu, en gran manera de caràcter psicològic, que està vinculada a la seva condició femenina i domèstica.

Les frases dels indicadors dèbils de maltractament recreen en el seu conjunt un univers de sotmetiment i inferioritat, i al mateix temps reflecteixen la resignació que manté aquestes dones en una posició secundària dins de les seves relacions familiars i de parella. És a dir, mostren un conjunt de situacions de superioritat i poder de l'home lligades a la dependència i el sotmetiment de la dona. L'ambient que reflecteixen tots aquests indicadors no s'allunya gaire del que històricament s'ha considerat com la posició tradicional de les dones dins del matrimoni, sotmeses a l'obediència al marit i amb una sèrie d'obligacions domèstiques que els són recordades i exigides com a servei personal.

Molts d'aquests indicadors dèbils de maltractament, que denoten inferioritat i menyspreu del sexe femení, en una societat patriarcal podrien ser vistos com a trets normals de les relacions entre el marit i l'esposa, i això pot ser l'explicació que moltes d'aquestes dones, que reconeixen patir freqüentment o a vegades alguns d'aquests indicadors de maltractament, no es declarin maltractades. Com que creuen que les seves obligacions respecte a l'home impliquen sotmetiment i obediència, moltes dones es resignen davant els maltractaments, els toleren de forma fatalista, i només se'n senten víctimes quan s'arriba a l'agressió física o bé quan els menyspreus són molt greus i esdevenen insuportables.

Per entendre la contradicció entre maltractaments reconeguts i escassa consciència de ser una dona maltractada és molt útil reflexionar sobre el canvi dels models socials de conducta pel que fa a les relacions entre els homes i les dones. Si agaféssim com a terme de comparació les regles del

matrimoni tradicional, una bona part de les frases utilitzades com a indicadors dèbils en aquesta enquesta no farien sinó reflectir les posicions respectives del marit i la dona d'acord amb les seves normes. Tot el que es refereix a l'autoritat del marit sobre la dona i les obligacions domèstiques d'ella hi entren de ple. Fins que no va ser aprovada la Constitució de 1978, no existia la norma d'igualtat entre el marit i la dona, i tan sols es podien veure com a maltractament els casos en què el marit reclamés l'obediència mitjançant un ús excessiu de la força. Fins i tot li era permès colpejar o aplicar càstigs a l'esposa, sempre que no li deixés senyals permanents. No hi havia lloc per a l'abús sexual ni per a la violació dins del matrimoni, ja que les regles de l'obediència matrimonial imposaven l'anomenat *dèbit conjugal* a les dones.

Violència en l'entorn familiar

A partir de les dades de l'enquesta, hem calculat quantitativament la violència familiar, i hem establert una categoria de dones que responen afirmativament una sèrie d'indicadors de violència domèstica, les quals poden ser considerades clarament com a dones en situació objectiva de violència, SOV.

La quantificació de les dones que entren en aquesta categoria ens dóna el nombre de dones que pateixen violència en l'entorn familiar en la societat espanyola. Considerem en situació objectiva de violència les dones que diuen trobar-se «freqüentment» o «a vegades» davant algun dels comportaments que descriuen els indicadors forts de violència (quadre 6.6). Hem agafat els percentatges de la mostra que responen afirmativament algun d'aquests indicadors i, després de traspasar-los en relació amb la població de dones més grans de 18 anys el 1999, hem fet una estimació de la importància numèrica que aquestes situacions tenen en la societat espanyola. D'aquesta manera, obtenim les xifres estimades de dones víctimes de violència familiar (quadre 6.7).

El 14,2% de les dones enquestades declaren que, actualment, alguna de les persones de la seva llar es comporta «freqüentment» o «a vegades» de la manera que descriu algun dels 13 indicadors forts de violència. Aquest percentatge ens permet estimar que el 1999 estaven en situació objectiva de

Quadre 6.8

DONES EN SITUACIÓ OBJECTIVA DE VIOLÈNCIA EN L'ENTORN FAMILIAR, PER GRUPS D'EDAT, A ESPANYA, 1999

Grups d'edat	Dones en situació objectiva de violència en l'entorn familiar	
	%	Estimació del nombre de dones
18 a 29 anys	12,1	468.727
30 a 39 anys	11,2	357.957
40 a 49 anys	14,9	397.469
50 a 59 anys	16,1	364.573
60 a 64 anys	15,1	165.628
65 anys i més	8,5	336.411
Total	12,4	2.090.765

Fonts: Estimacions pròpies a partir de l'enquesta *La violència contra les dones*, Institut de la Dona, 2000 i les xifres de població del Padró Continu de l'INE.

violència familiar, en la societat espanyola, una xifra aproximada de 2.090.767 dones.

Les dones en situació objectiva de violència en l'entorn familiar es reparteixen amb petites diferències per grups d'edat i per comunitats autònomes. Les dones de mitjana edat semblen més proclius a patir violència, i és entre els 50 i els 65 anys on la incidència de violència domèstica és més elevada (quadre 6.8).

La incidència dels maltractaments en l'entorn familiar varia entre les diverses regions espanyoles. En algunes comunitats autònomes el percentatge de dones en situació objectiva de violència és superior a la xifra mitjana de les dades nacionals. Les comunitats que presenten xifres més elevades de violència són Canàries, Madrid, Andalusia, Galícia, Cantàbria i València, per aquest ordre. A més, cal assenyalar els casos de Ceuta i Melilla, on la violència contra les dones té una incidència molt més gran que en la resta de les comunitats autònomes. A Ceuta i Melilla, més del 14% de les dones enquestades diuen haver estat objecte d'alguna forma de maltractament durant l'últim any en l'àmbit de la seva família (quadre 6.9).

VIOLÈNCIA CONTRA LES DONES EN L'ENTORN FAMILIAR PER COMUNITATS AUTÒNOMES A ESPANYA, 1999

Comunitats Autònomes	Dones en situació objectiva de violència	
	%	Estimació del nombre de dones
Andalusia	13,6	394.022
Aragó	9,9	50.471
Astúries	10,4	50.871
Balears	7,9	26.639
Canàries	13,5	89.746
Cantàbria	11,5	26.280
Castella-la Manxa	12,7	88.471
Castella i Lleó	14,6	154.832
Catalunya	12,1	318.983
Comunitat Valenciana	11,6	196.113
Extremadura	12,7	54.729
Galícia	13,1	156.001
Madrid	12,7	279.949
Múrcia	13,9	62.314
Navarra	9,8	22.226
País Basc	11,0	99.875
La Rioja	11,1	12.414
Ceuta	14,1	3.840
Melilla	14,3	2.991
Espanya	12,4	2.090.767

Fonts: Estimacions pròpies a partir de l'enquesta *La violència contra les dones*, Institut de la Dona, 2000 i les xifres de població del Padró Continu de l'INE.

Índex de violència de parella

Les dades de l'enquesta indiquen que la majoria de les dones maltractades ho són a les mans de la seva parella, i és en aquest tipus de violència on concentrem la nostra anàlisi. Dins de les dades globals de violència contra les dones en l'entorn familiar, destaquem els casos en què l'agressor és el marit, el company o el promès de la dona.

L'enquesta oferia pel que fa als resultats la possibilitat d'identificar, dins de la violència familiar, aquella que es produeix en les relacions de

parella o matrimoni. El qüestionari preguntava de forma directa a les dones sobre diferents tipus d'agressió o maltractament que patien en el seu entorn familiar, de manera que es pogués distingir quin dels seus familiars era el responsable d'aquest maltractament. Això facilitava l'obtenció d'informació relativa a la violència referida a les relacions de parella.

El 74% de les dones que declaren en l'enquesta que pateixen freqüentment o a vegades algun dels comportaments que assenyalen els indicadors forts de violència familiar, diuen que aquest comportament prové del seu marit o parella. Això suposa que **el 9,2% de les dones més grans de 18 anys, del conjunt de la població espanyola, pateixen objectivament violència en les seves relacions de parella**. I hem estimat que això representa **un milió cinc-centes cinquanta-una mil dues-centes catorze dones**, si tenim en compte les dades de població de 1999 (quadre 6.10).

Quadre 6.10

VIOLENCIA CONTRA LES DONES EN LES RELACIONS DE PARELLA A ESPANYA, 1999

	% de la mostra	Estimació del nombre de dones
Dones en situació objectiva de violència en l'entorn familiar	12,4	2.090.767
Percentatge de les dones en situació objectiva de violència en l'entorn familiar, l'agressor de les quals és el marit, el company o el promès	74,2	
Dones en situació objectiva de violència de parella	9,2	1.551.214
Índex de violència de parella	9,2	

Fonts: Estimacions pròpies a partir de l'enquesta *La violència contra les dones*, Institut de la Dona, 2000 i les xifres de població del Padró Continu de l'INE.

Podem considerar aquesta xifra del 9,2% com un *índex de violència de parella* en la societat espanyola.

Els resultats d'aquesta enquesta mostren una xifra elevada de dones en situació objectiva de violència en les seves relacions de parella. Més d'un milió i mig de dones estaven immerses, el 1999, en relacions degradades de parella, en les quals el menyspreu de l'home envers la dona, el sotmetiment

de la dona i el control de la seva llibertat s'ajusten a un model de relacions desiguals, en el qual el poder de l'home s'uneix a la idea de la inferioritat de la dona. Aquest tipus de relacions, identificades a través dels indicadors de violència de l'enquesta, són una realitat per a una part important de la població femenina, que hem estimat en 1.551.214 dones. En aquest tipus de relacions, que nosaltres identifiquem com a situació objectiva de violència, hi conviuen un nombre important de parelles, en les quals les víctimes són les dones. Aquesta població femenina està sotmesa a violència, ja que els indicadors als quals responen així ho manifesten, si bé moltes vegades la seva situació no es declara com a maltractament i és viscuda per elles i per les seves parelles com una cosa natural.

Percepció subjectiva del maltractament

A partir dels resultats d'aquesta enquesta, és possible distingir entre la realitat objectiva de la violència i les percepcions subjectives que les dones tenen d'aquesta. La primera constatació que s'obté de l'enquesta és que la sensibilitat davant la violència i la consciència de victimització és molt diversa, fins i tot entre les dones sotmeses a maltractaments. Hi ha una perspectiva subjectiva de les dones que es declaren maltractades que no coincideix sempre amb l'avaluació objectiva sobre el tracte que realment reben. Les xifres que resulten des d'aquestes dues perspectives de violència són molt diferents, i cada una d'elles té les seves pròpies característiques.

El 4,2% de les dones enquestades declaraven haver estat maltractades durant l'últim any per part d'algun membre del seu entorn familiar. Si tenim en compte que el 52% d'aquestes deien haver estat maltractades pel seu marit o parella, són el 2,18% les dones que se senten maltractades en les seves relacions de parella.

Aquestes dones que es diuen maltractades quan se'ls pregunta per les seves relacions de parella són les que, des d'una perspectiva subjectiva, presenten més gravetat, en tant que tenen consciència de la violència que pateixen, i suposen una demanda real per a les institucions que pretenen ajudar-les. Hem estimat una xifra de **367.570 dones que se senten maltractades, a partir d'aquest 2,18% que declaren en l'enquesta haver estat objecte de**

maltractaments, al llarg de l'any 1999 per part del seu marit o de la seva parella.

Els casos de maltractament declarat i viscut com a tal i detectats en aquesta enquesta, tant si és maltractament físic com psíquic, són més reduïts que les situacions objectives de violència identificades a través dels indicadors de l'enquesta. Això indica els diferents nivells de consciència que les dones tenen sobre com han de ser les seves relacions i sobre la dignitat i la llibertat a què tenen dret al si de la parella.

Variables sociodemogràfiques de les dones víctimes de violència

Hàbitat. De violència domèstica, n'hi ha en tota mena de poblacions. La distribució de dones víctimes de maltractaments és bastant semblant a la distribució de la població femenina adulta. A les poblacions grans és on, en general, es produeix un nombre més gran de casos de dones maltractades; però això és conseqüència del fet que hi ha més concentració d'habitants, no pas perquè a les grans poblacions hi hagi una taxa més gran de violència. Això no obstant, s'observa una diferència significativa pel que fa a les dones que es declaren maltractades, que assoleixen percentatges més elevats a les poblacions més grans de 50.000 habitants, i encara més a les poblacions de més de 200.000 habitants. Aquesta major percepció subjectiva de la violència pot ser conseqüència del fet que les dones urbanes són més conscients dels seus drets (quadre 6.11).

Edat. De dones que pateixen violència domèstica, n'hi ha de totes les edats, si bé la incidència de maltractaments augmenta amb l'edat fins als 65 anys, i a partir d'aquí disminueix considerablement. Les xifres més elevades de maltractaments es donen entre les dones de 44 a 64 anys, tant si tenim en compte les dones en situació objectiva de violència com si considerem les dones que se senten maltractades. El 29% de la població femenina se situa entre els 45 i els 65 anys, mentre que si veiem la distribució per edat de les dones víctimes de maltractament, el 37% d'aquestes es troben en aquest tram d'edat (quadre 6.12).

Quadre 6.11

DONES VÍCTIMES DE VIOLÈNCIA DOMÈSTICA SEGONS LA GRANDÀRIA DE L'HÀBITAT A ESPANYA, 1999

En percentatge

	Dones en situació objectiva de violència	Dones que se senten maltractades	% de dones més grans de 18 anys en poblacions d'aquestes grandàries
Menys de 2.000 habitants	8,4	6,3	8,1
De 2.001 a 10.000 habitants	15,9	13,1	15,7
De 10.001 a 50.000 habitants	23,1	22,3	22,8
De 50.001 a 200.000 habitants	23,0	25,5	22,9
Més de 200.000 habitants	29,6	32,8	30,5
Total	100,0	100,0	100,0

Font: Institut de la Dona, 2000; enquesta *La violència contra les dones*.

Quadre 6.12

DONES VÍCTIMES DE VIOLÈNCIA DOMÈSTICA SEGONS L'EDAT A ESPANYA, 1999

En percentatge

Edat	Dones en situació objectiva de violència	Dones que se senten maltractades	% de dones d'aquestes edats en el total de la població
18-29 anys	24,5	22,5	25,1
30-34 anys	24,8	27,3	25,8
45-64 anys	36,9	36,8	28,8
65 anys i més	13,8	13,4	20,3
Total	100,0	100,0	100,0

Font: Institut de la Dona, 2000; enquesta *La violència contra les dones*.

Educació. De violència domèstica, n'hi ha en parelles amb tota mena de nivells educatius. L'educació, fins i tot en els seus nivells més alts, no evita la violència, però podem apreciar la repercussió que el factor educatiu mostra en la incidència de la violència domèstica, tant si l'observem des de la perspectiva de l'educació de la dona víctima com si ho fem des de la perspectiva de l'home agressor. L'educació de les dones només discrimina suauement amb relació al fet de ser potencialment víctimes de maltractaments, mentre que el nivell educatiu dels homes discrimina més pel que fa a la violència domèstica.

En termes generals, les dones maltractades tenen un nivell educatiu més baix que les dones en el seu conjunt. Hi ha menys dones amb estudis superiors entre les maltractades. En el total de la població femenina, el 16% de dones tenen estudis universitaris, percentatge que es redueix entre les víctimes de maltractaments, on tan sols són universitàries el 12% de les dones en situació objectiva de violència i el 14% de les dones que se senten maltractades. Els percentatges de dones amb estudis mitjans i primaris són molt semblants entre les dones maltractades i la població general de dones. I es torna a notar una diferència important en els nivells més baixos d'instrucció. Entre les dones en situació objectiva de violència es donen els percentatges més elevats de dones sense estudis o amb estudis primaris incomplets (quadre 6.13).

Quadre 6.13

DONES VÍCTIMES DE VIOLÈNCIA DOMÈSTICA SEGONS EL SEU NIVELL EDUCATIU A ESPANYA, 1999

En percentatge

Nivell d'estudis	Dones en situació objectiva de violència	Dones que se senten maltractades	% de dones amb aquest nivell educatiu en el total de la població
Analfabeta	4,5	4,6	4,3
Estudis primaris incomplets	19,2	17,4	18,7
Estudis primaris complets	23,3	20,8	20,2
Totals	47,0	42,8	43,2
EGB, Batxiller elemental	19,7	21,5	17,9
FP1 o equivalent	3,3	3,8	3,4
FP2 o equivalent	4,8	4,7	5,6
BUP, COU, Batxiller superior	13,5	13,2	14,1
Totals	41,3	43,2	41,0
Estudis universitaris 3-4 anys	6,5	8,6	8,6
Estudis universitaris 5-6 anys	5,1	5,3	7,1
Totals	11,6	13,9	15,7
NS/NC	0,1	0,1	0,1

Font: Institut de la Dona, 2000; enquesta *La violència contra les dones*.

Com ja hem indicat, la repercussió en la violència domèstica del nivell educatiu dels homes és més gran. Tot i que en l'enquesta hi trobem dones maltractades per homes amb tota mena de nivells educatius, la incidència de violència domèstica és més gran en el cas d'aquelles dones el marit o parella de les quals té menys nivell educatiu i és menor en els grups en què aquests tenen més educació. Entre les dones que es declaren maltractades, el percentatge d'aquestes la parella de les quals no sap llegir ni escriure és el doble que entre la població general de dones; i, per contra, mentre que entre les víctimes de la violència la proporció de dones amb marit o parella que tenen estudis universitaris és de l'11%, en la població total de dones són el 17% aquelles la parella de les quals té estudis universitaris.

Activitat laboral. No hi ha grans diferències entre la situació laboral de les dones víctimes de violència i les del conjunt de la població. Entre les dones que declaren haver estat maltractades el nivell d'activitat és una mica més alt que entre la mitjana de les dones, i entre les dones en situació objectiva de violència el nivell d'activitat és més baix. També, i de forma correlativa, les xifres de mestresses de casa són més elevades entre les dones en situació objectiva de violència que entre les que es declaren maltractades, i que entre la població general de dones (quadre 6.14).

Quadre 6.14

DONES VÍCTIMES DE VIOLÈNCIA DOMÈSTICA SEGONS LA SEVA SITUACIÓ LABORAL A ESPANYA, 1999

En percentatge

Situació laboral	Dones en situació objectiva de violència		Dones que se senten maltractades		% de dones sobre el total de la població	
Actives	27,5		32,2		30,8	
Aturades	8,4		11,0		8,1	
Inactives						
Estudiants	10,4		7,0		9,3	
Mestresses de casa	46,9	64,0	42,1	56,6	41,9	61,1
Jubilades	6,7		7,5		9,9	
NS/NC	0,1		0,2		-	

Font: Institut de la Dona, 2000; enquesta *La violència contra les dones*.

En les dades de l'enquesta s'hi observen certes diferències entre les dones subjectivament o objectivament maltractades. Les dones que es declaren maltractades són actives amb molta més mesura (tant si treballen com si estan a l'atur) que les que, sense declarar-se maltractades, contesten afirmativament els indicadors de maltractament. El percentatge d'inactives i de mestresses de casa entre les dones en situació objectiva de violència és més gran que entre les que es declaren maltractades. Això no obstant, les diferències no són gaire profundes.

Podríem pensar que l'activitat porta a la presa de consciència respecte a la violència que es pateix, o bé que la consciència de ser objecte de violència impulsa les dones a incorporar-se a l'activitat, com a mitjà per poder independitzar-se de l'agressor. L'explicació es pot trobar en el fet que les dones que es veuen a si mateixes com a maltractades posen en marxa alguns recursos per afrontar la situació, i un dels primers és el de l'activitat laboral. Mentre que, contràriament, les dones que són menyspreades i intimidades pel seu cònjuge o parella, però que no arriben a considerar-se maltractades, tenen menys capacitat de reacció i es mantenen més fàcilment en posicions de dependència econòmica. També ajuda indirectament a explicar això el fet que les dones actives poden ser més conscients dels seus drets, i mostren una tendència més gran a reconèixer l'existència dels maltractaments. Tanmateix, les diferències no són prou importants per diferenciar clarament uns casos dels altres.

Amb aquesta enquesta es confirma la presència de violència en totes les classes socials i l'escassa rellevància de la posició social per entendre el maltractament domèstic. Adquireix importància, per contra, la hipòtesi que són altres valors i capacitats individuals, més enllà dels recursos materials, els que importen per comprendre per què algunes dones, amb aquestes característiques socials i econòmiques, són víctimes de la violència domèstica i d'altres no.

Característiques i factors associats a la violència

Caràcter habitual de la violència

Un aspecte de la violència domèstica que queda clar a partir de les dades d'aquesta enquesta és el seu aspecte quotidià. No es tracta d'una conducta ocasional derivada d'una crisi o circumstància passatgera sinó que, majoritàriament, la violència contra la dona és una forma de comportament habitual que respon a unes pautes de relació entre l'home i la dona que es mantenen durant anys. Tres de cada quatre dones identificades com a maltractades declaren que fa més de cinc anys que es produeixen aquestes conductes.

Amb les dades d'aquesta investigació es confirma que la violència domèstica és una forma de relació amb el marit o parella que persisteix al llarg de la vida en comú. En la majoria dels casos, la violència no produeix la ruptura de la relació de les dones que en són víctimes. La mitjana del nombre d'anys de matrimoni o convivència de les dones que es declaren maltractades és molt alta, 21 anys de mitjana, i una mica més elevada encara, 23 anys i mig, en el cas de les dones en situació objectiva de violència.

Tot això reflecteix el fet que es tracta de conductes arrelades, considerades com a legítimes i acceptables per l'agressor, i tolerades com a inevitables per la víctima. Són evidents els trets de resignació i fatalisme que acompanyen aquestes declaracions de dones que, tot i reconèixer que estan sotmeses a maltractaments, no qüestionen la seva relació.

Perfil social i laboral del maltractador

Ni l'edat, ni el nivell educatiu, ni la situació laboral dels homes que apareixen, a través d'aquesta enquesta, com a possibles maltractadors de les seves dones, no mostren cap peculiaritat que expliqui el seu comportament respecte a les dones. Ja hem dit que, com a mitjana, els homes maltractadors tenen un nivell educatiu més baix que la població general, però entre els maltractadors de l'enquesta hi ha homes amb tota mena de nivells educatius.

D'altra banda, no sembla que la situació laboral de l'home sigui un element decisiu en l'explicació de la violència. No és més gran la incidència

de l'atur en cap dels casos, i tampoc no és diferent el nivell d'ingressos econòmics entre aquests marits maltractadors i els marits o parelles del conjunt global de la mostra de dones.

L'atur, les drogues i l'alcohol amb relació a la violència

Les drogues i l'alcohol es fan servir molt freqüentment com a excusa davant la violència, però les dades d'aquesta enquesta no indiquen que siguin factors explicatius importants. De les possibles variables relacionades en la imatge popular amb els maltractaments, com ara les drogues, l'atur o l'estrès laboral, cap d'elles no sembla capaç d'explicar l'aparició dels maltractaments segons els resultats de l'enquesta.

Solament l'abús de l'alcohol reflecteix una certa relació amb la incidència de maltractaments. El 37% de les dones que declaren maltractaments de la seva parella diuen que beu o bevia massa. Les altres qüestions amb prou feines tenen una incidència més gran de la que tenen entre el conjunt de la població.

Ruptura de parella i violència

La relació entre la violència contra les dones i la ruptura de parella és molt important. En primer lloc perquè la violència és la causa del trencament en una bona part dels casos, i també perquè quan s'anuncia la ruptura es desencadenen, en gran mesura, conductes violentes.

A través d'aquesta enquesta podem veure que una bona part de les ruptures, en les quals incloem separacions o divorcis, així com ruptures de convivència o de festeig, tenen com una de les seves causes fonamentals la violència de l'home contra la dona. Entre les dones que es declaren maltractades, i que s'han separat durant els darrers deu anys, el 46% assenyalen algun tipus de maltractament com a raó per la qual s'ha produït la ruptura.

Una altra qüestió és si la decisió de separació desencadena violència. Els processos de ruptura donen lloc a més violència de gènere, i així ho manifesten una part important de les dones enquestades. L'enquesta preguntava a les dones que s'havien separat recentment si la separació va desencadenar

denar certs comportaments violents, com ara amenaces, assetjament, o intromissió en la relació amb la seva parella posterior. Doncs bé, entre aquest grup de dones recentment separades sí que apareixen aquests comportaments. El 26% d'elles diuen que van patir amenaces, diverses o moltes vegades; el 19% diuen que van patir assetjament, i l'11% parlen d'intromissió del seu exmarit o excompany en la seva següent relació de parella. La violència sorgeix en relació amb o com a conseqüència de la ruptura, en forma d'amenaces, sigui per evitar la ruptura o bé per determinar-ne les condicions, i en forma d'assetjament i intromissió en la vida de la dona per part d'una parella que no tolera el fet de ser abandonat. La violència física pot semblar una manera d'intentar atemorir la dona i fer-la desistir o acceptar la ruptura sota certes condicions.

La relació entre la violència i el divorci o la ruptura matrimonial és un tema que apareix molt sovint en la societat espanyola. Es discuteix sobre la importància que el trencament del matrimoni té en l'aparició de la violència, i es vol explicar la violència domèstica amb relació al canvi de les lleis sobre el divorci que es va produir fa 20 anys. La relació entre violència i ruptura és coherent amb la idea apuntada per les psicòlogues i advocades amb qui hem parlat, les quals assenyalen que la decisió de separar-se per part de la dona desencadena, molt freqüentment, la violència de l'home. En aquest sentit, la ruptura es pot veure algunes vegades com el detonant de la violència. Si s'assumeix el codi de valors patriarcal, la decisió de la dona de trencar la relació és inacceptable. La consciència de superioritat de l'home sobre la dona i el sentit de propietat i de domini masculí fan molt difícil l'acceptació de la llibertat de la dona per posar fi a la relació.

Danys en la salut de les dones

Una de les conclusions més clares d'aquesta enquesta és que la violència domèstica té conseqüències molt greus per a les víctimes, que es tradueixen principalment en danys psicològics i també danys de caràcter físic. Les conseqüències nocives de la violència domèstica sobre aquestes dones són evidents tant des d'una perspectiva psicològica i afectiva com pel que fa al seu comportament i la seva salut. Els efectes més freqüents són l'ansietat,

la depressió, els mals de cap i els insomnis, els trastorns en l'alimentació, i la manca d'energies per treballar o relacionar-se amb familiars i amics, així com la sensació d'inseguretat. Les dones víctimes de maltractaments presenten amb molta més mesura símptomes patològics que es reflecteixen en els indicadors de benestar i salut mental, a més de les lesions i danys físics que la violència els produeix.

Els danys en la salut de les dones sotmeses a violència domèstica són enormes, i es posen clarament de manifest en els resultats de l'enquesta de l'Institut de la Dona realitzada el 1999. L'enquesta mesura l'aparició de símptomes patològics en les dones víctimes de violència, des d'una perspectiva física o psicològica, i els compara amb els índexs de salut i benestar del conjunt de la població femenina. Els resultats de l'enquesta són concloents: *les dones identificades com a maltractades, de manera objectiva o subjectiva, presentaven símptomes de malestar psíquic i símptomes físics de mala salut amb molta més mesura que el conjunt de la població femenina.*

Danys psicològics

Les dones maltractades presentaven, en una proporció més elevada que les del conjunt de la població femenina, una sèrie de símptomes que reflecteixen malestar psíquic: depressió o ganes de plorar sense motiu, canvis d'ànim, ansietat o angoixa, inapetència sexual, irritabilitat, i manca d'autoestima o sensació de no valer per a res.

Si fem una comparació quantitativa, les diferències més fortes respecte a la població general s'observen entre les dones que es declaraven maltractades: les dones que es consideraven maltractades presenten una distància de més de 30 punts pel que fa a nivells d'ansietat i angoixa, 29 punts més pel que fa a manca d'autoestima, 25 punts pel que fa a canvis d'ànim, 24 pel que fa a depressió o ganes de plorar sense motiu, 22 pel que fa a irritabilitat i 24 pel que fa a inapetència sexual, respecte a la població general de dones (quadre 6.15).

Danys físics

Les dones víctimes de violència mostraven una recurrència més gran respecte a un conjunt de símptomes físics de mala salut, com ara els mals de cap, els dolors d'esquena i articulacions, l'insomni o manca de son i la fatiga permanent. Aquests símptomes de malestar físic són freqüents entre la població femenina, però es donen molt més entre les dones maltractades. La diferència amb relació a la seva presència en el col·lectiu general de les dones és menor que respecte als símptomes psíquics dels que hem parlat més amunt. Les dones que es declaraven maltractades presentaven una distància de 20,5 punts pel que fa a la incidència de l'insomni, 18 punts de diferència pel que fa a la fatiga permanent, 12 pel que fa als dolors d'esquena o articulacions, i 10 pel que fa als mals de cap, respecte a la població general femenina (quadre 6.15).

Quadre 6.15

SÍMPTOMES DE MALESTAR PSÍQUIC O FÍSIC PATITS AMB FREQUÈNCIA PER DONES VÍCTIMES DE VIOLÈNCIA A ESPANYA, 1999

En percentatge

Símptomes	Dones en situació objectiva de violència	Dones que se senten maltractades	% sobre el total de dones
Ansietat o angoixa	52,3	63,1	32,0
Irritabilitat	44,0	45,7	23,6
Inapetència sexual	54,2	59,0	35,1
Canvis d'ànim	72,4	78,7	53,1
Tristesa perquè pensaba que no valia res	40,6	50,2	21,3
Ganes de plorar sense motiu	50,3	55,7	31,7
Mals de cap	51,8	53,2	43,3
Grip	27,3	27,0	21,8
Insomni, manca de son	47,2	55,4	34,9
Dolors d'esquena o articulacions	72,1	76,4	64,2
Fatiga permanent	27,6	34,9	16,6

Font: Institut de la Dona, 2000; enquesta *La violència contra les dones*.

Cal assenyalar que les conseqüències de la violència semblen que són més greus entre les dones que tenen consciència de ser maltractades que entre les dones que no en són conscients, encara que siguin víctimes de maltractaments.

6.4. Comparació amb la societat francesa

A França s'ha dut a terme recentment una enquesta nacional sobre *violència contra les dones* de molta més amplitud, però que comparteix una sèrie de característiques amb la que es va efectuar a Espanya en les mateixes dates. Per fer aquesta enquesta s'ha format un equip pluridisciplinari d'investigació que, sota la direcció de Maryse Jaspard, de l'Institut de Demografia de la Universitat de París I, treballa en el tema des de 1998. L'equip està integrat per professionals de la sociologia i la demografia, la medicina i la salut, la psiquiatria i la psicologia, el dret i l'advocacia. Hi participen també una sèrie d'especialistes en investigació i metodologia de les ciències socials, així com responsables dels ministeris de Justícia, d'Interior i de Treball i de la Solidaritat.

Les entrevistes de l'enquesta es van dur a terme entre el març i el juny de 2000. Les dades van ser processades a la tardor de l'any 2000 i encara s'estan analitzant. Amb dates del 4 de desembre de 2000 i del 6 d'octubre de 2001, s'han donat a conèixer una sèrie de resultats i s'han lliurat els primers documents, tot i que encara s'està treballant en l'anàlisi de les dades. Se'n prepara una publicació detallada per a finals de 2002.

Es tracta d'una enquesta d'una gran magnitud, no tant per la grandària de la mostra, que és més reduïda que l'espanyola (6.970 dones entrevistades enfront de 20.000), sinó per l'envergadura del qüestionari, que pregunta molt més detalladament sobre les possibles experiències de violència en tots els àmbits de la vida de les entrevistades. L'enquesta francesa intenta conèixer tota mena de violència que pugui patir una dona pel fet de ser-ho, mentre que l'enquesta espanyola es limitava a estudiar la violència en l'entorn familiar. L'enquesta francesa ha utilitzat un qüestionari de 312 preguntes amb el qual s'indaga sobre la violència patida per l'entrevistada amb relació a l'estil de vida, la salut, les relacions socials, la situació familiar, les relacions de

parella, l'experiència en el terreny educatiu, la vida professional, així com totes les possibles experiències de violència de gènere patides des de la infància.

Una part del qüestionari s'ha centrat en les relacions de parella i la possible violència que s'hi produeix. És en aquest sentit en el que hi ha una coincidència i es poden comparar els seus resultats amb els de l'enquesta espanyola. La comparació és vàlida, en primer lloc, perquè les dues enquestes s'han realitzat en dates molt pròximes. Les entrevistes franceses es van efectuar entre el març i el juny de 2000, i preguntaven sobre fets esdevinguts durant els dotze mesos anteriors a l'entrevista, mentre que l'enquesta espanyola es va dur a terme el 1999, i preguntava sobre la vida quotidiana de les entrevistades en aquell moment. Pel que fa als principis generals i teòrics, la filosofia bàsica de l'enquesta és la mateixa. Es parteix d'un concepte global de la violència de parella, com a violència de gènere, que té en compte tant les agressions físiques com les psíquiques i sexuals a l'hora d'avaluar la violència domèstica o de parella, i s'han comptabilitzat com a relacions de parella tant les de matrimoni com les de convivència o de festeig. D'altra banda, en les entrevistes no s'ha parlat directament de violència, sinó que s'ha preguntat sobre comportaments concrets en les relacions de parella. I és a partir d'aquestes dades objectives que s'ha obtingut informació de les dones entrevistades sobre les agressions que han patit en les seves relacions de parella.

Els indicadors que ha utilitzat l'enquesta francesa són semblants, si bé no completament iguals, als utilitzats en l'enquesta espanyola, per la qual cosa la comparació entre l'una i l'altra és molt interessant encara que no pugui ser exacta. Utilitza 21 indicadors de comportaments que denoten violència domèstica o conjugal i agrupa les respostes en cinc grans grups de violència, que quantifica en cada cas. A partir d'aquests percentatges es poden estimar la xifra de dones que mostren haver estat víctimes d'aquestes formes de violència (quadre 6.16).

Els investigadors francesos conclouen que hi ha una gran interconnexió entre les diverses formes de violència, i utilitzen el terme *situació de violència conjugal* com a manera de reflectir la realitat viscuda per un elevat nombre de víctimes. Això els ha portat a elaborar un *índex de violència con-*

VIOLÈNCIA CONTRA LES DONES. MODALITATS DE VIOLÈNCIA DE PARELLA I INCIDÈNCIA DE CADA UNA D'ELLES A FRANÇA, 1999

Dones de 20 a 60 anys

Tipus de violència	% de dones que l'han patit sobre el total de dones de la mostra
Insults i amenaces	4,3
Xantatge afectiu	1,8
Violència psíquica	
Pressions psíquiques dèbils	16,5
Pressions psíquiques fortes o assetjament moral	7,7
Agressions físiques	2,5
Violència sexual	0,9

Font: ENVEFF, 2000. *Enquesta Nacional sobre Violència contra les Dones a França*.

jugal que resumeix aquestes situacions i a fer una estimació del nombre de dones que han patit violència de parella.

Aquest *índex global de violència conjugal* combina la incidència dels indicadors de violència, com ara els insults, el xantatge afectiu, la violència psíquica (les pressions de control, les actituds de menyspreu i l'assetjament moral), les amenaces i les agressions físiques, així com la violència sexual que les dones declaren haver patit. Es tenen en compte, per elaborar aquest índex, la freqüència i el nivell de gravetat dels comportaments que reflecteix cada indicador de violència i representa les dones que viuen o han viscut durant l'any en qüestió una relació de parella que atempta greument contra la seva persona, que les manté en situació de dependència, de tensió permanent o de por, i que redueix les seves capacitats d'integració social (ENVEFF, 2000).

A partir dels resultats de l'enquesta, els investigadors han establert que *el percentatge de dones que estan en situació objectiva de violència és del 10%. Això ho anomenen «índex global de violència conjugal» i estimen en 1.588.400 les dones franceses entre 20 i 60 anys que han viscut en situació de violència de parella el 1999* (ENVEFF, 2000).

Si comparem els resultats de l'enquesta francesa amb els de l'espanyola, hi trobem certes similituds i també algunes diferències. La incidència

de la violència de parella no és gaire diferent, ja que a França se situa en el 10% i a Espanya en el 9,2% sobre la mostra de dones de cada una de les enquestes, tot i que les estimacions s'han fet per mitjà de mètodes diferents (quadre 6.17).

Quadre 6.17

VIOLÈNCIA CONTRA LES DONES EN LES RELACIONS DE PARELLA A ESPANYA I FRANÇA, 1999

Índex de violència de parella a Espanya	9,2% de les dones més grans de 18 anys
Índex global de violència conjugal a França	10% de les dones de 20 a 60 anys

Fonts: ENVEFF, 2000, *Enquesta Nacional sobre Violència contra les Dones a França*; i Institut de la Dona, 2000; enquesta *La violència contra les dones*.

L'aspecte en el qual hi ha més diferències entre els resultats de l'enquesta espanyola i els de la francesa és l'edat. L'edat és una variable que sembla que influeix de manera contrària en aquests dos països. Segons l'enquesta francesa, les dones més joves són les que amb molta més mesura pateixen tota mena de violència de parella, tant agressions físiques com psíquiques. Això queda reflectit en les estimacions de l'índex global de violència conjugal, que augmenta entre les més joves: és del 8% per a les dones de 45 a 60 anys i puja al 15% per a les dones de 20 a 24 anys. En els resultats de l'enquesta espanyola s'observava, en canvi, que eren les dones entre 45 i 60 anys les que tenien més probabilitats de patir violència de parella. En aquesta qüestió de l'edat hi ha una excepció, i és la que es refereix a les situacions molt greus de violència. En la societat francesa els casos de violència molt greus són semblants en tots els grups d'edat.

En el cas francès la variable d'ingressos econòmics no té relació amb l'índex de violència conjugal, ja que la violència es produeix en parelles amb tota mena de nivells econòmics. El que sí que sembla que té més importància que els ingressos és el control dels diners per part de la dona. Les dones que no tenen cap accés al compte bancari són les que declaren un màxim de violència conjugal. Aquest aspecte no es pot comparar amb l'enquesta espanyola, perquè aquesta utilitzava la impossibilitat de les dones d'accedir als diners de la parella com un indicador de violència i no com una variable.

Altres variables, com la classe social i el nivell d'activitat laboral, es mostren, tant en el cas de la societat espanyola com en el de la francesa, com a variables que no semblen influir de manera important pel que fa a la probabilitat de patir violència de parella. A França no hi ha grans diferències pel que fa a la situació laboral de les dones entre les que pateixen violència de parella i el conjunt de la població femenina. Concretament, la incidència de la violència és semblant entre les dones professionals (10%) i les dones mestresses de casa (10,2%). Un aspecte que sí que sembla que afecta la incidència de violència de parella a França és l'atur masculí. La inestabilitat professional i l'atur tenen una certa incidència pel que fa a aparició de la violència. L'IGV puja al 16% per a les dones la parella de les quals és un desocupat sense dret a cobrar l'atur (ENVEFF, 2000).

Pel que fa al nivell educatiu, l'enquesta francesa reflecteix resultats semblants als de l'espanyola. Hi ha poques diferències per nivell educatiu de la dona respecte a la incidència de maltractaments, mentre que el nivell educatiu de l'home es mostra com una variable més important. L'augment de la incidència de la violència té relació amb el fet que el nivell educatiu de l'home sigui menor i, sobretot, inferior al de la dona.

L'enquesta francesa reflecteix una forta relació entre les situacions de violència i el repartiment desigual del treball domèstic entre els membres de la parella. Els casos de violència augmenten considerablement en aquelles parelles en què la dona és la responsable única del treball domèstic i de la cura dels fills. Els casos de violència greu passen d'una proporció de l'1,2 al 4,2 quan és únicament la dona la qui s'ocupa dels fills i de la casa.

Els resultats de l'enquesta francesa corroboren les dades sobre les relacions entre ruptura de parella i violència que hem vist en l'enquesta espanyola. D'una banda, la ruptura és molt sovint una conseqüència de la violència; d'altra banda, la decisió de la ruptura i el procés que se'n deriva són en molts casos un desencadenant de violència, i les agressions físiques marquen moltes vegades les relacions i les trobades amb les exparelles.

Una dada interessant aportada per l'enquesta francesa, i que l'enquesta espanyola no preguntava, és el de quantes de les dones que pateixen agressions acudeixen a les diferents institucions socials que poden atendre-

les per demanar ajuda. Segons els resultats de l'enquesta francesa, el percentatge de dones que denuncien la violència de parella de què són objecte és bastant baix; només el 13% de les dones que diuen haver estat objecte d'agressions físiques per part de la seva parella les han denunciat. Això no obstant, és bastant més elevat el nombre de dones que acudeixen als serveis mèdics després d'haver rebut agressions; el 24% de les dones que han estat víctimes d'agressions conjugals s'adrecen al metge a la recerca d'ajuda. L'enquesta també reflecteix que hi ha molta més reticència a denunciar les agressions físiques quan provenen del cònjuge o la parella, que a denunciar les agressions patides a la feina o al carrer. El 43% de les dones que han estat agredides en espais públics i el 32% de les que ho han estat en l'entorn laboral denuncien aquestes agressions. Tot el que fa referència a les relacions de parella passa a ser matèria reservada i només són els serveis mèdics als quals es recorre a la recerca d'ajuda. Amb el personal mèdic, les dones s'atreveixen a parlar de la violència patida i comparteixen més obertament les seves experiències en els casos d'agressions físiques de la parella.

La gran amplitud del qüestionari francès possibilita una anàlisi més minuciosa de les circumstàncies de cada cas i permet aprofundir en les característiques de la violència, així com en les formes de reacció de les dones davant els maltractaments. En aquest sentit, els investigadors francesos arriben a la conclusió que moltes d'aquestes dones víctimes de la violència es troben en una situació realment complexa i contradictòria, ja que es veuen obligades a afrontar opcions difícils d'acceptar: d'una banda, han de decidir sobre el manteniment d'una relació que és nociva per a elles i, de l'altra, han d'escollir entre una llar familiar asfixiant i la seva aspiració a existir com a persones lliures i autònomes (ENVEFF, 2000).

VII. Tractament jurídic de la violència domèstica

Un dels instruments fonamentals per combatre la violència és la justícia. La justícia s'articula a través del dret i dels tribunals. Quan les lleis consideren com a delictes determinades conductes d'agressió masculina contra la dona, es pot portar els agressors davant els tribunals perquè siguin jutjats i castigats.

La legislació penal és un instrument de l'Estat que serveix per protegir els béns jurídics més fonamentals mitjançant el càstig d'aquells que els converteixen en objecte dels seus atacs. El que és punible és allò que viola els drets constitucionals i el que constitueix un perill per a la convivència en una societat. Per això el dret penal es basa en la tutela de *béns jurídics* que són inalienables, com la llibertat personal, la integritat física, psíquica o moral, la llibertat sexual, la convivència pacífica, la propietat, etc. Aquests béns no estan subjectes a negociació entre les parts, com succeeix en el dret civil.

La pena que s'atribueix a cada infracció varia pel que fa a la seva gravetat, i és una consideració que emergeix dels valors d'una societat concreta i de les relacions de poder dels grups polítics amb capacitat d'influir sobre el legislador.

7.1. Evolució històrica de la legislació sobre maltractaments a Espanya

El lloc que les dones ocupen en una societat es pot analitzar a través dels codis legals, i en aquest sentit l'evolució de la legislació espanyola sobre la violència domèstica aporta dades significatives.

Històricament, la forma en què el dret ha vist les relacions entre els homes i les dones i les seves respectives posicions dins del matrimoni mostra quina ha estat la posició social de cada gènere en les diferents èpoques. El cas concret de la violència de gènere retrata, a grans trets, quina ha estat la posició de les dones en les relacions familiars a Espanya i com, en els darrers anys, estan adquirint progressivament la igualtat, la dignitat i l'autonomia pròpies de ciutadanes que viuen en una democràcia.

Es pot dir, des d'un punt de vista sociològic, que el dret no solament *regula* les relacions sinó que *reflecteix* les relacions de poder existents i la consideració que la societat en fa.

Al llarg de la història, les dones han tingut una situació d'inferioritat legal, que només desapareix quan s'inicia la transició democràtica. Fins aleshores, les dones passaven de la tutela del pare a la tutela del marit i els drets de les dones casades eren equivalents als dels menors, de manera que devien obediència al seu protector. A més, per emprendre accions com contractar, exercir una feina remunerada, viatjar o obtenir el passaport, necessitaven el permís del marit.

L'antic *ius corrigendi*, dret de l'home a castigar la dona i del pare a castigar els fills, ha perviscut en les lleis espanyoles durant segles. En la relació entre el marit i la dona, l'home també exercia de *pater familias* amb plena capacitat per dirigir i castigar la seva dona, que era com una part de la seva propietat domèstica. El dret a corregir s'ha anat suavitzant al llarg del temps, i ha adquirit certs límits, a mesura que l'Estat començava a assolir competències penals i a intervenir mitjançant el dret de família. Això no obstant, encara avui hi ha juristes que parlen de *concurrència* entre els delictes de lesions que els pares produeixen als fills i el dret a castigar que tenen. Actualment, els homes ja no gaudeixen d'aquest «dret» amb relació al seu cònjuge i tan sols el mantenen en una versió limitada respecte als seus fills.

En el cas d'agressions contra les dones, les relacions de filiació i matrimoni actuaven tradicionalment com a element atenuant a l'hora d'enjudiciar el possible delictes, ja que elles eren considerades «menors», sotmeses a l'autoritat dels homes, és a dir, que no eren subjectes de ple dret. El Codi Penal de 1822 establia que *«los padres o abuelos que excediéndose en el derecho de corregir a sus hijos o nietos cuando cometan alguna falta, maten a alguno de éstos en el arrebató del enojo, serán considerados siempre, y castigados como culpables de homicidio involuntario cometido por ligereza. Cualquier otro que excediéndose en igual derecho, cuando legítimamente le compete, incurra en el propio delito respecto a sus criados, discípulos u otras personas que estén a su cargo y dirección será castigado»* (art. 625). L'esposa era inclosa en aquest grup de persones que l'home tenia *«a su cargo y dirección»*. En l'article 658 d'aquest mateix Codi s'eximia els pares i ascendents de la responsabilitat de ferir o maltractar, excepte en el cas que *«excediéndose de sus facultades lisiaren a alguno (...) si concurrieren en este delito, sufrirán un arresto de seis días»*.

En nom del legítim dret de castigar les persones dependents, els pares podien propinar pallisses, sempre que no deixessin lesionats els fills o els matessin, i fins i tot en aquest cas, les penes que afrontaven eren comparativament lleus. Igualment, el fet de «disciplinar» la dona mitjançant la violència era una pràctica consentida i habitual.

Molt diferent era la situació inversa, quan una persona agredia el pare, la mare, o bé un altre ascendent, així com *«al amo con quién habitare, o cuyo salario perciba»* (art. 649). Resulta interessant que en aquest cas el legislador sí que incloïa aquesta figura menor de l'esposa i especificava: *«Compréndase en este artículo la mujer que a sabiendas hiera o maltrate a su marido»* (art. 649). L'esposa era considerada, en aquest cas, com a culpable expressa d'agressions, si bé no apareixia com a receptora expressa d'aquestes agressions. En tots aquests casos, l'agressor rebia pena de presó o treballs forçats, superior en dos anys a la que es rebia per agredir un tercer, amb el qual no es tingués cap relació familiar, la qual cosa contrasta notòriament amb l'arrest de sis dies que s'imposava als homes que apallissaven els seus fills o la seva dona.

Aquests articles del Codi Penal de 1822 revelen una posició asimètrica entre el marit i la dona: la relació de matrimoni es mostra com un atenuant quan es tracta d'agressions del marit a la dona i com un agreujant quan es tracta de la mateixa conducta de la dona envers el marit. Aquesta filosofia de considerar un atenuant la relació conjugal quan s'examinen els maltractaments de l'home a la dona es manté en les successives reformes del Codi Penal fins al 1983 (Alcale, 2000).

Els jutges sempre han tingut un ampli marge de maniobra a l'hora d'aplicar o no els agreujants i atenuants. Per exemple, podien estimar que era aplicable l'atenuant quan un marit havia agredit la seva dona, ja que el marit al·legava en contra de la víctima *provocació, ofenses o infidelitat*, o perquè li havia pegat fent ús del seu dret a disciplinar-la. En la jurisprudència trobem que les esposes, pel fet de ser-ho, no rebien una particular protecció per part dels jutges tot i estar en una situació especialment vulnerable.

A més, en aquest tipus d'agressions l'inculpat també es podia emparar en un altre atenuant, que era l'«estat passional». Aquest atenuant va justificar i, per tant, va reduir les penes a una aclaparadora proporció dels agressors, que al·legaven haver patit un rampell passional que els havia induït a cometre barbaritats. Encara el 1973 el Codi Penal establí que era circumstància atenuant «*la de obrar por causas o estímulos tan poderosos que, naturalmente, hayan producido arrebatos u obcecación*» (art. 9.8, CP, 1973).

Amb això es podia reduir la pena als marits que agredien o mataven les seves dones, ja que els jutges es podien emparar en aquest tipus d'atenuants per seguir justificant les medievals concepcions de l'honor i l'estereotip de bogeria passional masculina.

En la tradició penal espanyola no solament hi ha una consideració diferent amb relació a les agressions importants que un marit o una dona puguin fer al seu cònjuge, sinó que també les petites agressions de l'un i de l'altre tenen un valor intrínsec diferent, i així ho reflecteixen els codis. Quan es tracta d'agressions o maltractaments conjugals que no revesteixen prou gravetat, sigui perquè no impedeixen a la víctima dedicar-se a les seves feines habituals o perquè no requereixen assistència facultativa, no es regulen com a *delictes* i són considerats jurídicament com a *faltes*. Doncs bé, el Codi

Penal de 1848 dicta que els *maltractaments físics* del marit a la dona i les *provocacions i injúries* de la dona al marit són penats «*con arrestos de uno a cuatro días o multa de uno a cuatro duros*» (art. 487). Cal fer notar que, en el cas de la dona, el delictes susceptible de ser castigat era *de paraula*. És a dir, les agressions verbals no constituïen *falta* si eren de l'home a la dona, mentre que si les realitzava la dona es consideraven *falta*, i eren susceptibles de ser castigats com a tal. D'aquesta manera, s'equiparava el càstig per les agressions físiques de l'home al càstig per les provocacions o injúries verbals de la dona. Aquesta valoració diferenciada de les *faltes* entre cònjuges s'expressa en el Codi Penal fins a la reforma de 1983.

La igualtat jurídica entre els homes i les dones

La transició a la democràcia canvia tot el marc jurídic espanyol, que en la Constitució de 1978 reconeix expressament la igualtat legal entre els homes i les dones. Com explicava la Circular del Ministeri Fiscal 1/1998, «la dignitat de la persona (art. 14 de la Constitució espanyola), el dret a la vida i a la integritat física i moral (art. 15, CE), el dret a l'educació i al ple desenvolupament de la personalitat (art. 27, CE), el dret de l'home i de la dona a contreure matrimoni amb plena igualtat jurídica (art. 32, CE), i la protecció social, econòmica i jurídica de la família, dels fills, amb independència de la seva filiació, i de les mares (art. 39, CE), s'erigeixen en valors constitucionals del màxim rang axiològic». I, gradualment, aquest nou principi de la doctrina jurídica s'introdueix, per mitjà de successives reformes, en tots els àmbits legals a través de lleis orgàniques.

Malgrat tots aquests principis introduïts pel nou marc constitucional democràtic, i la filosofia que els inspira, el canvi legal en la qüestió dels maltractaments infligits a la dona és complexa i segueix en procés de desenvolupament. A partir de la nova definició dels drets i dels béns jurídics, el marc de referència dels quals és la Constitució, s'han anat fent diverses reformes menors del Codi Penal començant el 1983, i continuant amb reformes d'una gran rellevància el 1989, 1995 i 1999.

Actualment, l'article 23 del Codi Penal estableix la *situació mixta de parentiu*. A més, des de la reforma de 1983 es comencen a incloure en

aquest apartat les persones lligades per vincles d'afectivitat, encara que no estiguin casades. Els delictes de violència comesos contra una persona de l'entorn familiar o afectiu immediat es consideren més greus que els comesos contra qualsevol altre subjecte i, per tant, s'aplica la pena màxima. La sentència del Tribunal Suprem 837/11-6-97 defineix amb claredat l'aplicació de la situació mixta de parentiu dient que «*agrava la responsabilidad en los delitos contra la vida e integridad personal y la atenúa en delitos patrimoniales*». Això no obstant, el jutge continua tenint un ampli marge d'interpretació a l'hora d'aplicar o no aquest *agreuja*, en «*atención a la naturaleza, motivos o efectos del delito, valorando si la circunstancia de parentesco determina un mayor o menor reproche social o es irrelevante*». En definitiva, encara que s'hagi produït un canvi favorable a la protecció dels familiars, la jurisprudència segueix mostrant-se ambigua pel que fa a les seves possibilitats d'aplicació.

L'atenuant d'estat passional continua existint, encara que la seva formulació hagi variat, i ara es considera «*obrar por causas o estímulos tan poderosos que hayan producido arrebató, obcecación u otro estado pasional de entidad semejante*» (art. 21.3, CP).

De més gruix que la reforma de 1983 és la Llei orgànica 3/1989 de reforma del Codi Penal, perquè, com explica María Durán s'introdueixen els valors constitucionals i, en conseqüència, es modifica el bé jurídic digne de protecció d'alguns delictes com la violació (de ser un delicte contra l'honestetat passa a ser un delicte contra la llibertat sexual); s'incorporen nous delictes com l'impagament de pensions i la violència física habitual en l'àmbit domèstic. A partir d'aquesta reforma legislativa la dona comença a ser subjecte del dret penal (Durán, 1999).

Faltes i delictes

Quan parlem de la violència domèstica des del punt de vista penal, convé fer un aclariment previ i és la distinció entre *falta* i *delicte*. La diferència entre *falta* i *delicte* no és qualitativa sinó una qüestió de grau o quantitat. Per exemple, el fet d'agredir una persona i produir-li danys que no requereixin un tractament continuat pot ser qualificat com a *falta* de lesió, mentre

que la mateixa agressió i en les mateixes circumstàncies serà qualificada com a *delicte* de lesions si l'agredit mostra danys de més importància i necessita una cura més llarga. El tractament judicial de l'una i de l'altre, així com les seves penes, són molt diferents.

La legislació penal prèvia a 1989 definia com a *delicte* de lesions aquell que causava danys que requerien més de 15 dies de recuperació per part de la víctima, per sota dels quals l'agressió es considerava *falta*. Era indiferent que la conducta fos habitual. Com deia l'informe de la Comissió de Drets Humans del Senat de 1989 respecte als maltractaments: «Atès que s'assimila al *delicte de lesions*, no es té en compte que una característica pròpia d'aquest fenomen social és la seva reiteració al llarg del temps. No es tracta d'un fet esporàdic i accidental, com un altre tipus d'agressions fora de l'àmbit domèstic i entre subjectes diferents, sinó d'una forma més o menys habitual de relació i conducta. D'aquesta manera, sembla paradoxal que, d'acord amb la llei vigent, la repetició sistemàtica del maltractament no pugui tenir un tractament específic penal».

En la reforma del Codi Penal de 1989, els articles referents a la *falta* i al *delicte* de maltractaments són redactats de forma innovadora. A partir d'aquest moment l'*habitualitat*, o caràcter repetitiu de les agressions, encara que no siguin greus, es considera com un tipus de delicte nou. El caràcter continuat de les agressions i l'ambient d'amenaça i tensió que provoquen en la víctima mereixen un tractament específic per part del legislador.

Respecte a les *faltes*, el Codi Penal estableix: «*El que golpear o maltratar de obra a otro sin causarle lesión será castigado con la pena de uno a quince días de arresto menor o multa de 25.000 a 100.000 pesetas. Cuando los ofendidos fuesen los ascendientes, el cónyuge o persona a quién se halle ligado de forma permanente por análoga relación de afectividad, o los hijos menores, la pena será de arresto menor en toda su extensión*» (art. 582, CP).

En la redacció d'aquest article s'introdueix la figura de la parella de fet, a la qual se li dóna un reconeixement anàleg a la relació de matrimoni. La formulació d'aquest article reflecteix un canvi històric en la manera d'enfocar les relacions de matrimoni amb relació a la qüestió dels maltracta-

ments. En primer lloc, s'anul·la la distinció entre l'home i la dona a l'hora de valorar les possibles agressions que infligeixin a la parella. Les agressions seran constitutives de delictes o de falta en funció de la seva gravetat, però sense diferenciar si es tracta del marit o de la dona. En segon lloc, el vincle de matrimoni passa a ser un *agreujant* en cas d'agressions, és a dir, es castiga més fortament la mateixa agressió si es realitza entre persones vinculades per matrimoni o per llaços estables d'afectivitat. Independentment que sigui l'home o la dona qui la comet, la relació de parella es pren com a agreujant de la *falta* i, pel fet de considerar-se un agreujant, l'agressor rep una pena més gran, que no és substituïble pel pagament d'una multa.

Respecte al delictes de maltractaments, s'hi incorpora l'habitualitat: «*El que habitualmente, y con cualquier fin, ejerza violencia física sobre su cónyuge o persona a la que estuviese unido por análoga relación de afectividad, así como sobre los hijos sujetos a la patria potestad o pupilo, menor o incapaz sometido a su tutela o guarda de hecho, será castigado con la pena de arresto mayor*» (art. 425, CP).

En aquesta definició del *delicte* es té en compte el *bé jurídic* de la integritat física. S'agreuja pel caràcter reiterat de la conducta i s'agreuja també la consideració d'aquesta pel fet que les persones estan vinculades familiarment.

Amb l'article 425 neix el *delicte de violència habitual en el grup familiar* com a figura especial, atesa la relació que hi ha entre agressor i víctima i la seva *habitualitat*. L'*habitualitat* vol dir la repetició d'agressions dins d'un període pròxim de temps. En una primera època, la jurisprudència va estar aplicant l'*habitualitat* després d'un mínim de tres comportaments violents provats.

Reforma legislativa durant el 1995

La tasca constant de les associacions i grups de dones que treballen amb dones maltractades, l'impuls internacional de la defensa dels drets de les dones i la creixent conscienciació sobre la violència domèstica dels anys noranta, donen lloc a una revisió de les seves causes i pressionen a favor

d'un canvi legislatiu que reculli de manera expressa la violència contra les dones.

En la reforma del Codi Penal de 1995, el *delicte de violència habitual* passa a convertir-se en l'article 153 i s'hi introdueixen penes més severes i proporcionals a la gravetat de l'agressió. «*El que habitualmente ejerza violencia física sobre su cónyuge o persona a la que se halle ligado de forma estable por análoga relación de afectividad o sobre los hijos propios o del cónyuge o conviviente, pupilos, ascendientes o incapaces que con él convivan o que se hallen sujetos a la potestad, tutela, curatela o guarda de hecho de uno u otro, será castigado con una pena de prisión de seis meses a tres años, sin perjuicio de las penas que se pudieran corresponder por el resultado que en cada caso causare.*» (art. 153, CP).

Afegint aquesta última part a l'article 153, el legislador opta per un *bé jurídic* diferent i superior a la integritat física, ja que el delicte és més que el conjunt de lesions físiques que s'hagin produït. Amb aquest article s'intenta garantir la *integritat moral* i la dignitat de la persona en l'àmbit familiar.

La nova llei de 1995 reforma lleugerament la pena de la *falta de lesió* en l'article 617.1. El seu càstig s'escurça, i passa de ser un arrest domiciliari màxim de tres mesos a un arrest domiciliari de dos mesos. Així mateix, a través de l'article 617.2 s'introdueix la mateixa pena per a la *falta de maltractament d'obra* que per a la *falta de lesió* en el cas que es cometi contra un familiar. És a dir, encara que l'agressió no hagi produït cap lesió, si s'ha comès contra un familiar, s'assimila a la falta quan efectivament s'ha produït un dany.

«*Cuando el ofendido fuere alguna de las personas a las que se refiere en el Art. 153, la pena será la de arresto de tres a seis fines de semana o la de multa de uno a dos meses, teniendo en cuenta la repercusión económica que la pena impuesta pudiera tener sobre la propia víctima o sobre el conjunto de los integrantes de la unidad familiar.*» (art. 617.2, CP).

Les crítiques que havien fet les associacions de dones a les penes de multa són recollides finalment pel legislador, la qual cosa donarà peu al jut-

ge a estimar la situació econòmica familiar concreta per tal de no perjudicar la mateixa víctima.

Nova reforma durant el 1999

Al juny de 1999 té lloc una nova reforma que canvia diversos articles del Codi Penal i de la Llei d'Enjudiciament Criminal pel que fa a qüestions referides als maltractaments.

Respecte a la *falta de lesió*, la reforma de 1999 afegeix una segona part a l'article a través de la qual es possibilita que el jutge prengui mesures de prevenció de la violència mitjançant l'allunyament de l'agressor: «...los jueces o tribunales podrán acordar en sus sentencias, a petición de la víctima, la prohibición de que el reo se aproxime al ofendido o se comuniqué con él o con su familia, así como la prohibición de que el reo vuelva al lugar en el que se ha cometido la falta o acuda a aquél en que resida la víctima o su familia si fueren distintos por tiempo de tres meses a un año.» (art. 617, CP).

Per primera vegada, es consideren com a *delicte* els maltractaments psíquics. El *delicte de violència habitual contra els integrants del grup familiar* queda reformulat de la manera següent: «El que habitualmente ejerza violencia física o psíquica sobre su cónyuge o persona a la que esté o haya estado ligada de forma estable por análoga relación de afectividad o sobre los hijos propios o del cónyuge o conviviente, pupilos, ascendientes o incapaces que con él convivan o que se hallen sujetos a la potestad, tutela, curatela, acogimiento o guarda de hecho de uno u otro, será castigado con una pena de prisión de seis meses a tres años, sin perjuicio de las penas que se pudieran corresponder a los delitos o faltas en que se hubieran concertado los actos de violencia física o psíquica. Para apreciar la habitualidad a que se refiere el párrafo anterior, se atenderá al número de actos de violencia que resulten acreditados, así como la proximidad temporal de los mismos, con independencia de que dicha violencia se haya ejercido sobre la misma o diferentes víctimas de las comprendidas en este artículo, y que los actos violentos hayan sido o no objeto de enjuiciamientos en procesos anteriores» (art. 153, CP).

Amb aquesta reforma de l'article 153 s'introdueixen alguns elements molt importants que esmenen mancances que havien estat assenyalades en la seva redacció anterior. El primer i més significatiu és la inclusió del maltractament *psíquic* com a delicte. El concepte de salut mental i de *delicte de lesió de salut mental* (art. 420, CP) existien en el Codi Penal des de 1989. El maltractament psíquic és una forma de violència més habitual fins i tot que la violència física. Resulta si més no sorprenent que aquest tipus de violència no s'incloués com a part del *delicte de violència habitual* fins deu anys més tard.

Actualment es presenten nombrosos problemes a l'hora d'aplicar aquest nou tipus delictiu. El primer problema que hi ha és demostrar la relació causal, que és especialment delicada en el cas de les lesions psíquiques, perquè moltes vegades és difícil determinar que la lesió és conseqüència directa del dany produït. La valoració de la intencionalitat (*dol*) de fer mal psíquic, la valoració de la causalitat entre la conducta agressiva i la valoració de la gravetat del dany, també són problemes a mig resoldre. Segons la jurisprudència del Tribunal Suprem, «els danys psíquics han d'anar més enllà de les simples carències i desfasaments socials i superar els purs desajusts afectius o emocionals» (30-10-94). El diagnòstic de psiquiatres pèrits és fonamental en aquests casos per provar l'existència del delicte però, com assenyalen diversos autors, aquest tipus de pràctica forense es troba encara en un estadi poc desenvolupat. Segons Delgado Martín, «les víctimes de violència domèstica no acostumen a ser reconegudes pel metge forense, ni per cap altre facultatiu, per acreditar l'existència de lesions psíquiques i/o la concurrència de tractament mèdic necessari per a la seva curació; així mateix, cal afegir el fet que aquests metges no solen tenir formació en matèria de malalties o alteracions psíquiques» (Delgado Martín, 2001, pàg. 51).

El *delicte de violència habitual en el grup familiar* s'amplia també als casos en què la parella ja no conviu. La raó és que, abans d'aquesta inclusió, els delictes contra exesposes o parelles rebien la mateixa consideració que els que es produïen envers una tercera persona, atès que la relació de convivència s'havia dissolt. Això no obstant, se sap que amb la separació el risc d'agressió augmenta i, per tant, el delicte de violència familiar s'estén més enllà de les fronteres de la llar compartida.

L'*habitualitat* es refereix a la repetició d'actes de violència acreditats en el temps, que segons aquesta nova llei s'aplica quan es tracta de més de dos fets dins d'un termini màxim de tres anys. Amb aquest canvi, es redueixen els requisits per considerar que una *falta* és habitual i, per tant, es converteix en *delicte* més fàcilment. Cal assenyalar que ja no cal que aquests actes s'hagin exercit sobre la mateixa persona a efectes legals i tampoc no importa que ja hagin estat causa d'anteriors processos judicials. Aquesta és una innovació important perquè, a la Circular 2/1990 de la Fiscalia General de l'Estat, s'hi expressava que no es podien sumar els maltractaments a diferents membres de la família per induir que existia l'*habitualitat* exigida perquè fos *delicte*. Ara es pot donar el cas que el subjecte sigui jutjat per *delicte* de maltractaments pel fet d'haver comès diferents tipus de faltes contra dues o tres persones diferents de la seva família. A més, tot i que aquestes *faltes* o *delictes* potser ja han estat judicialment resoltes anteriorment, segueixen «comptant» com a agressions que constitueixen el *delicte* nou de maltractaments habituals.

Hi ha diverses interpretacions doctrinals sobre el *bé jurídic* fonamental que protegeix aquesta última versió de l'article 153; queda clar que ja no es tracta d'un delicte específicament contra la integritat física. Pel que sembla, aquesta redacció defensa les relacions pacífiques d'igualtat i solidaritat dins de la família i la protecció de la *integritat moral* de les persones, és a dir, contra tota forma de tracte degradant. En aquest sentit, ens sembla adequada la interpretació de Marín de Espinosa, que defensa que l'article 153 pretén castigar el tracte degradant infligit al cònjuge o familiar (Marín de Espinosa, 2001). El Tribunal Europeu de Drets Humans considera que el tracte degradant és «aquell que provoca en la víctima sentiments de por, ansietat i inferioritat susceptibles d'humiliar-la, envilir-la i, eventualment, trencar la seva resistència física i moral.» (Sentència TEDH, 1983).

En aquest sentit, el *delicte* de violència habitual no solament és quantitativament i circumstancialment diferent dels *delictes de lesions*, sinó qualitativament diferent. Aquest salt qualitatiu en la legislació penal concorda amb un nou *delicte* que va aparèixer per primera vegada en la reforma de 1995 i que s'ha mantingut el 1999, el *delicte de tracte degradant*: «El que infligiere a otra persona un trato degradante, menoscabando gravemente su integridad moral, será castigado con la pena de prisión de seis meses a dos

años.» (art. 173, CP). Aquesta figura delictiva també es pot aplicar a molts casos de violència al si de la llar, com ho demostra la sentència 29/2000 del Jutjat Penal número 3 de Barcelona, que va aplicar aquest article per condemnar un home a un any de presó per haver colpejat la seva parella i haver-li ficat el cap dins d'un vàter. En aquest cas, no hi havia supòsit d'*habitualitat* per fer ús de l'article 153 de *delicte* i, tanmateix, el *delicte de tracte degradant* va poder ser aplicat.

Segons una sentència del Tribunal Suprem de 6 de juny de 1996, «el tracte degradant implica potser una conducta des de l'habitualitat (...) conducta repetida més amb relació a situacions de menys entitat, si bé sempre feridores de la dignitat perquè suposen en tot cas menyspreu i humiliació». Seguint aquesta jurisprudència hi ha la possibilitat d'aplicar l'article 173 de *delicte de tracte degradant* d'una manera semblant a l'article 153 de *delicte de violència habitual*. En aquest cas, l'article 173 podria servir com un bon complement de l'article 153, si s'hi incloguessin com a *delicte* les humiliacions habituals, fins i tot en el cas que no produïssin cap lesió física o psíquica provada. Els avantatges de fer servir l'article 173 de *delicte de tracte degradant* són que, d'una banda, permet al jutge d'instrucció aplicar una gamma més àmplia de mesures cautelars de protecció a la víctima i també fa possible jutjar molts casos d'homes que maltracten constantment, però en els quals no s'han aconseguit les proves de les lesions psíquiques que produeix la seva violència. Utilitzant aquest nou delicte de manera adequada, es reduiria la impunitat de molts maltractadors que, ateses les dificultats actuals de provar la violència psíquica, queden sense càstig.

Una altra nova figura que protegeix la dignitat i la integritat moral és la *falta* de vexació injusta, inclosa en l'article 620.2 des de 1995, i que s'aplica en els casos menys greus que el *delicte* de tracte degradant.

Amenaces, coaccions, injúries i vexacions

Les amenaces també formen part del Codi Penal, tant en el grau de falta com de delicte. L'article 620, redactat en la reforma de 1995, castiga la *falta d'amenaça, coacció, injúria o vexació*: «Serán castigados con la pena de diez a veinte días: 1) Los que, de modo leve, amenacen a otro con armas

u otros instrumentos peligrosos, o los que saquen a riña, como no sea en justa defensa, y salvo que el hecho sea constitutivo de delito. 2) Los que causaren a otro una amenaza, coacción, injuria o vejación injusta de carácter leve.» (art. 620, CP).

S'especifica que aquesta *falta* té un tractament diferent quan es comet contra els subjectes inclosos en l'article 153 (cònjuge o similar). Si la *falta d'amenaça, coacció, injúria o vexació* es comet contra un familiar, pot ser que el càstig no sigui una multa, ja que també s'hi poden aplicar penes d'arrest domiciliari o bé penes accessòries de prohibició d'aproximar-se o comunicar-se amb la víctima. En el cas que es produeixi contra un tercer, l'ofès hauria de denunciar l'agressor perquè s'obrís el procés, mentre que, des de la reforma de 1999, pel que fa als familiars inclosos en l'article 153, no cal que interposin denúncia perquè es persegueixi la *falta*, llevat del cas que es tracti de la falta d'injúria. Això vol dir que un fiscal pot exercir l'acusació encara que la víctima no hagi presentat cap càrrec.

De l'evolució que ha experimentat el dret penal a Espanya durant els darrers anys, se'n pot destacar com una característica positiva el fet que les *faltes* que abans es consideraven *semiprivades* han passat a ser *oficials*. Les faltes *semiprivades* són les que requereixen una denúncia particular per ser perseguides penalment i en les quals el perdó de la víctima implica automàticament l'abandó del procés o l'absolució de l'inculpat. Les faltes *oficials* són aquelles en què no és necessària una denúncia de la víctima perquè comenci el procés penal i en les quals el perdó no pot frenar-lo. Amb això, el dret reconeix la rellevància social de la violència familiar i aporta un reforç a la protecció de les víctimes en l'entorn domèstic.

Pel que fa al *delicte d'amenaça*, l'article 169 de l'actual Codi Penal el descriu d'aquesta manera: «*El que amenazare a otro con causarle a él o a su familia o a otras personas con las que esté íntimamente vinculado un mal que constituya delitos de homicidios, lesiones, aborto, contra la libertad, torturas, y contra la integridad moral, la libertad sexual, la intimidad, el honor, el patrimonio y el orden socioeconómico será castigado: 1). Con la pena de prisión de uno a cinco años, si se hubiere hecho la amenaza exigiendo una cantidad o imponiendo cualquier otra condición (...) se impondrá la pena de prisión de seis meses a tres años. 2). Con la pena de prisión*

de seis meses a dos años, cuando la amenaza no haya sido condicional» (art. 169, CP).

Tant la *falta* com el *delicte d'amenaques* protegeixen la llibertat i la seguretat; com ha dit el Tribunal Suprem, «el dret que tothom té a la calma i a la tranquil·litat personal en el desenvolupament normal i ordenat de la seva vida.» (Sentència 832/17-6, TS).

Amb la reforma de 1995 es va aprofundir en la idea que la relació de matrimoni o parella és un *agreujant* en el cas d'agressions. En l'article 23 del Codi Penal de 1999 s'estableix l'anomenada *circumstància mixta de parentiu*, per la qual el parentiu actua com a *agreujant* en els delictes contra la vida, la integritat i la llibertat sexual, i com a *atenuant* en els delictes contra el patrimoni o l'ordre socioeconòmic. Aquesta consideració és un element molt rellevant pel que fa al tractament penal de la violència domèstica. El fet que la relació familiar o afectiva sigui un *agreujant* en la pena de l'agressor suposa reconèixer l'especial vulnerabilitat dels membres que conviuen a la llar i l'obligació de màxim respecte que se li deu a la persona amb qui es comparteix la vida íntima. Això implica que també queden protegides les parelles de fet que cohabituen.

Això no obstant, quan la jurisprudència interpreta què s'entén per parelles unides *per una relació anàloga d'afectivitat*, no estableix un criteri ampli sinó restrictiu. La jurisprudència considera que aquesta relació d'afectivitat no inclou les parelles que no cohabituen de forma permanent. Aquesta interpretació no solament exclou nombroses parelles estables que s'han separat, sinó que a més és contradictòria en els seus termes, perquè hi ha parelles que, encara que visquin separades, ho són perquè tenen relacions d'afectivitat.

Pel que fa a les coaccions, l'esmentat article 620.2 recull les coaccions lleus com a *falta*. També hi ha el *delicte de coaccions*: «*El que sin estar legítimamente autorizado impidiere a otro con violencia hacer lo que la Ley no prohíbe, o le compeliere a efectuar lo que no quiere, sea justo o injusto, será castigado con la pena de prisión de seis meses a tres años o con multa de seis a veinticuatro meses, según la gravedad de la coacción o de los medios empleados.*» (art. 172.1, CP).

MODALITATS DE VIOLÈNCIA DOMÈSTICA I LA SEVA TIPIFICACIÓ EN EL CODI PENAL

Modalitat de violència domèstica	Manifestacions habituals	Tipificació en el Codi Penal
Física	<ul style="list-style-type: none"> • Cops, mossegades, empentes, estrangulació. • Agressions amb armes i objectes lesius. • Impedir a la víctima que es mogui lliurement. • Omissió d'assistència o auxili en situacions de risc per a la salut de la víctima. 	<p><i>Delictes:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Homicidi i assassinat (138, 139, 140) • Delicte de lesió física (147.1) • Delicte de violència habitual (153) • Delicte de detenció il·legal (163) <p><i>Faltes:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Falta de lesions (617.1) • Falta de maltractament d'obra (617.2)
Psíquica	<ul style="list-style-type: none"> • Crítiques i humiliacions. • Desvalorització d'actes i opinions. • Amenaces de fer mal a la víctima o familiars, amenaça d'abandó o infidelitat. • Conductes destructives referides a objectes valorats per la víctima. • Culpabilització de la mateixa víctima com a causant de la violència. • Control patriarcal: exigències de servei i retrets per deixadesa domèstica. • Control de sortides, amistats, diners, béns personals, capacitat de decisió, traves a l'estudi i al treball. • Indiferència i negligència respecte a desitjos i necessitats de la víctima. 	<p><i>Delictes:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Delicte de violència habitual (153) • Delicte d'amenaques (169) • Delicte d'injúries (208) • Delicte de tracte degradant (173) • Delicte de coaccions (172) <p><i>Faltes:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Falta d'amenaques (620) • Falta d'injúries (620) • Falta de vexació injusta (620) • Falta de coaccions (620)
Sexual	<ul style="list-style-type: none"> • Obligar a tenir relacions sexuals no desitjades o a dur a terme pràctiques no volgudes mitjançant amenaces. • Obligar a tenir relacions sexuals després d'una agressió física o psíquica. 	<p><i>Delictes:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Agressió sexual (178, 179, 180.4) • Abús sexual (181, 182)

Font: Elaboració pròpia a partir del Codi Penal.

En el seu conjunt, el Codi Penal ofereix, a partir de la reforma de 1999, una protecció jurídica important a les víctimes de la violència domèstica, en el sentit que permet el càstig dels agressors segons les diferents modalitats de faltes i delictes comesos (quadre 7.1).

7.2. El procés penal i les seves etapes

Per conèixer el tractament penal de la violència domèstica no n'hi ha prou amb conèixer el Codi, sinó que també cal considerar les normes del procediment incloses en la Llei d'Enjudiciament Criminal i també la doctrina que estableixen els jutges i els tribunals, és a dir, la jurisprudència.

Tots aquests aspectes estan íntimament imbricats i, de fet, els resultats de les sentències sovint depenen més d'aspectes processals, de l'actuació dels fiscals i de la interpretació jurisprudencial per la qual es guien els jutges. Així doncs, som en un terreny en el qual la pràctica té una gran transcendència.

Denúncies en dependències policials

La *denúncia* a la comissaria de la policia, o bé a les dependències d'altres forces de seguretat, és la manera més directa de posar un cas a les mans del jutjat. Quan una persona acudeix a una comissaria per denunciar maltractaments, els policies han d'elaborar l'*atestat* amb el màxim detall possible i fer-lo arribar ràpidament al jutge de guàrdia, perquè aquest obri la investigació. El factor temps és important, ja que les proves dels delictes acostumen a ser efímeres i en alguns casos les possibles mesures cautelars requereixen una certa urgència.

Des de 1986, la policia compta amb el SAM, Servei d'Atenció a la Dona, que és un cos especialitzat d'atenció a les dones víctimes de la violència. El SAM està integrat per dones inspectores que es personen a les comissaries, instrueixen la denúncia i ajuden a realitzar les declaracions. També informen les víctimes sobre els serveis on es poden adreçar per rebre ajuda i assessorament.

El SAM funciona actualment en totes les grans ciutats espanyoles, però no pot atendre directament tots els casos de maltractaments. A fi que

aquests siguin atesos de la manera més adequada, hi ha uns *protocols d'actuació policial* en totes les comissaries. Aquests protocols indiquen quines actuacions han de tenir lloc quan es presenta una denúncia de maltractaments i ofereixen una sèrie de recomanacions sobre quin ha de ser el tractament que cal donar a la persona que presenta la denúncia (quadre 7.2).

Quadre 7.2

PROTOCOLS D'ACTUACIÓ POLICIAL

Actuació policial en cas d'agressió a la dona

1. Detectar i prevenir les situacions violentes abans que arribin a produir-se.
 2. Actuar immediatament protegint la integritat física i la privacitat i intimitat de la víctima.
 3. Acollir la víctima amb paraules que la tranquil·litzin i li transmetin la idea de seguretat i ajuda immediata, tot deixant-li expressar lliurement els seus sentiments.
 4. Evitar actuacions o comentaris que dissuadeixin la víctima de presentar la denúncia.
 5. Protegir i preservar el lloc dels fets per a la recollida de proves.
 6. Verificar l'existència de possibles testimonis.
 7. Valorar i comunicar ràpidament els fets esdevinguts, i adoptar mesures immediates que siguin necessàries.
 8. Persuadir la víctima sobre la conveniència de ser traslladada a un centre sanitari per tal que se li faci un reconeixement mèdic.
 9. Informar la víctima de l'existència de personal policial especialitzat en el tractament i la investigació d'aquest tipus de delictes.
 10. Comparèixer amb la víctima a les dependències dels serveis policials.
-

Actuacions en dependències policials

1. Atorgar les màximes facilitats per a la presentació de la denúncia.
 2. Dispensar un tracte especialment respectuós i preferent en consideració a les circumstàncies personals i a l'estat emocional de la víctima.
 3. Evitar que la dona comparteixi espai físic amb altres compareixents.
 4. Acollir la víctima amb paraules que la tranquil·litzin i li transmetin la idea de seguretat i ajuda immediata.
 5. Aconseguir la confiança de la víctima.
 6. Deixar que la víctima expliqui què ha passat sense interrompre-la.
 7. Informar la víctima sobre el procediment que cal seguir i l'existència d'organismes públics i privats de protecció a la dona.
 8. La declaració ha de ser tan exhaustiva com sigui possible, de manera que detalli tots els fets objectius que evidencin la realitat.
 9. Efectuar actes de comprovació i investigació del fet denunciat.
 10. Informar la víctima sobre la possibilitat d'acollir-se a l'assistència, ajudes i beneficis de la llei (LO 35/1995, d'11 de desembre).
-

Font: Fulls existents a les comissaries de policia.

A les comissaries s'instrueixen les denúncies, és a dir, es duen a terme una sèrie de diligències per demanar informació del cas: es pren declaració al denunciador, se cita l'acusat, i també se li pren declaració si aquest compareix. Es pot detenir l'acusat si hi ha indicis de delictes i, en aquest cas, se'l convida a sol·licitar els serveis d'un advocat. Totes aquestes informacions configuren l'*atestat policial*.

Les associacions de dones recomanen que s'incloguin en els *atestats policials* dades detallades de possibles agressions anteriors i, en el cas que hagin estat denunciades, s'indagui com es troben les actuacions pel que fa al cas per tal d'adjuntar aquestes dades a l'atestat policial. Themis ha constatat en els seus estudis que gairebé la meitat de les víctimes explicaven en les denúncies haver patit maltractaments amb anterioritat i que, tanmateix, els agents de policia no preguntaven sobre dades concretes de quan i on es van produir les agressions anteriors (Themis, 2000).

Un cop acabada la instrucció de la denúncia, es tanquen les diligències policials, i es passa l'*atestat policial* al jutge d'instrucció. Com a mesura de protecció, i tot just després d'haver presentat la denúncia, hi ha la possibilitat de sol·licitar *mesures provisionalíssimes* de separació al jutge de guàrdia, perquè la víctima pugui romandre al seu domicili mentre s'instaura l'agressor que se'n vagi. Quan se sol·licita la separació matrimonial, es poden demanar simultàniament *mesures provisionals* respecte a l'ús de l'habitatge, custòdia dels fills, pensió alimentària i la resta de mesures contingudes en els articles 101 i 102 del Codi Civil. Amb caràcter més urgent, quan es produeix un cas greu de maltractaments, el jutge pot aprovar les ja esmentades *mesures provisionalíssimes*, que duren el termini dels 30 dies següents, en els quals la dona ha de presentar la demanda oficial de separació matrimonial davant el jutge civil.

Amb el pas de l'atestat policial al jutjat, s'obre el *sumari judicial* i comencen les *diligències prèvies*. El jutge estudia els documents remesos per la policia, pren declaració a la víctima, pren declaració a l'acusat o detingut, i realitza totes les investigacions i diligències que creu convenientes. Fins i tot pot cridar els policies que van tenir part en el succés o que van prendre la declaració inicial de denúncia. Des de la reforma de la Llei d'Enjudicia-

ment Criminal de 1999, l'article 13, que es refereix a les diligències prèvies, inclou les possibilitats «...de detener, en su caso, a los posibles responsables del delito y la de proteger a los ofendidos o perjudicados por el mismo, a sus familiares o a otras personas, pudiendo acordarse medidas cautelares a las que se refiere el art. 544 bis de la presente ley.» (art. 13, LEC).

Sobre la base d'aquest article 13 de la LEC, el jutge disposa d'una àmplia gamma de possibles mesures, com ara el lliurament cautelar d'armes, l'exigència de fiança, el trasllat de menors a centres especials, la prohibició d'acostar-se a la víctima, la detenció preventiva o el tractament dins d'un programa de rehabilitació o reeducació. Hi ha un altre article que permet que qualsevol jutge, sigui civil o penal, protegeixi els menors en qualsevol fase del procés: «El juez de oficio o a instancia del propio hijo, de cualquier pariente o del Ministerio Fiscal dictará: 1. Las medidas convenientes para asegurar la prestación de alimentos y proveer a las futuras necesidades del hijo, en caso de incumplimiento de este deber por sus padres. 2. Las disposiciones apropiadas a fin de evitar a los hijos perturbaciones dañosas en los casos de cambio de titular de potestad de guarda. 3. En general, las demás disposiciones que considere oportunas, a fin de apartar al menor de un peligro o de evitarle perjuicios.» (art. 158, CC).

La custòdia dels fills i el dret de visita del progenitor que no la té apareix vinculada a la violència, ja que les visites dels pares poden ocasionar la represa dels maltractaments. Quan es presenta una demanda de separació matrimonial i hi ha indicis raonables de maltractaments, el fiscal encarregat o el jutge civil d'aquest procés n'han d'informar el jutjat penal local perquè s'obri una investigació penal. A la pràctica, les associacions denuncien el fet que aquesta cooperació entre jutjats civils i penals no es produeix, i es donen casos paradoxals, com sentències de jutges de família que atribueixen plens drets de visites a pares que són condemnats per *delictes* greus de maltractaments, amb la qual cosa augmenten les probabilitats de represàlies.

Serveis mèdics i socials

Una altra manera de detectar la violència domèstica és a través dels serveis mèdics de la Seguretat Social i els serveis socials dels ajuntaments,

llocs als quals les dones agredides acudeixen a la recerca d'ajuda, sigui en relació directa amb els maltractaments o bé per altres causes. La llei penal obliga els metges a informar o denunciar els possibles delictes de què tinguin coneixement, tot i que la sanció per no col·laborar és una multa que «no podrà ser inferior a 125 pesetas ni superior a 250» (art. 262, CP).

Des de 1997 existeix un Protocol d'Actuació Sanitària davant els maltractaments domèstics que estableix les directrius que ha de seguir el personal sanitari. Els metges que detectin l'existència de maltractaments quan efectuen un reconeixement en un centre sanitari estan obligats a emplenar un informe exhaustiu amb les dades personals del pacient, antecedents d'altres agressions, l'autor de l'agressió, la data i l'hora de l'agressió, el pronòstic, etc. I aquest informe ha d'arribar a les mans del jutjat de guàrdia (quadre 7.3).

El problema, que fa temps que es denuncia des de les organitzacions i associacions d'ajuda a les víctimes de violència domèstica, és que els metges mostren una certa negligència a l'hora de complir aquests requisits i sovint no omplen totes les dades necessàries per a l'informe, sinó que signen el protocol de manera burocràtica. Molts metges no han seguit mai cursos de formació complementària en temes de maltractaments i són molt ignorants en la matèria. D'altra banda, la realització de l'informe els compromet com a testimonis i la majoria tenen por que el fet d'haver de presentar-se a judici els suposi una quantitat enorme de temps; davant d'aquests problemes, alguns metges prefereixen inhibir-se del cas.

Als hospitals i els ambulatoris on s'adreça una persona amb indicis d'haver patit maltractaments, el personal sanitari pot trucar immediatament al jutjat de guàrdia, que hi envia un metge forense legal per fer-ne el reconeixement. L'avantatge d'aquesta actuació és que l'informe que redacta el forense oficial constitueix per si mateix una prova legal i, d'aquesta manera, els metges que assisteixen la víctima en primer lloc no han de comparèixer al judici.

Els serveis socials i els serveis d'assistència locals reben molt sovint dones que presenten indicis d'haver patit maltractaments. En aquests casos, poden assessorar la víctima sobre els seus drets i posar-se en contacte amb

TEMES QUE S'HAN D'INCLoure EN L'INFORME MÈDIC DE LESIONS EN CASOS DE PRIMERA ASSISTÈNCIA A VÍCTIMES DE MALTRACTAMENTS SEGONS EL PROTOCOL SANITARI

1. Dades de filiació de la víctima. Nom, edat, adreça, telèfon, estat civil, etc.

2. Exposició dels fets que motiven l'assistència. Cal que reflecteixi la data, l'hora i el lloc de l'agressió, segons la declaració de la víctima, així com el tipus de maltractament físic, psíquic o d'un altre tipus que s'observi.

Recollir textualment el testimoni aportat per la pacient. El metge ha de preguntar i fer constar la identitat del presumpte agressor, qüestió d'una gran importància. Algunes persones en el moment de l'exploració es veuen amb cor de declarar la identitat de l'agressor/a, i és per això que cal recollir les dades en aquest apartat, per tal que n'hi hagi constància. No s'ha de pressionar la pacient perquè respongui de forma obligatòria en aquest punt i faciliti la identitat de l'agressor, sinó que cal acceptar només la informació que expressi voluntàriament.

3. Antecedents personals d'interès en relació amb les lesions

4. Exploració física: descripció de les lesions

Cal esmentar el possible instrument de l'agressió. A vegades es descriuen les lesions, però s'ometen els agents que les han causat, com ara armes de foc, armes blanques, o parts del cos amb què s'agredeix: mans, peus, genolls, etc. El metge ha de descriure els danys amb detall i esmentar especialment les lesions més antigues, si n'hi ha, i el seu estat evolutiu, ja que poden ser prova d'habitualitat o reiteració.

5. Estat emocional actual

6. Exploració física en cas d'agressió sexual

Els casos d'agressió sexual rebrun un tractament especial per evitar que la pacient sigui sotmesa a la repetició d'exploracions innecessàries. Judicialment només tenen valor pericial les actuacions efectuades pels metges forenses. És per això que aquest apartat haurà de ser omplenat per aquests professionals. La llei requereix la presència de dos pèrits. Davant la impossibilitat de la compareixença, en alguns casos, de dos professionals forenses, se sol actuar de la manera següent: el forense anomena com a pèrit el ginecòleg, amb el qual, conjuntament, realitza l'exploració. Davant l'absència de forenses, el servei de ginecologia contactarà de nou amb el jutjat de guàrdia, que els dóna l'autorització per actuar com a pèrits. Cal remarcar que els casos d'agressió sexual que hagin estat detectats dins dels centres de salut han de ser immediatament remesos als centres hospitalaris, ja que aquests disposen dels professionals i el material adequat per a l'exploració, la recollida i la conservació de les mostres, amb la qual cosa s'eviten exploracions innecessàries.

8. Tractament aplicat

9. Pla d'actuacions i observacions. A través d'aquest apartat es recull la situació de la pacient un cop acabada l'exploració. És a dir, alta, ingrés i/o mort. Permet conèixer els canals de derivació i seguiment.

10. Dades d'identificació del personal sanitari que ha efectuat l'exploració, data i hora. Signatura.

Nota: Els fragments en cursiva són explicacions pròpies, però també inclouen algunes recomanacions fetes pel Servei Canari de la Salut als metges a través de fullets informatius.

Font: Elaboració pròpia a partir del Protocol Sanitari, Consell Interterritorial, Ministeri d'Afers Socials, 1999.

els serveis sanitaris perquè facin un informe de les agressions, que seran immediatament enviades al jutjat de guàrdia.

Intervenció judicial

És important distingir entre *faltes* de lesió i amenaça, *delictes* de lesió i amenaça, *delictes* de violència habitual en el grup familiar i *delictes* molt greus, ja que cada tipus penal es processa de diferent manera i en diferents tribunals. La instrucció judicial inicial és comuna i és el jutge instructor qui envia cada cas al jutjat corresponent: les *faltes* s'enjudicien en jutjats d'Instrucció; els *delictes* de violència habitual en el grup familiar (art. 153, CP), en jutjats penals, i els *delictes* més greus, en audiències provincials (amb penes de privació de llibertat superiors a cinc anys: lesió molt greu, homicidi, assassinat).

Les *faltes* tenen un procés més senzill i ràpid, que es duu a terme íntegrament en un jutjat d'instrucció i sense necessitat d'advocats. Els *delictes* tenen un procediment més lent, sigui en jutjats ordinaris o en audiències provincials.

Els *delictes* són castigats amb penes de fins a nou anys i, si el fiscal o el jutge d'instrucció així ho decideix, poden ser jutjats mitjançant el procediment abreujat, que accelera i simplifica considerablement el procés. Els *delictes* més greus són jutjats d'una manera més lenta i complexa, en la qual intervenen dos tipus de jutjat, i en alguns casos d'especial gravetat s'arriba a processos davant de jurat.

Hi ha una proposta d'unificació dels processos civils i penals en qüestions de maltractaments. En l'informe elaborat per la Comissió d'Estudis i Informes del Consell General del Poder Judicial el 1998, s'assenyala que a l'hora de fer el repartiment de casos entre els jutjats, caldria assignar els de violència domèstica a determinats jutjats d'instrucció de cada partit judicial. Amb això es podria aconseguir una actuació més eficaç, ja que alguns jutjats estarien especialitzats en casos de maltractaments. Aquests jutjats d'instrucció coneixerien tant d'afers civils com penals, igual que altres jutjats especialitzats, com els de família o de tutela d'incapacitats. Aquesta

mesura ja ha estat aplicada en tres jutjats espanyols, a Alacant, Elx i Oriola. Els magistrats que han sol·licitat aquests jutjats han argumentat que aquesta mesura millorarà per tres vies: el jutge podrà valorar i castigar la reincidència dels agressors; l'especialització d'aquests jutjats servirà per unificar criteris pel que fa a mesures cautelars o càstig de les faltes; pel fet de concentrar-se totes les denúncies, el fiscal adscrit al jutjat també s'especialitzarà en la matèria (Marín de Espinosa, 2001).

Tot i que aquesta proposta pretén millorar el tractament penal dels maltractaments, hi ha diverses opinions sobre el tema, ja que a alguns autors no els sembla suficient. Els avantatges que presenta són fonamentalment la seva senzillesa i la possibilitat de posar-la en pràctica de manera immediata. Aquesta mesura no requereix cap reforma legislativa, ja que proposa que aquests jutjats tractin assumptes de violència domèstica i també d'altres temes. Hi ha un paral·lelisme entre aquesta mesura de *repartir* i la mesura d'atribuir a un fiscal la responsabilitat dels casos de violència, sense necessitat de crear una *fiscalia especial*. Des de les associacions implicades en la defensa de les dones víctimes de maltractaments, aquestes reformes es qualifiquen de parcials i insuficients, sobretot si no van acompanyades de l'assignació de recursos humans i materials exclusius per a aquest assumpte.

El paper del Ministeri Fiscal

El Ministeri Fiscal defensa el bé públic i, per tant, està obligat a actuar d'ofici en els casos de *delicte* de violència habitual en el grup familiar i la resta de delictes relacionats amb el maltractament. Segons l'article 781.1 de la Llei d'Enjudiciament Criminal, en els processos penals el fiscal té la doble obligació de protegir les garanties processals de l'imputat i els drets de la víctima i els perjudicats pel delicte.

El Ministeri Fiscal es dedica a la instrucció prèvia de la causa penal i, per fer-ho, pot realitzar les investigacions que jutgi necessàries sense restricció de terminis. En la fase de *diligències prèvies*, el fiscal ha de recollir les proves suficients per formular una acusació.

És important assenyalar que encara que una dona retiri voluntàriament la denúncia contra el seu agressor, el fiscal té l'obligació de continuar

amb el procés penal. L'article 105 de la Llei d'Enjudiciament Criminal imposa al fiscal l'exercici de l'acusació penal, fins i tot en el cas que no hi hagi acusador particular, excepte en alguns casos excepcionals que el Codi Penal reserva a la querella privada. El *delicte* de maltractaments (art. 153, CP) és perseguible d'ofici, és a dir, encara que la víctima perdoni l'imputat i retiri la denúncia o querella. «*La acción penal por delito o falta que dé lugar al procedimiento de oficio no se extingue por la renuncia de la persona ofendida.*» (art. 106, LEC).

Per aquest motiu, és important que la víctima estigui ben informada sobre aquesta possibilitat i que, en el cas que perdoni i torni a establir la seva relació amb l'agressor, sàpiga per endavant que un cop iniciat el procés d'acusació no podrà revocar-lo.

La pràctica ha estat diferent d'aquest principi legal. Els fiscals acostumen a deixar l'acusació quan la víctima desisteix; al·leguen que no hi ha proves suficients i demanen al jutge el sobreseïment del cas, és a dir, que sigui arxivat. Això implica que aquelles dones que retiren l'acusació, molt freqüentment per la por que tenen de les represàlies, es queden en una situació de desprotecció, sense que el judici oral arribi mai a produir-se.

Fase d'instrucció

La fase d'instrucció comença amb una denúncia, una querella o una iniciació d'ofici per part del jutge de guàrdia quan té notícia de fets delictius. Pot donar-se el cas que la iniciació del procés es produeixi a través d'una denúncia o informe procedent de serveis hospitalaris o serveis socials que han trobat indicis de maltractaments. El fiscal que tingui coneixement d'un cas de violència domèstica, com per exemple una demanda de separació en què s'al·leguen maltractaments, també pot informar-ne el jutge i iniciar diligències.

És important destacar que, en el cas dels *delictes* recollits pel Codi Penal, el bé jurídic protegit per l'Estat no es considera privat, sinó públic. De manera que no depèn d'un particular defensar el seu interès, sinó que l'Estat té l'obligació de protegir aquest interès i castigar el responsable. Pel que fa a les dones maltractades, això implica que no cal que elles mateixes presentin una querella o es personin com a acusació, perquè ja se n'ocupa un fiscal.

Les primeres diligències que ha de practicar el jutge es recullen en l'article 13 de la Llei d'Enjudiciament Criminal esmentat més amunt. El fiscal també ha de sol·licitar diligències complementàries quan les proves siguin insuficients per a l'acusació. Hi ha una crítica generalitzada a la fiscalia per part de les associacions de dones pel poc interès que mostra en aquesta funció de realitzar diligències i acumular proves per a la formació de la causa per denúncies de maltractaments. Afirmen que, de fet, la seva intervenció acostuma a limitar-se al judici oral.

El fiscal pot decidir, un cop el jutge d'instrucció acorda que cal continuar amb el procediment abreujat, si sol·licita el sobreseïment de la causa, d'acord amb el poder que li concedeixen els articles 790.1 i 642 de la Llei d'Enjudiciament Criminal. Això significa que pot desestimar l'acusació per falta de proves.

El fiscal pot promoure procediments de *judici ràpid*, anomenats també procediments abreujadíssims (art. 790.1, LEC), els quals s'apliquen a *delictes* amb penes de presó inferiors a 9 anys, que agiliten els terminis de la causa. És evident el benefici que pot reportar a la víctima el fet que el judici es realitzi amb més celeritat. Si el fiscal demana aquesta mesura, el jutge d'instrucció l'haurà d'acceptar.

A la pràctica, hi ha dos obstacles per a la ràpida tramitació de la causa: primer de tot, la impossibilitat d'aplegar les dades necessàries sobre l'existència d'altres processos judicials semblants irresolts; i en segon lloc, la demora de la fiscalia a l'hora de presentar l'escrit d'acusació.

El jutge d'instrucció rep l'escrit que inclou les diligències prèvies i les recomanacions del fiscal i de l'equip tècnic. Sobre la base d'aquesta informació, i encara que no hi hagi cap acusació particular per part de la víctima, pot acceptar la tramitació de la causa i dictar mesures cautelars.

Mesures cautelars

Les mesures cautelars són les que garanteixen que l'acusat no s'escapi i són també mesures de protecció de la víctima durant el tràmit del procediment penal. Per tant, es tracta d'un instrument provisional que el jutge de guàrdia, d'instrucció o penal, pot aplicar fins que es dicti sentència. Un cop

es dicta sentència ferma i finalitza el procés, s'extingeixen les mesures cautelars. En aquest moment, si la sentència és absolutòria, les mesures cautelars queden sense efecte; si és condemnatòria, són substituïdes per les mesures accessòries a la pena (art. 57, LEC).

Segons la *Guia pràctica d'actuació contra la violència domèstica* aprovada pel Consell General del Poder Judicial, «el jutge de guàrdia ha de resoldre mitjançant interlocutòria el que sigui procedent respecte a l'adopció o no de les mesures cautelars que fossin necessàries en el cas concret, tenint en compte fonamentalment la perillositat de l'agressor, la gravetat del fet denunciat i la necessitat de protecció de la víctima i la resta d'integrants del nucli familiar» (CGPJ, 2001).

Molts jutjats disposen d'un servei tècnic (treballadors socials, mediadors familiars i psicòlegs) que pot ser d'una gran utilitat, ja que a través dels seus informes el jutge obtindrà una informació més profunda sobre la situació concreta de cada imputat i de la seva situació familiar, de cara a prendre mesures cautelars.

En el cas que la víctima es trobi en situació de risc, el fiscal pot sol·licitar presó provisional per a l'acusat acollint-se als articles 503 i 504 de la Llei d'Enjudiciament Criminal. En el cas que l'acusat no ingressi a la presó perquè el jutge instructor decideix atorgar-li la llibertat provisional, el fiscal o l'acusació poden demanar al jutge les següents mesures:

- Possibilitat de tramitar un judici ràpid especial.
- Petició d'un informe sobre la situació personal i familiar de l'agressor.
- Compareixences *apud acta* de l'acusat al jutjat (s'hi ha de personar per demostrar que no ha fugit), amb la possibilitat de presentar-s'hi obligatòriament cada dia.
- Retirada a l'acusat de la llicència d'armes i lliurament obligatori de totes les que tingui.
- Sol·licitud expressa que impedeixi a l'acusat acostar-se al domicili de la víctima, i requeriment a la policia perquè s'encarregui de vigilar el compliment d'aquesta mesura.

– Protecció per part de la policia de la persona maltractada; controls periòdics.

– Retirada al pare del dret de visitar els fills quan els maltractaments els puguin afectar.

En l'àmbit econòmic, i segons els articles 785.8 i 784.5.1 de la Llei d'Enjudiciament Criminal, es possibilita la garantia bancària o l'assegurança que cobreix la responsabilitat civil. Però la fiança o l'embargament amb prou feines serveixen per protegir la víctima de violència i, fins i tot, la perjudiquen pel fet que l'economia familiar empitjora. Es presenta aquí una altra vegada la paradoxa de les mesures cautelars o penals, que en casos de violència familiar poden afectar la víctima de manera negativa.

La reforma de la Llei d'Enjudiciament Criminal de 1999 ha ampliat aquestes mesures cautelars per al cas de *delicte*, i ha passat a incloure en el nou article 554 bis les fórmules següents: «*En los casos en los que se investigue un delito de los mencionados en el artículo 57 del Código Penal, el Juez o Tribunal podrá de forma motivada y cuando resulte estrictamente necesario al fin de protección de la víctima, imponer cautelarmente al inculgado la prohibición de residir en un determinado lugar, barrio, municipio, provincia u otra entidad local, o comunidad autónoma. En las mismas condiciones podrá imponerle cautelarmente la prohibición de acudir a determinados lugares, barrios, municipios, provincias u otras entidades locales, o comunidades autónomas, o de aproximarse o comunicarse, con la graduación que sea precisa, a determinadas personas.*» Per a l'aplicació d'aquestes mesures «*se tendrá en cuenta la situación económica del inculgado y los requerimientos de su salud, situación familiar, y actividad laboral. Se atenderá especialmente a esta última (...)*» (art. 544 bis, LEC).

Hi ha nombroses crítiques amb relació als problemes d'aplicació d'aquestes mesures. En principi, aquestes mesures són aplicables exclusivament al *delicte* i, en conseqüència, no ho són en un procés per *falta*. Això no obstant, el problema més important és que els jutges es mostren reticents a aplicar mesures d'aquest tipus, ja que atempten contra els drets a la llibertat i a la presumpció d'innocència de l'acusat. Per aplicar-les, han d'escriure una *interlocutòria* en la qual s'expliquin les raons per a l'aplicació de cada mesura, i on es justifiqui que es compleixen tots els pressupòsits: que exis-

teixen prou indicis de delictivitat, que existeixen prou indicis de perill per a la víctima, que les mesures siguin necessàries pel fet de no poder aconseguir-ho d'una altra manera i que les mesures de protecció són proporcionals després d'haver sospesat el possible perjudici que suposaran per a l'agressor.

La protecció dels drets socials i laborals inclosa en aquest article implica que la defensa de la víctima és la que ha de justificar davant el tribunal que la mesura de protecció que demana no afecta aquests drets del processat. Així doncs, haurà de convèncer el jutge que la restricció d'aquests drets de l'inculpat és un mal menor en comparació del perill en què es troba la víctima. Les associacions de dones denuncien el fet que aquestes condicions fan que, a la pràctica, la defensa de la víctima rarament aconseguixi que el jutge apliqui aquestes mesures cautelars.

Malgrat les seves possibles deficiències, les mesures cautelars regulades per l'article 544 bis tenen una gran rellevància, ja que en teoria poden subvertir la situació absurda que s'ha donat fins ara. Sense mesures d'allunyament, la víctima pateix una doble victimització pel fet que ha d'abandonar la seva llar i amagar-se en un refugi. Aquesta injusta situació de «fugida» de la part innocent s'hauria de reservar per a casos de violència extrema, en què els jutges i la policia no puguin protegir suficientment la víctima.

El problema de l'incompliment de les mesures cautelars

Un altre aspecte que cal tenir en compte és la freqüència amb què s'incompleixen les mesures cautelars. Actualment, hi ha problemes greus relatius a l'incompliment per part de l'acusat de les mesures cautelars dictades pel jutge. D'una banda, es dona el problema de la comunicació de les mesures cautelars. Cal que les mesures cautelars i la seva durada siguin comunicades ràpidament entre els diferents jutjats (de guàrdia, civils i penals) als arxius centrals de la policia, la policia autonòmica i la Guàrdia Civil, i a les oficines d'atenció a la víctima. Generalment, com indica Delgado Martín, els cossos de seguretat de l'Estat tenen una actitud de desatenció de les denúncies per trencament de certes mesures cautelars, com la mesura d'allunyament. En aquesta situació és fonamental que la policia detingui l'imputat i el posi a disposició del jutjat de guàrdia.

Un altre problema consisteix en el fet que el delictes de trencament de les mesures cautelars és portat davant el jutjat de guàrdia. Caldria canviar aquest procediment i traspasar la competència per aquest delictes al mateix jutjat que coneix dels actes de violència domèstica, en comptes d'encarregar-se'n el jutjat de guàrdia, perquè d'aquesta manera el trencament s'analitzi des del jutjat que té una visió més completa del cas particular. El *delictes de trencament de les mesures cautelars*, contingut en l'article 468 del Codi Penal, té una pena molt lleu de multa. No es pot castigar l'agressor amb presó preventiva, sinó que el jutge de guàrdia pot dictar mesures cautelars (art. 544 bis, LEC) una mica més agressives que les primeres mesures infringides. Com bé argumenten les associacions de dones, la levitat i la indeterminació del càstig dels qui trenquen les mesures cautelars deixen les víctimes en una situació de desprotecció real. Com que el càstig és tan lleu, hi ha agressors que infringeixen l'ordre d'allunyament una vegada i una altra. Per canviar aquest article 468 del Codi Penal i reforçar el compliment de les mesures cautelars, seria necessària una altra reforma legal amb rang de Llei Orgànica (Delgado Martín, 2001).

Judici oral

En el cas que el fiscal consideri que les proves són suficients, fa un escrit amb els resultats de la investigació, tècnicament anomenat interlocutòria de conclusió del sumari, i sol·licita al jutge d'instrucció l'obertura del judici oral.

El jutge d'instrucció rep la interlocutòria de conclusió del sumari, davant la qual pot optar per:

– Revocar la interlocutòria de conclusió del sumari perquè es practiquin més diligències, si considera que no hi ha proves suficients.

– Sobreseure la causa, és a dir, denegar la interlocutòria i impedir que passi a ser jutjada. A més, «*Al acordar el sobreseimiento, el juez de instrucción dejará sin efecto la prisión y demás medidas cautelares acordadas*» (art. 790.3, LEC).

– Obrir el judici oral.

Un cop el jutge d'instrucció ha admès la interlocutòria de conclusió de sumari, es dona via lliure perquè la causa sigui jutjada. En aquest moment, o bé es duu a terme el judici oral al jutjat d'instrucció, quan es tracta d'una *falta*, o bé passa a un jutjat penal o provincial, quan es tracta d'un *delicte*.

Durant el judici oral es mantenen els drets de l'acusat: la presumpció d'innocència i el dret a conèixer prèviament les proves i els escrits de l'acusació per poder contradir-la. Cal que l'acusació presenti les proves que demostren les faltes o els delictes comesos per l'acusat. La *prova* és un element essencial de l'acusació, amb la qual està en joc que aconsegueixi una sentència condemnatòria de l'agressor. La càrrega de la prova és un obstacle molt important en molts casos, ja que la víctima és qui ha de presentar proves suficients per trencar la presumpció d'innocència de l'imputat (art. 24 de la Constitució).

La dificultat d'aportar proves és l'obstacle més gran que s'interposa al càstig dels agressors domèstics. En la majoria dels casos, els judicis per maltractaments acaben en condemnes a penes irrisòries o en sentències absolutòries, ja que no s'han pogut aportar proves suficients per trencar el supòsit d'innocència que manté el jutge.

Els tipus de *prova* que es poden aportar són els informes mèdics, les proves judicials, les proves pericials de la policia, les declaracions dels testimonis i, en condicions molt especials, el testimoni de la víctima. Però, tot i això, és difícil aconseguir trencar la presumpció d'innocència de l'acusat amb qualsevol d'aquestes proves.

Els informes mèdics són una peça clau de l'acusació. La majoria de les sentències condemnatòries es produeixen quan hi ha informes mèdics en els quals es descriuen les lesions. Els metges forenses adscrits al jutjat analitzen els informes de lesions per estimar-ne la gravetat, el tractament que han rebut i el temps que han trigat a curar-se. L'informe forense és el que determina si les lesions constitueixen *delicte* o *falta* de lesions i fixa la quantia de la indemnització que cal atorgar a la víctima.

Les proves judicials inclouen les condemnes anteriors imposades al mateix subjecte acusat per faltes o delictes semblants per part de jutjats

penals o civils, i les denúncies que s'hagin interposat contra ell. Aquest tipus de proves són les més contundents a l'hora de mostrar la culpabilitat del subjecte imputat, i tanmateix ha estat difícil utilitzar-les, atesa la dispersió d'aquesta informació. El resultat d'aquesta dispersió de les proves judicials afavoreix l'imputat en el cas de judicis per maltractaments habituals, ja que sense proves que demostrin la repetició de les agressions, es considera que no hi ha *delicte de maltractament* sinó tan sols *falta*.

Una reforma positiva per part del Ministeri Fiscal recollida per la Circular 1/1998 ha estat la creació en cada fiscalia d'un servei especial d'atenció i seguiment de les causes i un registre que permet un tractament més àgil de la informació respecte a causes anteriors. Un altre dels compromisos del Ministeri Fiscal és emetre una estadística detallada de tots els processos de delictes i faltes per violència domèstica. Aquest objectiu no s'ha complert, ja que les dades que ofereixen són parques i incompletes: no contenen especificacions de les causes seguides per delictes i es quantifiquen globalment sense donar-ne detalls.

La declaració de la víctima és, segons jurisprudència del Tribunal Suprem, suficient per anul·lar la presumpció d'innocència de l'agressor. Això no obstant, per tal que aquest testimoni tingui poder de credibilitat, s'han de complir una sèrie de requisits, com ara la inexistència d'un mòbil subjectiu per part de la víctima, així com versemblança, persistència i coherència a l'hora d'incriminar l'agressor. Aquests supòsits els ha d'interpretar el jutge i, per tant, és difícil que el testimoni de la víctima per si mateix suposi la condemna de l'agressor. En l'estudi de casos realitzat per Themis, l'èxit del testimoni de la víctima només va tenir capacitat condemnatòria en la meitat dels casos (Themis, 2000).

L'interrogatori de l'acusat, en el cas que es presenti a judici, té poc valor per a l'acusació, ja que tan sols es reconeix l'autoria d'un mínim percentatge de les agressions. En l'estudi esmentat, només el 3% dels acusats va reconèixer els fets. L'examen de les declaracions també presenta dificultats. Hi ha pocs casos en què es presentin testimonis, ja que els familiars immediats prefereixen no declarar i els testimonis aliens a la família rarament tenen l'ocasió de presenciar els maltractaments que es produeixen en la

intimitat de les llars. També són molt importants les proves pericials, com ara informes balístics, objectes, fotografies, etc., aportats per la policia.

El fiscal, com a defensor del bé públic, gaudeix de la presumpció d'autenticitat de les proves que presenta i pot recollir proves abans o durant el judici. Segons la *Comissió d'Investigació per als Maltractaments a Dones*, a la pràctica són molt escasses les vegades que el Ministeri Fiscal sol·licita la pràctica de proves concretes, «amb la qual cosa no compleix en la majoria dels casos la seva obligació de garantir un sistema eficaç de defensa», ja que hauria de suplir amb la seva investigació l'escassetat de proves que es produeix en aquests processos a causa, entre altres factors, de la por que mostren les víctimes de maltractaments quan compareixen a judici (CIMTM, 1999).

A fi de vetllar per l'eficàcia jurisdiccional del procés judicial, «*el Ministeri Fiscal com a part té el dret a (...) proposar i practicar prova i a impugnar les resolucions judicials en els processos en què sigui part*» (Sentència 129/1989 del Tribunal Suprem). És a dir, en el cas d'una sentència que consideri errònia, el fiscal pot interposar recursos d'apel·lació i de casació.

La *conformitat* significa que l'acusat assumeix l'autoria de la falta o el delictes de què se l'acusa. Pot formular la seva conformitat en qualsevol de les fases, sigui d'instrucció o de judici, quan se li pregunta al començament del judici si es declara culpable dels fets. En aquest cas, el judici oral no prossegueix més temps i, simplement, es dicta sentència de manera immediata.

Un cop celebrat el judici oral, el jutge o tribunal emet una *sentència* que inclou una exposició de fets, els fonaments de dret relatius als fets, la motivació de la decisió i, finalment, la decisió, en la qual es dicta l'absolució o la pena que cal imposar, les conseqüències accessòries i la responsabilitat civil de l'acusat.

En el cas d'absolució, es retiren les mesures cautelars. En el cas de condemna, la defensa de l'acusat pot interposar una multiplicitat de *recursos d'apel·lació*. El dret constitucional al recurs implica que el procés pugui ser revisat per altres jutjats. A la pràctica, aquests recursos poden generar una situació delicada per a la víctima, ja que les mesures cautelars es mantenen,

però limitades pels seus propis requisits, mentre que unes mesures pròpies d'una sentència ferma tenen més capacitat de protecció. A més, continua el patiment psicològic produït per la indeterminació.

7.3. Penes i execució de les sentències

El jutge o tribunal que dicta la sentència també estableix, en cada cas, la pena que ha de complir el condemnat. Poden adequar la pena a les circumstàncies personals i familiars del reu, així com escollir dins d'un marge de penes aquella que s'ajusta millor al *delicte* o *falta* comès, tenint en compte les circumstàncies agreujants o atenuants (quadre 7.4).

En els casos de penes de presó de curta durada, el jutge podrà substituir la pena privativa de llibertat per d'altres:

- Si la pena no excedeix l'any, es podrà substituir per arrest de cap de setmana o multa.
- Si no excedeix els dos anys, es podrà substituir per arrest de cap de setmana o multa si s'estima que l'internament pot ser perjudicial per al culpable.
- Les penes d'arrest de cap de setmana podran ser substituïdes per multa o treballs comunitaris.

La *suspensió de l'execució d'una pena* per a condemnats a penes de presó de curta durada pot estar subjecta al fet que el reu compleixi les condicions que el jutge consideri necessàries, que poden ser:

«1ª Prohibición de acudir a determinados lugares.

1ª bis. Prohibición de aproximarse a la víctima, o a aquéllos de sus familiares u otras personas que determine el juez o tribunal, o de comunicarse con ellos.

2ª Prohibición de ausentarse sin autorización del juez o tribunal del lugar donde resida.

3ª Comparecer personalmente ante el juzgado o tribunal, o servicio de la Administración que éstos señalen para informar de sus actividades y justificarlas.

PENES CORRESPONENTS A LES FALTES I DELICTES DE VIOLÈNCIA CONTRA LES DONES

Tipus de delictes i faltes en els articles del Codi Penal	Article	Penes corresponents
Homicidi	138	Presó de 10 a 15 anys
Assassinat	139	Presó de 15 a 20 anys
Delicte de lesió física o mental	147.1	Presó de 6 mesos a 3 anys. Lesions de menys gravetat, de 7 a 24 caps de setmana d'arrest domiciliari o multa de 3 a 12 mesos. Delicte de lesió per imprudència greu (621) Multa d'un a dos mesos.
Delicte de violència habitual	153	Presó de 6 mesos a 2 anys. Possibilitat de mesures accessòries com l'allunyament.
Delictes d'abús sexual	181, 182	Presó d'1 a 3 anys (sense penetració). Presó de 4 a 10 anys (amb penetració).
Delicte d'agressió sexual	178	Presó d'1 a 4 anys. De 4 a 10 anys quan hi hagi circumstàncies agreujants.
Delicte de violació	179	Presó de 6 a 12 anys. De 12 a 15 anys quan hi hagi circumstàncies agreujants.
Delicte de detenció il·legal	163	Presó de 4 a 6 anys, per sota de 15 dies; i de 5 a 8 anys, per sobre de 15 dies.
Retenció d'un fill menor	223	Presó de 6 mesos a 2 anys.
Delicte d'amenaçes	169	Presó de 6 mesos a 2 anys, quan no hagi estat extorsió. Presó d'1 a 5 anys quan hi hagi hagut extorsió.
Delicte de tracte degradant	173	Presó de 6 mesos a 2 anys.
Delicte de coaccions	17	Presó de 6 mesos a 3 anys o multa de 6 a 24 mesos.
Manca de lesions	617.1	Arrest de 3 a 6 caps de setmana o multa d'un a dos mesos.
Manca de maltractament d'obra (sense que s'hagi produït lesió)	617.2	Arrest d'1 a 3 caps de setmana o multa de 10 a 30 dies.
Manca d'amenaçes, injúries, vexació injusta, coaccions	620	Multa de 10 a 20 dies.
No pagar la prestació alimentària al cònjuge i els fills	227	Arrest de 8 a 20 caps de setmana i possibilitat que el jutge pugui imposar al reu la inhabilitació de l'exercici de la pàtria potestat o guarda i custòdia durant un període de 4 a 10 anys.

Font: Elaboració pròpia a partir del Codi Penal.

4ª Participar en programas formativos, laborales, culturales, de educación vial, sexual u otros.

5ª Cumplir los demás deberes que el juez o tribunal estime convenientes para la rehabilitación social del penado, previa conformidad de éste, siempre que no atenten contra su dignidad como persona.

Los servicios correspondientes de la Administración competente informarán al juez o tribunal sentenciador, al menos cada tres meses, sobre la observancia de las reglas de conducta impuestas.» (art. 83, CP).

Penes accessòries

L'article 57 del Codi Penal estableix que, pel que fa a *delictes* de lesions, avortament, homicidi, contra la llibertat, contra la integritat moral, la indemnitat sexual, les tortures, la inviolabilitat del mateix domicili, l'honor, el patrimoni i l'ordre socioeconòmic, els jutges o tribunals poden acordar en les seves sentències penes accessòries que no sobrepassin els 5 anys. Aquestes prohibicions poden ser:

a) *«La aproximación a la víctima o a aquéllos de sus familiares u otras personas que determine el juez o tribunal.*

b) *La de que se comunique con la víctima, o con aquellos de sus familiares u otras personas que determine el juez o tribunal.*

c) *La de volver al lugar en que se haya cometido el delito o de acudir a aquél en que resida la víctima o su familia, si fueren distintos.» (art. 57, CP).*

En el cas de les faltes de lesions o amenaça (art. 620 i 617, CP), també es poden aplicar aquestes mesures accessòries, però amb un límit de temps no superior als 6 mesos.

L'*execució* de les penes no és a càrrec del jutjat que va dictar sentència, sinó dels jutjats de vigilància penitenciària, que s'encarreguen de garantir els drets dels presos, resoldre la llibertat condicional, autoritzar permisos de sortida, etc.

Ajudes econòmiques a les víctimes de delictes violents

Al juny de 1985, el Comitè de Ministres del Consell d'Europa va recomanar que s'introduís un text legal sobre la protecció de les víctimes dins dels delictes violents i dolosos. A Espanya, el 1995, es van implantar mesures en aquest sentit. A aquells que hagin patit lesions físiques o mentals greus i als familiars econòmicament dependents de víctimes mortals, se'ls concedeix ajuda econòmica. Aquesta ajuda és atorgada per la *Comissió Nacional d'Ajuda a les Víctimes de Delictes Violents i contra la Llibertat Sexual* i és abonada pel Ministeri d'Economia i Hisenda.

Les ajudes per als familiars d'una víctima mortal són, segons la Llei 35/1995, cent vint mensualitats de salari mínim interprofessional. Per a les víctimes directes, en el cas d'incapacitat temporal, es concedeix el doble del salari mínim interprofessional a partir dels sis mesos i durant el temps que duri la baixa. En el cas de lesions que causen invalidesa, la gradació d'ajudes (incompatibles amb qualsevol altra indemnització) és:

- Incapacitat permanent parcial: 40 mensualitats de salari mínim interprofessional.
- Incapacitat permanent total: 60 mensualitats de salari mínim interprofessional.
- Incapacitat permanent absoluta: 90 mensualitats de salari mínim interprofessional.
- Gran invalidesa: 130 mensualitats de salari mínim interprofessional.

7.4. Legislació civil

Els processos civils tenen una gran rellevància pràctica per a les dones víctimes de maltractaments ja que, a més de la protecció de la seva integritat física i psíquica que pugui reportar un procediment penal, necessiten una protecció dels seus drets socioeconòmics i familiars.

Moltes dones víctimes de maltractaments conceben la separació i el divorci com una solució per a la seva situació i una alternativa a la denúncia

i l'acusació penal. Les associacions de professionals del dret afirmen que, sovint, tramiten processos de separació i divorci per a dones que han patit maltractaments, però que no arriben a denunciar-los ni els esmenten com a causa de la separació.

Segons les dades ofertes pel Consell General del Poder Judicial, se sap que és creixent el nombre de demandes de separació que es presenten de comú acord. Tot i que els processos de comú acord han augmentat, de manera que el 1995 han arribat a superar en nombre els processos contenciosos, aquests són encara molt nombrosos. I entre les demandes de separació de caràcter contencioses n'hi ha un gran nombre que es presenten per raó de maltractaments. Si bé no és possible saber quantes d'aquestes separacions contencioses tenen com a causa els maltractaments, els advocats ens diuen que són molt freqüents les que es presenten a conseqüència d'un deteriorament irreversible de la convivència motivat per maltractaments i conducta injuriosa o vexatòria per part d'un dels membres de la parella.

Quan es presenta una demanda de separació matrimonial, es poden aplicar les mesures provisionals incloses en els articles 102 i 103 del Codi Civil. Cal fer una petició expressa d'aquestes mesures, que són més fàcils d'obtenir quan es denuncia l'existència de maltractaments.

«1ª Los cónyuges podrán vivir separados y cesa la presunción de convivencia conyugal. 2ª Quedan revocados los consentimientos y poderes que cualquiera de los cónyuges hubiera otorgado al otro.» (art. 102, CC).

«Admitida la demanda, el juez a falta de acuerdo de ambos cónyuges aprobado judicialmente, adoptará con audiencia de éstos, las medidas siguientes: 1ª Determinar el interés de los hijos, con cuál de los cónyuges han de quedar sujetos a la patria potestad de ambos y tomar las disposiciones apropiadas de acuerdo con lo establecido en este Código y en particular la forma en que el cónyuge apartado de los hijos podrá cumplir el deber de velar por éstos y el tiempo, modo y lugar en que podrá comunicar con ellos y tenerlos en su compañía. (...) 2ª Determinar, teniendo en cuenta el interés familiar más necesitado de protección, cuál de los cónyuges ha de continuar en el uso de la vivienda familiar y asimismo, previo inventario, los bienes y objetos de ajuar que continuarán en ésta. (...) 3ª Fijar la contribu-

ción de cada cónyuge a las cargas del matrimonio, incluidas, si procede las litis expensas, establecer las bases para la actualización de cantidades y disponer las garantías, depósitos, retenciones u otras medidas cautelares convenientes, a fin de asegurar la efectividad de lo que por estos conceptos un cónyuge ha de abonar al otro. (...) 4ª Señalar, atendidas las circunstancias, los bienes gananciales o comunes que previo inventario, se hayan de entregar a uno u otro cónyuge y las reglas que deban observar en la administración y disposición, así como en la obligatoria rendición de cuentas sobre los bienes comunes o parte de ellos que reciban y los que adquieran en lo sucesivo. 5ª Determinar, en su caso, el régimen de administración y disposición de aquellos bienes privativos que por capitulaciones y escritura pública estuvieran especialmente afectados a las cargas del matrimonio.» (art. 103, CC).

Segons tots els estudis consultats, en el moment en què la dona presenta demanda de separació matrimonial augmenta el risc de ser agredida pel marit. Com indica un informe del Defensor del Poble de 1998, més de la meitat de les dones que van ser assassinades l'any anterior havien iniciat processos de separació. Aquest risc no és directament imputable a la causa de separació que la dona al·legui. Això no obstant, si denuncia el maltractament al mateix temps que demana la separació, un jutge de guàrdia pot atorgar-li mesures legals de protecció que puguin reduir aquests riscos.

Si una denúncia arriba a un tribunal penal, o bé hi ha proves que avalen l'al·legació de maltractaments, el jutge de família podrà protegir de forma contundent els drets de la víctima i de la resta de la família. En cas contrari, encara que el jutge civil vulgui protegir la dona, no pot dictar mesures cautelars, que són competència exclusiva del jutge penal; per tant, les prohibicions d'aproximació o comunicació i les altres mesures eficaces per protegir la víctima queden excloses.

Fins i tot quan encara no ha presentat la demanda de separació, la dona víctima de maltractaments pot sol·licitar al jutge *mesures provisionals*. Es tracta de mesures més urgents que les provisionals, que duren els primers 30 dies i serveixen per allunyar immediatament el cònjuge. Això és important perquè pot garantir que la dona maltractada quedi protegida durant el període que dura el procés legal d'interposició de la demanda de separació.

El jutge de primera instància pot admetre o no la demanda de mesures provisionalíssimes. Això no obstant, el jutge de família no desestimarà la demanda de mesures provisionals que vagi acompanyada d'una denúncia per maltractaments o d'un informe mèdic de lesions. Tampoc no serà equivalent el tractament que es faci en les mesures provisionals, ni en la sentència, de temes tan fonamentals com la *pàtria potestat* o el dret de visitar els fills. Per tot això, quan hi ha maltractaments, les associacions de defensa jurídica de dones sostenen que és fonamental realitzar la denúncia penal dels maltractaments i no limitar-se a interposar una demanda de separació matrimonial.

El Codi Civil considera la violència com una de les causes de separació i és molt radical quan hi ha violència greu, ja que permet la demanda directa de divorci. En el sistema espanyol no és possible sol·licitar directament el divorci. Es requereix sempre obtenir en primer lloc la separació matrimonial, i posteriorment, un cop transcorregut un període de temps (d'entre un a cinc anys), es pot sol·licitar el divorci. Només hi ha una excepció pel que fa a aquesta norma d'haver de demanar la separació per poder accedir al divorci i és quan hi ha una circumstància extremadament greu de violència conjugal. Es pot sol·licitar directament el divorci per una sola causa: «*por atentar contra la vida del cónyuge, sus ascendientes o descendientes*». Com que cal disposar d'una sentència ferma que ho acrediti, això complica enormement el procediment i fa que la majoria dels casos en els quals s'ha produït aquest atemptat recorrin també a la separació matrimonial.

És causa de separació matrimonial «*El abandono injustificado del hogar, la infidelidad conyugal, la conducta injuriosa o vejatoria y cualquier otra violación grave o reiterada de los deberes conyugales*» (art. 82.1, CC). Tanmateix, la doctrina jurisprudencial majoritària no ha estimat com a prioritària la causa de violència en tant que element que justifica la separació, sinó que apel·la a la simple desaparició de l'*affectio conyugalis*, que dóna lloc a la vulneració dels deures conjugals recollits en els articles 67 i 68 del Codi Civil (Martínez Novo, 1999).

Sembla que algunes sentències de tribunals vulguin deixar discretament amagades les al·legacions de maltractaments, i en aquest sentit argumenten que: «La desaparició de l'*affectio conyugalis* és considerada com a

causa de separació, sense necessitat d'atribuir a qualsevol dels cònjuges conductes concretes que constitueixin causa de separació» (Audiència Provincial d'Almeria, 20-4-1994). Això no obstant, el fet que hi hagi maltractaments, que això no es reconegui en la sentència i que la separació es dicti perquè «ja no hi ha *affectio conyugalis*», té conseqüències importants, ja que influeix directament en les mesures derivades de la separació matrimonial. La legislació vigent pot actuar en benefici de les dones víctimes de maltractaments, garantint legalment la protecció de certes qüestions clau com la pàtria potestat i la custòdia dels fills o bé vigilant especialment com es respecten els drets de visita i comunicació amb els fills per part del progenitor que no se'ls queda.

Quan es produeix la separació, cal prendre una decisió important: amb qui viuran els fills a partir d'ara. La guàrdia i custòdia és atribuïda a un dels progenitors, aquell que pugui oferir als fills les millors condicions de vida en tots els aspectes. La norma és que el jutge de família, quan hi ha maltractament, atribueixi la custòdia a la mare. La *pàtria potestat* és l'autoritat que tenen els dos progenitors sobre el fill comú. Els articles 170, 92 i 158 del Codi Civil concedeixen als tribunals el poder de privar de la *pàtria potestat* un pare que vulneri els seus deures i actuï en detriment del fill. És una decisió molt forta, que només es pren en circumstàncies molt greus.

El dret de visites i comunicacions vetlla perquè els dos progenitors tinguin comunicació amb els seus fills, encara que estiguin en tràmits de separació o bé ja s'hagin separat l'un de l'altre. «*El progenitor que no tenga consigo a los hijos menores o incapacitados gozará del derecho de visitarlos, comunicar con ellos y tenerlos en su compañía*» (art. 160, CC). El jutge de família pot decidir l'exercici d'aquest dret, així com la seva suspensió. Els maltractaments familiars es consideren com a motiu de transgressió dels deures paternofiliars i, per tant, originen restriccions i suspensions de les visites en el cas que el jutge estimi que aquestes visites poden exposar els fills a un risc. Fins ara hi ha hagut una reticència per part dels jutges de família a retirar al pare el seu dret de visites quan els maltractaments s'havien produït només envers la dona. Aquest fet ha facilitat, en molts casos, que el pare tingui un accés fàcil a la mare, i faci servir les visites dels fills per proferir amenaces i cometre més agressions.

Hi ha la possibilitat de dictar mesures preventives en aquesta situació: quan el jutge o el fiscal ho considerin pertinent, poden instar el servei tècnic expert del jutjat (psicòlegs, treballadors socials) que facin un estudi de la situació familiar i, especialment, de les condicions del pare. Aquests informes poden avaluar millor quins són els beneficis o perjudicis que reporta als menors la relació amb el seu pare. També s'ha resolt com a novetat que les visites amb els fills es duguin a terme en «llocs segurs», on el pare pugui recollir els fills i la mare no estigui exposada a possibles agressions.

En casos de demandes contencioses de separació, el fiscal té el deure d'intervenir i un poder preceptiu. La seva funció com a protector del menor determina el fet que hagi de prendre part en totes les fases del procediment per tal de garantir la tutela dels drets dels fills menors. Pot aconseguir proves i presentar al jutge un informe on recomani les mesures que considera adequades respecte a la custòdia i el règim de visites. Les recomanacions fetes pel fiscal acostumen a tenir molt pes en el moment en què el jutge dicta sentència. El fiscal pot sol·licitar al jutge la retirada de la *pàtria potestat* del pare i, fins i tot, el seu internament en institucions psiquiàtriques o de desintoxicació per raó de trastorn psíquic, alcoholisme o drogoaddicció.

7.5. Reflexions sobre el procés judicial

Les associacions d'assistència jurídica a les víctimes de maltractaments reiteren la necessitat que els agressors siguin processats i castigats d'acord amb les seves accions, de forma proporcional. Aquesta és la manera d'establir justícia i fer respectar en la nostra societat unes regles de joc que no afavoreixin aquells que intenten imposar-se sobre les dones de forma violenta. Això no obstant, fins i tot en casos de delictes en els quals les penes han estat reforçades, cap solució no és fàcil ni gaire falaguera per a les dones víctimes de violència. La major part de les vegades, el que les dones víctimes desitgen per damunt de tot és sortir com més aviat millor d'una situació insostenible.

Actualment, el procés legal al qual s'enfronten les dones víctimes de maltractaments és molt complex. Tot seguit, comentarem uns quants factors que afegeixen dificultats al tractament judicial dels casos de violència. Des

del punt de vista cultural, actuen amb força dos principis propis de la cultura tradicional: el valor de la *unitat* familiar i el valor de la *intimitat* familiar. La unitat de la família és percebuda com un bé suprem que cal conservar, ja que la ruptura suposa un fracàs i una vergonya. La cultura patriarcal prescriu que una dona ha d'anteposar aquest bé a les seves pròpies necessitats concretes, que es veuen com a egoistes. El valor de la intimitat actua en el mateix sentit: la resignació davant l'agressió es justifica com a salvaguarda de la intimitat de la família. L'entrada de la justícia suposa el fet de donar publicitat i difondre la coacció privada, que pertany al món de la família, i en el qual l'Estat no ha d'entrar. Aquests valors tradicionals obstaculitzen la defensa personal de les dones contra la violència, perquè els seus principis ideològics s'oposen a fer denúncies contra el marit i a presentar demandes de separació.

D'altra banda, per a una dona no és fàcil denunciar la seva situació, ja que en molts casos té por de la possible reacció del seu company i també de les repercussions que una denúncia pugui tenir sobre ell o sobre tota la família. Es troba atrapada en una situació subjectiva en la qual la denúncia no sembla una solució, sinó més aviat un perill més greu. Això es confirma en el fet que moltes dones agredides acudeixen abans a telèfons d'urgència i associacions d'ajuda que no pas a comissaries de policia, i que tan sols una petita proporció de dones maltractades acaba posant una denúncia. S'estima que es denuncien molt menys de la meitat dels casos.

Si afegim a aquestes pressions subjectives el coneixement que pot adquirir una dona a través dels serveis d'assistència respecte al caràcter irreversible del procés penal un cop iniciat, la decisió de denunciar esdevé encara més difícil. Ha de tenir en compte que encara que ella no vulgui prosseguir amb l'acusació, l'Estat ho haurà de fer; i, per tant, encara que ella vulgui perdonar el seu company, aquest es pot veure involucrat en un procés legal sense marxa enrere.

Les associacions d'assistència jurídica ens han comentat que moltes dones prefereixen resoldre la seva situació per la via civil de la negociació, per a la qual cosa sol·liciten la separació matrimonial però sense denunciar els maltractaments. Això és especialment cert en el cas de dones de classe mitjana i mitjana-alta, ja que saben que la seva situació econòmica i familiar

després de la separació pot ser més avantatjosa si arriben a un acord amb el cònjuge. Aquest, al seu torn, està interessat en què tot quedi en privat i, abans que veure's denunciat, preferirà cedir i oferir a la dona unes condicions més bones. Si el maltractament arriba a un tribunal penal, les dues parts poden sortir-ne malparades. Aquesta és una de les raons per les quals creiem que hi ha una proporció més petita de denúncies de dones de classe mitjana i alta. Una altra motivació que pot influir sobre la propensió a la solució civil és estalviar als fills i a la resta de familiars una situació de conflicte i vergonya. Prefereixen, pel bé de la pau familiar, callar els seus veritables motius. De fet, les associacions expliquen que els familiars no solen estar disposats a testificar en contra de l'acusat, encara que coneguin la realitat dels fets. Davant aquesta disjuntiva, moltes dones poden pensar que no solament es ficaran en un procés legal difícil, sinó que a més poden contrariar o molestar els seus familiars, amb el perill de perdre el seu suport justament en uns moments en què els necessita més que mai. També és possible que una dona víctima de maltractaments utilitzi la demanda de separació amb la intenció d'escarmentar el seu cònjuge, i que aquest deixi de mostrar-se agressiu. Hi ha dones que no volen trencar el seu matrimoni, i fan servir l'amenaça de separació com una mesura d'avertència.

Entre els professionals del dret s'ha encunyat el terme de *victimització secundària* per designar la situació de moltes dones davant el sistema penal, les quals sovint pateixen danys que s'originen en el mateix sistema de justícia. Com descriu Delgado Martín, «la víctima és un simple testimoni que ha d'aportar proves de càrrec contra l'autor d'una infracció penal. D'aquesta manera, ha d'esperar un temps llarg per ser atesa, no disposa de la informació necessària per conèixer la seva situació de drets dins del procés penal, no hi ha locals adequats per a l'espera, no es garanteix la falta de contacte amb l'agressor als edificis judicials i comissaries, etc.» (Delgado Martín, 2001; pàg. 118).

Un altre factor negatiu és la durada dels processos judicials al nostre país. La durada mitjana dels processos se situa prop dels quatre mesos en casos de faltes, catorze mesos en els casos de delictes, i dos anys en casos de delictes més greus jutjats en audiències provincials (Themis, 2000). Tenint en compte la situació personal tan difícil en què es troben les dones en aquestes circumstàncies, aquests períodes de temps poden semblar una eternitat.

Per entendre el fet que a les dones els costi prendre la decisió de presentar una denúncia contra el marit que les maltracta, cal tenir en compte també la lentitud dels processos judicials, i les grans dificultats per obtenir finalment una sentència condemnatòria, les penes de la qual acostumen a ser lleus i tampoc no donen solució al problema de la reincidència (quadre 7.5).

Quadre 7.5

SENTÈNCIES DICTADES PELS JUTGES EN CASOS DE FALTES I DELICTES DE MALTRACTAMENTS A ESPANYA, 1997 Y 1998

Tipus de jutjat	% sentències condemnatòries	% sentències absolutòries	% arxivades	% d'altres
Jutjats d'instrucció				
<i>Faltes</i>				
Agressions físiques	20	47	32	1
Agressions psíquiques	11	76	11	2
Agressions verbals	14	59	26	1
Jutjats penals				
<i>Delictes</i>	79	21		
Audiències provincials				
<i>Delictes greus</i>	89	11		

Font: Themis, 2000, *La respuesta penal a la violencia contra las mujeres*, Consell de la Dona de la Comunitat de Madrid, Madrid.

Considerant el volum de casos que són arxivats (o sobreseguts) o que acaben en sentències absolutòries, la probabilitat d'èxit de l'acusació és bastant baixa. Si les dones consulten un advocat abans de posar una denúncia, han de veure que la perspectiva d'èxit en el judici del seu agressor no és gaire esperançadora. Això és especialment cert en els casos de *faltes*, ja que en els *judicis de faltes* els jutges tenen una propensió més gran a absoldre els acusats. En els casos de *delictes* més greus, les probabilitats que la sentència sigui condemnatòria són més altes. Això explica, en gran manera, per què no es denuncien les *faltes* i que només quan el problema ha assolit unes dimensions dramàtiques és quan hi ha denúncia i l'acusat té probabilitat de ser castigat. Amb aquest sistema no es posa fre als maltractaments en les seves primeres fases i tan sols s'acudeix als tribunals quan el mal més gran ja està fet.

Això no obstant, una de les raons que més inhibeix les dones de presentar una denúncia per maltractaments és que les penes que possiblement s'imposaran al seu agressor repercutiran negativament sobre ella, la seva situació econòmica i la de tota la seva família. És el que alguns autors han anomenat la *paradoxa de la pena*. Quan es condemna un agressor per qualsevol altre tipus de delicte, la víctima té la satisfacció moral de tenir un reconeixement de la justícia i l'avantatge de ser indemnitzada o protegida respecte a noves agressions, mentre veu com el seu agressor pateix les conseqüències de la seva mala acció. En els casos del càstig per maltractaments, excepte en el curt termini en què tenen vigència les mesures cautelars i la pena, la víctima continua vivint amb l'agressor i és potencialment amenaçada pel ressentiment que aquest li guarda. Els casos de delictes molt greus es castiguen amb pena de presó, mentre que els casos de faltes per maltractaments es paguen mitjançant multes lleus i arrestos domiciliaris.

Hi ha molts casos en què la pena pot perjudicar tant l'agressor com la mateixa víctima i la seva família. Per exemple, en el cas que un marit, que sigui el qui proporciona els principals ingressos familiars, quedi empresonat o perdi la feina com a conseqüència de la sentència, després d'aquesta no serà capaç de mantenir els seus fills o el seu cònjuge. En molts casos, pot ser que aquest sigui l'únic suport econòmic de la família, que a partir d'aleshores viurà en una situació de necessitat. És molt freqüent que la parella i els fills d'un agressor condemnat pateixin un descens del seu nivell de vida.

La nova reforma de la Llei d'Enjudiciament Criminal

El 12 de març de 2002, els grups parlamentaris van acordar l'aprovació d'una reforma legal de la Llei d'Enjudiciament Criminal que, després d'haver estat aprovada, entrarà en vigor al setembre del 2002. El seu propòsit és que una sèrie de delictes (amb penes inferiors a nou anys de presó) siguin jutjats per la via del *judici ràpid* per tal de reduir la durada del procés a quinze dies. Les diferents *faltes* i *delictes* de violència contra les dones passaran a ser jutjats de manera immediata. Per fer-ho, es reforçaran els jutjats de guàrdia, que estaran oberts les 24 hores del dia i tindran pèrits judicials, fiscals i jutges preparats per rebre les querelles. Les faltes lleus es jutjaran el

mateix dia de la seva denúncia; les *faltes* més greus i els *delictes* es jutjaran i sentenciaran dins d'un termini màxim de 15 dies des de la data de detenció de l'acusat.

Creiem que aquesta reforma, si s'aplica adequadament, serà molt útil per fer més àgil tota la tramitació de l'aplicació del Codi Penal a la violència domèstica.

VIII. Programes i institucions

Històricament, mai no s'han conegut formes organitzades i sistemàtiques d'ajudar les dones víctimes de violència domèstica més enllà de l'ajuda privada i personal que els familiars o veïns poguessin prestar. Això només apareix, en forma de xarxes d'ajuda mútua entre dones, amb el sorgiment del moviment per a l'alliberament de la dona als anys setanta del segle xx.

Els grups feministes, que van començar a formar-se a principis dels anys setanta, van prendre les primeres mesures per prevenir els maltractaments. La violència masculina contra les dones va ser un dels primers problemes que van preocupar les dones d'aquesta segona onada de feminisme que es va desenvolupar a Europa i als Estats Units durant aquells anys. Espanya no en va ser una excepció i, tot i que de forma minoritària, els grups feministes van començar a formar-se i a desplegar les seves activitats en les qüestions que preocupaven les dones en aquells anys: l'equiparació legal de les dones amb els homes, la llibertat sexual i l'ús de mesures anti-conceptives, l'extensió de l'educació femenina, l'ampliació de les oportunitats laborals de les dones i, per descomptat, la violència domèstica. El fet que les lleis fossin tan desiguals per als homes i les dones dins del matrimoni agreujava els problemes de les dones espanyoles en comparació de les franceses o les americanes, però l'aparició de les protestes feministes contra la violència masculina i els primers grups d'ajuda mútua va ser molt semblant en tots els països.

8.1. Les primeres accions contra la violència de gènere

Un dels temes al qual els grups feministes van dedicar els seus esforços des del primer moment va ser la defensa de les dones víctimes de la violència masculina. De tota mena de violència i molt especialment de la violència domèstica. Des dels seus inicis, els col·lectius feministes van esmerçar una bona part del seu treball i les seves energies a defensar les dones víctimes de la violència de parella. La defensa legal d'aquestes dones va ser una de les seves primeres actuacions: per la via civil, donant suport a la separació matrimonial, i per la via penal, exigint el càstig dels agressors. La defensa legal, tot i ser important, plantejava una sèrie de limitacions a l'hora de protegir aquestes dones i prevenir que les agressions no es tornessin a produir.

Davant el perill que presentaven alguns casos de maltractaments, es va veure la necessitat de donar refugi a les dones, i espontàniament es van començar a crear xarxes de suport amb informació sobre adreces on aquestes dones es poguessin amagar durant uns quants dies, com a forma d'evitar agressions més greus. El sorgiment de *refugis o cases d'acollida* va tenir el seu origen en aquestes xarxes de dones, que van dedicar la seva militància feminista a donar suport i protecció a les víctimes de la violència. D'una manera semblant, pel que fa a l'espontaneïtat de les mesures adoptades i a l'escassetat de recursos, es van anar creant en totes les ciutats del món xarxes de dones que organitzaven pisos secrets com a primera mesura per protegir dones amenaçades per la violència domèstica. A les ciutats americanes i europees van aparèixer també grups d'ajuda mútua que es dediquen a l'empara, defensa i protecció de les dones víctimes de maltractaments.

Al principi, tot es va fer amb els recursos propis d'aquests grups de dones: el seu temps, els seus diners, els seus domicilis. Posteriorment es van anar aconseguint ajudes d'altres organitzacions: associacions culturals o polítiques amb recursos propis, sindicats, organitzacions religioses i, finalment, les administracions públiques, a les quals es va començar a exigir suport en un doble sentit, pel que fa a recursos econòmics i pel que fa a l'empara institucional que podien oferir.

El que havia començat de forma espontània i a petita escala, es va anar estenent lentament fins a formar una xarxa d'associacions i grups dedicats al mateix objectiu: la defensa de les dones enfront de la violència de gènere. A la majoria dels països europeus i també a Espanya, els grups feministes van ser els primers que es van organitzar en moviments o col·lectius per denunciar i contrarestar la violència domèstica.

Els refugis per a dones maltractades

En l'àmbit internacional, la majoria dels refugis i les cases d'acollida per a les víctimes de violència domèstica han estat el resultat de l'esforç de les associacions de dones. A través de l'organització de grups de dones, van sorgir i es van desenvolupar aquests centres de protecció enfront de la violència domèstica. En molts països no hi va haver suports econòmics públics per a aquests centres, que només van poder comptar amb el treball voluntari de les organitzacions de dones. Això no obstant, a la majoria dels països europeus, són les administracions públiques les qui s'han fet càrrec des dels anys vuitanta del manteniment d'aquests centres, si més no des del punt de vista econòmic. Aquesta és la fórmula que s'està desenvolupant darrerament en la societat espanyola: finançament públic en forma de subvencions i atenció privada per part d'associacions de dones.

Davant la situació de perill i desemparament que presentaven moltes dones maltractades, va sorgir la idea d'organitzar refugis on aquestes dones es poguessin amagar i fugir, d'aquesta manera, de la violència dels seus agressors. Al començament, les cases o pisos que s'habilitaven amb aquesta finalitat no eren sinó llocs de pas, on emparar durant una o diverses nits les dones en situació de greu perill si tornaven a casa seva. Als anys setanta es van obrir els primers refugis per atendre, amb caràcter d'urgència, les dones víctimes de violència domèstica que necessitaven amagar-se per evitar la continuïtat de les agressions de què eren objecte. Els primers es van crear a Canadà i a Anglaterra el 1972 i van ser seguits l'any següent per l'obertura de refugis als Estats Units, Holanda i Austràlia. El 1976 es va inaugurar el primer refugi per a dones víctimes de violència domèstica a Alemanya i el 1977 es van obrir centres semblants a Suècia, Japó i Sud-àfrica. El 1978, a

Àustria; el 1979, a Finlàndia; el 1980, a Mèxic i a l'Índia; i el 1981, a Dinamarca (Seager i Olson, 1986).

Les cases d'acollida amb caràcter més estable van començar a existir a principis dels anys vuitanta. A Espanya es va obrir un pis d'acollida per a dones maltractades al setembre de l'any 1984, per iniciativa de l'Institut de la Dona i sota la seva supervisió. Aquests pisos-refugi s'han multiplicat al llarg d'aquests anys a la majoria dels països desenvolupats, on s'han anat creant de manera gradual, primer a les grans ciutats i posteriorment en tota mena de localitats. Per exemple, a Àustria el primer refugi per a víctimes de violència de gènere es va obrir a Viena el 1978, i l'any 1997 ja van ser 1.030 les dones admeses en refugis arreu del país.

L'extensió d'aquests refugis ha plantejat un debat important sobre si aquesta és la manera més adequada d'atendre i protegir les víctimes de la violència. No solament a causa de les dificultats per aconseguir fons destinats al manteniment d'aquests pisos, sinó també per la discussió referent al temps que les dones necessiten viure-hi per rehabilitar les seves vides. Tanmateix, el debat més profund sobre aquests centres és el que planteja si aquesta és la forma més adequada d'afrontar la violència, tenint en compte el cost que suposa per a les víctimes haver d'abandonar la seva llar i buscar protecció emparant-se en l'anonimat. És una mica paradoxal que hagin de ser les víctimes les qui perden l'estabilitat i l'habitatge com a resultat afegit a les agressions que pateixen. A partir d'aquests debats, a Àustria s'ha implantat una norma legal, que també ha suscitat una gran polèmica, que ofereix una fórmula de separació de l'agressor i de la víctima que comporta més costos per a l'home que per a la dona. La mesura legal, que s'ha posat en vigor a Àustria a partir de 1997, és que la policia obliga a expulsar immediatament l'agressor, que ha d'abandonar la llar durant set dies. Les autoritats locals disposen d'aquests dies per estudiar el cas, i poden decidir anul·lar l'ordre o bé prorrogar-la fins a tres mesos. Més enllà d'aquest temps serà el jutge el qui determini qui ha de fer ús del domicili conjugal i en quines condicions.

L'acció de les organitzacions feministes

El sorgiment de grups d'acció contra la violència domèstica es va produir simultàniament en nombrosos països durant els anys setanta, i gairebé de manera immediata es van multiplicar els contactes i els acords entre ells. Als Estats Units, el 1978, es va formar la Coalició Nacional contra la Violència Domèstica, que coordinava les accions dels grups creats per tota la geografia nacional. A Espanya, el 1977, es va fundar la Comissió per a la Investigació de Maltractaments a la Dona, tot i que no va ser constituïda legalment fins al 1983. Es tractava d'un grup d'advocades, psicòlogues i doctores en medicina que, pel seu treball, sovint estaven en contacte amb casos de maltractaments. L'objectiu era, en principi, organitzar l'assistència solidària i gratuïta a les víctimes de violència que no tenien mitjans per pagar l'ajuda de professionals, sobretot d'advocats. Actualment, després de 25 anys d'activitat, tenen objectius més ambiciosos i reivindiquen que es reconegui públicament el problema, que aflorin els casos, que se n'estudiïn les causes, que es comptabilitzin les víctimes i que es millori la legislació existent.

La Comissió va desenvolupar des del començament una sèrie de tasques d'atenció directa a les víctimes de la violència: assessorament legal, atenció personal i creació de refugis destinats a acollir durant un temps les dones víctimes de la violència que no tinguessin cap lloc on anar. Podem dir que va ser des dels seus inicis una ONG, quan aquesta forma de denominació amb prou feines s'utilitzava a Espanya.

Una altra de les associacions pioneres en aquest terreny, que ha barrejat al llarg dels anys el caràcter polític de les seves activitats en defensa dels drets de les dones amb el caràcter pràctic de les seves actuacions d'ajuda directa a les víctimes de la violència, és l'Associació de Dones Separades i Divorciades. S'inicia el 1976, com a escissió de l'Associació Catòlica de Dones Separades, amb el propòsit de donar a la seva acció una orientació aconfessional. Des de 1989, l'associació s'ha convertit en la Federació de Dones Separades i Divorciades, en la qual es coordinen les nombroses associacions que han sorgit en diverses regions espanyoles. Aquesta associació s'ha dedicat des del principi a l'atenció directa a les dones en procés de separació i ha estat una activa promotora de les reformes legals que han

transformat la família a Espanya. No solament va ser una de les associacions consultades en la preparació de la reforma del Codi Civil que va introduir el divorci a Espanya el 1981, sinó que des d'aleshores no ha deixat d'exigir els canvis que es veuen com a necessaris per facilitar la ruptura matrimonial i evitar la violència que tan freqüentment comporta. Al mateix temps té un consultori jurídic, duu a terme un treball constant de seguiment de les víctimes de la violència i disposa d'un avançat Centre de Recuperació Integral.

Una altra associació molt important com a portaveu dels grups feministes que han promogut reformes legals que ajuden a prevenir i castigar la violència domèstica ha estat Themis. L'Associació de Dones Juristes Themis, creada el 1987, ha efectuat durant aquests anys una feina molt eficaç d'estudi de l'aplicació de les lleis i les mesures que s'han anat implantant per combatre la violència contra les dones. També imparteixen cursos de formació jurídica amb perspectiva de gènere, per a advocats i advocades que treballin en casos de maltractaments, i ofereixen serveis d'atenció i defensa jurídica a les dones víctimes de maltractaments.

En certa manera, aquestes són tan sols una petita part de totes les organitzacions no governamentals que han canalitzat els seus treballs en pro de l'ajuda a les víctimes de la violència de gènere. Segurament són les més antigues, i la seva experiència al llarg de les últimes dècades s'identifica amb la història de com han evolucionat en la societat espanyola les formes d'atenció a les víctimes de la violència domèstica i el gradual desenvolupament de serveis en aquest camp. Podem dir que aquestes associacions són l'embrió a partir del qual sorgeixen posteriorment els serveis i les oficines públiques d'atenció a la dona. En el desenvolupament institucional d'aquests serveis, s'hi barregen les activitats d'institucions públiques i de grups d'acció privada, molts dels quals basant-se en el treball de caràcter voluntari.

Al llarg dels anys, aquestes associacions han desenvolupat les seves relacions amb les administracions públiques, de les quals obtenen una part dels recursos econòmics que necessiten per dur a terme la seva tasca, i s'han convertit en els interlocutors principals dels partits polítics i els governs quan aquests necessiten informació i assessorament al voltant d'aquestes qüestions. Aquests contactes han estat l'origen de la majoria dels programes

de les administracions públiques i de les mesures que aquestes han començat a prendre amb relació a la violència contra les dones. Les associacions de dones s'han adreçat des del principi a totes les administracions, en els àmbits local, regional i nacional, per demanar mesures de suport a les víctimes de la violència, i intentar conscienciar els responsables d'aquestes administracions sobre la necessitat de posar en marxa mesures de suport per a les víctimes de la violència domèstica.

També aquestes organitzacions són les que inicialment han realitzat una feina de propaganda i conscienciació pública sobre la gravetat de la violència contra les dones, tant pel que fa a l'opinió pública en general com pel que fa als responsables de les administracions públiques. Podem considerar-les, igual que la majoria d'ONG que han sorgit posteriorment, com associacions que compaginen les seves activitats d'atenció directa a les víctimes de la violència amb les seves activitats de defensa política –el que els americans anomenarien *lobby*–, encaminades a sensibilitzar la població i a incorporar la lluita contra la violència de gènere en l'agenda política de la societat espanyola.

Els canvis que s'han produït en la legislació i en els serveis d'atenció social a aquestes qüestions no es poden entendre sense el treball d'activisme social i polític que han dut a terme les associacions feministes durant aquests anys. Aquestes associacions són les que han formulat projectes de llei, han proposat mesures d'intervenció a les administracions públiques, han promogut campanyes nacionals i internacionals contra el maltractament i, al mateix temps, han iniciat programes d'ajuda directa en aspectes jurídics i psicològics, en forma de consultes professionals per a dones amb escassos recursos econòmics. Han estat les qui han obert i mantingut, algunes fins fa molt poc temps, cases d'acollida per a víctimes de violència domèstica, i han estat les primeres a organitzar *telèfons gratuïts* d'urgència que ofereixen assistència primària en casos de violència.

L'aparició dels primers programes i plans de lluita contra la violència de gènere és el resultat del traspàs a les administracions públiques d'aquests serveis que els grups de dones havien començat a desenvolupar. La institucionalització dels serveis d'ajuda a les dones maltractades es produeix com a

conseqüència de la transferència de responsabilitats des d'aquests grups informals de dones als nous serveis socials que es van implantant en totes les localitats espanyoles com a resultat de la democratització i del desenvolupament de l'Estat de benestar.

El desenvolupament espontani dels grups feministes a Espanya va coincidir, durant els anys de la transició política a la democràcia, amb la posada en marxa de les primeres administracions democràtiques en els àmbits local i regional; i és en aquestes administracions que es van realitzar els primers assajos de serveis d'ajuda i de mesures d'atenció a les dones víctimes de maltractaments. No va ser aliè a això el fet que en aquestes administracions s'anessin creant Oficines d'atenció a la dona i que les responsables d'aquestes entitats fossin, en molts casos, dones conscienciades sobre la necessitat de combatre la violència.

En aquestes primeres formes d'assistència pública a dones víctimes de la violència es van assajar moltes de les mesures que actualment funcionen a la major part de les localitats espanyoles. Algunes de les dones que van posar en marxa els primers despatxos feministes d'atenció a les dones ens expliquen que, alguna vegada, van haver de pagar la pensió per una nit a alguna de les dones maltractades que no s'atrevien a tornar al seu domicili per por de ser agredides i que no tenien cap lloc on anar.

Al llarg dels darrers anys, les institucions públiques, nacionals i internacionals, han pres consciència del caràcter social de la violència de gènere i han acceptat les seves responsabilitats pel que fa al cas, de manera que gradualment s'han anat fent càrrec dels serveis i de les formes d'atenció que de manera espontània van iniciar els grups feministes fa més de trenta anys. En alguns casos, les administracions ofereixen directament una sèrie de serveis d'informació, assistència o protecció a dones maltractades i, en altres casos, el que assumeixen les administracions públiques és el finançament i la garantia del servei, mentre que la responsabilitat directa d'atenció a les dones que la requereixen és a càrrec de les ONG, que posen en marxa aquests serveis i reben de l'Administració la subvenció econòmica per poder dur-los a terme.

Els programes inicials de lluita contra la violència domèstica s'han desenvolupat enormement en molt pocs anys, gràcies en part al concurs dels organismes supranacionals. Les organitzacions de dones van pressionar des del començament tant davant les administracions públiques com davant els organismes internacionals perquè prenguessin mesures, amb caràcter general, de prevenció i eradicació de la violència contra les dones. Inicialment, les seves propostes van tenir més èxit en el cas dels organismes internacionals, potser perquè pel fet de no tenir caràcter executiu, sempre mostren una disponibilitat més gran per fer declaracions i signar compromisos. El paper dels organismes internacionals s'ha revelat importantíssim en aquestes matèries, perquè actuen com a referent simbòlic per a la majoria dels països, els quals es veuen obligats a prendre mesures encara que només sigui per no donar una imatge d'endarreriment. Els països democràtics, principalment, se senten obligats a prendre mesures per combatre una situació que, un cop es posa de manifest, no pot deixar de considerar-se escandalosa.

D'aquesta manera, les associacions de dones s'han emparat en els organismes internacionals per refermar les seves reivindicacions. En un cert sentit, s'ha produït un joc d'intercanvi i complicitat entre les activitats i els papers exercits pels organismes internacionals i les associacions de dones en les seves propostes per combatre la violència domèstica. D'una banda, aquestes són les que empenyen els organismes internacionals a posicionar-se i a fer declaracions sobre la necessitat d'establir mesures per combatre la violència contra les dones. Posteriorment, les declaracions internacionals s'esgrimeixen com a argument davant dels estats membres per pressionar els seus governs perquè compleixin els seus compromisos en aquestes matèries. Així doncs, la consciència i el compromís internacional van avançant, encara que sigui lentament, gràcies a les pressions complementàries que s'exerceixen des de les bases de la societat i des de la superestructura dels organismes internacionals.

L'Organització de les Nacions Unides ha estat un instrument fonamental en la presa de consciència mundial sobre la condició social de les dones i en el compromís de les administracions públiques de la majoria dels països membres, que han hagut de prendre una sèrie de mesures per complir,

encara que fos mínimament, les declaracions i els principis que s'havien vist obligats a ratificar.

La pressió de les feministes sobre les institucions polítiques s'ha exercit de les formes més diverses i, sovint, amb el recolzament tàcit dels mitjans de comunicació. Des de l'inici, les feministes han rebut un gran suport per part dels mitjans de comunicació, que molt freqüentment han actuat com a altaveus i difusors de les seves reivindicacions. En aquestes qüestions, podem dir que la globalització creixent de les nostres societats ha afavorit l'extensió i la generalització de la consciència sobre el problema de la violència contra les dones i la necessitat de combatre-la. Tan sols les societats molt tancades respecte als mitjans de comunicació queden al marge de la informació i de la preocupació que els organismes internacionals donen a aquestes qüestions.

8.2. Organismes internacionals

Els organismes internacionals han tingut una importància decisiva en la lluita contra la violència de gènere. Les seves declaracions sobre la violència i els seus estudis han estat el paraigua fonamental en el qual s'han aixoplugat les organitzacions de dones.

Les Nacions Unides

Durant els darrers trenta anys, l'ONU ha protagonitzat un lideratge indiscutible en la defensa dels drets de les dones. A partir de la declaració de l'any 1975 com a Any Internacional de la Dona, ha promogut nombroses reunions en què, a més d'altres matèries, s'han anat produint declaracions i compromisos de combatre la violència contra les dones. L'última de les grans reunions internacionals patrocinades per l'ONU va ser la que es va celebrar a Beijing l'estiu de 1995, on es va efectuar una declaració contundent contra la violència de gènere i sobre la responsabilitat de tots els estats per combatre-la a escala mundial. En la declaració que es va aprovar després de la conferència mundial de Beijing es van marcar una sèrie d'objectius estratègics per combatre la violència contra les dones. Aquesta declaració

compromet els governs, les administracions, les organitzacions no governamentals, les institucions educatives i les empreses, a adoptar una sèrie de mesures per combatre la violència de gènere:

- En primer lloc, formular i aplicar, en tots els àmbits, nacionals o locals, plans d'acció per eradicar la violència contra les dones.

- En segon lloc, assignar recursos suficients en els pressupostos generals de cada estat i mobilitzar recursos locals per a activitats relacionades amb l'eliminació de la violència contra les dones, incloent-hi recursos per a l'aplicació dels plans d'acció amunt dits.

- Així mateix, adoptar les mesures necessàries, especialment en l'àmbit de l'ensenyament, per modificar els models de conducta socials i culturals de les dones i els homes, a fi d'eliminar els prejudicis i les pràctiques tradicionals basades en la idea de la inferioritat o superioritat d'un o de l'altre sexe, dels estereotips assignats a les dones i els homes.

- En el terreny legal, introduir sancions penals, civils, laborals i administratives en les legislacions nacionals, per tal de castigar i reparar els danys causats a les dones i nenes víctimes de qualsevol tipus de violència. També adoptar i aplicar les lleis pertinents, i revisar-les periòdicament per assegurar que siguin eficaces a l'hora d'eliminar la violència contra les dones, bo i posant l'accent en la prevenció de la violència i en l'enjudiciament dels agressors.

- Organitzar, recolzar i finançar campanyes d'educació i sensibilització popular encaminades a despertar la consciència que la violència contra les dones constitueix una violació dels seus drets humans. Fomentar en les comunitats locals l'ús de mètodes apropiats amb perspectiva de gènere per a la resolució de conflictes. Referent a això, promoure i finançar la formació de jutges, advocats, metges, treballadors socials, pedagogs i policies per evitar els abusos de poder que donen peu a la violència contra les dones, i sensibilitzar tots aquests professionals sobre la violència de gènere per aconseguir que les dones víctimes rebin un tracte just.

Un altre aspecte important d'aquesta declaració és la crida que fa a la responsabilitat dels mitjans de comunicació en la promoció d'imatges no estereotipades de les dones i els homes. Es pretén sensibilitzar els mitjans de

comunicació de la important funció d'informar i educar la població sobre les causes i els efectes de la violència contra les dones i d'estimular el debat públic al voltant d'aquest tema.

En aquesta declaració, l'ONU manifesta la necessitat de donar suport a les iniciatives de les organitzacions no governamentals de dones d'arreu del món encaminades a conscienciar la gent sobre el problema de la violència contra les dones per tal de contribuir amb això a la seva eradicació.

La Unió Europea

Durant els darrers anys, la Unió Europea, impulsada per les declaracions de l'ONU, també s'ha pres el tema molt seriosament i ha posat en marxa una sèrie de plans d'acció sobre la violència contra les dones. El Tractat d'Amsterdam de 1997 va reforçar l'obligació de la Unió Europea de respectar els drets fonamentals i la promoció de la igualtat entre les dones i els homes. Com a conseqüència d'això, la Comissió Europea va promoure un primer pla contra la violència infligida a les dones i els nens, anomenat Iniciativa Daphne, amb vigència fins al 1999.

La *Iniciativa Daphne* va estar orientada a la investigació, la formació i la informació, «amb vista a construir plataformes de coneixement que permetin estratègies de col·laboració, definició de les bones pràctiques i la seva extrapolació als Estats membres». La política global de lluita contra la violència incloïa els maltractaments en l'àmbit familiar, el tràfic de blanques, l'assetjament i l'agressió sexual. Els col·lectius prioritaris de víctimes eren les dones, els nens i les nenes. En el període 1997-1999 es van finançar vint projectes que abordaven problemes de violència contra les dones i els nens, tretze dels quals tractaven de la violència, l'abús i l'explotació dels nens, i quinze se centraven en la violència i l'explotació sexual de les dones. El principi rector d'aquesta política era promoure les accions coordinades de les organitzacions no governamentals i les seves xarxes associades en altres països europeus. Les àrees d'actuació de la Iniciativa Daphne comprenien la investigació i l'estudi; la formació i l'elaboració de paquets educatius; l'establiment de xarxes i la distribució d'informació; les campanyes d'informació i de sensibilització; i projectes i ajudes de programació.

El *Programa Daphne*, que és el segon pla de la Unió Europea per combatre la violència contra les dones, intenta millorar la cooperació i l'intercanvi d'informació a escala comunitària i afegeix altres objectius, com la sensibilització de l'opinió pública i l'estudi de les polítiques per ajudar les víctimes de la violència. Comparant els dos programes, podem veure que en el primer es van concentrar esforços per comprendre el problema de la violència i en aquesta segona fase es busquen vies per resoldre'l tant des del punt de vista social com polític. L'evolució dels programes europeus està contribuint a subratllar la dimensió política de la violència per impulsar polítiques més eficaces als països membres.

Totes aquestes directrius d'àmbit supranacional han influït en les administracions públiques espanyoles i han cristal·litzat en diversos plans i mesures desenvolupats per diferents organismes de l'Estat i de les administracions autonòmiques. Seguint les pautes internacionals i les polítiques europees, a Espanya s'han posat en marxa diversos plans d'acció contra la violència que pateixen les dones.

8.3. Plans d'acció contra la violència a Espanya

L'Institut de la Dona

L'Institut de la Dona va ser creat el 1983 i actualment depèn del Ministeri de Treball i Assumptes Socials. El seu objectiu és la promoció de la igualtat de gènere a Espanya, i les seves funcions inclouen:

- Elaborar informes sobre les diferents dimensions de la discriminació i de les condicions de vida que afecten les dones.
- Coordinar els treballs dels diversos ministeris i organismes específics.
- Fomentar la prestació de serveis a dones, sobretot per a les que en tinguin més necessitat. A l'Institut de la Dona hi ha la coordinadora general de les cases d'acollida.
- Rebre i canalitzar administrativament denúncies formulades per dones pel que fa a la discriminació.

Des del començament, l'Institut de la Dona ha dut a terme una sèrie de *plans d'igualtat*, a través dels quals ha posat en marxa reformes legals i mesures d'acció per aprofundir en el procés d'igualtat d'oportunitats entre els homes i les dones. Ha estat en contacte, des de la seva creació, amb les línies d'acció internacionals al voltant de qüestions relatives als drets de les dones.

El gran punt d'inflexió en les polítiques contra la violència de gènere va ser la conferència de l'ONU a Beijing (1995) i, encara que abans ja hi havia hagut algunes propostes institucionals, com l'establiment de la primera *casa d'acollida* per a dones maltractades creada per l'Institut el 1984 i la Ponència del Senat d'Investigació de Maltractaments de Dones de 1989, l'acció política més compromesa en la lluita contra la violència s'inicia després de la reunió mundial de Beijing. El III Pla d'Igualtat entre Homes i Dones aprovat el 1997 pel consell de ministres va incloure una part específica sobre violència i el 1998 es va celebrar la Conferència Sectorial Extraordinària sobre la Violència.

Durant els darrers anys s'han elaborat dos Plans Nacionals d'Acció contra la Violència Domèstica, en els quals es projecten i s'organitzen una sèrie de mesures que cal dur a terme des dels diferents ministeris i des d'un seguit d'institucions públiques i privades. A més, l'Institut de la Dona coordina els esforços de l'Administració central amb les comunitats autònomes, la Federació de Municipis i Províncies i les organitzacions no governamentals en la lluita contra els maltractaments.

Plans nacionals d'acció contra la violència domèstica

Per a l'elaboració del primer *Pla d'Acció* (1998-2000), l'Institut de la Dona va reunir els organismes d'igualtat de les comunitats autònomes d'Andalusia, Madrid, el País Basc, Castella i Lleó, Astúries, Múrcia i Catalunya, així com representants dels ministeris d'Educació i Cultura, Interior, Justícia, Sanitat i Consum, Treball i Assumptes Socials. El Pla d'Acció contra la Violència Domèstica tenia 57 mesures articulades al voltant de sis àrees d'actuació: sensibilització, educació i formació, sanitat, recursos socials, legislació i pràctica jurídica, i investigació. El pressupost total del pla es va acostar als nou mil milions de pessetes.

En finalitzar el pla, es va realitzar un informe on consten les activitats previstes i la seva execució. Pel que fa a l'àrea de sensibilització i prevenció, es van dur a terme una sèrie de mesures destinades a evitar la transmissió d'estereotips, per a la qual cosa es va instar els òrgans rectors de diversos mitjans de comunicació que no reproduïssin continguts sexistes o violents. El Ministeri de Cultura i Esport va desenvolupar un Procediment de Seguiment d'Emissions de Televisió en programes i publicitat televisiva per evitar la difusió d'aquests continguts durant les franges horàries de més audiència infantil i juvenil; com a mesura dirigida a estimular les bones pràctiques, el Ministeri de Treball i Assumptes Socials va lliurar premis de publicitat, televisió, premsa i ràdio als mitjans que havien emès programes o publicat articles contra la violència; també es van efectuar tres campanyes oficials de sensibilització en diferents mitjans de comunicació.

En l'àrea d'educació, les accions realitzades van ser: elaboració de materials d'informació i prevenció de la violència, que es van repartir entre diversos centres de formació del professorat, sindicats de l'ensenyament, centres educatius i pares de nens en edat escolar; formació de professionals de l'educació, i cursos per a professionals del dret, treballadors/es socials i policies. Respecte a l'àrea de recursos socials: es van incrementar les unitats SAM, Servei d'Atenció a Dones víctimes de violència, a les comissaries i serveis de les forces i cossos de seguretat de l'Estat, que van passar de 26 el 1998 a 46 el 2000; es van equipar un total de 125 cases d'acollida, pisos tutelats i centres d'emergència; es va crear el Servei Telefònic d'Emergència 24 hores i es van subvencionar programes d'atenció, rehabilitació i seguiment de les víctimes de la violència.

Com a mesures a mitjà i llarg termini, es van subvencionar tres programes integrals de recuperació de dones víctimes de maltractaments proposats per la Federació d'Associacions de Dones Separades i Divorciades. A més, l'Institut de la Dona va elaborar un estudi d'ocupació per a les dones que estan en cases d'acollida, a fi d'analitzar els obstacles que aquestes troben. Les mesures d'ocupació proposades van ser: discriminació positiva per a empreses que contractin dones víctimes de la violència i realitzin feines per a l'Administració a través d'incentius fiscals; abaratiment dels costos de la Seguretat Social i programes de formació. Es va començar a considerar el

ser víctima de maltractaments i ser família monoparental com a raó preferencial d'accés als habitatges socials, pel fet que les dones que es recuperen d'un passat de violència, a més de tenir problemes d'ocupació, poden tenir problemes d'habitatge. També es van dur a terme tres programes de rehabilitació d'agressors; hi van participar 109 homes maltractadors, que van rebre tractament com a complement, si era procedent, de les mesures penals corresponents.

Les principals mesures sanitàries van ser l'aprovació i distribució d'un protocol sanitari que cal completar quan acudeixen víctimes de violència als serveis d'atenció primària, a més de cursos de formació i jornades per a professionals sanitaris.

Les mesures legislatives que van tenir una gran importància, començaven per una modificació en la Llei orgànica 14/1999 del Codi Penal i de la Llei d'Enjudiciament Criminal. Es van dotar els òrgans judicials amb més mitjans: 34 nous jutjats de primera instància i mixtos, 33 nous metges/esses forenses, 41 funcionaris (psicòlegs, assistents socials, educadors) de suport als tribunals, i es va crear un programa informàtic per als jutjats i els tribunals que permetés recollir immediatament denúncies anteriors relacionades amb maltractaments.

Mitjançant un conveni de col·laboració entre el Ministeri de Justícia i el Consell General de l'Advocacia Espanyola, es va crear un torn d'advocats d'ofici per assistir jurídicament les dones, fins i tot per a casos de faltes en què no és obligatòria la presència d'un advocat.

Pel que fa al capítol d'investigació, les mesures principals van ser: l'elaboració d'un manual estadístic amb vista a una actuació uniforme per part de la Policia Nacional i la Guàrdia Civil, i la realització d'una gran enquesta nacional sobre violència contra les dones, que es va dur a terme el 1999.

Segon Pla Contra la Violència Domèstica

El segon Pla contra la Violència Domèstica va ser aprovat pel Consell de Ministres l'11 de maig de 2001, en vigor des de 2001 fins a 2004. Una

gran part de les mesures del primer pla es reprenen en el segon pla d'acció, perquè es considera que cal seguir construint una «infraestructura d'assistència» i perquè les mesures d'educació i prevenció són de llarg abast.

A continuació resumim les mesures noves incloses en el pla, tot i que encara estan en vigor i no es disposa d'informes sobre la seva execució i els seus resultats. Mesures preventives i de sensibilització, com l'elaboració per part de l'Institut de la Dona d'una guia de recomanacions adreçada a professionals dels mitjans de comunicació per al tractament informatiu de la violència domèstica, així com jornades en l'àmbit universitari encaminades a sensibilitzar futurs professionals dels mitjans de comunicació.

Hi ha també mesures noves en el terreny de l'educació: proposar a les comunitats autònomes que s'introdueixi en els programes d'educació primària i secundària una assignatura d'igualtat d'oportunitats; adaptar els materials didàctics del tema afectiu i sexual; i la convocatòria d'un premi nacional per als centres escolars que es distingeixin en la realització d'activitats i projectes educatius de tolerància zero i igualtat.

Una iniciativa molt important de cara al descobriment primerenc de casos encoberts de violència és introduir programes que permetin la detecció en l'àmbit educatiu de casos de violència domèstica, i dissenyar amb aquesta finalitat protocols específics d'actuació. Aquesta és una mesura molt prometedora que s'ha fet servir en altres països i que pot ser un instrument de prevenció, ja que el descobriment de casos de violència als centres educatius pot posar en marxa un procés pel qual es protegeixin les víctimes i s'impeixin posteriors abusos. Això no obstant, aquesta mesura és problemàtica, ja que el protocol haurà de respectar al màxim els drets d'intimitat de les famílies i, alhora, protegir les víctimes.

S'intensifiquen les accions formatives adreçades al professorat de tots els nivells educatius, als cossos i forces de seguretat, al personal dels òrgans judicials, als professionals del dret i als treballadors dels serveis socials i sanitaris.

El nou pla inclou moltes mesures legislatives i judicials que pretenen esmenar les carències i problemes presents. D'una banda, s'insta el Consell General del Poder Judicial perquè realitzi un seguiment dels processos ini-

ciats per maltractaments i les sentències dictades pels tribunals des de l'aprovació de les modificacions del Codi Penal i la Llei d'Enjudiciament Criminal (1999), per tal de veure quin és el seu funcionament efectiu. Junta-ment amb això, s'estudiaran els mecanismes oportuns per fer més eficaç la possibilitat legal de suspendre el règim de visites i comunicació de l'agres-sor respecte als seus fills, així com impulsar en les fiscalies la mesura caute-lar que l'agressor abandoni immediatament el domicili conjugal.

Una altra millora necessària que va a càrrec del Consell General del Poder Judicial és la possibilitat de concentrar en un mateix jutjat les causes per delictes i faltes de violència domèstica, que actualment es jutgen en tri-bunals separats, així com una adequada coordinació entre processos penals (delictes i faltes) i civils (separació i divorci). Per dur a terme aquestes refor-mes i escurçar el temps que requereixen aquests processos, caldrà augmentar els recursos humans i materials dels òrgans judicials, les fiscalies i les clíni-ques medicoforenses. Una altra mesura és organitzar cursos de formació sobre la violència domèstica per al personal de l'Administració de justícia i per als advocats, especialment sobre la violència psíquica, que encara no ha estat correctament integrada en els processos penals.

També s'impulsa en els col·legis d'avocats la creació del servei gra-tuït d'orientació jurídica 24 hores. Per acabar, s'elaborarà una guia pràctica que reculli la legislació i la jurisprudència existent sobre la violència fami-liar.

Entre les mesures assistencials i d'intervenció social, hi ha l'establi-ment de punts de trobada on es duen a terme les visites dels pares i les mares a menors en els casos de separació i divorci amb antecedents de violència domèstica. En aquest sentit, també s'estudiarà la implantació generalitzada d'un sistema policial de control personal a distància, amb la utilització de dispositius electrònics que permetin la ràpida localització de les víctimes de violència. Una altra mesura telemàtica que es pretén potenciar són els siste-mes de denúncies telefòniques i per Internet a la Policia Nacional. En vista de l'èxit d'alguns programes realitzats amb subvencions anteriors, es propo-sa donar suport a les ONG que desenvolupen serveis d'atenció i programes integrals d'atenció jurídica, laboral, psicològica i social que ajudin les dones a recuperar la seva autonomia personal.

Un aspecte que recalca molt aquest segon pla és la coordinació entre les diferents administracions i associacions. Es pretén impulsar que les comunitats autònomes adoptin protocols de coordinació amb les diferents institucions i creïn una comissió permanent amb els organismes d'igualtat del seu àmbit territorial.

En l'àrea d'investigació es planteja fer un esforç per conèixer l'impacte econòmic i els costos dels maltractaments, mitjançant l'elaboració d'estadístiques específiques que permetin conèixer la incidència dels maltractaments en les diverses institucions sanitàries. Així mateix, es proposarà a la Comissió Europea l'adopció d'un sistema d'indicadors comuns per al seguiment i l'avaluació de la violència en tots els estats membres.

Les associacions de dones van criticar la dotació pressupostària d'aquest Segon Pla, que consideraven precària i insuficient per executar les mesures que contenia, ja que la majoria de les dotacions proposades no eren més que les despeses habituals d'una bona part de l'Administració central. Durant la compareixença davant la Comissió Mixta de Drets de la Dona, el 19 de juny de 2001, la secretària general d'Assumptes Socials va defensar el pressupost i va descartar la necessitat de posar en marxa una llei integral contra la violència; també va justificar l'elaboració del Segon Pla sense disposar d'una avaluació del primer pla, atès que era urgent aprovar-lo. Per la seva banda, Josep Varela, diputat de CiU, va proposar la necessitat de fer un pacte d'Estat per a l'eradicació dels maltractaments, on quedés reflectit en un document signat pel Govern i les comunitats autònomes.

Organismes per a la promoció de la igualtat a les comunitats autònomes

Atès el repartiment de competències entre l'Administració central i les diverses comunitats autònomes, el poder d'actuació de cada una és desigual. En algunes comunitats autònomes que tenen transferides unes competències molt àmplies, com és el cas del País Basc, l'actuació autonòmica contra la violència és molt important i disposen dels seus propis plans d'acció positiva i plans d'igualtat. Això no obstant, no es pot dir que el fet de tenir més competències comporta que hi hagi millors mesures a favor de la

igualtat de gènere. El principal factor que incideix en les actuacions autonòmiques és el compromís que tenen els respectius governs amb la política d'igualtat entre els homes i les dones.

No es tracta solament de les competències, ni de la seva antiguitat. Això es pot veure en la manera en què s'han desenvolupat els organismes de promoció de la igualtat en cada una d'elles i com han variat d'orientació i recursos quan han canviat els responsables polítics al capdavant de cada govern autonòmic. En algunes comunitats hi ha oficines o direccions de la dona dependents de conselleries socials, familiars, culturals etc., amb escasses competències pròpies. En altres comunitats, hi ha els instituts de la dona, amb més nivell d'autonomia i recursos econòmics. Hi ha grans diferències entre les diverses regions autonòmiques respecte a la rapidesa de resposta i al nivell d'importància que es dóna al tema de la violència contra les dones. Tanmateix, deixant de banda aquestes diferències, cal assenyalar que en totes les administracions autonòmiques hi ha organismes amb competències en polítiques d'igualtat de gènere i, per tant, pel que fa a programes per combatre la violència contra les dones.

Han estat exemples importants d'això els parlaments andalús i català, que el 1998 van aprovar, de forma coetània al Pla Nacional d'Acció Contra la Violència de Gènere, resolucions en matèria de maltractaments, amb la qual cosa van demostrar que tenien un gran interès a solucionar aquest problema.

A proposta de la seva Comissió de Justícia, Dret i Seguretat Ciutadana, el Parlament català va aprovar la resolució 478/V, que contenia tres àrees: promoure la formació específica de jutges i policies, dur a terme accions de sensibilització social, i augmentar els recursos i les cases d'acollida.

Per la seva banda, el Parlament andalús va aprovar, el 12 de febrer de 1998, una resolució molt àmplia, anomenada *Pla d'Actuació del Govern Andalus per Avançar en l'Eradicació de la Violència Contra les Dones*, i va dotar aquest pla amb 2.280.000.000 de pessetes, xifra molt substantiva si es compara amb els 8.941.000.000 de pessetes que va tenir el pla nacional. En aquest pla andalús hi havia mesures de sensibilització i prevenció destinades a la població en general: campanyes publicitàries, programes d'educació

igualitària, elaboració d'un manual d'estil per al tractament de la violència contra les dones en els mitjans de comunicació, programes de reeducació de maltractadors, etc. També incloïa mesures dirigides a dones víctimes de la violència, com les següents:

- Coordinació institucional entre els sectors sanitari, policial, social i judicial.

- Servei de 24 hores per atendre dones víctimes de la violència i reforçament dels centres d'acollida i els pisos tutelats en cada província.

- Mesures d'ajuda en sortir dels centres d'acollida: a través de la posada en marxa d'un programa d'ajudes econòmiques destinat a dones, habitatges de lloguer en sortir dels centres i programes de formació ocupacional amb beques/salari.

En general, aquelles comunitats autònomes que disposen d'instituts de la dona independents han realitzat una tasca més intensa amb relació a la prevenció i atenció a les dones víctimes de la violència. Tot i que hi ha excepcions, com és el cas de Castella-la Manxa, que al maig de 2001 va aprovar la Llei 5/2001 de Prevenció de Maltractaments i de Protecció a les Dones Maltractades, en la qual s'incloïen mesures innovadores per combatre la violència contra les dones. Algunes d'aquestes mesures són: exercici de l'acció popular per part de l'Administració regional quan sigui convenient; programes gratuïts de mediació per a tots els membres de famílies amb problemes de convivència; subvencions a empreses que contractin dones víctimes de violència; i subvenció econòmica a dones amb seqüeles físiques o psíquiques produïdes per la violència familiar.

8.4. Programes i mesures contra la violència

Durant els darrers anys, totes les comunitats autònomes han començat a prendre mesures per combatre la violència domèstica. En alguns casos, es tracta de mesures que formen part dels seus plans d'igualtat i, en d'altres, s'han elaborat plans específics contra la violència de gènere. Les comunitats autònomes d'Extremadura, Madrid, Múrcia, la Rioja, Navarra, Astúries, Andalusia i, des del gener de 2002, Canàries, tenen els seus propis plans

contra la violència. A les comunitats d'Aragó, Castella-la Manxa, Cantàbria, Castella i Lleó, Galícia, el País Basc i València, les mesures per combatre la violència contra les dones figuren incloses en els seus plans d'igualtat d'oportunitats per a les dones i els homes.

Seguidament es destaquen algunes de les actuacions per combatre la violència contra les dones que ens semblen més encertades. Bàsicament, hem agafat exemples d'aquests dos darrers anys, període en què ja s'havia implantat el Pla Nacional d'Acció contra la Violència Domèstica i també estaven en vigor en diferents ajuntaments i comunitats autònomes alguns plans d'igualtat i diversos programes contra la violència.

La formació com a mesura de prevenció

La idea de desenvolupar projectes de sensibilització i prevenció de la violència contra les dones ha fet que s'organitzessin programes de formació en els diferents nivells de l'educació general, que ens semblen molt interessants. La Direcció General de la Dona de Madrid, per exemple, desenvolupa un programa molt ampli en aquest terreny. Des de 1999 promou la campanya *Educar en la igualtat i el respecte és prevenir la violència*, que abraça diferents camps d'actuació: un programa de prevenció de la violència de gènere en l'educació secundària obligatòria (ESO), segons el qual s'imparteixen xerrades de prevenció de la violència en 100 centres de la regió de Madrid, amb una participació aproximada de 20.000 joves dels dos sexes; un mòdul de formació de professionals en forma de conferències sobre prevenció de la violència de gènere; i un *Curs d'Experts universitaris en matèria d'Intervenció Social davant la Violència contra les Dones*, en col·laboració amb l'Institut d'Investigacions Feministes de la Universitat Complutense de Madrid. A través d'un conveni amb l'Institut Universitari d'Estudis de la Dona de la Universitat Autònoma de Madrid, es realitzen anualment jornades per a professors sobre *Educació per a la igualtat a l'ESO*. Així mateix, es promou i es finança l'edició i la difusió, amb caràcter d'experiència pilot, de materials didàctics per a secundària i de contes no sexistes com a material docent per a primària.

L'àrea d'educació i formació inclou cursos, seminaris i mòduls sobre les diferents dimensions de la violència contra les dones en tota la geografia espanyola. Prenent les dades de cursos i assistència de les diverses comunitats autònomes durant l'any 2000, veiem els següents resultats:

– Andalusia aplega el 36% de tots els cursos i les persones que hi assisteixen conformen el 51% de participants de tot el país.

– A la majoria de les comunitats autònomes, una bona part de l'esforç formatiu es dedica a instruir els professionals de la policia autonòmica i local. Totes les comunitats ofereixen cursos als cossos de policia.

– A les comunitats de Castella i Lleó, Castella-la Manxa, Aragó, Extremadura, el País Basc i Galícia, s'imparteixen cursos a personal docent.

– Pel que fa a la formació de personal d'òrgans judicials del dret, destaca Catalunya, que realitza el nombre més gran de cursos, amb un nivell d'assistència que arriba al 52% del total nacional.

Sensibilització de l'opinió pública

La sensibilització de la població apareix com una necessitat enfront d'un problema com el de la violència contra les dones que s'ha acceptat tradicionalment com un mal inevitable. Els organismes d'igualtat han posat un gran èmfasi a llançar a través dels mitjans de comunicació diferents missatges en els quals es demanava el final de la tolerància i de la passivitat davant la violència de gènere. Són molt diversos els instruments i les formes que s'han posat en joc amb aquesta finalitat.

L'Institut Català de la Dona ha dut a terme una sèrie de programes de ràdio que donaven alhora informació i orientació sobre el tema. Al març de 2001 va llançar «Radioalert: Campanya de sensibilització contra la violència domèstica», unes falques radiofòniques que es van emetre amb el lema «Prou dones maltractades» tres vegades diàries en franges horàries de màxima audiència. Als mesos de novembre i desembre va treure la campanya «Et quedaràs sol» en els mitjans de comunicació, protagonitzada per homes líders d'opinió, amb l'objectiu de promoure la no-tolerància de la violència.

Emakunde, l'institut basc de la dona, ha promogut el 2001 una campanya contra la violència, que ha emès els seus missatges pels dos canals de televisió pública. Al novembre, al voltant del *Dia Internacional Contra la Violència*, es van emetre els anuncis; i el 25 de novembre es va publicar informació dels recursos i serveis disponibles, a més d'un article d'opinió, als principals diaris que es llegeixen a la regió. A la Universitat del País Basc, es va realitzar la campanya «*Tres dies per dir NO, sempre NO*». Inclouïa la lectura d'un manifest de repulsa a la violència de gènere, el repartiment de llaços blancs, una concentració silenciosa, una aviada de globus, una exposició informativa i taules rodones amb la intervenció d'especialistes.

Informació i assessorament

Des de 1984, els centres d'informació i assessorament a dones s'han multiplicat arreu de la geografia nacional. L'Institut de la Dona disposa de sis centres d'informació ubicats a Sevilla, Gijón, Palma de Mallorca, Santander, Càceres i Madrid. Els ajuntaments i les comunitats autònomes tenen centres d'aquest tipus en nombroses localitats. Les consultes més freqüents fan referència a qüestions legals relacionades amb el dret de família, a temes laborals i a situacions de maltractament.

Les comunitats autònomes donen diferents respostes institucionals a la necessitat d'oferir aquests centres d'informació. Per exemple, a Andalusia, que és la comunitat autònoma que té més centres (155 serveis d'informació), cada centre municipal d'informació a les dones és fruit de la col·laboració de l'Institut Andalusí de la Dona amb l'Administració local; mentre que en altres llocs, com el País Basc, els serveis socials generals de cada ajuntament són els que dirigeixen aquestes consultes. A Catalunya, tots els centres d'informació pertanyen a la Generalitat, mentre que a Castella i Lleó, Canàries, Aragó i Galícia aquesta funció es reparteix entre institucions públiques municipals i associacions privades subvencionades (Institut de la Dona, 2001b).

Forces de seguretat. Unitats especials d'atenció

Des de mitjan anys vuitanta, es va posar de manifest la necessitat de millorar l'atenció oferta en les dependències de les forces de seguretat a les dones que hi acudien per presentar denúncies o que demanaven la intervenció de la força pública a la recerca de protecció. Les primeres mesures que es van prendre van ser de caràcter formatiu i, posteriorment, es van crear unitats especials dins de les forces de seguretat per atendre aquestes qüestions. Els serveis d'atenció a la dona (SAM) de la Policia Nacional i les unitats de dones i menors de la Guàrdia Civil (EMUMES) van ser creats els anys vuitanta i noranta. El nombre d'aquestes unitats ha anat augmentant (de 25 el 1998 a 43 el 2000), per tal d'ampliar la seva cobertura a tota la geografia nacional.

Els serveis especialitzats SAM de la Policia Nacional compten amb una majoria de personal femení i estan especialitzats en: atenció a les víctimes, assessorament sobre els recursos socials disponibles, acompanyament de les víctimes, i investigació de faltes i delictes. Aquests serveis presten atenció arreu del territori nacional, excepte en les comunitats que tenen transferides les competències pel que fa al cas.

Els serveis EMUMES de la Guàrdia Civil atenen dones víctimes de maltractaments, agressions sexuals i tràfic de blanques. N'hi ha en totes les comandàncies de la Guàrdia Civil del país, menys al País Basc, Girona i Lleida. Estan formats per guàrdies civils femenines.

En l'aspecte policial, la millora en el tractament de la violència familiar ha estat extraordinària. En pocs anys s'ha passat d'un tractament pèssim de les víctimes a un tractament altament especialitzat, que intenta acostar-se als problemes concrets que presenten els maltractaments. Tots els cossos de seguretat, incloses les policies municipals, han fet un esforç molt important en aquest camp.

Centres d'atenció i centres d'acollida

En cada comunitat autònoma, els centres d'atenció a les víctimes varien en funció de les seves competències i dels organismes de l'Adminis-

tració dels quals depenen. Moltes províncies disposen de les *Oficines d'atenció a dones víctimes de violència*, algunes dependents del Ministeri de Justícia i d'altres dependents de les conselleries de Justícia de cada comunitat autònoma (Institut de la Dona, 2001b).

Aquests centres compleixen un paper fonamental d'atenció immediata en casos de violència domèstica. També ofereixen a les dones assessorament sobre centres d'acollida i serveis d'atenció jurídica, psicològica i sociolaboral. Hi ha algunes comunitats autònomes que tenen ajudes econòmiques especials per a dones víctimes de maltractaments en situació de necessitat econòmica, i és en aquests centres on se les informa sobre això i on s'ensenya a les dones a gestionar la petició d'aquestes ajudes econòmiques.

Un altre tipus d'institucions que també ha crescut molt són els *Centres d'acollida* que hi ha actualment en totes les comunitats autònomes, tant dependents de fons nacionals com autonòmics. Els centres d'acollida funcionen generalment en col·laboració amb l'Administració, que subvenciona les despeses i encarrega la gestió dels serveis a una organització no governamental. A través de la convocatòria d'ajudes i subvencions per a la realització de programes de cooperació i voluntariat social, a càrrec de l'assignació de l'IRPF, s'han subvencionat diverses ONG que dirigeixen centres d'acollida on es presten serveis d'atenció jurídica, psicològica i social a les dones víctimes de maltractaments i als seus fills.

L'any 2000, mitjançant els convenis de col·laboració subscrits entre l'Institut de la Dona, les comunitats autònomes i els ajuntaments, s'ha cofinançat l'obertura de 18 centres d'acollida per a dones maltractades. A través del Pla Concertat de Prestacions Bàsiques de Serveis Socials de Corporacions Locals, es van equipar 9 centres d'acollida.

Hi ha tres tipus de centres d'acollida per a víctimes de maltractament: centres d'emergència 24 hores, cases d'acollida i pisos tutelats. Fins ara, els reglaments que regeixen cada centre depenen de la comunitat autònoma on està situat. Hi ha una multiplicitat de protocols que estableixen en cada cas les condicions d'accés al centre, l'estada màxima, el reglament intern i els serveis que reben les dones.

Hi ha comunitats autònomes on una dona víctima de violència pot ser adreçada a diferents centres, segons les seves necessitats. Per exemple, a Andalusia, quan una dona truca a un telèfon d'emergència per demanar ajuda, la policia i els serveis sanitaris s'activen per atendre-la. Un cop atesa, i en el cas que ho necessiti, la dona es queda en un centre d'emergència. Segons el cas individual, passa d'aquest centre a una casa d'acollida, on se li presten una sèrie de serveis psicològics i jurídics. Un cop superada la fase més greu, la dona pot anar a un pis tutelat, on també es manté el suport dels serveis psicològics i jurídics i on passa la fase de transició fins que trobi un habitatge propi. Tots aquests serveis són gestionats per l'Institut Andalus de la Dona i els seus centres col·laboradors subvencionats.

Els centres d'emergència ofereixen acolliment i protecció durant les 24 hores del dia. Si una dona acudeix als serveis d'atenció, als serveis sanitaris o a la comissaria en una situació de risc, és convidada a romandre durant un temps breu en aquest centre (un període que no va més enllà d'uns quants dies), fins que s'aclareixi si ha d'anar a un altre centre i mentre es tramita la seva admissió en aquest lloc.

Les cases d'acollida ofereixen allotjament i atenció temporal a les dones, així com a les filles i els fills que tinguin al seu càrrec. L'estada en aquests centres sol durar entre un i sis mesos. Els pisos tutelats ofereixen un allotjament temporal a dones que no disposen d'habitatge propi. Se les ajuda a través del pis tutelat, com a transició des de la casa d'acollida fins a la vida normal. En aquests pisos, les dones comencen a fer la seva vida amb tota llibertat i autonomia.

Una versió especial dels centres d'acollida són els centres de recuperació integral, que volen ser una alternativa a les cases d'acollida i als pisos tutelats. Es caracteritzen pel fet d'oferir una atenció més completa a les dones víctimes de violència i als seus fills. Les dones que ingressen en aquests centres han de subscriure un contracte pel qual es comprometen a col·laborar amb l'equip d'assistència. Són centres més grans que les cases d'acollida, i cada dona hi disposa d'una habitació i un bany per a ella i els seus fills. Ofereixen una teràpia personalitzada d'assistència psicològica i jurídica especialitzada en violència de gènere. Aquesta teràpia prolongada

i específica és superior a la que poden rebre a les oficines d'atenció i més personalitzada que a les cases d'acollida, on sovint es recorre a serveis socials externs. A més de tenir un equip d'atenció fix, als centres de recuperació integral es treballa per aconseguir que les dones recobrin l'autoestima i les habilitats socials, per tal que es formin i reciclin professionalment. Les professionals d'aquests centres també coordinen temes administratius, com matrícules de l'escola per als nens, peticions de baixa temporal o trasllat del centre de treball de la dona, i la sol·licitud d'habitatge públic o ajudes econòmiques. El període d'estada als centres de recuperació integral és més llarg, i arriba a superar l'any si la dona ho necessita.

La idea que els guia és que l'evolució és més fàcil per a les dones víctimes de violència en aquest tipus de centres de caràcter integral, on a més d'estar protegides són tractades d'una manera personalitzada. El problema que presenten aquests centres respecte a les cases o pisos d'acollida és de tipus financer, ja que les despeses de manteniment i, sobretot, els costos que suposa cada dona acollida són molt més elevats. De fet, al nostre país gairebé no hi ha institucions d'aquest tipus. A favor d'aquests centres, hi ha les millors alternatives que ofereixen i les possibilitats més grans d'integració social per a les dones que s'hi recuperen. És difícil que les dones que han patit maltractaments arribin a vèncer els seus traumes psicològics i aconseguixin reconstruir la seva vida amb dignitat. I l'objectiu és comú en tots aquests centres: superar aquests problemes a través d'un refugi temporal en cases o centres dissenyats per ajudar aquestes dones.

Rehabilitació dels agressors

A més de l'assistència psicològica a dones víctimes de violència, hi ha algunes comunitats autònomes, com Aragó i el País Basc, que proporcionen atenció psicològica gratuïta a homes amb problemes de control de l'agressivitat i la violència a la llar. La importància d'aquests programes rau en el fet que, a més de complementar l'atenció psicològica a les víctimes, constitueixen un mitjà important de prevenció de la violència domèstica. Aquests programes ofereixen als homes agressors una teràpia individual, d'una hora setmanal al llarg de quatre o cinc mesos, que incideix en les idees de superioritat i inferio-

ritat entre els homes i les dones, la transformació dels estereotips de rol sexual, les habilitats socials de comunicació, les estratègies de solució de problemes i negociació, així com en aspectes com el control dels seus impulsos, la gelosia patològica o l'abús d'alcohol.

Els professionals defensen aquesta mesura com una forma de teràpia personal que ajuda, cas per cas, a restablir la pau i la negociació al si de la parella com a alternativa a la violència. L'objectiu d'aquests serveis és protegir les dones víctimes de maltractaments a través de la rehabilitació de l'agressor perquè, independentment del fet que la parella segueixi convivint, no recaigui en la situació anterior. «No n'hi ha prou amb ajudar les víctimes, si no fem res amb els agressors. Ajudant-los a ells, ajudarem les dones» és l'argument dels professionals que treballen en aquests programes i que saben que una bona part de les parelles on hi ha maltractaments no se separen. D'altra banda, es pretén prevenir l'extensió del maltractament a les filles i els fills.

El problema més important que presenta aquesta mesura és que té un abast limitat. Requereix grans mitjans i temps per a cada cas. D'altra banda, hi ha la dificultat que els homes acceptin sotmetre's a la teràpia. Luis Bonino proposa la creació de xarxes o centres en els quals homes recuperats d'un passat de violència domèstica rebin els maltractadors i els ajudin a acceptar la teràpia, a l'estil de la feina amb els alcohòlics anònims. Aquest tipus de rehabilitació és especialment útil en parelles en les quals els abusos es detecten aviat.

Un problema del qual fan esment les associacions de dones és que sovint els barons violents no tenen cap voluntat de sotmetre's a teràpia i tan sols ho fan per ordre judicial o com a manera d'evitar la separació i persuadir la seva parella que els doni una segona oportunitat. En molts casos, prevalen els interessos estratègics més que la convicció personal que han de fer un esforç per canviar les seves reaccions. Com ens han dit els experts consultats, els tractaments psicològics només poden tenir efectes transformadors a llarg termini si es donen les condicions d'acceptació i voluntarietat. D'altra banda, algunes associacions pensen que aquestes teràpies s'haurien de finançar sempre amb recursos privats, ja que la dotació de recursos públics és limitada i s'ha d'invertir prioritàriament en les víctimes i en la seva assistència i reinserció.

Assistència jurídica i defensa legal

Pel que fa a l'àrea de la pràctica jurídica, ens sembla molt important el model de suport a les víctimes de la violència que s'ha posat en marxa a Andalusia. El 1998, l'Institut Andalús de la Dona va establir el Servei de Defensa Legal per a Maltractaments per assegurar la defensa legal de les dones en els judicis de delictes i faltes. Aquest servei inclou: acompanyar la dona a interposar la denúncia, assessorar legalment la dona, acumular les causes per a la seva instrucció com a delictes i defensar les víctimes en els judicis i apel·lacions. A través del decret 216/99, el Govern andalús té en compte el Reglament d'Assistència Jurídica Gratuïta d'Andalusia per a assistència fins i tot en casos de faltes que per llei no requereixen un advocat. S'està coordinant també, entre els col·legis d'advocats i la Conselleria de Justícia, el dret de les dones a la designació d'un únic advocat per a l'assistència en les dues jurisdiccions, civil i penal. L'Institut Andalús de la Dona també publica un butlletí jurídic, *Artículo 14*, que recull doctrina i jurisprudència amb perspectiva de gènere.

Una altra mesura interessant és la que s'ha dut a terme en tres localitats de la Comunitat Valenciana, on s'han posat en marxa jutjats de violència domèstica. Així mateix, el Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya ha impulsat jutjats especialitzats a Barcelona, Lleida, Arenys de Mar i Mataró, i en el Consell Comarcal del Maresme.

Registre, documentació i investigació

Com assenyalen reiteradament els organismes internacionals, un dels avenços que ajuden més a lluitar contra la violència de gènere és el fet de conèixer-la, per la qual cosa encoratgen totes les institucions responsables a tenir cura del registre i la documentació sobre tota mena de violència contra les dones. En la majoria dels plans i programes aprovats a Espanya, una part dels recursos són destinats a aquests aspectes, encara que, de moment, ens sembla insuficient la manera en què les institucions bàsiques de registre, com l'INE, el CSPJ o l'MTAS, mantenen les qüestions de registre i documentació.

Una altra acció complementària d'aquesta és la de promoure i finançar investigacions sobre violència de gènere. En el camp de la investigació, destaca l'esforç realitzat per l'Institut Canari de la Dona i els grups parlamentaris del Parlament Autònom Canari. L'any 2000 es van efectuar a Canàries els estudis o informes següents: «Tràfic de dones a Canàries», «Les unitats específiques d'atenció a dones víctimes de violència des dels serveis policials: SAM i EMUMES», «Els serveis d'atenció immediata a dones víctimes de violència a la Comunitat Autònoma de Canàries», «Serveis d'acollida per a dones víctimes de maltractaments a la Comunitat Autònoma de Canàries», «Serveis d'atenció immediata a dones víctimes de maltractaments», «Violència de gènere a Canàries», «Sistemes de protecció per teleassistència a dones amenaçades d'agressió o mort», «La violència en la parella: joves en situació de risc» i «Creació d'un servei social de teleassistència a dones amb risc de patir violència de gènere». Aquesta intensitat d'investigació reflecteix un veritable interès per controlar el funcionament dels seus serveis d'assistència i millorar en la mesura del possible els recursos ja existents. Aquests estudis han donat peu a l'elaboració d'un Pla contra la Violència, aprovat al gener de 2002, que és un model de disseny i precisió pel que fa a les actuacions que proposa (ICM, 2002).

8.5. Crítiques i propostes de les associacions de dones

Les associacions de dones han estat, i continuen sent, les protagonistes de la batalla contra els maltractaments. No solament han estat les primeres a denunciar la violència domèstica, sinó que amb les seves iniciatives també han anat incorporant en la societat una sèrie de mesures i de recursos en la lluita contra la violència que ara ens semblen absolutament necessaris.

Com diu l'Informe Iniciativa Daphne de la Comissió Europea, quan s'analitzen les actuacions contra la violència de gènere, «en aquest sector d'activitats les organitzacions no governamentals han actuat amb diligència durant dècades, i a vegades han dut a terme una tasca "invisible", poc coneguda i gens sensacionalista. Sense la cooperació i el suport de les ONG, no haurien aflorat en aquests darrers anys molts dels problemes ocults i de les

experiències doloroses que tenen les seves arrels en la violència i en l'abús». En l'àmbit europeu, el lideratge de les ONG amb relació als programes contra la violència de gènere està plenament reconegut. I tant el primer com el segon dels Programes Daphne tenen un enfocament que arrenca de les actuacions de les ONG.

A Espanya també es compta amb el treball de les ONG a l'hora de dur a terme una bona part dels continguts dels plans de lluita contra la violència tant en l'àmbit nacional com en l'autonòmic. Hi ha una gran disparitat entre les diferents associacions respecte al tractament que fan de la violència. Moltes d'elles destaquen pel fet de ser pioneres en programes d'intervenció i en serveis destinats a les víctimes de la violència. Sovint són organitzacions amb una llarga trajectòria d'activitat que tenen una actitud crítica respecte a l'Administració. El problema que afronten aquestes organitzacions és la manca de recursos econòmics, que incideix de manera negativa en la seva capacitat d'acció. Com subratlla un informe de la Comissió Europea, molts dels professionals que treballen en aquestes associacions són voluntaris que ofereixen gratuïtament una part del seu temps.

Actualment hi ha tres fonts principals de subvenció pública per a les associacions que realitzen programes de prevenció, sensibilització, assistència i reinserció de dones víctimes de violència: la convocatòria d'ajudes a càrrec de l'IRPF, les convocatòries de règim general i les convocatòries autonòmiques.

Durant els darrers anys, podem veure com els compromisos de l'ONU s'incorporen gradualment a plans europeus, nacionals i autonòmics. Tot i això, hi continua havent una gran distància entre les recomanacions de la Plataforma de Beijing i l'execució dels plans a Espanya. L'Administració pública ofereix subvencions d'una forma molt burocràtica. No avalua prou els projectes que s'han de subvencionar, de manera que es dona l'absurda situació d'algunes ONG que se solapen en les seves funcions, mentre que alguns camps d'acció queden pràcticament sense tractament. L'Administració no és prou eficaç a l'hora de coordinar els plans d'actuació, que acaben convertint-se en un producte d'imatge política i una partida que s'assigna rutinàriament. Les comunitats autònomes són molt disperses entre si pel que fa a les seves actuacions contra la violència. Mentre que comunitats com Catalunya, el País Basc, An-

alusia i Canàries dediquen importants esforços a aturar el problema i oferir serveis suficients, altres comunitats es limiten a participar en iniciatives europees que tenen una imatge publicitària i poca cosa més. En algunes comunitats el tractament de la violència és un apartat més de les conselleries de Benestar Social, mentre que d'altres han adoptat una perspectiva de gènere com la que preconitzaven la Plataforma de Beijing i les ONG especialitzades. Siguin quins siguin els obstacles polítics o administratius, queda clar que les accions amb més èxit són les que es realitzen des de les organitzacions amb personal especialitzat en violència de gènere i en col·laboració amb les organitzacions no governamentals que fa anys que treballen directament amb dones afectades per aquest problema.

Una altra crítica que es pot fer als plans i programes en matèria de violència és la seva manca d'avaluació rigorosa i imparcial. Aquest tema ha estat criticat per l'oposició parlamentària i per les associacions de dones, perquè impedeix aprendre a partir dels defectes o errors comesos pels plans anteriors. Un bon exemple d'autocrítica són els informes d'avaluació de la Comissió Europea, que periòdicament encarrega estudis a experts independents per donar transparència a les execucions dels plans, buscar-ne les errades i insuficiències i contribuir amb això a millorar les seves actuacions futures.

Propostes de reformes i mesures legals

Segons les associacions de dones, hi ha una excessiva fragmentació entre els aspectes policials, civils i penals en el tractament de la violència domèstica. És per això que demanen un protocol o una llei que coordini les intervencions d'aquestes diferents instàncies. La demanda d'una Llei integral contra la violència de gènere engloba les exigències d'ampliar i coordinar més bé tot el tractament legal del tema.

Una altra de les reivindicacions més insistents de les associacions que treballen amb dones víctimes de violència domèstica és la necessitat de garantir la seguretat personal de totes les dones. Aquesta qüestió es presenta amb una màxima gravetat en els moments crítics del procés de separació o amb motiu dels judicis que se celebren per denúncies contra l'agressor. La

necessitat de garantir la seguretat i la llibertat de la víctima es posa de manifest en aquests períodes de crisi, i en aquest sentit s'han assajat certes formes per garantir la protecció de les víctimes. Segons les associacions, cal que el Dret Penal innovi pel que fa a les maneres de protegir les víctimes i no solament es limiti a castigar els agressors quan el mal ja s'ha produït. Tot seguit exposem algunes de les propostes que fan les associacions de dones per esmenar les actuals deficiències judicials i legals en el tractament de la violència domèstica, incloent-hi les mesures que poden contribuir a la protecció de les víctimes.

Allunyament preventiu immediat de l'agressor

Una reforma legislativa que podria coordinar la policia, la jurisdicció civil i la jurisdicció penal és el cas dels desallotjaments provisionals que es practiquen a Àustria des de 1997 gràcies a la Llei de Protecció de Víctimes de la Violència. Es tracta d'efectuar el desallotjament immediat (fins i tot abans que s'obri un procés penal) del maltractador del domicili familiar quan hi hagi risc d'agressió contra qualsevol membre de la família.

El seu funcionament és el següent: en una primera fase policial, quan es dona una situació de violència, la policia pot prohibir a l'agressor que torni al domicili i s'acosti a la seva víctima a una distància determinada. Aquesta expulsió té una durada de set dies, durant els quals la víctima ha de sol·licitar al jutjat civil un decret provisional d'expulsió d'una durada de tres mesos. Amb aquesta sol·licitud, la prohibició d'acostament es prorroga 14 dies més, durant els quals el Tribunal comprova les proves que aporta la víctima i els informes policials. El decret provisional pot implicar les següents mesures: el presumpte maltractador ha d'abandonar l'habitatge i els seus voltants; no es pot aproximar a certs llocs, com ara centres de treball, escoles o guarderies; i ha d'evitar qualsevol acostament o contacte amb les persones protegides.

Dins del termini de tres mesos de durada del decret, la víctima que les ha sol·licitat pot renunciar a l'execució d'aquestes mesures o bé activar novament el decret si es tornen a donar circumstàncies d'agressió o amenaça. Així mateix, si dins d'aquest termini sol·licita el divorci o interposa una

demanda judicial per obtenir l'ús exclusiu de l'habitatge, el decret dura fins que es dicti sentència. L'incompliment de les ordres d'expulsió i allunyament comporta detenció i multa.

Defensa legal unificada

Tot i que actualment hi ha moltes oficines d'informació, gestionades per administracions públiques i ONG especialitzades, les associacions denuncien la complexitat i la fragmentació de l'assistència. Convindria establir una informació detallada i personalitzada a totes les dones víctimes de violència, que compregués la fase prèvia a la denúncia, la querella penal i totes les fases i aspectes restants: penal, civil, ajudes econòmiques, ajudes psicològiques, etc.

Actualment, la defensa legal gratuïta de les víctimes de violència té una sèrie de problemes: no inclou totes les causes penals, ja que en els judicis de *faltes* no s'aplica el torn d'ofici, pel fet de no ser preceptiva l'assistència lletrada; tampoc no és gratuïta la defensa en els judicis civils quan les dones superen el doble del salari mínim interprofessional; i, fins i tot en els casos en què la dona compleix tots els requisits per accedir a les dues defenses gratuïtes, ha d'interposar dues peticions per separat, i rep l'assistència de dos advocats diferents. Per tant, l'advocat que defensa una víctima de maltractaments en el judici penal no la defensa en els processos civils de separació i divorci.

Una mesura fonamental que reclamen les associacions és l'accés ràpid gratuït *en tots els casos en què la víctima pugui exercir davant els tribunals*, de manera que un mateix advocat la defensi en les dues jurisdiccions. Això garanteix la màxima eficàcia en la defensa de tots els aspectes relacionats amb la ruptura i simplifica els processos legals a la víctima.

Mantenir en secret les dades de la víctima durant els processos judicials

Per evitar que en el moment més perillós dels tràmits judicials l'agressor intenti venjar-se de la dona, les associacions incideixen en la necessitat de fer més esforços per mantenir la víctima inaccessible.

Quan una dona està refugiada en una casa d'acollida o en algun domicili desconegut per a l'agressor cal que, durant qualsevol fase del procés penal o civil, els jutjats mantinguin en secret tota la informació referent al domicili i el lloc de treball de la dona. El seu domicili no ha de constar ni a la denúncia ni a les actuacions judicials.

L'actual Llei 19/1994 de protecció de testimonis i pèrits en causes *penals* permet que el jutge instructor, quan consideri que hi ha un risc greu per a la persona o els seus familiars, pugui acordar les mesures següents: que no constin a les diligències el nom, el domicili, el lloc de treball ni altres dades del testimoni, que es fixi com a domicili la seu de l'òrgan judicial i que aquest faci arribar a la destinatària les citacions i les notificacions de manera reservada.

Les associacions demanen que els jutges, que actualment apliquen aquesta llei en casos en què les dones estan en cases d'acollida i per a les víctimes de tràfic i explotació sexual, estenguin aquestes mesures a tots els procediments *penals* i també *civils* en els quals la víctima s'hagi refugiat en un domicili diferent del seu habitual per por de noves agressions.

Mesures prèvies de separació

Actualment, les dones víctimes de violència poden demanar al jutge de guàrdia mesures *provisionalíssimes* de separació, per les quals el jutge pot acordar urgentment mesures amb relació a l'ús de l'habitatge, guarda i custòdia dels fills, pensió alimentària, etc. Un cop presenten una demanda de separació, sol·liciten mesures *provisionals* que acorden les condicions de la separació fins que s'hagi arribat a una sentència o acord final.

Segons algunes associacions de dones, valdria més que aquestes mesures es poguessin acordar a petició de la víctima amb independència del fet que hagués posat prèviament una denúncia. També és desitjable que aquest instrument jurídic sigui utilitzat amb més freqüència i més rapidesa, a fi que la dona i els seus familiars quedin en una situació de relativa normalitat mentre duren els processos penals i civils.

En un estudi de Themis basat en l'anàlisi d'expedients de sol·licitud de mesures provisionals presentats per dones víctimes de violència, es va

veure que en una sèrie de casos van ser denegades les mesures, ja que s'al·legava la no convivència amb el cònjuge o el fet que es tractava d'una parella no casada (Puyol Algans, 2001). Aquestes dades són preocupants pel que fa a la desprotecció dels interessos familiars de la víctima. En el cas que la dona hagi abandonat el seu domicili i hagi denunciat l'agressor, és sumament necessari que el jutjat li concedeixi *sempre* mesures sobre l'ús de la casa, la custòdia dels fills, etc. I les circumstàncies són semblants tant quan es tracta d'un matrimoni com si es tracta d'una parella de fet. Una altra dada preocupant que apareix en aquest mateix estudi és que en el 89% dels casos en què es van dictar mesures provisionals, es van seguir concedint visites als presumptes agressors. Sabent com és de perillosa aquesta fase tant per a la víctima com per als seus fills, resulta sorprenent que no es denegui un dret que es pot convertir en la via per cometre noves agressions.

Recursos econòmics per a les dones víctimes de violència

Com que moltes dones víctimes de violència depenen econòmicament del seu agressor, cal establir ajudes socials per a aquelles que decideixin abandonar el seu company. Les associacions reclamen prestacions econòmiques suficients per restablir una vida digna i durant el període de temps necessari per a la recuperació i la inserció en el món laboral (Defensor del Poble, 1998).

Una altra mesura necessària per garantir el manteniment de les dones víctimes de violència, ja que moltes vegades es produeix l'impagament de pensions alimentàries, és crear un Fons de Garantia de Pensions, pel qual l'Administració avanci les pensions alimentàries del cònjuge i els fills quan aquests quedin en situació de desemparament econòmic i després les recuperi d'aquell que estigui obligat a pagar-les (Themis, 2001).

Un exemple interessant, en aquest sentit, és el d'Alemanya, que ha establert mesures per garantir ajuda financera a les dones que decideixen deixar el company violent: poden sol·licitar ajudes socials des del moment en què abandonen l'agressor, reben poc temps després de la separació una prestació de manutenció dels fills, i també reben una prestació de manutenció dels fills si el pare no la paga.

Control de l'incompliment de les mesures de protecció

Les mesures d'allunyament de l'agressor que el jutge dicta per protegir les víctimes són freqüentment infringides. Per controlar el compliment de les mesures d'allunyament, tant si són cautelars, accessòries a una pena o condicionals a l'execució d'una pena, seria molt útil crear una figura de control.

En l'acord del 21 de març de 2001, el Consell General del Poder Judicial va proposar aquest punt i va assignar a aquest agent les funcions següents: detecció d'irregularitats respecte al compliment de les mesures d'allunyament i comunicació immediata amb el fiscal, el jutge i la policia; coordinació entre les jurisdiccions civil i penal, així com diferents organismes encarregats de la persecució del delictes.

Per crear aquesta figura «de control» caldria disposar d'una dotació pressupostària i elaborar una normativa adient, com ara un estatut que determinés les funcions d'aquest agent. Seria útil atribuir-li funcions d'ajuda, vigilància i control del compliment de les mesures en cada cas acordades i, també, que la seva designació fos adjudicada a funcionaris de la policia judicial amb preparació específica en aquesta matèria. Així mateix, seria important que tinguessin la possibilitat d'accedir directament a la informació emmagatzemada en el Registre de Mesures contra la Violència Domèstica (Delgado Martín, 2001).

Fiscalies especials de violència

Nombroses associacions i professionals de l'advocacia han presentat reiteradament la proposta de crear fiscalies especials de violència, perquè creuen que amb això es resoldrien una sèrie de problemes pràctics importants que s'han anat presentant en els processos per *delictes* o *faltes* relacionats amb el maltractament. Tanmateix, la mesura legislativa destinada a crear-les ja ha fracassat dues vegades al Congrés, atès que no ha rebut el suport dels principals partits polítics.

Les raons que s'addueixen per justificar-ne la creació són diverses. Els fiscals adscrits a cada jutjat s'encarreguen d'una gran quantitat de casos de molt diversa índole, per la qual cosa no tenen especialització ni temps per

dedicar-se adequadament als casos de violència domèstica. La falta de connexió entre els diferents jutjats fa que encara que una persona ja hagi denunciat fets constitutius de *falta*, aquestes denúncies no s'acumulin per verificar l'existència d'*habitualitat* quan acudeix de nou a presentar una altra denúncia, que seria per tant de *delicte de maltractaments habituals*. Moltes de les diligències en casos de violència familiar s'encapçalen amb conceptes de *lesions*, *amenaces*, *coaccions*, etc., que no s'identifiquen com a causes de maltractaments. Això implica que sovint no arribin a la fiscalia les causes per faltes o delictes constituents de maltractaments.

El Consell General del Poder Judicial ha recollit les queixes i les objeccions relatives al deficient funcionament del Ministeri Fiscal en casos de maltractaments, i a la Circular 1/1998 hi ha inclòs una sèrie de mesures pal·liatives amb relació a aquest problema. Cada fiscalia ha de designar un fiscal que dirigeixi el Servei de Violència Familiar, en el qual es coordinarà l'actuació de la fiscalia en aquests processos. El Servei de Violència Familiar ha de tenir un registre especial de casos civils i penals relacionats amb els maltractaments.

Algunes fiscalies han assajat pel seu compte mesures de connexió i col·laboració entre els diferents serveis implicats en qüestions de violència familiar. La fiscalia de Vitoria-Gasteiz va establir el 1999 un sistema de reunions periòdiques amb l'Ertzaintza i la Policia Municipal perquè examinessin conjuntament amb els fiscals del Servei de Violència Familiar les dades que podien estar relacionades amb maltractaments, encara que els seus expedients figuressin com a casos de *delictes* i *faltes* sense relació a l'article 153 i a l'article 610 del Codi Penal.

L'exercici de l'acció popular

En el sistema legal espanyol, l'acció penal és pública i qualsevol ciutadà espanyol o persona jurídica, encara que no sigui perjudicat per un delicte, pot presentar una querrela i exercir l'acusació popular. Aquesta acusació és vàlida per a tots els delictes, excepte els delictes de calúmia o injúria, les faltes de difamació i els delictes comesos per menors d'edat.

Pel que fa als delictes relacionats amb el maltractament o els crims greus infligits a dones, les associacions, els ajuntaments o els col·lectius interessats poden portar l'acusat a judici. Aquesta possibilitat és molt interessant en el cas dels delictes de maltractaments, ja que permet que l'acusació sigui exercida per persones independents que no tenen relació directa amb l'agressor. La Comissió per a la Investigació de Maltractaments a les Dones ha estat una de les associacions que ha utilitzat aquesta fórmula per donar suport a les víctimes de maltractaments que no tenen la informació, els mitjans i l'atreviment suficient per denunciar l'agressor.

La condició especial que es posa a l'acusació popular és que quan presenti una querrela d'acusació ha de pagar una fiança. A la pràctica, la fiança acostuma a ser una xifra molt elevada, que es converteix en un element dissuasiu per a les ONG, que serien les més actives en aquest terreny si no haguessin d'afrontar aquestes despeses. Des de les associacions de dones es denuncia aquesta situació i es demana a les institucions, com ara ajuntaments i comunitats autònomes, que exerceixin l'acció popular.

Avaluació dels danys psíquics. Proves pericials

Un dels reptes actuals pel que fa al tractament penal de la violència domèstica és definir millor i posar els mitjans per provar la violència psíquica amb relació als resultats que produeix. Cal peritar les lesions provocades per la violència psíquica i distingir-les de les de la violència física, tot definint les conseqüències de cada una. El problema és que totes dues tenen conseqüències psíquiques, ja que afecten els pensaments, els sentiments, les percepcions, etc. Tot i que la violència psíquica està continguda en el Codi Penal i és part del *delicte de violència habitual en l'àmbit familiar*, els metges forenses segueixen sense avaluar-la. Si no es duu a terme una adequada avaluació dels danys físics, és gairebé impossible que es pugui fer un adequat tractament penal.

Les associacions de dones proposen que es creïn serveis d'avaluació del mal produït per mitjans psíquics, que siguin adscrits als serveis regionals de salut o bé en coordinació amb psiquiatres especialistes. Això és fonamental per obtenir informes pericials que detallin la causa dels danys psíquics, el

seu temps de curació i les seves seqüeles com a proves per als judicis (Jaime de Pablo, 2001).

Llei integral contra la violència de gènere

Una opinió molt estesa entre les associacions de dones és que la violència afecta de forma directa o indirecta totes les dones, que és una qüestió d'Estat que requereix una llei integral amb previsió pressupostària per a la seva aplicació. Les organitzacions feministes argumenten que els plans nacionals d'acció contra la violència domèstica inclouen moltes mesures legislatives i recomanacions urgents que, per un principi d'economia de temps i d'espai, haurien de ser integrades en una sola llei, que fos tramitada a les Corts. Així mateix, critiquen el caràcter de recomanació no vinculant que han tingut els plans aprovats fins ara, els quals, pel fet de no tenir caràcter imperatiu, queden com una declaració de bones intencions.

De totes les exigències que les associacions de dones fan al govern, la més ferma és l'elaboració d'una llei que integri totes les qüestions relatives a la violència de gènere. Els arguments de les associacions i del Grup Parlamentari del PSOE a favor d'una *Llei Integral contra la Violència de Gènere* són diversos. Facilitaria la coordinació de totes les institucions amb competències en l'eradicació de la violència, ja que proporcionaria una resposta legal que abraçaria lleis substantives i processals, institucions competents, i la formació d'operadors sanitaris, policials i jurídics responsables de l'aplicació de la llei. Seria un símbol de la importància social d'un problema que té una dimensió específica de gènere. Podria ser un instrument de garantia i acceleració del canvi social, atesa la seva obligatorietat. Implicaria també que hi hagués més homogeneïtat en el tractament dels casos de violència, amb la qual cosa es donaria més igualtat a les ciutadanes afectades de tot el territori. Hi ha projectes de la Comunitat Europea impulsats per la declaració de 1999 com a any Europeu de Lluita Contra la Violència de Gènere que van en aquesta mateixa direcció. En darrer terme, es tracta d'unificar les normes disperses, per tal de disposar d'un referent orgànic, coherent i obligatori, que hagi de ser utilitzat per tots els operadors socials que lluiten contra la violència.

IX. L'opinió pública i els mitjans de comunicació

9.1. Els mitjans de comunicació

Els mitjans de comunicació estan trencant l'espiral de silenci que hi havia respecte a la violència domèstica. Aquest és l'aspecte positiu de la influència que els mitjans tenen sobre el tema de la violència contra les dones. La societat espanyola ha conegut el problema de la violència domèstica a través dels mitjans de comunicació, que també són els qui han informat sobre el que es pensa en referència a aquests mateixos fets en altres països. Els mitjans, a través dels seus relats de successos i del reflex de dades policials, han acostat als ciutadans la greu dimensió d'aquest tipus de violència. La gran majoria dels qui coneixen casos de maltractaments pensen que són l'excepció de la regla; només a través dels mitjans de comunicació poden arribar a saber que n'hi ha pertot arreu, que es tracta d'un flagell que assola tota la societat.

Els mitjans actuen d'altaveu i donen el seu espai a les veus de les organitzacions feministes molt més del que les administracions públiques estan disposades a escoltar. La comunicació entre les institucions polítiques i les associacions de defensa de les dones víctimes de violència s'ha establert a través dels mitjans de comunicació. No és infreqüent el fet que els responsables polítics només acceptin dialogar amb les associacions de dones després que la premsa hagi esbombat les seves reivindicacions o bé hagi informat de les seves manifestacions. En aquest sentit, considerem que els

mitjans de comunicació han estat un aliat clau del moviment feminista i de les organitzacions dedicades a lluitar contra la violència de gènere. Val a dir, però, que hi ha una gran diversitat entre els mitjans de comunicació: pel que fa a les seves posicions polítiques i ideològiques, pel que fa a les formes de llançar els seus missatges i pel que fa als nivells de compromís amb la defensa dels drets de les dones.

Els mitjans de comunicació són el canal fonamental d'informació sobre la violència domèstica, la qual cosa els col·loca en una posició difícil i contradictòria amb relació a l'opinió pública. Els mitjans es troben atrapats entre dos interessos contraposats: respectar la seriositat de les notícies tenint en compte la gravetat dels fets i satisfer la seva necessitat d'atreure al màxim l'atenció del públic; i això és més fàcil d'aconseguir per la via del sensacionalisme. El negoci dels mitjans és trobar notícies, donar-les a conèixer i vendre-les com a producte; i les informacions sobre actes de violència domèstica extrema acaparen l'atenció de les audiències, sobretot quan s'hi afegixen detalls morboses. D'altra banda, tant si ho volen com si no, els mitjans exerceixen una funció educativa fonamental. En aquest dilema es troben tots els mitjans: entre la seva responsabilitat com a informadors i formadors d'opinió i la seva posició empresarial d'oferir un producte que el públic desitgi i consumeixi.

Són els mateixos mitjans els qui informen la societat sobre la necessitat de combatre la violència contra les dones i els qui, al mateix temps, difonen aquest morbós sensacionalisme que fa del maltractament un consum basat en la fascinació per l'horror. El sensacionalisme, el consum de l'horror i la visió estereotipada de la violència de gènere ens arriben a través dels mateixos mitjans que ofereixen informació i que fan les denúncies de la violència. En certa manera, als mitjans els passa amb la violència de gènere el mateix que amb altres temes conflictius de la nostra societat, en els quals s'ha produït un canvi important d'actituds. Hi conviuen actituds democràtiques de defensa dels drets individuals, manifestades obertament, i actituds tradicionals de sexisme que encara estan presents en la nostra societat, que acostumen a aparèixer d'una manera suavitzada.

Els mitjans de comunicació han estat un instrument de propaganda fonamental de les noves idees d'igualtat entre homes i dones i un altaveu de divulgació de les actituds de rebel·lia enfront dels patrons tradicionals de conducta. Les raons per les quals els mitjans han jugat aquest paper són diverses. No creiem que això sigui degut a la seva generositat ni al fet que estiguin ben orientats políticament, sinó a una sèrie d'interessos que els han alineat, en termes generals, amb els interessos de les dones que pretenien canviar la seva situació i aconseguir una sèrie de drets.

La primera i principal d'aquestes raons són les exigències del mercat. La necessitat d'acontertar una audiència cada vegada més àvida de novetats i modernitat els ha portat a donar una importància creixent a les dones com a audiència i, per tant, als temes que poden interessar al col·lectiu femení. Cal tenir també en compte el creixent poder de consum de les dones. La participació laboral comporta l'augment dels mitjans econòmics de què disposen i això les situa en una posició d'exigència respecte a certs productes de consum, com ara la premsa, la televisió i la ràdio. No solament la participació laboral, sinó també la responsabilitat domèstica de les dones posa a les seves mans una bona part de les decisions de consum. La diversitat i la competència entre els mitjans els obliga a tenir en compte de forma creixent els interessos del seu públic potencial. No tots els mitjans s'interessaran per qüestions o punts de vista feministes, però molts d'ells sí. Per tot això, les dones apareixen davant els mitjans de comunicació com un públic objectiu que cal tenir en compte. L'augment del mercat dels productes femenins ha reforçat l'interès dels productors i dels publicistes per les dones, els seus interessos i els seus punts de vista. I una bona part de la població femenina està molt interessada a rebre una imatge positiva d'elles mateixes que reforci els seus drets i les seves capacitats.

La imatge de les dones en els mitjans de comunicació

El fet de reconèixer la gran importància que han tingut els mitjans de comunicació en la presa de consciència que s'està produint sobre la violència, és compatible amb el fet d'examinar amb una mirada crítica el tractament que donen a la imatge de les dones en la nostra societat. Són molts els

retrets que es fan en el sentit que, amb el seu tractament de la imatge de les dones, contribueixen a mantenir la ideologia patriarcal.

Hi ha una sèrie de problemes comuns als mitjans que es converteixen en obstacles per al canvi i dificulten que s'adopti una actitud més decidida en contra de la violència de gènere. En general, tot allò que tendeix a reforçar la imatge de subordinació femenina ajuda a mantenir la violència contra elles. Considerem que no n'hi ha prou amb denunciar el símptoma –la violència de gènere–, sinó que cal deixar de contribuir al seu desenvolupament a través del manteniment dels estereotips de gènere. En aquest sentit, es poden indicar una sèrie d'aspectes patriarcals que són comuns a una bona part dels mitjans de comunicació. A continuació abordarem alguns d'aquests aspectes que contribueixen a mantenir el que diversos experts anomenen «ideologia regressiva» a través dels mitjans de comunicació.

El tret més persistent d'aquesta ideologia regressiva és el de la invisibilitat de les dones a l'hora de tractar temes d'interès polític general. Les dones amb prou feines apareixen com a subjectes, com a protagonistes i encara menys com a líders de les qüestions que es tracten. Amb això es contribueix a mantenir les dones en l'espai simbòlic de l'àmbit domèstic, de l'esfera privada. En els mitjans de comunicació, no solament les dones són una minoria respecte als homes, sinó que és especialment difícil que hi apareguin com a autoritats, expertes o portaveus (quadre 9.1).

Hi ha nombroses investigacions sobre aquest punt i sembla que la televisió és el mitjà en el qual la diferència es manifesta amb més claredat. La conclusió de l'anàlisi dels programes televisius de debat realitzada per Rita Radl és contundent: queda clarament establerta la subrepresentació de les dones en els programes «seriosos» de la televisió, les quals amb prou feines apareixen com a convidades expertes a aquests programes (Radl, 1996).

El fet que hi hagi una manca de dones a la majoria de les tribunes públiques no és un reflex fidel de la realitat social, sinó que es tracta d'una absència sobredimensionada pels mitjans. Els mitjans inclouen menys dones professionals i rellevants de les que hi ha en la societat. No es tracta tan sols de la inferior presència de dones, sinó també de les formes subordinades o infantilitzades en què aquestes apareixen. Els resultats d'una investigació

LA PRESENCIA DELS HOMES I LES DONES EN ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ A ESPANYA, 2000

Presència en els informatius de ràdio i televisió	% dones	% homes
<i>Televisió</i>		
Mencions	18	82
Persones entrevistades	18	82
Temps	15	85
<i>Ràdio</i>		
Mencions	15	85
Persones entrevistades	14	86
Temps	9	91

Font: *El País*, 1-2-2002.

efectuada per l'Institut de la Dona reforcen aquesta conclusió. Comparades amb els homes, les dones representades en els mitjans de comunicació són més joves, generalment ben plantades, i molt sovint apareixen com a casades i sense un treball remunerat (Institut de la Dona, 2000a). L'excessiva atenció a la imatge corporal de les dones, quan són persones públiques, també és una forma sexista de reflectir aquesta realitat. Quan els mitjans parlen de les reunions internacionals i dels responsables econòmics, polítics o religiosos, no veiem dones enlloc. I si hi ha alguna dona present, moltes vegades els mitjans de comunicació deformen el seu paper. Concha Fagoaga n'esmenta un exemple il·lustratiu: un butlletí informatiu de 1991 en el qual el presentador descriu la presa de possessió de Cresson com a primera ministra de França i, tot seguit, hi afegia un comentari que la descrivia com a «molt femenina».

Aquestes discriminacions simbòliques van unides a l'escassa presència de dones en els àmbits de decisió i poder dins dels mateixos mitjans. La composició de les elits periodístiques espanyoles és aclaparadorament masculina, la qual cosa implica una estranyesa de tracte amb les dones en el món de la política i de la cultura. A més, aquesta desigualtat en els llocs de responsabilitat de les redaccions ha anat augmentant durant els anys noranta, amb l'excepció de les revistes femenines de moda i del cor (Fagoaga, 1999).

Etapas en el tractament donat pels mitjans de comunicació a la violència contra les dones

Es poden assenyalar una sèrie d'etapes en el tractament que els mitjans han donat al tema de la violència domèstica, segons el nivell d'atenció que rep, com es qualifica, a quin públic va dirigit i el lloc informatiu on se'l situa. No cal dir que tot això s'ha vist influït per una sèrie de fets que han estat esdeveniments mediàtics i han marcat un canvi qualitatiu en el tractament d'aquesta qüestió.

Les informacions sobre violència domèstica han format part durant anys de les pàgines de successos. La informació sobre agressions domèstiques contra les dones no era categoritzada com a maltractaments i tan sols apareixia com a dada subordinada a altres informacions, atès el seu escàs valor com a notícia. Eren fets sense importància que pertanyien a la vida privada o al medi criminal, i només sortien als diaris quan la seva gravetat els conferia una especial virulència o bé incloïa violència sexual exercida per estranys. A diferència de les informacions polítiques o culturals, els episodis de maltractaments no es relacionaven amb la societat. Eren col·locats en un lloc poc rellevant del diari, en petites seccions de successos o de tribunals, i molts d'ells ni tan sols arribaven a tenir titular. Pel que fa al seu tractament, hi predominava l'estereotip de crim passional per explicar-los i s'hi destacaven com a causes la ruptura de la parella, la bogeria, la gelosia o l'alcoholisme. El missatge implícit, segons Fagoaga, era que els barons assetgen i agredeixen per raons passionals i romàntiques. Una altra estratègia ideològica desentranyada per Fagoaga és l'efecte de l'inesperat, presentar com a notícia el que inverteix la norma, com per exemple destacar sobre manera els casos de dones que agredeixen o maten els seus marits, als quals se'ls presta més atenció que a la situació «normal» de maltractament de l'home a la dona (Fagoaga, 1994).

A partir de mitjan anys vuitanta es van començar a associar els crims i les agressions amb els maltractaments. Aquest canvi es va produir gràcies a les relacions dels mitjans amb els col·lectius feministes. Els grups de dones van ser molt actius en aquest sentit, com per exemple el Grup de Dones de Basauri, que va enviar un comunicat a *El Correo* el 1983 on s'aclaria que la

causa de la mort que havien anunciat eren els maltractaments. Les agrupacions feministes com la *Comissió per a la Investigació de Maltractaments a Dones* van començar a seguir i assistir les dones en processos judicials i van ser entrevistades pels mitjans. En aquesta època, les Associacions de dones van esdevenir una «font» fonamental per als reporters, perquè eren les úniques expertes i perquè facilitaven l'accés al coneixement de casos. Va ser aleshores quan va començar el corrent de notícies d'«interès humà» que es prolongaria durant els anys noranta.

L'Institut de la Dona ha estat un element crucial en la configuració de les relacions entre els grups feministes i els mitjans de comunicació i en la promoció del discurs sobre els maltractaments com a problema social. El 1983 es van publicar a la premsa les primeres estadístiques de maltractaments. Es pressionava les institucions locals i autonòmiques perquè prenguessin mesures, i precisament aquestes mesures es van convertir en notícia. Una fita important en el tractament dels mitjans als maltractaments va ser l'Informe de la Comissió de Drets Humans del Senat de 1988. Sobre la base d'aquest informe, el diari *El País* va publicar la compareixença de la directora de l'Institut de la Dona a la primera pàgina i va dedicar diversos editorials a analitzar les causes del problema i a demanar mesures polítiques, legislatives i judicials. A partir d'aquestes dates es pot considerar que la violència domèstica ha passat de ser una qüestió secreta i privada a ser un objecte de comunicació pública (Fagoaga, 1994).

Durant la primera meitat dels anys noranta, les informacions sobre violència domèstica van començar a formar part de les revistes i dels programes femenins de gran difusió. Els programes televisius matinals o de sobretaula, les revistes femenines i els suplementos dominicals dels diaris van esdevenir el vehicle principal d'aquesta informació, que no per això va abandonar les pàgines de «successos». Va ser l'etapa del desenvolupament de documentals sobre la violència domèstica, en els quals es destacava l'interès humà i la càrrega emocional d'aquestes qüestions.

Es pot considerar una altra etapa en el moment en què aquestes informacions han passat a les pàgines de «societat» dels diaris de més difusió i han començat a aparèixer com a qüestions de debat en la vida política, tot i que encara en la part d'aquesta que fa referència a «qüestions de dones».

Se'ls comença a donar un tractament de problema social; s'aporten dades, dades estadístiques i explicacions legals, més enllà de les anàlisis que se centren en el caràcter de drama humà que sempre tenen com a esdeveniment concret. Se'ls dona un tractament important en ocasions assenyalades: per exemple, pels volts del 8 de març, Dia Internacional de la Dona; o pels volts del 25 de novembre, Dia Europeu contra els Maltractaments. També ha augmentat la seriositat en el tractament mediàtic de la violència quan hi ha alguna activitat política relacionada amb el tema, com per exemple amb motiu de canvis legals i reformes que hi tenen a veure.

No hem arribat al que podria ser una etapa de normalització, en la qual les informacions sobre la violència domèstica tindrien un tractament semblant al d'altres problemes socials greus que la nostra societat afronta. Això es produirà quan els mitjans, i tota la societat, deixin de considerar- ho com un «problema de les dones» i es comenci a veure la violència de gènere com un assumpte polític d'interès general, del qual els polítics parlen fins i tot fora de campanya electoral.

Els maltractaments a les dones no es consideren encara, si més no al nostre país, assumpte d'interès econòmic ni polític i, majoritàriament, encara reben un tractament informatiu d'acord amb una visió una mica ambigua que els confon amb problemes «privats» i «domèstics». Creiem que la societat espanyola es mou encara, segons els mitjans de què es tracti, entre la segona i la tercera etapa. És una mica injust fer aquesta classificació tan general, perquè alguns mitjans periodístics han donat sempre un tractament seriós a l'hora d'informar i enjudiciar aquestes qüestions. Tot i que hi ha una sèrie de mitjans que s'han guiat per una posició favorable als drets de les dones i han tingut una actitud responsable en el moment d'informar sobre la violència contra les dones, aquesta no és la línia predominant en tots els mitjans de comunicació.

Actes de violència amb un gran impacte mediàtic

Per entendre les diferents etapes pel que fa a consciència social sobre la violència de parella, cal tenir en compte l'impacte mediàtic d'alguns casos molt remarcables que van donar a aquestes qüestions una importància de pri-

mera magnitud. Com deia María José Leyva, en l'àmbit internacional va tenir una gran repercussió el cas de Lorena Bobbit, una dona nord-americana que, el 1993, després d'haver patit un seguit d'horribles agressions conjugals, va decidir venjar-se'n atacant violentament el seu marit mentre dormia i amputant-li una part de l'aparell genital. La singularitat i la gravetat de l'agressió, a més del fet infreqüent que les dones víctimes duguin a terme la venjança pel seu compte, va fer que el succés arribés a les primeres planes dels mitjans i va donar lloc a un intens debat sobre les agressions conjugals a dones i la legitimitat o il·legitimitat del recurs a la violència com a defensa pròpia. El cas va despertar un interès morbós, que és negatiu per enjudiciar amb equanimitat la qüestió de la violència de parella i discernir fins a quin punt es podria parlar de víctima i agressor o de víctima i agressora (tant l'una com l'altre es van fer mundialment famosos i rics com a conseqüència d'això). Això no obstant, al mateix temps, el cas va resultar sumament positiu, ja que el judici, que es va desenvolupar gairebé immediatament, va donar peu a un gran debat i a la difusió d'una gran quantitat d'informació sobre la violència contra les dones als Estats Units i arreu del món.

Una altra data important pel que fa a les etapes de sensibilització per les quals ha passat la societat espanyola respecte a la violència de gènere, va ser el desembre de 1997, quan va ser assassinada Ana Orantes, una dona granadina que uns dies abans havia sortit a la televisió explicant les agressions de què era objecte i la por que li feia el seu marit. Aquest cas va ser molt difós, especialment la manera en què l'homicida va lligar, va ruixar de gasolina i va cremar la seva dona. Aquesta mort, anunciada en un programa de màxima audiència, va provocar una commoció social i va tenir un efecte de catarsi pel que fa al reconeixement de la violència domèstica com a realitat, amb la qual cosa va obligar la societat espanyola a obrir els ulls davant el problema.

A partir d'aleshores s'han multiplicat les informacions i els debats sobre la qüestió, les protestes i les accions dels grups de defensa de les dones i les iniciatives legislatives de tots els grups polítics. La reforma de 1999 del Codi Penal en matèria de maltractaments no va ser aliena a la sensibilització popular que es va produir com a resultat d'aquests esdeveniments.

També en aquestes dates es van multiplicar les iniciatives dels governs autonòmics en aquestes matèries i és quan l'Institut de la Dona va posar en marxa el primer Pla d'Acció contra la Violència Domèstica.

Les informacions sobre la violència

Pel que fa a la manera d'informar i analitzar la qüestió concreta de la violència contra les dones, es poden fer una sèrie de retrets als mitjans de comunicació.

El sensacionalisme és un aspecte que destaca a l'hora d'analitzar el tractament de les informacions que els mitjans ofereixen de la violència contra les dones. El sensacionalisme no és un problema per si mateix, però ajuda a amagar la realitat estructural i quotidiana de la violència. Moltes vegades els mitjans, encara que no tinguin intenció de fer-ho, oculten el caràcter estructural de la violència. Com que destaquen el caràcter d'excepcionalitat de cada cas i parlen només de morts i agressions molt greus, desapareix la visió de l'ambient quotidià de violència i de vexació constant en què viuen tantes dones.

Molt sovint, predomina el sensacionalisme dels fets més cridaners i s'impedeix una visió realista i adequada sobre la realitat d'una violència domèstica que, en la majoria dels casos, no revesteix aquestes condicions d'espectacularitat que tenen molts dels successos a què els mitjans fan referència. Amb prou feines es parla de la violència psíquica habitual com una forma greu d'agressió contra la dona, tot i que té conseqüències molt negatives per a ella i per a tota la societat.

La major part de les vegades no es plantegen les raons profundes de la violència i es dona una atenció preferent als detalls escandalosos i morbosos. Es presenta les víctimes des d'un enfocament emocional, i es reforcen els estereotips femenins de la debilitat, les llàgrimes i el desemparament. I moltes vegades el tractament que els mitjans donen a aquest tema és massa superficial.

Tampoc no és freqüent que s'esmentin els exemples positius de dones que han aconseguit sortir de la seva situació ni es doni informació de les sen-

tències que protegeixen les víctimes. Malauradament, el que és «noticiable» sol ser negatiu, de manera que els mitjans no contribueixen a mostrar exemples afortunats i esperançadors a aquelles dones que encara no s'han atrevit a reaccionar.

Un altre element negatiu és la visió terapèutica i compassiva dels agressors. Sovint els mitjans investiguen la vida i el passat dels agressors per trobar-hi traumes i experiències infantils que ajudin a explicar el seu comportament. La descripció dels patiments passats s'utilitza per alleugerir l'horror del seu comportament, s'identifica els agressors com a malalts i es recalca la necessitat de curar i reinserir els maltractadors. Fins i tot s'alimenta la imatge dels barons injustament acusats. La quantitat de garanties i de prevencions amb les quals s'assegura l'equanimitat respecte als maltractadors contrasta amb la rapidesa amb què mediàticament es condemna les dones en tant que la seva vida privada no es considera exemplar, situació que arriba a un grau extrem en els casos d'assetjament sexual.

La descripció dels problemes de l'agressor també té la funció ideològica de presentar els casos de maltractaments com a excepcionals, de buscar-ne les causes en la vida personal i en els problemes individuals. Això desvia l'atenció del problema i el converteix en un cas particular en comptes d'un problema social. Contribueix a mantenir el mite del maltractador marginal o desequilibrat i amb això tranquil·litza els receptors de la notícia.

Un altre aspecte que cal destacar és la criminalització de les classes populars que es produeix amb l'excessiu èmfasi que es dóna en els mitjans als problemes econòmics de les parelles en conflicte. Les dades de denúncies ajuden a pensar que això és així, ja que denuncien més les dones de les classes populars, que necessiten la denúncia per recórrer a certs serveis socials. Això no obstant, les dades d'enquesta reflecteixen que els maltractaments igualment es produeixen entre les classes mitjanes i altes, si bé en aquests casos les dones utilitzen altres vies d'auxili.

També cal assenyalar el fet que es té poca cura amb la imatge i la dignitat de les dones que són víctimes de maltractaments o agressions sexuals. Sovint trobem articles o reportatges televisius en els quals es dóna el nom complet i fins i tot fotografies de la víctima, mentre que el presumpte

agressor és esmentat amb sigles que protegeixen la seva identitat. Cal aprofundir més en el tractament just de les víctimes, ja que el cert és que en mostrar una víctima, el mitjà aconsegueix que els receptors s'identifiquin amb aquesta persona i sentin indignació pel que li ha passat. Tanmateix, si s'abusa d'aquesta funció, es cau en la indiferència del públic davant les imatges estereotipades i degradants de les víctimes. Aquestes imatges poden contribuir a l'autopercepció vergonyosa de les dones que es troben en aquesta situació i, com a resultat d'això, fer que amaguin una realitat «indigna».

Això no obstant, sembla que la discussió sobre les responsabilitats dels mitjans en aquesta matèria no tingui present que, cada vegada més, l'espectador té a les seves mans el control de l'ús dels mitjans. La premsa, la ràdio i, sobretot, la televisió són cada vegada més deutores de la demanda que hi ha. I els usuaris som els últims responsables d'aquesta situació. Amb la diversitat de canals televisius, s'ha ampliat enormement la llibertat de l'espectador. No es pot culpar gaire els mitjans del fet que continuïn triomfant en l'audiència els programes que utilitzen imatges morboses per donar informació sobre fets violents. Les responsabilitats es reparteixen entre els mitjans que alimenten el morbo i els espectadors que el consumeixen.

Els mitjans de comunicació han de complir un paper fonamental en relació amb aquest tema, però no controlen totalment quin és aquest paper. No són els únics responsables de com es tracten les qüestions del maltractament, ni són completament innocents del sensacionalisme que impregna aquestes qüestions. Ara bé, tot i que tenen una sèrie de responsabilitats sobre la imatge de les dones i una gran capacitat d'influència en la societat, no podem carregar sobre ells les inhibicions que socialment assumim respecte a un problema que ens afecta a tots. En termes generals, la influència dels mitjans de comunicació ha tingut molt a veure amb el desenvolupament creixent d'una consciència ciutadana que comença a considerar intolerable la violència contra les dones i que es mostra cada vegada més oberta a responsabilitzar-se'n. I, si no pot aturar-la, almenys pot posar els mitjans necessaris per ajudar les seves víctimes a demanar el suport social que requereixen.

9.2. Campanyes publicitàries contra els maltractaments

Les actituds socials davant la violència són molt importants a l'hora d'encarar aquest problema i, per això, una de les mesures a la qual es recorre amb freqüència és mobilitzar l'opinió pública mitjançant campanyes de publicitat encaminades a augmentar la sensibilitat de la població.

Les campanyes publicitàries en els mitjans semblen un instrument adequat per conscienciar la població. Es tracta d'imitar les fórmules de la propaganda política i utilitzar els instruments de la publicitat per combatre aquesta impassibilitat que sembla una constant en la majoria de les societats, i que s'alça com una barrera protectora d'aquest crim amagat que és la violència domèstica. Considerem que la condemna penal no és suficient per dissuadir els agressors, sinó que ha d'anar acompanyada d'una forta sanció social.

Les campanyes funcionen com qualsevol altre anunci publicitari. Es tracta d'atreure l'atenció del públic i fer que pensi en allò que es vol divulgar; no serveixen els anuncis que passen desapercebuts, ni aquells el missatge dels quals no s'entén. Darrerament, en les tendències de la publicitat més avantguardista, es diu que n'hi ha prou amb cridar l'atenció, que la connexió amb el producte vindrà després. Potser això és així quan es vol vendre una marca, però no funciona si es tracta d'una idea; aquestes campanyes suposen la venda d'idees i, per tant, no es pot menysprear la importància del missatge.

Cada campanya es resumeix amb un lema que esbossa, com a missatge, l'objectiu que es persegueix. Com que són molts els aspectes que preocupen quan s'examina de prop el fenomen dels maltractaments, també són molt variats els eslògans i les idees que utilitzen les diferents campanyes. És evident que hi ha campanyes més imaginatives, que saben jugar més encertadament amb les paraules i amb les imatges que aquestes ens suggereixen. En alguns casos es juga amb les paraules i s'intenta prioritàriament atreure l'atenció dels qui potencialment llegiran o escoltaran aquestes frases; altres vegades, el missatge es transmet de manera més directa i senzilla. Un exemple de campanya que inicialment buscava l'impacte va ser la realitzada el

2001 per un ajuntament de Castella-la Manxa, que utilitzava com a lema «*l'amor no és l'hòstia*». S'hi pretenia barrejar el que seria una definició desenfadada i juvenil de l'amor amb el rebuig de la violència en les relacions de parella. No sabem quina ha estat la influència pel que fa al missatge que hi havia implícit, però és indubtable que va causar impacte pel fet d'utilitzar una paraula agressiva que xocava amb el missatge respectuós i pacifista que volia transmetre. També eren rotunds i cridaners els cartells fets a Galícia amb l'eslògan «*Intolerable, injustificable, insuportable, evitable. Atura els maltractaments... tots*», o la imatge dels canells d'un home emmanillats amb el lema «*Unas esposas perfectas*».

Els missatges d'aquestes campanyes es mouen en el terreny de la defensa dels drets i de la superioritat moral de les víctimes. Només hem trobat un cas on l'eslògan demanava energia i convidava a plantar cara i contestar a la violència «*Per què te'n sents? Ensenya les dents!*»

Moltes d'aquestes campanyes volen contrarestar una actitud, molt freqüent, de treure importància a les petites agressions quotidianes que pateixen moltes dones: es defineix com a violència domèstica únicament la dels grans crims i s'excusen les agressions moderades o els maltractaments psíquics. En certa manera, la idea que batega darrere d'aquestes campanyes és considerar que tota la violència té uns orígens comuns i que, encara que els seus nivells de desenvolupament són diferents, cal fer-hi front en totes les seves fases per tallar de soca-rel els processos que poden desencadenar situacions més greus.

Els missatges

Les campanyes contra els maltractaments adopten diferents formes en aquest propòsit de prevenir, anticipar, combatre i, finalment, eradicar la violència. En aquest objectiu múltiple, que engloba tants objectius parcials, hi trobem la motivació central que guia la idea de fer campanyes publicitàries contra la violència de gènere. Les campanyes obeeixen a una determinada anàlisi del problema dels maltractaments i intenten contrarestar algunes de les causes que els desenvolupen o bé neutralitzar alguns dels obstacles que s'oposen a la seva eradicació. Podríem dir que les campanyes miren de

promoure els canvis que, segons els seus promotors, semblen més útils per posar fi a la violència de gènere. En aquestes campanyes s'han utilitzat diversos missatges, cadascun dels quals respon a un objectiu diferent, dins d'aquest objectiu comú que és combatre i eradicar la violència.

Un dels primers problemes que es plantegen a l'hora d'analitzar la violència és el desconeixement que hi ha sobre els maltractaments i la impassibilitat social respecte a aquests. Ningú no els veu, ningú no els vol veure i, quan són percebuts, ningú no vol pensar que són problema seu; fins i tot les dones víctimes de maltractaments fan el joc a aquestes actituds socials amb la seva por de parlar-ne i que es conegui el que els passa. El fet de parlar-ne és el primer pas per demanar ajuda. Segurament, per aquest motiu, el lema principal de la campanya que va coordinar la Comissió Europea el 2000 va ser «*Trenqueu el silenci*».

Un dels obstacles per combatre la violència és la por de les mateixes víctimes que se sàpiga que han patit maltractaments, per la vergonya que els fa donar a conèixer la seva situació. El mecanisme de la vergonya augmenta el malestar de la seva situació, ja que és un dolor que es viu en solitari. Un missatge reiterat en les campanyes és que no s'ha de sentir vergonya, que no s'ha de patir tota sola. En aquest sentit es dirigia a les víctimes la campanya «*Si amagues la veritat, ningú no sabrà que necessites ajuda*», que l'Institut de la Dona va dur a terme el 1999. Així mateix, una altra campanya de l'any 2001 tornava a insistir en el mateix missatge: «*Recupera la teva vida. Parla*».

Una de les idees més repetides en les campanyes és animar les dones a denunciar les agressions que pateixen. Si no hi ha denúncia és com si no hi hagués delictes, perquè no es reconeix com a tal. Fins i tot ara que les lleis identifiquen els maltractaments com a delictes, se sap que només es denuncien una part dels maltractaments. Davant la realitat de la violència domèstica, sorgeix la necessitat d'afrontar-la i donar-la a conèixer com a primera mesura; això es va perseguir des de les primeres campanyes publicitàries que es van efectuar al nostre país. Incitant les dones a parlar-ne i a denunciar-la: «*STOP. Denuncia els maltractaments*.»

Altres campanyes tenen l'objectiu de reconfortar les dones maltractades. El fet de parlar del dolor consola i és, a més, l'única manera de poder rebre ajuda. «*Dona, defensa els teus drets; no ploris, parla*», va ser el lema de la primera campanya de l'Institut de la Dona, realitzada el 1984. Junta-ment amb la superació de la por, hi ha campanyes que incideixen en la necessitat de recuperar l'autoestima per poder afrontar la situació i negar-se des del primer moment a acceptar passivament les agressions. Per exemple, la campanya amb la frase «*estima't; no podran maltractar-te*» té la intenció d'augmentar l'autoestima de les dones com a defensa enfront dels maltractaments.

En una campanya de prevenció de maltractaments, orientada als joves i duta a terme a la Comunitat de Madrid el 1999, a la portada del fullet que la difonia, s'hi podia veure un guant de boxa oferint un ram de flors i a continuació s'utilitzava la idea «*acceptar un maltractament és el principi d'una llarga humiliació*». El fullet també incloïa un quadre amb la imatge d'un regle que «*mesura el teu nivell d'autoestima*» i enumerava les diferents manifestacions de violència, començant pel control, el xantatge emocional i acabant amb cops, pallisses i intents d'assassinat.

Una altra qüestió que se superposa a l'anàlisi de la violència és excusar-la amb les dificultats personals, laborals o econòmiques dels individus que l'exerceixen. El fet de contrarestar aquesta idea és el punt central d'una altra sèrie de campanyes. No hi ha excusa que valgui i no hi ha circumstàncies que l'expliquin; les agressions mai no es poden acceptar. La campanya llançada a Europa el 1998 per la *Tolerància Zero* s'inscriu en aquesta línia. Una sèrie de campanyes utilitzen aquest lema en el sentit de demanar intolerància enfront dels maltractaments. Han estat difoses per contrarestar la violència i negar les explicacions que s'hi donen des del punt de vista psicològic. La societat ha d'afrontar els problemes socials que afecten certs individus, però aquests problemes no poden ser utilitzats com a excusa per dominar i explotar els qui encara són més dèbils. «*There is not excuse for domestic violence*» (*No hi ha excusa per a la violència domèstica*) era l'eslògan central de la campanya contra els maltractaments que la ciutat de Filadèlfia va efectuar a la tardor de 1998. Tota la ciutat va estar coberta durant tres mesos per una sèrie de banderoles i de cartells amb

aquesta frase. El projecte constava d'altres activitats, però el lema central pretenia contrarestar aquesta idea, tan freqüent als llocs on hi ha nombrosos problemes socials, que la violència pot tenir justificació i que, per tant, ha de trobar comprensió.

Han sovintejat molt les campanyes que intenten generalitzar una actitud ferma i rotunda contra la violència, i en les quals es recorre a lemes de caràcter general: «*No a la violència*», «*Tolerància Zero amb la violència*», «*Res de violència*». Una sèrie de campanyes es proposen fer visible la violència contra les dones. Altres campanyes pretenen donar suport i consolar les dones víctimes de la violència. En algunes campanyes es barregen diverses idees, amb l'objectiu de solidaritzar-se amb les víctimes. La campanya «*Un minut de silenci*», que l'Institut Andalús de la Dona va dur a terme el 1999, es movia en aquest sentit d'honar el dolor de les víctimes.

Algunes campanyes persegueixen la intervenció activa de tots aquells que es troben a prop de la dona agredida i el compromís del seu entorn. Aquest missatge, derivat de la idea anterior de buscar suports, pretén trencar la passivitat de l'entorn i conscienciar la població que les agressions que pateixen les dones en l'àmbit domèstic és cosa de tots. «*Diuen que la televisió emet molta violència, però també és veritat que molts apugen el volum del televisor per no sentir la violència. Ja n'hi ha prou de fer el sord a la violència. La violència domèstica també és assumpte teu*» va ser la campanya que l'Ajuntament de Madrid va llançar el 2001 a través de les emissores de ràdio de la regió.

Hi ha campanyes dissenyades per lluitar contra el fatalisme que porta a la passivitat. La seva pretensió és oferir esperança enfront del pessimisme. Es tracta de contrarestar la idea que no hi ha solució, una idea molt potent en el pensament de les dones que pateixen un tipus d'agressions que no són capaces de contrarestar i que es veuen atrapades en situacions de les quals creuen que no és possible sortir. «*Mai no és tard per tornar a començar*» va ser el lema utilitzat per l'Institut de la Dona el 1998.

Algunes d'aquestes campanyes han tingut com a principal objecte sensibilitzar els homes, per a la qual cosa han recorregut a la utilització en els seus anuncis d'homes famosos i líders d'opinió, com un recurs que dona

credibilitat a aquestes campanyes. Un exemple interessant d'això és la campanya realitzada per l'Institut Canari de la Dona el 2002, en la qual es van utilitzar una sèrie de personatges masculins, artistes i polítics, molt coneguts arreu de les Illes Canàries.

En general, totes les campanyes busquen alguna forma de mobilització social. Amb elles es pretén inquietar la societat i canviar l'opinió pública, fins a portar-la a una posició activa en la qual se situï fermament en contra de la violència infligida a les dones i adopti el compromís de no tolerar-la.

Impacte de les campanyes en l'opinió pública

Moltes d'aquestes campanyes es caracteritzen per una certa ambigüitat. D'una banda, són més una presentació en societat de la preocupació política que guia els seus autors que no pas una mesura real de combatre la violència. Són més una lluita ideològica desigual que un combat real. Tot i que no podem deixar de valorar la seva intencionalitat positiva i progressiva, en tant que col·loca els seus promotors en una posició inequívoca d'enfrontament contra la violència, no està gaire clar quin impacte tenen aquestes campanyes. Amb prou feines se n'han fet avaluacions. S'acostumen a efectuar balanços de caràcter quantitatiu més que no pas avaluacions del resultat obtingut. Es fan descripcions dels mitjans que s'han posat en joc per a la seva realització i la seva presentació davant les institucions i davant la societat que ha finançat aquestes campanyes.

Gairebé no sabem res de l'impacte que causen. Quan la publicitat es refereix a l'ús o consum d'una sèrie de béns, es poden avaluar quantitativament els resultats d'una campanya, i fins i tot avaluar qualitativament els canvis en els gustos o en les formes de consum d'una població. Evidentment, les campanyes de propaganda política i les campanyes ideològiques a favor d'una sèrie de drets de les dones o en contra d'unes formes d'explotació i maltractament tenen un caràcter pedagògic, però amb prou feines tenim recursos per conèixer l'impacte real de les idees que intenten promoure. D'altra banda, les campanyes no es produeixen en el buit sinó que, per contra, solen ser contemporànies de tota una proliferació de notícies, informacions i publicacions dels mitjans de comunicació que actuen de manera

global sobre la mentalitat i les opinions de la població. És en aquest sentit en el que considerem que les campanyes d'opinió contra la violència de gènere formen part del conjunt general de la influència dels mitjans de comunicació.

Aquesta influència global dels mitjans de comunicació no es pot analitzar fins que no ha transcorregut un temps significatiu. Així com ens sembla molt difícil avaluar l'impacte de determinades campanyes mediàtiques contra els maltractaments, per molt bones que siguin des del punt de vista de l'impacte que causen, per molt encertades respecte al missatge i molt ben intencionades pel que fa a la tria d'un aspecte clau del problema de la violència, creiem que tan sols és possible conèixer l'evolució general de l'opinió pública després que hagi passat un període de temps prou ampli.

És difícil relacionar directament les campanyes i el comportament dels mitjans de comunicació amb el canvi de l'opinió pública. Les raons són nombroses. D'una banda, els mitjans no actuen en el buit sinó en una societat determinada, subjecta a milers d'altres influències ideològiques i polítiques. D'altra banda, els mitjans són molt diversos respecte a la seva capacitat d'influència i pel que fa a la seva orientació ideològica i política. També cal tenir en compte el factor comercial com a aspecte fonamental que influeix en el comportament dels mitjans, més enllà dels dissenys i la política que tinguin els seus amos, els seus directius o els seus lectors. Així doncs, només podem aventurar una interpretació de la influència que els mitjans tenen en l'evolució de les actituds que la població manifesta en un període històric donat.

9.3. Altres productes culturals

A més de les campanyes publicitàries, hi ha una gran quantitat de productes culturals a través dels quals es realitza una tasca, si bé no de manera sistemàtica, de difusió del problema dels maltractaments pel que fa al coneixement, la informació, el debat i la sensibilització respecte a aquest tipus de violència. Durant els darrers anys s'han produït una sèrie de documentals, novel·les, pel·lícules, música i productes artístics de tota mena, que han jugat un paper important en el canvi de la sensibilitat social davant la

violència. No queda clar cap a quin costat s'inclina la balança en la interpretació i la recepció d'aquests productes culturals, perquè no sabem si tenen més pes que aquells que tendeixen a obviar la violència, si no a promoure-la i a justificar-la.

A nosaltres ens ha interessat analitzar la creixent importància d'alguns productes culturals que adopten la violència com a tema central i que prenen de forma tàcita o explícita una actitud clara i combativa enfront dels maltractaments contra les dones. A la televisió s'han multiplicat durant els darrers anys els documentals sobre la violència de gènere, i els programes d'anàlisi o d'entreteniment, que tantes vegades es barregen, en els quals es denuncien de manera contundent i sense ambigüitats els maltractaments de parella. En són un exemple els nombrosos magazins televisius de mig matí i de mitja tarda, orientats majoritàriament a un públic femení. Durant els darrers tres anys, aquests programes han inclòs nombrosos debats sobre la violència de gènere, han donat protagonisme a dones víctimes de la violència i han ajudat a fer-la present.

Un altre producte molt freqüent i de gran difusió són les pel·lícules de cinema. Primer de tot a les sales comercials i després a la televisió o al vídeo casolà, hi ha una sèrie de pel·lícules que han plantejat amb realisme i eficàcia una bona part de les contradiccions i dels problemes que s'inclouen en el fenomen que anomenem «maltractaments». Per exemple, i per esmentar tan sols pel·lícules que han tingut un gran èxit comercial recentment, es poden recordar els casos de *Solas*, una pel·lícula realitzada el 1999 per Benito Zambrano, i *Sólo mía* realitzada el 2001 per Javier Balaguer. Un altre exemple interessant és el documental titulat *Amores que matan*, que Iciar Bollain va dur terme l'any 2000. En tots ells es realitza una denúncia de la violència de gènere en la qual, al mateix temps que s'intenta comprendre-la, és presentada amb rigor sociològic i valor artístic. Són productes que llancen missatges positius que reforcen la sensibilització del públic davant el problema, i es pot preveure que tenen impacte pel nombre d'espectadors que aconsegueixen, amb la qual cosa contribueixen a fer augmentar la consciència social sobre aquesta qüestió.

Un altre element important pel que fa a la difusió social d'una nova mentalitat respecte a la violència són algunes sèries de televisió. En aquest

format, es va poder veure al llarg de dos anys una sèrie titulada *Raquel busca su sitio*, que es va mantenir en la programació de les primeres hores de la nit, és a dir, en un horari de gran audiència, i que tractava una sèrie de problemes socials a partir de les vides encreuades i les relacions personals d'un grup de joves que treballaven en un centre de serveis socials d'una gran ciutat espanyola. La sèrie ofería un nivell de qualitat prou alt, es basava en un grup d'actors que posteriorment han seguit demostrant la seva capacitat i, sense oblidar la línia principal d'entreteniment, presentava enfocaments crítics i positius d'una sèrie de problemes socials greus, entre els quals hi havia el dels maltractaments domèstics.

Molts altres productes culturals també juguen un cert paper en aquest sentit i poden ser vehicles, tant o més que una campanya de publicitat, d'oferir idees i perspectives diferents i crítiques sobre el problema de la violència. Per exemple, la música no viu al marge d'aquestes qüestions. Les lletres de les cançons de cantants d'èxit s'ocupen a vegades del tema. Aquest és un mitjà on trobem molt sovint l'exaltació de la violència i la identificació de violència amb virilitat. Per això ens sembla interessant destacar la utilització de missatges igualitaris i respectuosos pel que fa a les relacions de gènere en la música que escolten les generacions més joves. Per exemple, una cançó de Manu Chau de l'any 2001: es diu *Homes*, està cantada en portuguès i és una cançó que té una música molt maca, la lletra de la qual s'oposa a l'estereotip de l'home dominador «Un veritable home és el que et tracta amb afecte i amb respecte. Això és un home de veritat»; variant la música, no surt d'aquest vers inicial, que reitera fins al final.

Els llibres també són productes culturals, tot i que amb una influència menor, perquè, a diferència de la música, el cine i la televisió, els lectors són més escassos. A través de novel·les, assajos i biografies, hi ha de tant en tant exemples interessants que actuen en forma de campanya de difusió. Un cas d'això va ser la publicació de les memòries de Tina Turner, una figura rellevant de la música popular, que van suscitar un gran debat sobre els maltractaments de parella i les dificultats per trencar una relació en la qual hi havia violència. Ningú no podia creure que una cantant d'èxit suportés durant tant de temps una situació tan dura, i difícilment podien entendre que això es produís en silenci quan els protagonistes del succés eren una parella

que aparentment vivia sota els focus de la premsa. En certa manera, aquesta biografia va ajudar a entendre una mica la complexitat dels casos de maltractaments i a fer callar aquells que consideren que si una dona aguanta una situació de maltractaments se'ls ha ben merescut.

Un altre tipus de producte cultural que té un impacte indubtable en les actituds de la població és la publicitat en general. No solament les campanyes orientades a modelar actituds socials, sinó les campanyes encaminades directament a vendre productes i que es basen, necessàriament, en imatges i situacions que ens porten a veure i interpretar les relacions socials. En general, la publicitat ha suavitzat les seves imatges misògines i agressives contra les dones i tendeix cada vegada més a reflectir models igualitaris de relació entre els homes i les dones. En canvi es donen encara exemples de domini masculí i d'assetjament sexual que, utilitzats com un acudit, reforcen les actituds que hi ha a la base dels maltractaments i la violència de gènere. Un exemple recent de publicitat denigrant amb relació a la violència de gènere va ser una campanya de «La Perla» en la qual una model en roba interior de punta mirava a la càmera llagrimosa i amb un ull morat. Els anuncis sexistes ens criden l'atenció perquè considerem que contravenen a això que ara s'anomena *políticament correcte*, i que no és res més que l'obligació de respectar la dignitat de les dones i de totes les minories que històricament han estat menyspreades i ofeses pels valors dominants. No cal dir que es tracta de matisos discriminatoris, ja que actualment és impensable que s'utilitzin obertament frases ofensives per a les dones. Actualment, la publicitat sexista no pot anar més enllà de les imatges i els muntatges subliminars que relacionen sexe, masculinitat i violència.

Des de finals dels anys vuitanta, hi ha un «Observatori de la Publicitat» a l'Institut de la Dona que recull les queixes i assenyala amb contundència els abusos que es fan. L'Observatori de la Publicitat basa les seves actuacions en la Llei General de Publicitat de 1988. L'Institut de la Dona pot actuar d'ofici contra aquells anuncis que atemptin contra la dignitat de les dones i els que en transmetin una imatge discriminatòria; podrà sol·licitar, fins i tot per la via judicial, la retirada dels anuncis que consideri que denigren la imatge de les dones. A partir de l'existència d'aquest Observatori, es

pot pensar que són els mateixos publicitaris els primers interessats a evitar imatges que puguin identificar certs productes com a sexistes.

9.4. L'opinió dels espanyols sobre la violència contra les dones

La qüestió dels maltractaments és un assumpte del qual s'ha parlat poc en la societat espanyola i que no apareix com una qüestió rellevant per a l'opinió pública fins als anys noranta. L'estudi d'aquesta opinió és bastant recent i hem trobat poques enquestes de caràcter general que s'interessin per la violència contra les dones.

Una de les primeres enquestes que tracta aquests temes és la que va realitzar el Centre d'Investigacions Sociològiques a l'abril de 1990 sobre la situació social de la dona, en la qual s'incorporaven algunes preguntes sobre maltractaments (CIS, 1990). L'enquesta preguntava si havien llegit recentment a la premsa notícies sobre violacions, abusos o maltractaments contra les dones, i la majoria d'enquestats, el 71%, contestaven afirmativament. Amb això es ratificava l'aparició dels maltractaments com a tema en la premsa espanyola a partir de finals dels anys vuitanta. El 60% dels entrevistats van afirmar que aquests temes interessaven molt a la gent i que per això els mitjans de comunicació en parlen.

Pel que fa als factors que causen els maltractaments, el 91% els atribuïen a l'alcoholisme i el 86% als problemes mentals. Aquests eren els dos més assenyalats. Es preguntava si els maltractaments es produeixen en moments d'alienació o bogeria momentània de la persona que els realitza, com s'explica molt freqüentment, i la majoria dels enquestats deien que sí: el 12%, que sempre, i el 70%, algunes vegades. Cal tenir en compte que amb aquesta manera de preguntar no s'obté cap informació addicional a la constatació dels llocs comuns i de les idees populars més esteses sobre la violència domèstica.

Una altra pregunta de gran interès era la que es feia als entrevistats sobre si coneixien algun cas de maltractaments contra dones, i el 29% dels enquestats deien que sí. *Gairebé un terç de la població espanyola declarava*

que coneixia algun cas de maltractament el 1990, la qual cosa indica la presència del fenomen i una societat familiaritzada àmpliament amb el problema.

Una altra qüestió que l'enquesta intentava conèixer era si els maltractaments havien augmentat o no durant els darrers anys. Les opinions sobre si hi havia un nivell més gran de violència el 1990 o deu anys abans estaven dividides: una quarta part dels entrevistats creien que els maltractaments havien augmentat; una altra quarta part opinaven que havien disminuït; i el 30% contestaven que tot seguia igual. El que quedava clar és que no hi havia la sensació que el problema anés remetent.

La majoria dels enquestats es mostraven partidaris de denunciar; que cal denunciar els maltractaments, diuen la gran majoria dels entrevistats (88%). Ara bé, quan s'aprofundeix en cada cas, la conveniència de la denúncia no es veu tan clara. Es redueixen les opinions favorables a denunciar els maltractaments segons el tipus d'agressió de què es parli. El 56% continua dient que cal denunciar les agressions o amenaces de qualsevol mena. El 29% dels entrevistats consideraven que només s'han de denunciar les agressions físiques; el 17%, en tots els casos, i el 12%, només si són molt greus. És a dir, les enquestes reflecteixen una certa reserva sobre la conveniència de denunciar la violència contra les dones el 1990, i no es considera possible la denúncia si es tracta de maltractament psíquic.

En això han canviat les actituds. La pertinència de denunciar les agressions i la disposició a posar la denúncia, en cas de conèixer un cas de maltractaments, han augmentat moltíssim els últims deu anys. Segons una enquesta recent del CIS, el 70% dels entrevistats deia que estaria disposat a denunciar-los. I el 75% considerava que la dona ha de fer la denúncia quan hi ha amenaces, encara que no hi hagi agressions físiques (CIS, 2001).

Al començament dels anys noranta, el nivell de confiança en els poders públics era baix pel que fa a la protecció que aquests podien donar a les dones víctimes de maltractaments. El 45% de la població creia que era poca o cap la confiança que podien tenir en els poders públics les dones que denunciessin maltractaments. Dominava una actitud de desconfiança o desconeixement (19%), enfront de tan sols el 36% dels enquestats que conside-

raven que la dona podia tenir molta o força confiança en les autoritats (CIS, 1990).

Uns anys més tard, el 1996, el Centre d'Investigacions Sociològiques va fer una enquesta sobre *Seguretat Ciutadana i Victimització*, en la qual es preguntava de forma indirecta sobre els maltractaments dins de la família. Es van realitzar 15.000 entrevistes en municipis de més de 50.000 habitants de 17 províncies espanyoles. El tema central de l'enquesta era conèixer el nivell de preocupació sobre la inseguretat ciutadana i sobre els serveis d'ordre públic: policia, Guàrdia Civil i policies municipals. Després del terrorisme i de les drogues, els temes que preocupen més són les violacions, l'assetjament a les dones i les agressions amb intimidació o violència. Dins d'aquestes no és gaire fàcil diferenciar el que es refereix a violència domèstica, perquè les idees d'agressió que l'enquesta suscita són més pròpies dels àmbits públics que de la privacitat de les llars. Les preocupacions més grans sobre el fet de ser víctimes d'algun delictes se centren en els atracaments i les agressions sexuals. A partir d'aquesta enquesta, és possible estimar la incidència d'aquests delictes contra les dones. El 0,1% de la població enquesta da diu que ha estat víctima d'una violació durant l'últim any, i el 0,25%, d'abusos sexuals. La majoria d'aquests delictes tenen lloc a la nit, i molts d'ells a la seva pròpia casa. El 40% de les violacions i el 12% dels abusos sexuals s'han produït a casa de la víctima. L'enquesta no preguntava sobre la relació entre la víctima i l'agressor.

L'enquesta de 1996 posava de manifest que una bona part dels delictes que es pateixen no es denuncien, amb la qual cosa es dona una tolerància i una impunitat enorme a l'agressor. Doncs bé, les violacions i els abusos sexuals són els delictes menys denunciats, encara menys que les estafes, les ensarronades o els abusos per part dels agents de l'autoritat. Segons l'enquesta, tan sols es denuncien el 9% dels abusos sexuals. En cas de violació, la denúncia sembla més habitual, però continua sent baixa, i menys de la meitat de les violacions patides durant el darrer any i declarades en l'enquesta han estat denunciades. El 54% d'aquests casos diuen que no la van denunciar. Les raons per no fer una denúncia és la desconfiança que això serveixi per a res, unida a la por i a la vergonya. La sensació de vergonya que produeix el fet d'anar a denunciar abusos sexuals (el 40% diuen que no ho van

fer per aquesta raó), reflecteix la gran culpabilització de la qual encara són víctimes les dones sotmeses a aquestes agressions.

Les raons que les víctimes d'agressions donen per explicar que no les denuncien, coincideixen amb les opinions del conjunt de la població sobre el motiu pel qual moltes dones no denuncien els maltractaments. El 79% de la mostra creu que els maltractaments patits per les dones no es denuncien per por a l'agressor i a les seves represàlies, i el 16% opina que no es denuncien per vergonya i per evitar l'escàndol. La pressió social actua com a defensora dels agressors a través de la vergonya i del concepte de l'honor. La denúncia apareix com un atemptat contra el bon nom de la víctima i de la seva família, incloent-hi l'agressor.

L'enquesta de 1996 preguntava sobre els maltractaments en l'àmbit familiar, i si l'entrevistat creia que eren freqüents o no. La majoria dels enquestats contesten que les agressions o maltractaments en la parella són freqüents. El 50% creuen que «bastant freqüents» i el 10% que «molt freqüents». Aquestes xifres mostren una elevada percepció del problema en l'ambient de les famílies espanyoles. Pel que fa als abusos sexuals, opinen que es donen amb molta menys mesura: el 36% dels entrevistats creuen que són «bastant freqüents» i el 6% que «molt freqüents».

Al mateix temps que es té una idea bastant clara que hi ha agressions i maltractaments dins de la família, també domina una actitud, molt tradicional, de no intervenir en aquests temes. Els maltractaments del cònjuge o parella formen part dels assumptes en què menys disposats estan els espanyols a involucrar-se voluntàriament, encara que es considerin entre els delictes per als quals no hi ha excusa. El 24% diuen que no ho comunicarien a la policia, cosa que farien voluntàriament si es tractés d'una agressió al carrer. Molt abans informarien d'un robatori en un cotxe, un atracament en un domicili, una estafa de la qual tinguessin coneixement o, fins i tot, el maltractament d'un pare al seu fill.

No sabem si és la privacitat del fet o la por que l'individu denunciat prengui represàlies o alguna cosa més subtil que porta a evadir-se de les responsabilitats cíviqües davant la violència de gènere. El cas és que només hi ha dos delictes respecte als quals la població es mostra menys inclinada a

denunciar el delinqüent: quan es presencia un robatori en uns grans magatzems o quan un individu no paga en un transport públic (quadre 9.2).

Quadre 9.2

OPINIONS SOBRE LA DECISIÓ DE DENUNCIAR QUAN ES CONEIX UN CAS DE MALTRACTAMENTS

Ara li mostraré una sèrie de situacions que es poden donar en qualsevol moment, i m'agradaria que em digués, en cada cas, si vostè les comunicaria o no a la policia suposant que en tinguéis coneixement.

Situació	SÍ comunicaria	NO comunicaria	NS/NC
Passejant pel carrer veu que algú agredeix una altra persona.	76	16,8	7,1
Mentre és a casa sent que un veí està agredint la seva esposa.	64,9	24,4	10,7
En uns grans magatzems presencia un robatori en un moment de distracció d'un venedor.	47,3	43,3	9,4
Tot anant a un aparcament, és testimoni del robatori d'un cotxe.	83,7	9,9	6,5
Veu com li roben la bossa de mà a una dona d'una estrebada.	74,3	19,2	6,5
Presencia un robatori en un domicili particular.	93,8	4,0	2,1
Veu que un individu no paga el transport públic.	13,3	81,6	5,1
Presencia com un pare o mare maltracta físicament el seu propi fill.	79,4	12,9	7,7
Té coneixement que uns individus preparen una estafa immobiliària.	73,5	15,2	11,3

Font: Enquesta *Seguridad Ciudadana y Victimización*, Estudi CIS 2.200, 1996.

Les raons per les quals les víctimes no denuncien són la por i la vergonya. Els entrevistats creuen que la por és el motiu principal pel qual no es denuncien els maltractaments, i en segon lloc situen el sentiment de vergonya i el temor de l'escàndol. Tots dos aspectes són, a la vegada, els que més difícil fan a les dones sortir de les situacions de sotmetiment en què es troben (quadre 9.3).

Tres anys més tard, el 1999, s'ha tornat a repetir l'enquesta de *Victimizació*, també amb una mostra molt àmplia, de 13.055 entrevistes, repartides entre 513 municipis de tot l'Estat espanyol. En aquesta enquesta s'han

OPINIONS SOBRE LES RAONS PER LES QUALS NO ES DENUNCIEN ELS MALTRACTAMENTS

A Espanya, aquest tipus de delictes, moltes vegades, no es denuncien. Segons la seva opinió, quina raó o raons són les que porten a les víctimes a no denunciar aquests delictes?

Raó/raons	% de respostes ^(*)
La por al cònjuge o als pares; a les represàlies	78,6
Sentiment de vergonya. Por a l'escàndol	16,1
El desig de protegir la intimitat familiar	3,1
Sentiments d'impotència i inseguretat	5,6
La por a la separació, a trencar la família	1,5
La incultura com a desconeixement dels drets	5,0
La por de sortir-ne perjudicat	1,4
La dependència econòmica de les víctimes	2,0
La falta de confiança en la justícia	3,1
La falta de confiança en la policia	1,3
Per mandra o deixadesa, o per estalviar-se els tràmits	3,5
Per raons culturals, tradicions	1,2
D'altres	0,9

(*) Es podia triar entre dues respostes.

Font: Enquesta *Seguridad Ciudadana y Victimización*, Estudi CIS 2.200, 1996.

incorporat unes preguntes sobre la percepció de maltractaments en la societat espanyola i els resultats reflecteixen un augment de la percepció de les agressions i maltractaments al si de la parella. Les respostes mostren una preocupació més gran i una major consciència de l'existència de violència contra les dones en les relacions de parella.

La majoria de la població considera que els maltractaments són freqüents en la societat espanyola, i en aquest aspecte els percentatges han augmentat respecte als de fa tres anys. El 15% creuen que són «molt freqüents» i el 55,5% que són «bastant freqüents». Pel que fa als abusos sexuals en la parella, la consciència de la seva existència s'ha reduït, tot i que continua sent elevada: el 8% els consideren «molt freqüents» i el 39% «bastant freqüents».

La comparació de les dues enquestes mostra un augment en la percepció de les agressions i els maltractaments dins de la parella, mentre que en altres formes de violència familiar es mantenen nivells semblants (quadre 9.4).

OPINIÓ SOBRE LA FREQUÈNCIA DE CERTS TIPUS DE VIOLÈNCIA FAMILIAR A ESPANYA, 1996 I 1999

Creu vostè que alguns delictes que es produeixen en l'àmbit familiar i dels quals no se sent parlar gaire són molt freqüents, bastant freqüents, poc freqüents o gens freqüents?

	Molt freqüents o bastant freqüents	
	1996	1999
Agressions i maltractaments en la parella	60	70,0
Abusos sexuals en la parella	42	46,5
Maltractaments als nens	62	62,0
Abusos sexuals als nens	50	52,5

Font: Enquesta *Seguridad Ciudadana y Victimización*, Estudi CIS 2.200, 1996; i enquesta *Seguridad Ciudadana y Victimización*, Estudi CIS 2.315, 1999.

Els resultats d'aquesta enquesta poden recolzar la hipòtesi que ha augmentat la violència domèstica. Tot i que també podrien ser resultat del fet que n'hagués augmentat la visibilitat. No creiem que això sigui degut a una sensibilitat més gran davant tota mena de crims perquè, per exemple, no ha augmentat la percepció de maltractaments contra els nens, la qual se situa en una dimensió semblant a la que tenia tres anys abans. Pot ser que les reformes legals de 1995 i 1999, juntament amb les campanyes institucionals de sensibilització i el nivell més alt d'atenció concedit al tema pels mitjans de comunicació, hagin confluït per donar un major reconeixement de l'existència d'aquest problema.

L'augment de la percepció social de la violència domèstica també es posa de manifest en l'enquesta que el CIS va realitzar a l'abril del 2001. S'hi pot observar que s'ha incrementat la consciència que la violència existeix: el 49% creuen que els maltractaments contra les dones han augmentat, mentre que el 36% opinen que continuen produint-se amb la mateixa freqüència (CIS, 2001). No podem saber amb certesa si això significa que ha augmentat la violència o bé simplement que hi ha més sensibilitat social.

9.5. L'opinió pública europea

La Unitat d'Anàlisi de l'Opinió Pública de la Comissió Europea va dedicar el 1999 un dels seus sondejos d'opinió anomenats Eurobaròmetres a la *Visió que els europeus tenen sobre la violència domèstica contra les dones*.

Al igual que tots els eurobaròmetres, és una enquesta que es realitza simultàniament en tots els països de la UE a partir del mateix disseny, amb una mostra representativa en l'àmbit nacional. Tracta de conèixer les opinions de la població europea sobre la violència domèstica, de saber quin coneixement es té del tema, quines són les fonts d'informació sobre la violència, quin nivell de consciència i de preocupació en tenen els ciutadans, si opinen que està molt estesa i quines creuen que són les mesures més útils per prevenir-la i combatre-la.

Els resultats d'aquest Eurobaròmetre reflecteixen que la violència de parella és un fenomen que existeix, que es coneix i sobre el qual hi ha una gran preocupació. La majoria dels ciutadans europeus comparteixen l'horror davant la violència que es produeix contra les dones en l'entorn domèstic. La violència sembla un problema molt estès en la societat europea. La meitat de la població considera la violència domèstica com una realitat bastant comuna, i el 24%, com un fet molt comú. És a dir, la majoria dels europeus, el 74%, creuen que està molt estesa pel seu país. Entre els espanyols augmenta comparativament aquesta opinió i el 82% dels enquestats opinen que la violència domèstica és molt comuna o bastant comuna.

La immensa majoria de la població europea considera, en termes generals, que totes les formes de violència domèstica són un problema seriós, però hi ha una preocupació més gran per la violència física i la violència sexual que per la violència psíquica (quadre 9.5). En aquest aspecte, cal assenyalar que Suècia i Espanya destaquen com els dos països on es dóna més importància a la violència psíquica. El 76% dels espanyols i dels suecs consideren que la violència psíquica és un tema molt seriós, mentre que és el 65% la mitjana dels europeus que tenen aquesta opinió.

Els nivells de coneixement i de preocupació, així com el conjunt de les opinions sobre la violència, varien poc segons l'edat, l'educació, l'ocupació o els ingressos. Això no obstant, s'observen diferències d'opinió entre els homes

NIVELL DE GRAVETAT QUE ES DÓNA ALS DIVERSOS TIPUS DE VIOLÈNCIA CONTRA LA DONA A L'EUROPA DELS 15, 1999

País	Violència física		Violència sexual		Violència psíquica	
	Molt seriós	Bastant seriós	Molt seriós	Bastant seriós	Molt seriós	Bastant seriós
Bèlgica	85,0	12,5	92,0	7,0	67,0	27,0
Dinamarca	79,0	19,0	82,0	15,0	65,0	30,0
Alemanya	81,5	15,0	86,0	10,0	57,0	36,0
Grècia	90,0	9,0	93,0	6,0	75,0	20,0
Espanya	91,0	8,0	92,0	7,0	76,0	21,0
França	90,0	9,0	93,0	5,5	66,0	28,0
Irlanda	93,0	6,0	96,0	3,0	81,0	16,0
Itàlia	88,0	11,0	92,0	7,0	61,0	31,0
Luxemburg	79,0	18,5	90,5	7,0	66,5	28,0
Holanda	84,0	15,0	91,0	8,0	73,0	24,0
Àustria	81,0	17,0	83,0	12,0	63,0	26,0
Finlàndia	70,0	27,0	79,5	19,0	46,0	43,0
Suècia	79,0	17,0	79,0	14,0	53,0	39,0
Regne Unit	94,0	5,0	95,0	4,0	76,0	22,0
Irlanda	90,0	8,0	92,0	6,0	67,0	27,0
15 EU	87,0	11,5	90,0	8,0	65,0	29,0

Font: Eurobaròmetre 51.0, Comissió Europea, Directori General X «Informació, Comunicació, Cultura i Mitjans Audiovisuals», 1999.

i les dones. En general, les dones es mostren més preocupades i més sensibles respecte a aquest tipus de violència. Per exemple, hi ha petites distàncies pel que fa a la violència sexual (tres punts percentuals) i la violència física (quatre punts percentuals), que preocupen més les dones que els homes; però quan es pregunta sobre la violència psíquica, la distància esdevé més gran: el 69% de les dones ho consideren una cosa molt seriosa, enfront del 61% dels homes. I encara és més gran la distància pel que fa a la importància que es dóna a les amenaces de violència. Les dones ho veuen amb molta més mesura com una cosa «molt seriosa», deu punts percentuals més que els homes.

La violència domèstica no és un fenomen aliè a la vida dels europeus. Un nombre no menyspreable d'entrevistats diuen que coneixen casos de violència domèstica. L'11% afirmen que en tenen coneixement a través de

la feina; el 18%, a través del barri on viuen, i el 19%, a través del cercle d'amics o de l'àmbit familiar. Amb això tenim que gairebé la meitat dels ciutadans europeus, el 48%, coneixen de prop algun cas de violència domèstica. A Finlàndia, Anglaterra, Suècia, Dinamarca i Holanda és on es té notícia de més casos en l'entorn familiar: gairebé un de cada tres entrevistats diu que coneix un cas entre els seus amics o la seva família. No podem saber si això reflecteix el fet que hi ha una incidència més gran de la violència o bé si és l'efecte d'una major consciència sobre aquest problema.

En aquest aspecte de coneixement de casos de violència, la diferència per gènere és àmplia: les dones coneixen casos amb molta més mesura que els homes, amb una diferència de sis punts percentuals. Els joves coneixen un nombre més gran de casos i la gent amb més educació també, la qual cosa ens fa pensar que la consciència sobre el problema ajuda a veure'l i que el reconeixement de la violència porta a conèixer més casos de dones víctimes de la violència.

Un dels temes que aborda l'enquesta és el de les causes de la violència. Les respostes reflecteixen en gran manera les idees i els mites que confonen els orígens de la violència amb alguns dels factors que l'acompanyen (quadre 9.6). L'alcohol, les drogues, l'atur i la marginació social apareixen com les respostes més freqüents a la pregunta de quines són les causes de la violència domèstica. En aquest sentit, l'enquesta sembla una bona radiografia de les idees populars sobre la violència. El mateix disseny de les preguntes de l'enquesta condueix a aquest tipus de resposta tòpica. No és possible saber si aquestes idees sobre quines són les causes de la violència estan realment arrelades en la mentalitat dels entrevistats, independentment de l'efecte enquesta, o bé si es tracta d'idees suscitées pel qüestionari, que les oferia com a primeres alternatives de resposta.

Altres causes o factors associats a la violència, com el fet d'haver estat víctima de violència durant la infància o tenir una predisposició genètica a la violència, es donen també com a respostes molt freqüents. L'aprenentatge de la violència també es considera com una causa dels maltractaments, i és assenyalada com a tal pel 73% dels entrevistats. Aquesta opinió sovintaja més entre els ciutadans amb més nivell cultural i econòmic i és la resposta més freqüent entre els suecs i els danesos (83% d'ells).

OPINIONS SOBRE QUINES SÓN LES CAUSES DE LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA A EUROPA, 1999

Quina creu que és la possible causa de la violència domèstica?

Causes	% respostes
Alcoholisme	96,2
Addicció a drogues	93,7
Atur	78,5
Pobresa i exclusió	74,6
Haver estat un mateix víctima de maltractaments	73,2
Tenir una predisposició genètica al comportament violent	64,2
La manera en què els barons veuen les dones	63,9
La forma en què el poder està distribuït entre els sexes	59,0
Un baix nivell educatiu	57,1
Els mitjans de comunicació	48,6
Creences religioses	47,0
Comportament provocador per part de les dones	46,1

Font: Eurobaròmetre 51.0, Comissió Europea, Directori General X «Informació, Comunicació, Cultura i Mitjans Audiovisuals», 1999. Multiresposta.

Hi ha respostes que sembla que culpabilitzin les dones. El 46% dels europeus apunten com a causa de la violència domèstica «el comportament provocatiu de les dones». Val a dir, però, que és la causa menys assenyalada de totes. Deixant de banda el fet que ens sembla un sarcasme oferir-la en el qüestionari com a resposta alternativa, és interessant remarcar que són els espanyols els qui han donat amb menys mesura aquesta resposta. L'edat sembla una variable important pel que fa a aquesta opinió i els joves són els qui menys creuen que aquesta pugui ser una causa per explicar la violència de gènere. És difícil entendre aquesta resposta, si no és que s'integra entre les explicacions psicològiques que tendeixen a exculpar la violència masculina. En certa manera, una bona part de les respostes reflecteixen l'existència d'idees justificadores i naturalistes de la violència. Amb moltes d'aquestes explicacions es dilueixen les responsabilitats, l'agressor queda excusat pels efectes de les drogues o els problemes socials que pateix, la víctima assumeix una part de la culpa per haver provocat l'agressor i a la societat se la fa responsable col·lectivament per la marginació i la manca d'oportunitats que ofereix als homes agressors.

Dues raons que nosaltres considerem molt importants a l'hora d'explicar l'origen de la violència domèstica apareixen com a causes assenyalades per nombrosos entrevistats: la manera en què els homes veuen les dones i la forma en què es reparteix el poder entre els dos sexes. Totes dues ens semblen una explicació més profunda de la violència, perquè la vinculen a la mentalitat patriarcal i a la imposició de poder dels homes sobre les dones. Són dues explicacions de la violència domèstica que la relacionen amb el caràcter patriarcal de la societat i la desigualtat entre els homes i les dones i que, segons el nostre parer, s'acosten més que les altres a l'explicació de l'origen de la violència domèstica. La desigualtat de gènere com a explicació de la violència domèstica, la donen amb molta més mesura els grecs, els espanyols i els suecs. Aquesta explicació no presenta diferències segons l'edat, els estudis o l'estatus social, però tanmateix és una opinió més freqüent entre les dones que entre els homes (7 punts percentuals de diferència). Pel que fa a la imatge que els homes tenen de les dones com a causa de la violència, és una opinió que sovinteja més entre les dones (el 68,5%) que entre els homes (el 59%). Podem dir que les dones europees tenen una tendència més gran que els homes a trobar explicacions ideològiques a la violència de gènere.

Una de les preguntes del qüestionari feia referència als nivells de tolerància davant la violència i s'oferien quatre respostes en relació amb aquest tema: inacceptable i castigable, inacceptable però no castigable, acceptable en algunes circumstàncies i acceptable sense més ni més (quadre 9.7).

La majoria dels enquestats consideren que «la violència és inacceptable en totes les circumstàncies i sempre ha de ser castigada segons la llei». Es mostren més fermes en aquesta resposta els italians i els espanyols. És una actitud compartida per les dones més que pels homes, però que es reparteix de la mateixa manera entre persones de diferents edats, educació i posició social. L'explicació d'aquesta diferència de gènere pel que fa a les opinions sobre la inacceptabilitat de la violència i de la necessitat de castigar-la pot estar en el que Bonino qualifica d'«aspecte subjectiu de la percepció». En certa manera, totes les dones se senten potencialment amenaçades per la violència masculina i es mostren més sensibles que els homes a les formes que presenta i a les sancions que ha de rebre.

OPINIONS SOBRE L'ACCEPTABILITAT O INACCEPTABILITAT DE LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA A L'EUROPA DELS 15, 1999

De quines circumstàncies depèn la inacceptabilitat de la violència domèstica?

País	Acceptable en totes les circumstàncies	Acceptable en certes circumstàncies	És inacceptable en totes les circumstàncies, encara que no sempre hagi de ser castigada per la llei	És inacceptable en totes les circumstàncies i ha de ser castigada per la llei	NS
Bèlgica	0,9	5,0	32,7	60,6	0,7
Dinamarca	0,8	1,7	43,0	53,5	0,9
Alemanya	0,2	4,7	37,2	53	3,2
Grècia	0,8	3,1	44,4	24,8	2,3
Espanya	0,8	0,4	69,1	73,4	1,8
França	0,5	2,1	23,7	63,8	1,4
Irlanda	0,3	1,4	32,2	65,2	2,7
Itàlia	0,8	0,6	30,4	78,3	0,8
Luxemburg	0,5	0,5	19,5	65,0	2,5
Holanda	0,5	0,5	29,7	53,5	1,3
Àustria	1,1	1,1	42,6	71,3	2,0
Portugal	0,7	0,7	23,2	46,2	6,6
Finlàndia	0,7	1,9	44,1	58,6	1,2
Suècia	4,0	2,2	37,6	67,0	1,8
Regne Unit	1,0	1,6	25,0	62,5	2,7
15 UE	0,7	2,3	32,2	62,4	2,1

Font: Eurobaròmetre 51.0, Comissió Europea, Directori General X «Informació, Comunicació, Cultura i Mitjans Audiovisuals», 1999.

Els espanyols són els qui contesten menys que la violència domèstica contra les dones és «acceptable en algunes circumstàncies». Tan sols el 0,4% donen aquesta opinió, que és compartida pel 2,3% de tots els europeus.

Una resposta molt assenyalada és que la violència és inacceptable encara que no sempre sigui castigable. Aquesta opinió pot respondre a la realitat tan freqüent d'una violència domèstica de baixa intensitat, que no figura en conductes castigables per la llei o que no progressa pel fet que és denunciada a la majoria dels països europeus.

A l'hora d'indicar qui ha d'ajudar les víctimes de la violència, hi ha unanimitat sobre el fet que els primers han de ser la família i els amics. Els

espanyols, els grecs, els portuguesos, els francesos i els suecs són els qui amb molta més mesura assenyalen l'obligació dels amics i familiars. Després s'esmenten institucions socials de tota mena, entre les quals els serveis socials, els serveis mèdics, la policia i l'Estat ocupen els primers llocs. Amb això es reconeix que totes aquestes institucions tenen un interès legítim en el problema de la violència domèstica. Espanya, Grècia i Portugal són els països que assenyalen més l'obligació de les institucions caritatives i voluntàries, mentre que els ciutadans de Dinamarca i Holanda creuen amb molta menys mesura que hagin de ser aquest tipus d'organitzacions les qui s'ocupin d'aquestes persones.

Els nivells de coneixement sobre la legislació i les mesures que existeixen per combatre la violència són molt baixos. En general, hi ha una gran ignorància respecte al tema. No es té gaire coneixement sobre si la Unió Europea com a tal ha pres mesures pel que fa al cas. La major part dels europeus, el 67%, creuen que la UE hauria d'involucrar-se en aquest tema; i una majoria més àmplia, el 79%, pensen que no ho fa. Tampoc no hi ha gaire coneixement sobre si existeix o no als respectius països una legislació per prevenir la violència domèstica o bé per donar suport social a les víctimes. Un de cada quatre europeus entrevistats no sap si hi ha lleis sobre això. Grècia, Espanya, Itàlia i Portugal són els països on es mostra més interès a disposar d'una legislació especial per prevenir la violència. A més, hi ha una opinió molt estesa sobre la responsabilitat de les autoritats europees en aquesta matèria.

Podríem dir que aquesta enquesta reflecteix una gran preocupació i una gran desinformació sobre aquestes qüestions. Els ciutadans reben una informació desmesurada sobre els esdeveniments més tràgics de la violència domèstica, i això commou l'opinió i produeix gran preocupació; però, en canvi, es coneixen poc els mitjans i els instruments legals que existeixen en cada país per prevenir i combatre la violència domèstica.

Pel que fa a les mesures que cal utilitzar per combatre la violència domèstica, s'assenyalen abundantment tots els instruments possibles, tant els d'enfocament legal penal com els de socialització i els de caràcter informatiu (quadre 9.8).

MESURES QUE ES CONSIDEREN MÉS ADEQUADES PER COMBATRE LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA A EUROPA, 1999

Mesures	% respostes
Castigar els agressors	95
Educar els joves en el respecte mutu	91
Reforçar les lleis existents	91
Oferir telèfons gratuïts d'urgència	89
Elaborar lleis més dures	86
Difondre pamflets informatius	86
Elaborar lleis contra la discriminació de gènere	85
Fer campanyes per augmentar la sensibilitat pública	84
Oferir una targeta amb números d'emergència	81
Ensenyar a la policia els drets de les dones	78
Rehabilitar els agressors	65

Font: Eurobaròmetre 51.0, Comissió Europea, Directori General X. «Informació, Comunicació, Cultura i Mitjans Audiovisuals», 1999. Multiresposta.

Les mesures legals, com ara elaborar lleis apropiades i assegurar que es compleixin per castigar els agressors, són les més assenyalades. Les mesures de comunicació i de difusió de la informació també es consideren entre les més importants. I també es destaquen com a mesures fonamentals, encaminades a produir canvis ideològics, l'educació en la igualtat i la conscienciació sobre els drets de les dones. Grècia, Espanya, Holanda i França són els països on hi ha més gent que confia en l'educació com a forma d'eradicar la violència.

La mesura que s'indica menys sovint com a necessària és la rehabilitació dels agressors. Itàlia, Alemanya i Àustria són els països on menys es confia en les mesures de rehabilitar els violents. Aquesta qüestió de la rehabilitació planteja un debat complex en les societats europees, on es rebutja pel fet que pot suposar una alternativa al càstig i una manera d'excusar les agressions. I, sobretot, és una mesura que sempre s'ha de plantejar posteriorment a l'existència de mesures legals, mèdiques, educatives i informatives que generalment es consideren necessàries.

X. Debats actuals i propostes

Com hem vist, la violència domèstica és un problema que la societat espanyola ha reconegut fa poc temps, que té una gravetat enorme i contra el qual no es posen encara tots els recursos que serien necessaris. S'ha començat a veure-la, s'està començant a mesurar-la i a avaluar-ne els danys, i es fa necessari afirmar la voluntat política de posar-hi fi.

Creiem que encara hi ha moltes coses que es poden fer amb relació a la violència contra les dones i la violència de parella en particular. Això no obstant, les mesures enèrgiques són difícils de dur a terme, perquè en la societat espanyola hi ha moltes reserves respecte a l'acció, derivades principalment de valors patriarcals que encara subsisteixen. Aquests valors es posen de manifest en alguns debats que recentment s'han suscitat davant l'augment de la violència contra les dones i davant algunes de les mesures que s'han proposat per combatre-la.

Interpretacions sobre l'augment de la violència

En analitzar l'evolució recent de la violència contra les dones, es planteja amb freqüència en la societat espanyola la hipòtesi que hi ha més violència quan augmenten la llibertat i l'autonomia de les dones. S'explica que les reivindicacions feministes qüestionen la virilitat masculina, entesa segons un *codi patriarcal* en el qual els homes han de mantenir l'autoritat respecte a les dones. La violència seria la forma de reaccionar davant les lli-

bertats femenines, amb la intenció d'assegurar de nou la superioritat masculina. Segons aquesta explicació, el feminisme posa en dubte la supremacia masculina i la violència contra les dones augmenta com a instrument defensiu que pretén restaurar l'*statu quo* anterior.

Creiem que aquesta interpretació és encertada i que la violència masculina més virulenta augmenta davant la llibertat de les dones. La rebel·lia de les dones contra un sotmetiment que ja no estan disposades a suportar reforça el mecanisme de la violència, i en aquest sentit és correcte entendre el recruament actual de la violència contra les dones com una reacció desesperada del masclisme. La transició des d'una societat on les relacions entre aquests dos sexes s'organitzaven segons fórmules patriarcals de domini masculí fins a una nova societat presidida per formes democràtiques i igualitàries d'entendre les relacions entre els homes i les dones no es pot donar sense conflicte i sense resistències. És en aquest sentit de resistència al canvi en el qual estem d'acord amb la interpretació que en les societats democràtiques actuals s'han agreujat les formes de violència domèstica contra les dones, sobretot pel que fa al seu aspecte qualitatiu. Quan n'hi havia prou amb una mica de coacció per mantenir sotmesa una dona, l'agressor no havia d'exercir excessiva violència.

Ara bé, hi ha una segona part d'aquest argument, que és objecte de debat en la societat espanyola, amb la qual no podem estar d'acord i és la següent. A partir de l'acceptació de la primera premissa, que el feminisme i la rebel·lia de les dones fan créixer la violència contra elles, es conclou que el feminisme és nociu i que les dones han de reduir la seva rebel·lia. I, des del nostre punt de vista, seria tot el contrari: caldria reforçar els drets de les dones i combatre de manera encara més potent les resistències que s'oposen al canvi. No és tornant al patriarcat que acabarem amb la violència, sinó combatent aquesta forma d'organització social en tots els seus fronts, tant ideològicament com materialment, augmentant de facto les oportunitats de les dones i donant-los més llibertat i igualtat respecte als homes.

Quan deduïm que cal suavitzar el conflicte entre els gèneres com a forma de reduir la violència contra les dones, no estem pas defensant els arguments dels homes violents. Perquè l'autonomia de les dones no és la causa de la violència dels homes, encara que l'augmenti. Les causes tenen

relació amb el domini patriarcal anterior, amb una identitat masculina que no tolera la igualtat de gènere. I no podem acceptar el xantatge implícit en tot el mecanisme de la violència de gènere. La llibertat de les dones no és la causa de la violència, encara que l'exacerbi perquè la qüestiona i la combat. Per aquesta raó, no podem fer el joc a aquells que, buscant a curt termini la reducció de la violència, demanen a les dones paciència i resignació. No es tracta de buscar l'armistici, ni d'exercitar la paciència ni entendre els agressors. El que cal comprendre són les arrels de la violència i les maneres d'eradicar-la. Per això és molt perillós interpretar de forma superficial les dades que tenim sobre la violència de gènere, que augmenta quan les dones presenten denúncies i s'agreuja quan intenten separar-se dels agressors. Una solució immediata, ingènua i equivocada que trobem massa sovint és que les dones no haurien de fer denúncies i no haurien de divorciar-se perquè així no provocarien els seus agressors. En certa manera, aquest seria l'argument de la por que condueix a la claudicació davant qualsevol extorsió mafiosa: no s'ha de dir res, ja que les seves represàlies poden ser més terribles. No podem pensar a solucionar la violència mitjançant la tornada a la submissió i el sotmetiment de les dones. Seria el mateix que demanar als magistrats i als periodistes amenaçats per ETA que no fossin fermes en la seva feina, ja que així els terroristes no tindrien la necessitat d'eliminar-los.

La funció dels mitjans de comunicació

L'adequada informació sobre maltractaments pot ser útil per aconseguir dos objectius clau: ajuda a la conscienciació de tota la societat i ofereix una guia per a les persones que entrin en contacte amb situacions de violència domèstica.

Pel que fa al debat sobre el paper dels mitjans de comunicació, hi ha dues qüestions que tenen una importància especial: l'ús estès de les imatges violentes i estereotipades que es reproduïxen contínuament pels mitjans audiovisuals i els continguts informatius que assimilen la violència contra les dones als problemes sociopolítics estructurals.

Els mitjans de comunicació, i sobretot la televisió, transmeten imatges molt potents a l'hora de configurar estereotips de gènere; i segueixen

contribuint a formar una imatge de les dones identificada amb el món de la privacitat, la passivitat i el fet de ser tan sols un objecte sexual. Aquesta imatge no solament és molt perjudicial en la formació de la identitat dels nens i les nenes, sinó que transmet el missatge subliminar fatalista que la violència contra les dones és un fet natural i privat.

Un altre problema és la quantitat de violència que transmeten els mitjans de comunicació, especialment la televisió; tant en els dibuixos animats, com a les pel·lícules, les sèries i els anuncis, hi ha imatges de violència constantment. L'exposició a aquest tipus d'imatges pot fer que les persones amb tendències violentes es descontrolin. Sobretot alguns dels més joves poden interioritzar el missatge que la violència és una cosa normal i perdre la capacitat de distingir la ficció de la realitat o, si més no, mostrar una tolerància més gran respecte a la violència.

El que queda clar és la conveniència d'un debat públic més profund sobre la «violència simbòlica» que els mitjans exerceixen contra la imatge de les dones i un compromís més ferm per part dels mitjans per canviar la situació.

No s'ha establert cap relació entre l'augment de notícies sobre maltractaments, les campanyes publicitàries i el nivell de sensibilització de l'opinió pública. Tot i que podem inferir a partir de les enquestes d'opinió que hi ha hagut un increment quantitatiu d'informació sobre aquest problema durant els anys noranta, no hem entrat encara en una etapa de normalitat informativa, en la qual la violència domèstica tindria un tractament de problema sociopolític general.

Una altra cosa molt diferent és la profunditat del coneixement sobre el tema; les enquestes mostren que entre la ciutadania predomina una comprensió tòpica i simplista de les causes de la violència domèstica i un gran desconeixement sobre les seves sortides legals.

Hi ha qui qüestiona que aquesta funció d'informar per instruir i conscienciar pertanyi als mitjans. D'altres creuen que l'única funció dels mitjans és oferir una informació neutral, que després els receptors trien i elaboren al seu gust. Nosaltres pensem que la informació (o la manca d'aquesta) no és mai neutral i que els mitjans de comunicació, tant si ho volem com si no,

constitueixen avui la font principal de coneixement i transmissió de valors culturals, i no solament una font d'informació. Per tant, en la lluita contra els maltractaments, és imprescindible que els mitjans exerceixin amb molta cura i rigor una funció educativa més que no pas d'espectacle. L'objectiu és aconseguir un canvi de valors, una veritable reprovació social contra els agressors i un suport per a les víctimes. La pregunta més difícil és com es pot aconseguir això amb el recolzament dels mitjans de comunicació.

Els mitjans disposen de manuals senzills en els quals s'explica el tipus de tractament que han de donar a la violència. Per exemple, en el *Manual d'estil per als mitjans de comunicació* editat per l'Institut Andalús de la Dona el 1999, es fan una sèrie de recomanacions que cal tenir en compte a l'hora de donar una notícia sobre violència domèstica: no presentar cada agressió, violació o assassinat com un cas aïllat, sinó com un aspecte més de la violència de gènere que hi ha en la nostra societat; afirmar que els maltractaments són un crim que vulnera els drets humans; evitar la presentació dels maltractaments o dels assassinats com a crims passionals; incidir en l'existència de maltractaments psíquics; insistir en el fet que la dona que denuncia els maltractaments no és una dona covarda, sinó al contrari; posar èmfasi en la desprotecció que tenen les dones que denuncien maltractaments o algun tipus de violència de gènere; publicar l'opinió de persones expertes; divulgar els recursos públics destinats a la prevenció i l'eradicació de la violència contra les dones; realitzar el seguiment d'aquestes notícies; i prestar atenció a les imatges que acompanyen els articles o notícies sobre violència contra les dones. Si es complissin aquestes normes bàsiques a l'hora de donar notícies sobre violència domèstica, tots els mitjans podrien exercir la seva funció d'informadors i conscienciadors actius amb relativa senzillesa i més eficàcia social.

Necessitat d'intolerància enfront de la violència

El rebuig social respecte als qui exerceixen la violència domèstica requereix que la societat faci seves les normes de respecte i igualtat envers les dones i la idea que l'àmbit del que és privat no pot ser un regne d'impunitat dels més forts. Aquests valors són recents en la nostra societat i encara cal generar rebuig contra les pràctiques violentes.

Si es rebutgés amb contundència la violència domèstica, els maltractadors rebrien un doble control: el possible control dels òrgans policials i judicials de l'Estat i el control dels mateixos conciutadans, amics i familiars. Aquest control de l'entorn de l'agressor afegiria eficàcia a la lluita contra la violència de gènere i dificultaria les agressions quan hi hagués familiars o amics presents. Amb això s'impulsarien les denúncies, s'aportarien més testimonis en els judicis i es donaria a les víctimes un suport més gran per sortir de la seva situació.

Amb el rebuig social s'intenta estigmatitzar la violència, per tal que els agressors no solament s'enfrontin al cost de la justícia, sinó també al cost de la sanció social. Al mateix temps, redueix a la víctima el cost de denunciar, ja que augmenta les seves possibilitats que la denúncia prosperi; i, potser el més important, evita que aquesta sigui doblement victimitzada per un entorn que no entén ni comparteix els seus estralls.

Els debats socials sobre la violència posen de manifest que encara hi ha una gran tolerància social respecte a les agressions contra les dones i que es fan moltes reserves pel que fa a una acció enèrgica per eradicar la violència de gènere. Encara preval una actitud d'exagerada prudència davant aquesta qüestió, que es podria resumir en la consideració de la violència com una cosa que «convindria que desaparegués», però que tampoc no és un problema tan greu que justifiqui la necessitat de prendre mesures que «qüestionin el bon nom dels pares de família».

Un exemple d'aquestes actituds de reserva ha estat el debat suscitat recentment en la societat espanyola davant la proposta de publicar les llistes d'homes condemnats judicialment per maltractaments domèstics. El govern autònom de Castella-la Manxa, alarmat per les xifres tan elevades de fets violents esdevinguts a la seva regió, va proposar fa poc temps un *Pla contra la violència* en el qual s'inclouien una sèrie de mesures encaminades a combatre la violència domèstica. Una d'aquestes mesures era la de publicar els noms dels individus que havien estat condemnats per delictes de violència de parella.

Es tracta d'una mesura de caràcter educatiu, dissuasiu i d'exemplaritat social que pretén avergonyir aquells individus que han agredit les seves dones. La proposta d'aquesta mesura va aixecar una onada d'indignació

enorme, no solament entre nombrosos escriptors i periodistes sinó també en el món del dret i de l'advocacia.

La mesura no tracta d'augmentar les penes, sinó d'aplicar amb rigor el principi de publicitat dels càstigs imposats pels tribunals; té una funció educativa, perquè fa públiques les penes imposades a les agressions contra les dones i al mateix temps té una funció de prevenció, ja que és possible que aquests individus tornin a tenir relacions de parella amb altres dones i repetixin amb elles les agressions que van dur a terme anteriorment. En aquest sentit, les llistes tindrien una doble funció: prevenir les possibles víctimes i dissuadir aquests individus de reincidir en el mateix tipus de comportament.

La publicació de la llista dels agressors, dels delictes comesos i de les penes imposades és un dret que deriva de la llibertat, la integritat i la seguretat de les dones que han estat agredides, i aquests drets són superiors al dret a la intimitat del condemnat. Aquesta mesura respon també al dret d'informació ciutadana, en el qual hi pot haver una certa col·lisió d'interessos entre la necessitat de prevenció de possibles víctimes futures i la necessitat de rehabilitació del condemnat; tanmateix, creiem que aquesta última no ha de prevaler sobre la primera, perquè en l'agressió a les dones es conculquen drets més fonamentals.

Les propostes del govern de Castella-la Manxa només van trobar suport entre les associacions de dones dedicades a la defensa de les víctimes. Les associacions feministes i les ONG van recolzar aquesta mesura, no pas perquè la consideressin definitiva, sinó perquè pot tenir una funció exemplificadora i dissuadir de mostrar certs comportaments els individus que temin el desprestigi social que els podria ocasionar el seu comportament violent en l'àmbit domèstic.

D'altra banda, les sentències tenen caràcter públic des del moment de la seva declaració i això fa difícil entendre les protestes que s'han aixecat contra aquesta mesura. Per exemple, un diari té dret a publicar un reportatge sobre un judici, informar sobre la sentència dictada pel jutge i oferir els noms dels condemnats. Això pot comportar una difusió més gran encara de la que suposen les mesures proposades en el pla de Castella-la Manxa.

Això no obstant, la mesura va provocar la indignació de nombroses associacions i de polítics i periodistes, que hi van veure una vulneració dels drets dels individus implicats, un perill per al seu bon nom i per al de les seves famílies, i que ho van interpretar com una caça de bruixes i un escarni afegit al càstig legal que els tribunals ja haurien donat a aquestes persones. En les protestes que es van aixecar contra aquesta mesura es parlava del respecte a la intimitat dels condemnats; alguns assenyalaven que la mesura era infamant i que impossibilitava la reinserció del condemnat, mentre que d'altres van dir que estigmatitzaria l'agressor i li faria difícil la seva vida social. Fins i tot alguna associació de jutges va parlar de la inconstitucionalitat de la mesura.

No podem deixar de sorprendre'ns davant aquestes manifestacions de por que es vulnerin drets d'agressors castigats per la justícia i davant tanta preocupació pels efectes secundaris de la publicitat donada als seus noms, sense tenir en compte els possibles avantatges en matèria de prevenció que comporten. En aquestes consideracions preval el desig de garantir la llibertat d'aquests individus sobre el de garantir la llibertat i la seguretat de les dones que es relacionin amb ells en el futur. Què defensen aquests escrúpols? Segons el nostre parer, en aquestes protestes hi ha un desig de protegir i de garantir la vida privada d'aquests individus que, pel que sembla, oblida la necessitat de mostrar una actitud enèrgica contra individus que han utilitzat la privacitat de la seva vida domèstica per exercir la violència.

En aquest discurs s'anteposa, de forma paradoxal, la protecció del delinqüent a la protecció de les víctimes. Negant la possibilitat d'aquesta mesura, es nega l'argument fonamental que hi ha al darrere: que la violència domèstica és un fenomen social que amenaça totes les dones i que es produeix en funció de condicions estructurals que cal anar transformant. La violència domèstica no és un fet puntual amb relació al qual n'hi ha prou amb castigar-lo, sinó que es tracta d'una conducta social sobre la qual cal fer una pedagogia i evitar que es repeteixi. Per això, l'exemplaritat del càstig actua com a prevenció del delicte molt més que respecte a altres comportaments delictius.

El que s'ha posat de manifest amb aquest debat és que la violència contra les dones ja ha entrat en el Codi Penal com a delicte, però encara no és considerada amb la mateixa seriositat que altres delictes i no comparteix amb aquests el mateix grau de rebuig social. Hi ha encara moltes resistències a considerar que és un delicte amb totes les seves conseqüències.

Necessitat de dades i informació específica

El reconeixement de l'existència de la violència i el malestar respecte a aquesta apareixen de forma simultània, i es desenvolupen fins a arribar a formar-se una consciència social generalitzada que rebutja aquests comportaments com a indesitjables. Amb l'aprofundiment d'aquesta consciència i aquestes actituds se sustenta la decisió de definir aquests comportaments com a delicte i, a partir d'aquí, es considera la possibilitat de registrar-los estadísticament. Tot això és un procés polític que implica el reconeixement del fenomen, la seva definició com a problema social i el fet de prendre tot tipus de mesures per a solucionar-lo.

No ens ha d'estranyar gens la inexistència, fins fa poc temps, de dades relatives a la violència contra les dones, ni la seva escassetat i manca de precisió actuals. Si comparem la qüestió de la violència contra les dones amb altres temes de «rellevància social» com el terrorisme, l'atur o la inseguretat ciutadana, veiem que no hi ha tanta preocupació ni coneixement en l'opinió pública. La sensibilització que existeix és molt recent, i encara no s'ha arribat a reconèixer àmpliament que la violència contra les dones és un problema de tota la societat. Ha estat tan comuna la naturalitat amb què s'ha enfocat tot el que es refereix a maltractaments i explotació sexual, que la violència de gènere en totes les seves formes s'ha vist com un tret natural i propi de la vida social, que evidentment no calia registrar. La consideració de les dones com a éssers inferiors feia innecessari, perquè era irrellevant, constatar la majoria dels problemes que poguessin patir.

La manca de dades i estadístiques sobre la violència de gènere és gravíssima, perquè ens impedeix conèixer les dimensions socials del problema. La recollida de dades sobre violència domèstica, la seva elaboració estadística i la seva publicació a Espanya tot just són a les beceroles, malgrat el

creixent reconeixement polític del tema. Perquè comenci a fer-se amb rigor, caldrà que tots els individus que es troben al capdavant de les institucions que entren en contacte amb dones víctimes de violència i aquells que elaboren les estadístiques posseeixin una sèrie de característiques: sensibilitat per adonar-se de la importància de la violència contra les dones, preparació professional per saber quina és la forma adequada d'identificar-la i registrar-la, i voluntat política de fer-ho.

Les associacions de dones, els investigadors i, fins i tot, el Defensor del Poble fa temps que denuncien l'absència de dades detallades i demanen a les institucions de l'Administració que es doni solució a aquest problema. Durant els darrers anys, dins del marc del Pla contra la Violència, l'Institut de la Dona ha realitzat un intent d'aplegar i sistematitzar la informació sobre totes les formes de violència contra les dones. Aquest treball és insuficient, són moltes les institucions que no recullen les dades i són encara diverses les institucions que tot i que recullen les dades no les envien a l'Institut de la Dona. Hi ha un problema important de falta d'homogeneïtat, tant en la forma com en la intensitat amb què es treballa, i no hi ha consciència de la necessitat de registrar detalladament les dades de la violència de gènere en nombroses institucions policials, mèdiques, judicials i d'assistència social.

A més de les dades referents a la incidència de la violència, cal també establir un mapa dels recursos que existeixen per donar suport i protegir les dones víctimes de la violència. També l'Institut de la Dona ha començat a treballar en aquest sentit, amb la publicació diària d'aquesta informació, però caldrà que ho faci amb una metodologia més flexible que permeti incorporar gradualment els canvis que es donen en aquest tipus de serveis. Actualment, gràcies a Internet és possible introduir de forma immediata els canvis que es produeixen en els serveis d'atenció en qualsevol punt de la geografia espanyola.

La utilització del Codi Penal. Aplicació dels nous instruments penals

Per oferir una resposta adequada a la violència domèstica, la justícia requereix alhora un canvi ideològic i polític. Juntament amb la voluntat polí-

tica d'afrontar amb seriositat i rigor la violència contra les dones, és necessària la voluntat d'utilitzar tots els ressorts del dret per promoure la igualtat jurídica entre homes i dones.

El tracte que les lleis donen a les víctimes de la violència domèstica reflecteix que els valors del *codi patriarcal* no han desaparegut, sinó que tan sols s'han suavitzat. Tot i que hi ha noves formes de violència contra les dones que han entrat en el codi com a delictes, encara sorprèn la suavitat amb què es consideren una bona part d'elles. Al mateix temps, nombrosos jutges es resisteixen a aplicar amb rigor els càstigs que el Codi Penal assenyala per als agressors. Els nous recursos penals per castigar la violència contra les dones s'utilitzen insuficientment i, quan s'apliquen, apareixen les pors davant els possibles efectes que els càstigs als agressors poden produir en tota la societat.

Nombroses juristes i advocades que es dediquen a aquestes qüestions indiquen que el problema no és tant la limitació legal en el càstig com l'escassa utilització que es fa dels recursos que les lleis ofereixen. Entre les associacions que recolzen les víctimes de violència domèstica, hi ha una preocupació per la interpretació de les lleis que és fins i tot més gran que la preocupació sobre les carències o limitacions de les normes actuals. La ideologia patriarcal, la mentalitat paternalista i la ignorància de molts dels operadors jurídics són algunes de les raons per les quals la interpretació de la llei no és l'adequada.

Un dels problemes que s'observen és que la interpretació i utilització de les lleis es troba mediatitzada per la ideologia i la mentalitat dels jutges, que en la majoria dels casos apliquen els nous tipus penals amb una mentalitat que està més d'acord amb temps passats. Les exagerades garanties que s'ofereixen als agressors fan que les lleis s'apliquin a favor dels homes, la qual cosa suposa una discriminació de gènere.

Hi ha molts exemples de jutges i fiscals que s'acosten als casos de violència de gènere carregats de prejudicis masculistes. Això es va posar de manifest al maig del 2002, en un cas d'assetjament sexual d'un alcalde a una regidora, en el qual el fiscal encarregat de preparar l'acusació va tractar la víctima amb tanta agressivitat que va haver de ser rellevat de les seves funcions per la

fiscalia. També són nombrosos els exemples de sentències que reflecteixen els prejudicis que dominen la mentalitat d'alguns jutges. Fa tan sols dos anys, un jutge declarava innocent un violador perquè, després d'haver-la violat, va observar que la jove estava desfeta i anava a vomitar i, compadint-se d'ella, li va oferir un got d'aigua. Un altre cas que va produir un gran escàndol en l'opinió pública va ser el d'un jutge que va rebaixar la pena sol·licitada pel fiscal en un cas d'homicidi perquè no trobava indicis d'acarnissament en un marit que va matar la seva esposa clavant-li catorze punyalades. El forense va acreditar que la mort s'havia produït amb les tres primeres punyalades i aquest jutge va interpretar que no hi havia lloc per a l'«acarnissament» un cop la dona ja era cadàver.

Un altre problema que preocupa les associacions i que està relacionat amb l'anterior és el de l'escassa formació, en qüestions de gènere, dels operadors jurídics en general. L'absència de formació en aquestes matèries influeix en la variabilitat de l'aplicació de la llei. Les advocades ens parlen de la indefensió i la falta d'equitat en què es troben les víctimes de la violència a causa de la diversitat de la jurisprudència. La varietat de les decisions dels tribunals situa les víctimes en una gran inseguretats. Les mateixes causes obtenen decisions diferents en funció del jutjat i de la localitat on es dirimeixen. Les dones perceben inseguretats jurídica davant els tribunals per l'absència de credibilitat que reben freqüentment les seves denúncies per part d'aquests. No es creu la versió de les víctimes. Moltes vegades perquè s'entenen com a fets «propis de la convivència», com si s'acceptessin idees més pròpies del passat, quan els maltractaments es consideraven «baralles matrimonials». Es pot parlar de la poca rellevància jurídica dels maltractaments. Tots aquests aspectes de l'experiència judicial dissuadeixen les dones de presentar les seves demandes davant els tribunals.

També es produeix sovint la interpretació suau de la qualificació jurídica, de manera que es dona qualificació de *falta* a fets constitutius de *delicte*. És molt freqüent que, per exemple, les amenaces de mort no es considerin com a *delicte* sinó tan sols com a *falta*; i, en aquests casos, quan es recorre i es demana el procediment abreuja no s'accepta, amb la qual cosa les possibilitats d'obtenir mesures cautelars són menors. D'altra banda, els fiscals tendeixen a suavitzar la gravetat dels fets. Molts casos d'homicidi no passen

a ser considerats com a assassinat perquè no es tenen en compte els maltractaments previs.

Les associacions assenyalen la dificultat d'obtenir sentències condemnatòries en casos de maltractament psíquic. La manca de formació sobre la violència de gènere fa molt difícil que la majoria dels jutges entenguin la importància de la violència psíquica i, tot i que ja estan previstes en el codi penal, les sentències per aquests delictes són molt reduïdes. A aquestes dificultats s'hi afegeix l'ambigüitat en els termes que encara persisteix en el tractament del codi penal respecte a certs delictes. Per exemple, el delicte d'habitualitat no és fàcil de provar a causa de la falta de continuïtat que tenen moltes diligències policials i també pel fet que les denúncies arriben a diferents jutjats. També cal indicar que es fa difícil provar l'habitualitat a causa de la freqüència amb què les mateixes víctimes retiren les seves denúncies. Podem concloure que, en una bona part dels casos, l'enjudiciament dels fets que donen lloc a denúncies per maltractament es porta de manera diferent que altres delictes.

Un altre aspecte d'això és la diversitat pel que fa a les pràctiques dels jutjats; per exemple, en les notificacions a les víctimes. Hi ha jutjats que avisen les dones de les mesures d'allunyament imposades al seu agressor, mentre que d'altres no ho notifiquen, amb la qual cosa elles no saben quin dret tenen que ell no se'ls acosti. També són diferents les maneres en què l'agressor surt de la presó i no totes les autoritats es prenen seriosament l'obligació d'avisar la víctima perquè estigui previnguda.

Un aspecte important que reflecteix una tolerància més gran amb aquests delictes que no amb d'altres és l'absència de mesures sancionadores immediates contra l'incompliment de les decisions judicials. Per exemple, l'allunyament de la víctima o la sortida de la llar són obligats quan el jutge els decreta com a mesures cautelars, però no tenen gaire força si el jutge no imposa paral·lelament alguna sanció contra el seu incompliment. Els jutges tenen instruments jurídics per fer-ho, però no els utilitzen. I, a més, hi ha una gran reticència dels jutges a aplicar la mesura cautelar d'allunyament. I no són pocs els casos en què les dones mortes a les mans dels seus cònjuges havien denunciat prèviament maltractaments i havien sol·licitat, sense obtenir-les, mesures de protecció enfront dels seus agressors. Als tribunals civils

no es fan servir aquestes mesures i als penals s'utilitzen poc i tard. En aquest sentit, cal assenyalar la lentitud dels terminis per a les mesures provisionals o coetànies respecte a la separació matrimonial, aspecte que té molt a veure amb alguns casos d'agreujament de la violència.

Finalment, la falta de coordinació entre el dret penal i el civil en aquestes qüestions porta a una multiplicitat de causes i a una gran dificultat a l'hora d'obtenir justícia per part de les víctimes, que en la majoria dels casos són persones amb poca experiència jurídica i amb recursos econòmics limitats per perseverar en les seves causes tant en uns tribunals com als altres.

L'alternativa necessària pel que fa al cas és la formació dels professionals, tant en l'àmbit universitari com a l'escola judicial. Tots els jutges i tots els professionals del dret haurien de rebre formació en qüestions relatives a la violència contra les dones en general i a la violència domèstica en particular. Cal incloure estudis de gènere i qüestions específiques de violència en el currículum universitari de la carrera de dret i també en la formació posterior de les escoles de pràctica jurídica.

Pràctiques d'educació en la igualtat

La pedra angular de la prevenció de totes les formes de violència de gènere és l'educació en la igualtat. Amb una educació en la igualtat entre els homes i les dones i unes dinàmiques familiars democràtiques, es pot evitar que sorgeixi la violència domèstica.

En el moment en què els homes no vegin com una possibilitat el fet de recórrer a la coerció violenta contra la seva parella i les dones facin respectar els seus drets, la violència domèstica tindrà menys raó de ser.

És important que els valors familiars es deslliurin de la ideologia patriarcal, de manera que els integrants de la família vegin el conflicte com un fet normal i potencialment positiu, que es pot canalitzar mitjançant el diàleg en comptes de resoldre'l per la imposició d'una part. Cal aprofundir en la democratització de l'esfera privada, i posar fi al mite de la família harmoniosa que encobreix pràctiques mil·lenàries de control patriarcal.

L'educació té altres agents fonamentals: l'escola i els mitjans de comunicació. Tant els plans d'igualtat d'oportunitats com els plans contra la violència domèstica han d'incloure mesures per fomentar l'educació en la igualtat. S'han elaborat materials didàctics en aquest sentit i s'han dissenyat cursos de formació de professorat contra la violència de gènere. El Ministeri d'Educació i les conselleries de les diferents comunitats autònomes tenen molta feina feta en aquests temes. Hi ha mesures complementàries de l'educació a l'escola que es poden dur a terme com a reforç: tenir cura que la programació infantil de la televisió transmeti imatges igualitàries i tolerants; treballar activament en l'eradicació d'estereotips sexistes i violents per mitjà de cursos o tallers de formació per a adults que després evitin la transmissió de rols patriarcals als seus fills i filles; organitzar programes de formació que potenciïn els recursos i les habilitats personals de les dones en grups de risc.

La dificultat més gran consisteix a combinar els esforços dels centres escolars amb l'ambient familiar i els mitjans de comunicació. Per molt que a les escoles s'ensenyi als nens que tots mereixem el mateix tracte i respecte, si a les famílies veuen models de relació tradicionals i si la televisió transmet imatges i valors patriarcals, la socialització en la igualtat de gènere serà impossible.

Detectar la violència a temps

Un dels problemes que hem tractat en aquest estudi és la petita proporció de casos de violència domèstica que surten a la llum pública i arriben al sistema legal. En molts casos, les víctimes tenen por de denunciar, han desenvolupat mecanismes d'indefensió apresada al llarg dels anys de patiment o, simplement, no veuen alternatives a la seva situació.

Cal trobar mecanismes de detecció de la violència domèstica per trencar el silenci i ajudar les víctimes que la pateixen, i amb això evitar que es perpetui o s'agreuï la seva situació. Si bé és cert que en aquest tema hi ha molts que defensen com a valor superior el dret a la intimitat familiar, quan es tracta d'un fenomen on estan en joc la salut i fins i tot la vida dels afectats, nosaltres pensem que la intromissió pot ser un mal menor.

Com ens deia Luis Bonino, una de les vies més importants de detecció precoç de la violència domèstica podrien ser els serveis mèdics generals. Les consultes dels metges de capçalera, els pediatres, els ginecòlegs, els psicòlegs o els traumatòlegs són serveis públics pels quals passa la immensa majoria de la població i podrien ser una via precoç de detecció de la violència domèstica i de difusió d'actituds i pràctiques de prevenció si els professionals tinguessin formació en aquestes matèries. Si els metges realitzessin cursos de formació en símptomes de violència domèstica i utilitzessin protocols de detecció des de les seves especialitats, podrien ser els primers a observar si els seus pacients exerceixen o pateixen violència.

La sobrecàrrega de feina dels metges d'atenció primària és un dels obstacles que s'oposen al fet que puguin fer-se càrrec d'aquestes responsabilitats. Per aquest motiu, fa un cert temps nombroses associacions de dones van formular una sèrie de demandes en aquest sentit: assegurar un mínim de temps per pacient per a l'atenció a consulta i que no s'assigni a cada professional un nombre excessiu de pacients; formació bàsica per al personal mèdic sobre les formes de detecció, intervenció i derivació a altres serveis de pacients que pateixin violència domèstica; introducció en la història clínica de preguntes sobre la violència domèstica; posada en marxa d'un registre sanitari de violència contra les dones en cada comunitat autònoma, que permeti conèixer l'existència de dones maltractades i el volum d'intervenció que es duu a terme als centres de salut.

Una altra via de detecció precoç de la violència domèstica es podria realitzar a partir dels professors i psicòlegs dels centres d'educació primària i secundària. Igual que els metges, els professionals de l'ensenyament podrien rebre cursos i protocols d'actuació per poder alertar sobre casos en què els nens donessin senyals d'estar sent testimonis de maltractaments a casa seva.

Voluntat política

Cal definir la violència domèstica com un tema polític. No pot continuar sent una qüestió privada, ha de ser tractada com un assumpte públic. No és únicament un tema de parella, tot i que així és com ho veu cada víctima,

sinó que es tracta d'un problema social de primera magnitud i que ens afecta a tots.

El fatalisme respecte a la violència no pot continuar. És comprensible el fatalisme de la dona agredida que no es veu amb cor de contrarestar l'agressió i que no sap com sortir de la situació. Però no és acceptable reproduir en l'àmbit de la societat la resignació davant un tipus de delictes contra els quals es poden prendre un gran nombre de mesures, si hi ha voluntat política de fer-ho.

És per això que, en primer lloc, caldrà rebutjar totes les teories que advoquen per la renúncia a l'acció, i esgrimeixen els aspectes que no es poden canviar, com les explicacions biològiques i genètiques de la violència. Si es justifica la violència en l'agressivitat de la natura humana o bé s'explica la seva aparició com a efecte de l'alcohol o d'altres substàncies tòxiques; si es culpa la pobresa, la marginació o, fins i tot, l'actitud de submissió de les mateixes dones víctimes, amb la qual cosa es confon la raó de la violència amb factors que sovint l'acompanyen, és molt difícil combatre-la.

Cal tenir clar que la violència és una conducta apresada que es pot modificar. És possible socialitzar els nens i les nenes en contra de la violència de gènere i és possible reeducar els adults en la igualtat entre els homes i les dones i en el caràcter il·legítim de recórrer a la violència per solucionar els conflictes de parella. Això no obstant, aquest camí requereix una de les coses més difícils d'aconseguir: la voluntat política de fer-ho, la decisió i el lideratge suficients per reconèixer el problema i prendre les mesures necessàries per eradicar-lo, mesures que a curt termini poden ser impopulars.

Fonts i bibliografia

Per fer aquest treball hem utilitzat tota mena de fonts: investigacions, documents i aportacions personals, que ens han ajudat a aplegar les informacions i els arguments que configuren el nostre estudi. Ha estat un any d'elaboració durant el qual hem estudiat la violència de gènere a partir de lectures, documents televisius, conferències a les quals hem assistit, taules rodones en les quals hem participat i múltiples trobades amb professionals i experts que ens han ajudat a conformar les nostres anàlisis. N'hem après molt, i és difícil identificar tots els nostres deutes i expressar tots els nostres agraïments.

En primer lloc, hem realitzat una sèrie d'entrevistes en profunditat a advocades, periodistes, psicòlegs, metges, professionals de la policia i estudiosos en general. Tots ells ens han transmès una gran quantitat de coneixement a partir de la seva experiència i de les seves anàlisis de la violència de gènere. Hem d'agrair especialment la col·laboració que hem rebut de: Consuelo Abril, presidenta de la Comissió per a la Investigació de Maltractaments a Dones; Cristina Alberdi, advocada i diputada al Congrés; Pilar Alvarado, inspectora de policia de la Comissaria General de la Policia Judicial; Mariano Álvarez Page, psicòleg i subdirector general de l'Institut de la Dona; Cristina Blanca, coordinadora del Pla contra la Violència de l'Institut de la Dona; Luis Bonino, psicòleg i director del Centre d'Estudis de la Condiició Masculina; Manuel Correa, director de l'Institut d'Estudis de Policia del Ministeri de l'Interior; María Durán, advocada i presidenta de l'Associa-

ció de Dones Juristes Themis; Esteban Gándara, inspector de policia de la Comissaria General de la Policia Judicial; Almudena Luján, advocada i investigadora del projecte Women's Link Worldwide a Espanya; Sheryl Lutjens, sociòloga i catedràtica de Sociologia a la Northern Arizona University; María Jesús Miranda, professora titular de Sociologia a la Universitat Complutense i directora del Curs d'Expert en Intervenció Social davant la Violència contra les Dones; Carmen Olmedo, antiga directora de l'Institut Andalus de la Dona i diputada al Congrés; Ana María Pérez del Campo, advocada i presidenta de la Federació de Dones Separades i Divorciades; Rosa Porras, sociòloga i coordinadora del projecte «Florència» d'ajuda d'emergència per a dones víctimes de violència; Milagros Rodríguez, psicòloga i directora de la Casa d'Acollida «Florència»; Ángeles Roig, psiquiatra; María José Sánchez Leyva, professora titular de Teoria de la Comunicació a la Universitat Carles III; Viviana Waisman, advocada i coordinadora del projecte Women's Link Worldwide, de la Federació de Planificació Familiar a Espanya.

També ens han resultat molt útils les crítiques i els comentaris de nombrosos professionals, amics i col·legues, amb els quals hem tingut trobades al llarg d'aquest últim any. El seu interès i coneixement en aquestes matèries ha estat un suport inestimable i d'ells hem rebut moltes idees i suggeriments. Volem manifestar el nostre enorme agraïment a Pilar Dávila, directora de l'Institut de la Dona; Maryse Jaspard, professora de la Sorbona i coordinadora de l'Enquesta Nacional sobre Violència contra les Dones a França; Gloria Nielfa, catedràtica d'Història de la Universitat Complutense; Raquel Osborne, professora titular de Sociologia de la UNED; Agapito Ramos, advocat; Rosa Regàs, escriptora; Valentín Corcés, psiquiatre; Marcial Romero, professor titular de Sociologia de la Universitat Complutense de Madrid; Isabel Alberdi, primera directora general de la Dona de la Comunitat de Madrid i professora de llengua; Anna Cabré, directora del Centre d'Estudis Demogràfics de Catalunya; María José Díaz-Aguado, catedràtica de Psicologia Evolutiva de la Universitat Complutense de Madrid; Conchita Sáez, professional del Centre d'Investigacions Sociològiques; Javier Alberdi, estadístic i matemàtic; Concha Velasco, escriptora; Paloma Gascón Vera, psicòloga; Patricia García Ojeda, sociòloga i assessora de l'Institut Canari de la Dona; Rosa Cobo, professora titular de Sociologia de la Universitat A Coru-

ña; Isabel Egea, advocada del Servei d'atenció a la dona de l'Ajuntament d'Albacete; María José Montero, directora del Programa desenvolupament sostenible de la Federació de Planificació Familiar a Espanya; Ana María Ruiz Tagle, advocada; Isabel Madruga, sociòloga; Rosario Carracedo, advocada; Sandra Piper, filòloga; i les estudiants Vanesa del Pozo, Cristina Esteban i Alicia Fernández.

Per dur a terme la investigació ens hem basat en nombroses investigacions realitzades per institucions públiques, tant internacionals com nacionals; en aquests treballs hi hem trobat un gran nombre d'anàlisis i punts de vista, que ens han estat d'una gran utilitat. Oferim una llista dels documents utilitzats, ja que poden servir, als qui hi estiguin interessats, per ampliar els coneixements relatius a la violència domèstica i les declaracions públiques que s'han fet pel que fa al cas.

Entre aquests treballs d'institucions públiques, cal destacar especialment les investigacions, els documents i els estudis efectuats per l'Institut de la Dona. Aquest organisme ha estat la primera institució que ha adoptat una posició activa respecte a la violència contra les dones. Ha dedicat molta atenció a la violència, tant a través dels treballs publicats com de les trobades promogudes i les accions empreses; ha estat també la primera entitat que ha impulsat investigacions sobre el tema. Hem pogut estimar la incidència de la violència domèstica a Espanya a partir d'una macroenquesta realitzada per l'Institut de la Dona el 1999. Hem tingut la sort també de poder accedir a les dades d'una enquesta semblant efectuada a França en dates pròximes a l'anterior. El nostre treball no ha pretès fer una explotació exhaustiva de cap d'aquestes dues macroenquestes, perquè sabem que hi ha altres equips que estan duent a terme aquesta feina. A més de la quantitat d'estudis realitzats per l'Institut de la Dona, cal assenyalar el suport que ofereixen els seus professionals als investigadors i la disponibilitat del seu Centre de Documentació, que és un dels punts de referència obligat per a tots els qui desitgin conèixer la història i la sociologia de les dones a Espanya.

També hem buscat informació en nombrosos treballs promoguts per organitzacions no governamentals. Una bona part dels estudis consultats són fruit del treball voluntari realitzat durant anys per professionals que han

dedicat una part del seu temps a les associacions de defensa dels drets de les dones. Cal destacar, principalment, el gran profit que hem tret dels estudis i documents elaborats per les associacions feministes, que han estat pioneres en el treball pràctic i en l'anàlisi teòrica sobre la violència contra les dones i sobre les formes d'intervenció per a la seva eradicació. Han estat especialment útils els estudis efectuats per l'Associació de Dones Juristes Themis i els realitzats per la Comissió per a la Investigació de Maltractaments a Dones; aquests estudis ens han guiat, entre d'altres, pel difícil camí del tractament legal de la violència domèstica.

Per conèixer la incidència de la violència en la societat espanyola hem recorregut a abundants materials sociològics disponibles, així com a la lectura dels diaris *El País*, *La Vanguardia* i *El Mundo*, que han estat durant els darrers anys una font constant d'informació sobre la violència de gènere. Per al coneixement i l'anàlisi de l'opinió pública, hem utilitzat el banc de dades del CIS. Els estudis i enquestes d'opinió del Centre d'Investigacions Sociològiques són una base fonamental per conèixer l'evolució de l'opinió pública espanyola, que en aquesta qüestió de la violència domèstica té una importància cabdal. Hem consultat els Baròmetres d'opinió realitzats en els últims anys i altres enquestes efectuades per estudiar les preocupacions dels espanyols sobre la inseguretat i la violència en general. Hi hem afegit l'anàlisi d'Eurobaròmetres, enquestes realitzades en el conjunt de la Unió Europea, que serveixen per contrastar l'evolució de l'opinió pública espanyola.

Hem inclòs en la bibliografia totes les obres que hem utilitzat directament en l'elaboració d'aquest treball. Tot i que hi ha molts altres llibres que ens han ajudat, a través de la formació d'anys, a configurar les nostres opinions i el nostre coneixement sobre la violència de gènere, no podem anomenar-los tots perquè la llista seria massa llarga. Sabem que tenim un gran deute intel·lectual amb nombrosos autors i autores que no esmentem de forma explícita però als quals agraïm els ensenyaments rebuts.

Documents d'organismes públics

- CGPJ, CONSEJO GENERAL DEL PODER JUDICIAL (2001). *Guía práctica de actuación contra la violencia doméstica*. Madrid.
- CIS, CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS (1989). Enquesta *Barómetro Noviembre*, Estudio 1.845.
- (1990). Enquesta *La condición social de la mujer*, Estudio 1.867.
- (1995). Enquesta *Actitudes y opiniones ante el maltrato infantil en el ámbito familiar*, Estudio 2.202.
- (1996). Enquesta *Seguridad Ciudadana y Victimización*, Estudio 2.200.
- (1999). Enquesta *Seguridad Ciudadana y Victimización*, Estudio 2.315.
- (2001). Enquesta *La violencia doméstica*, Estudio 2.411.
- (2001). Enquesta *Barómetro Abril*, Estudio 2.415.
- CONSEJO DE EUROPA (1997). *Informe del Grupo de Especialistas para Combatir la Violencia contra las Mujeres*. Mimeografiat. Estrasburg.
- CONSEJO DE LA MUJER DE LA COMUNIDAD DE MADRID (2001). *Propuestas de las Asociaciones de Mujeres para un Plan Integral contra la Violencia Hacia las Mujeres*.
- DD.AA. (1999). *Vivir sin miedo. Políticas integradas para erradicar la violencia contra las mujeres*. Document del Grup Interministerial sobre la Violència contra les Dones del Regne Unit, Ministeri de les Dones i Ministeri de l'Interior, Londres.
- DEFENSOR DEL PUEBLO (1998). *Informe sobre la violencia doméstica contra las mujeres*. Mimeografiat. Madrid.
- ENVEFF (2000). *Enquête nationale sur les violences envers les femmes en France*. Equip dirigit per Maryse Jaspard. Service des Droits des Femmes, París.
- EUROPEAN COMMISSION (1999). *Europeans and their views on domestic violence against women*, Eurobarometer 51.0. Directorate General X. Information, Communication and Audiovisual Media.
- FGE (2000). *Informe de la Fiscalía General del Estado sobre el tratamiento jurisdiccional de los malos tratos familiares*. Instituto de la Mujer, Madrid.
- INSTITUTO ANDALUZ DE LA MUJER (1999). *Como tratar bien los malos tratos: Manual de estilo para los medios de comunicación*.
- INSTITUTO CANARIO DE LA MUJER (2002). *Plan para prevenir y erradicar la violencia contra las mujeres*. Gobierno de Canarias, Consejería de Empleo y Asuntos Sociales. Las Palmas de Gran Canaria.

- INSTITUTO DE LA MUJER (1998). *Prevenir la violencia. Una cuestión de cambio de actitud*. Cuaderno de Educación núm. 7.
- (1998a). *Violencia contra las mujeres*, Cuaderno de Salud núm. XII.
- (1998b). *Plan Integral contra la Violencia Doméstica*.
- (1999). *Guía para mujeres maltratadas*.
- (2000). Enquesta *La violencia contra las mujeres*.
- (2000a). *Investigación sobre las mujeres en los medios de comunicación. Informe Final*.
- (2000b). *Jornadas sobre medios de comunicación y violencia contra las mujeres*.
- (2001). *II Plan Integral contra la Violencia Doméstica*.
- (2001a). *Informe de ejecución del plan de acción contra la violencia doméstica 1998-2000*.
- (2001b). *Memoria de Actuaciones contra la violencia doméstica realizadas por la Administración General del Estado y las Comunidades Autónomas en el año 2000*.
- (2002). *Estudios sobre las medidas adoptadas por los Estados Miembros de la Unión Europea para luchar contra la violencia hacia las mujeres*. Presidència de la Unió Europea, Madrid.
- (2002a). *Guía de buenas prácticas para paliar los efectos de la violencia contra las mujeres y conseguir su erradicación*. Presidència de la Unió Europea, Madrid.
- ONU (1995). *Declaración de Beijing y Plataforma para la Acción*. Editat per l'Institut de la Mujer, Madrid.

Bibliografía

- ALCALE SÁNCHEZ, M. (2000). *El delito de malos tratos físicos y psíquicos en el ámbito familiar*. Tirant lo Blanch, València.
- ÁLVAREZ A. (1998). *Guía para mujeres maltratadas*. Consejo de la Mujer de la Comunidad de Madrid, Madrid.
- AMORÓS C. (1990). «Violencia contra las mujeres y pactos patriarcales», a Maqueira i Sánchez, comp., *Violencia y sociedad patriarcal*. Ed. Pablo Iglesias, Madrid.
- ANDERSON B. i ZINISSE (2000). *Historia de las mujeres, una historia propia*. Crítica, Madrid.
- ANDREWS, B. i BERWIN, C. R. (1990). «Attributions of blame for marital violence: A study of antecedents and consequences», *Journal of Marriage and the Family*, 52.

- BEL, M. A. (2000). *La Historia de las mujeres desde los textos*. Ariel, Barcelona.
- BLUMER, H. (1972). «Social problems as collective behaviour», a Henslin J.M., *Down to Earth Sociology*. Free Press, Nova York.
- BONINO, L. (1999). «Violencia de género y prevención: el problema de la violencia masculina» a *Actuaciones sociopolíticas contra la violencia de género*. UNAF, Madrid.
- (2001). «Masculinidad, salud y sistema sanitario. El caso de la violencia masculina», ponència en el seminari *Mainstreaming de género en las políticas de salud en Europa*. OMS, Madrid.
- BOLANCÉ, J. i LAIN, C., comp. (2002). *Violencia, género y coeducación*. Grupo de Coeducación Hipatia. Ayuntamiento de Córdoba, Còrdova.
- BOSCH, E., FERRER, V. i GILI, M. (1999). *Historia de la misoginia*. Anthropos, Barcelona.
- BOURDIEU, P. (2000). *La dominación masculina*. Anagrama, Barcelona
- BROWNMILLER (1981). *Against our will*. Bantham Books, Nova York.
- BUNCH, CH. i CARRILLO, R., ed. (1994). *Violencia de género. Un problema de desarrollo y derechos humanos*. UNIFEM, Nova York.
- CAMPS, V. (1998). *El siglo de las mujeres*. Cátedra, Madrid.
- CARRILLO, R. (1998). «La violencia contra la mujer: obstáculo al desarrollo», a CIMTM, *Otra frontera rota: Aspectos jurídicos de la violencia doméstica*. Enitema, Madrid.
- CASAGRANDE, C. (1992). «La mujer custodiada», a Duby i Perrot, *Historia de las mujeres. La Edad Media*. Taurus, Madrid.
- CASTELLS, M. (1998). *La era de la información. Economía, Sociedad y Cultura, Vol. 2 El poder de la Identidad*. Alianza, Madrid.
- CIMTM, COMISIÓN PARA LA INVESTIGACIÓN DE MALOS TRATOS A MUJERES (1999). *Otra frontera rota: Aspectos jurídicos de la violencia doméstica*. Enitema, Madrid.
- (2001). *Manual de intervención policial*.
- COBO, R. (1995). *Fundamentos del patriarcado moderno. Jean-Jacques Rousseau*. Cátedra, Madrid.
- COBO PLANA, J. A. (1999). *Manual de actuación sanitaria policial, legal y social frente a la violencia doméstica*. Masson, Barcelona.
- CORSI, J. (1995). *Violencia masculina en la pareja. Una aproximación al diagnóstico y a los modelos de intervención*. Paidós, Buenos Aires.

- (1997). *Violencia familiar. Una mirada interdisciplinaria sobre un grave problema social*. Paidós, Buenos Aires.
- CORTÉS BECHIARELLI, E. (2000). *El delito de malos tratos familiares. Nueva regulación*. Marcial Pons, Madrid.
- DALY, M. i WILSON, M. (1988). *Homicide*. Aldine, Nova York.
- DARWIN, C. (1989). *El Origen del Hombre*. Edaf, Madrid.
- DD.AA. (2000). «El final del patriarcado», revista *Polémica*, núm. 70. Barcelona.
- (2002). *La violencia contra las mujeres y los derechos humanos*. Edició coordinada per Lucía Ruano. Federación Internacional de Mujeres de Carreras Jurídicas (FIFCJ), Madrid.
- DE MIGUEL, A. (1994). *Como leer a John Stuart Mill*. Ediciones Júcar, Madrid.
- DELGADO MARTÍN, J. (2001). *La violencia doméstica. Tratamiento jurídico: problemas penales y procesales; jurisdicción civil*. Colex, Madrid.
- DÍAZ AGUADO, M. J. (2001). «Avances y limitaciones en la construcción de la igualdad», ponència del Seminario sobre Mujeres Jóvenes, setembre 2001. UIMP, Santander.
- DÍAZ AGUADO, M. J. i MARTÍNEZ ARIAS, R. (2001). *La construcción de la igualdad y la prevención de la violencia contra la mujer desde la educación secundaria*. Serie Estudios núm. 73. Instituto de la Mujer, Madrid.
- DUBY, G. (1987). *El caballero, la mujer y el cura*. Taurus, Madrid.
- DUBY, G. i PERROT, M., edit. (1991). *Historia de las mujeres. La antigüedad*. Taurus, Madrid.
- DURÁN, M. (1999). «Violencia doméstica. Medidas de protección de la víctima», a *Tratamiento penal de la violencia doméstica contra la mujer*, López Arminio, coord. Universidad de Cádiz, Jerez de la Frontera.
- DURÁN, M. A. (2000). *Si Aristóteles levantara la cabeza*. Cátedra, Madrid.
- DURKHEIM, E. (1967). *La división del trabajo social*. Paidós, Buenos Aires.
- DUTTON, D. i PAINTER, S. L. (1980). *Male domestic violence and its effects on the victim*. Ottawa Health and Welfare, Canadà.
- DUTTON, D. i BROWNING, J. J. (1986). «Assesment of wife assault with the conflict tactics scale: Using couple data to quantify the differential reporting effect», *Journal of Marriage and the Family*, 48.
- ECHEBURUA, E. i CORRAL, P. (1998). *Manual de violencia familiar*. Siglo XXI, Madrid.

- ECHEBURRUA *et al.* (1997). «Repercusiones psicopatológicas de la violencia doméstica en la mujer: un estudio descriptivo», *Revista de Psicopatología y Psicología Clínica*, vol. 2.
- EDELSON, J. (1997). *Violencia doméstica, la mujer golpeada y la familia*. Granica, Buenos Aires.
- EUROPEAN WOMEN'S LOBBY (2000). *Unveiling the hidden data on domestic violence in the European Union*, Study in the 15 Members States, Brussel-les.
- FAGOAGA, C. (1994). *Comunicando violencia contra las mujeres. Estudio sobre el mensaje periodístico*. Editorial Complutense, Madrid.
- (1999). *La violencia en los medios de comunicación. Maltrato a la pareja y agresión sexual*. Dirección General de la Mujer de la Comunidad Autónoma de Madrid, Madrid.
- FALUDI, S. (1993). *Reacción. La guerra no declarada contra la mujer moderna*. Anagrama, Barcelona.
- FARGE, A. i ZEMON, DAVIS N., edit. (1992). *Historia de las Mujeres. Del Renacimiento a la Edad Moderna*. Taurus, Madrid.
- FERRER, V. i BOSCH, E. (2000). «La violencia de género: de cuestión privada a problema social», a *Revista de Intervención Psicosocial*, vol. 9, núm. 1.
- FIRESTONE, S. (1970). *The dialectic of sex: the case for feminist revolution*. Morrow, Nova York.
- FISHER, H. (1999). *El Primer Sexo. Las capacidades innatas de las mujeres y cómo están cambiando el mundo*. Taurus, Madrid.
- FRAISSE, G. (1993). «Del destino social al destino personal. Historia filosófica de la diferencia de los sexos», a Duby y Perrot, edit., *Historia de las mujeres en Occidente. El siglo XIX*, Taurus, Madrid.
- FRAY LUIS DE LEÓN (1968). *La perfecta casada*. Austral, Madrid.
- FRIGOLÉ, J. (1997). *Un hombre*. Muchnick, Barcelona.
- FUKUYAMA, F. (1997). *The end of order*. The Social Market Foundation, Nueva York.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, M. i GARCÍA DE LEÓN, M. A., coords. (2000). *Profesionales del periodismo. Hombres y mujeres en los medios de comunicación*, CIS. Siglo XXI, Madrid.
- GARRIDO, E. i FOLGUERA, P. (1997). *Historia de las Mujeres en España*. Síntesis, Madrid.
- GARRIDO, V. (2001). *Amores que matan. Acoso y violencia contra las mujeres*. Editorial Algar, Alzira (València).

- GELLES, R. (1997). *Intimate violence in families*. Sage, Londres.
- GIL CALVO, E. (1997). *El nuevo sexo débil. Los dilemas del varón postmoderno*. Temas de hoy, Madrid.
- GILMORE, D. (1994). *Hacerse hombre. Concepciones culturales de la masculinidad*, Paidós, Barcelona.
- GROSMAN, C. (1989). *Violencia en la familia. La relación de pareja; aspectos sociales, psicológicos y jurídicos*. Editorial Universidad, Buenos Aires.
- GRUPO CANADIENSE SOBRE LA VIOLENCIA CONTRA LAS MUJERES (1993). *Cambiar el Paisaje. Poner Fin a la Violencia y Conseguir la Igualdad*. Ministeri de Subministaments, Ottawa.
- HERRANZ, A. (2000). *Experiencias y Conocimientos de las Mujeres en la Educación Permanente. Una propuesta didáctica para Prevenir la Violencia*. Instituto de la Mujer, Madrid.
- HIRIGOYEN, M. F. (1999). *El acoso moral. El maltrato psicológico en la vida cotidiana*. Paidós, Barcelona.
- HUFTON, O. (1995). *The Prospect Before Her. A History of Women in Western Europe*, Harper and Collins, Glasgow.
- IMBERT, G. (1992). *Los escenarios de la violencia. Conductas anómicas y orden social en la España actual*. Icaria, Barcelona.
- IZQUIERDO, M. J. (2000). *Cuando los amores matan*. Ediciones Libertarias, Barcelona.
- JACOBSON, N. (2001). *Hombres que agreden a sus mujeres*. Paidós, Barcelona.
- JAIME DE PABLO, A. (2001). «Actuación policial, asistencia jurídica a las víctimas», a *Propuestas de las Asociaciones de Mujeres para un Plan Integral contra la Violencia Hacia las Mujeres*. Consejo de la Mujer de la Comunidad de Madrid, Madrid.
- KIRK, G. S. (2002). *La naturaleza de los mitos griegos*. Paidós, Barcelona.
- KURTZ, D. i STARK, E. (1988). «Not so benign neglect: The medical response to battering», a Yllo i Bograd, edit., *Feminist Perspectives on wife abuse*. Sage, Califòrnia.
- LERNER, G. (1990). *La creación del patriarcado*. Crítica, Barcelona.
- LEVY-STRAUSS, C. (1969). *Las estructuras elementales del parentesco*. Paidós, Buenos Aires.
- LÓPEZ ARMINIO, M. J., coord. (1999). *Tratamiento penal de la violencia doméstica contra la mujer*. Universidad de Cádiz, Jerez de la Frontera.

- LORENTE ACOSTA, M. (1999). *Agresión a la mujer: maltrato, violación y acoso*. Ed. Comares, Granada.
- (2001). *Mi marido me pega lo normal. Agresión a la mujer, realidades y mitos*. Edit. Ares y Mares, Barcelona.
- LUCCHINI, R. (2001). *Femmes, violence et identité*. Harmattan, París.
- MACÍAS, M. (1992). *Aspectos psicosociales de los malos tratos a las mujeres*, tesi doctoral dirigida per Rosa Pastor. Universidad de Valencia, Facultad de Psicología.
- MAQUIEIRA, V. i SÁNCHEZ, C., comp. (1990). *Violencia y sociedad patriarcal*. Ed. Pablo Iglesias, Madrid.
- MARÍN DE ESPINOSA, E. B. (2001). *La violencia doméstica. Análisis sociológico, dogmático y de derecho comparado*. Comares, Granada.
- MARTÍN ESPINO, J. (1999). *Violencia sobre la mujer en el grupo familiar*. Colex, Madrid.
- MARTÍN, E. i MARTÍN, M. (2001). *Las violencias cotidianas cuando las víctimas son las mujeres*. Instituto de la Mujer MTAS, Madrid.
- MARTÍNEZ NOVO, S. (1999). «Aspectos jurídicos de la violencia doméstica en el ámbito civil», a *Otra frontera rota. Aspectos jurídicos de la violencia doméstica*. Comisión para la Investigación de Malos Tratos a Mujeres. Enitema, Madrid.
- McFARLANE, J., PARKER, B., SOENKEN, K. i BULLOK, L. (1992). «Assesing for abuse during pregnancy: Frequency and extent of injuries and entry into parental care». *Journal of American Medical Association*, 267.
- MERNISSI, F. (2001). *El harén en Occidente*. Espasa, Madrid.
- MILLETT, K. (1970). *Sexual Politics*. Doubleday, Nova York (en espanyol, Aguilar, 1975).
- MOLINA, C. (1990). *Dialéctica feminista de la Ilustración*. Anthropos, Barcelona.
- MOSCOVICI, S. (1981). *L'âge des foules*. Fayard, París.
- MORENO BÁEZ, E. (1987). «Introducción» a *El Conde Lucanor*, de l'Infante Don Juan Manuel. Ed. Castalia, Madrid.
- MORILLA, B. (2001). *El valor de ser hombre. Historia oculta de la masculinidad*. Oberon Anaya, Madrid.
- MULLENDER, A. (2000). *La violencia doméstica. Una nueva visión de un viejo problema*, Paidós, Barcelona.
- MURILLO, S. (2000). *Relaciones de poder entre hombres y mujeres*. FMP i Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Madrid.

- NÚÑEZ MALLO *et al.* (1993). *La imagen de la mujer a través de los programas infantiles*. Unión de Consumidores de España, Madrid.
- OSBORNE, R., coord. (2001). *La violencia contra las mujeres. Realidad social y políticas públicas*. UNED Ediciones, Madrid.
- PATEMAN, C. (1995). *El contrato sexual*. Anthropos, Barcelona.
- PÉREZ J. A., PAEZ, D. i NAVARRO, E. (2001). «Conflicto de mentalidades: cultura del honor frente a liberación de la mujer», a *Revista Electrónica de Motivación y Emoción*, 4 (8-9) 1-23.
- PÉREZ DEL CAMPO, A. M. (1996). *Una cuestión incomprendida: el maltrato a la mujer*. Ediciones Horas y Horas, Madrid.
- PERNAS, B. (2001). «Las raíces del acoso sexual: las relaciones de poder y sumisión en el trabajo», a Osborne, coord., *La violencia contra las mujeres. Realidad social y políticas públicas*. UNED Ediciones, Madrid.
- PERNAS, B. *et al.* (2000). *La dignidad quebrada: las raíces del acoso sexual en el trabajo*. Ediciones Los libros de la catarata, Madrid.
- PERRONE, R. (1997). *Violencia y abusos sexuales en la familia*. Paidós, Buenos Aires.
- PEÑARANDA, J. M. (1997). «Mecanismos para difundir una imagen social de las mujeres ajustada a su realidad social: el Observatorio de la Publicidad del Instituto de la Mujer», a *Las mujeres en los medios de comunicación*, coordinat per Alba Y. Dirección General de la Mujer de la Comunidad de Madrid, Madrid.
- POSADA, L. (2001). «Las mujeres deben ser sumisas. Discurso patriarcal y violencia contra las mujeres», conferència a la Universidad de Verano de El Escorial, agost 2001.
- PULEO, A. H. (1993). *La Ilustración olvidada. La polémica de los sexos en el siglo XVIII*. Anthropos, Barcelona.
- PUYOL ALGANS, C. (2001). «Introducción» a *Propuestas de las Asociaciones de Mujeres para un Plan Integral contra la Violencia Hacia las Mujeres*. Consejo de la Mujer de la Comunidad de Madrid, Madrid.
- RADL PHILIPP, R. (1996). «Los medios de comunicación de masas y sus imágenes femeninas», a *Sociología de las Mujeres Españolas*, García de León M. y Ortega F., coord. Editorial Complutense, Madrid.
- RENAU, M. D., comp. (1996). *Integrismo, violencia y mujer*. Fundación Pablo Iglesias, Madrid.
- RODA, R. (1989). *Medios de comunicación de masas. Su influencia en la cultura contemporánea*. CIS, Madrid.

- RODRÍGUEZ YAGÜE, A. (2000). *La mujer como víctima: aspectos jurídicos y criminológicos*. Universidad de Castilla-La Mancha.
- ROJAS MARCOS, L. (1995). *Las semillas de la violencia*. Espasa Calpe, Madrid.
- ROSENHOW, G. A. i MARLATT, D. J. (1980). «Cognitive proceses in alcohol use: expectancy and the balanced placebo design», a N.K. Mello, *Advances in Substance abuse Behavioural and biological research*, A research annual, vol. 1. Greenwich CT JAI.
- SALBER, P. i TALIAFERRO, E. (2000). *Reconocimiento y Prevención de la Violencia Doméstica en el ámbito sanitario*. Cedecs Editorial, Barcelona.
- SALLMAN, J. M. (1992). «La bruja», a DUBY i PERROT, edit., *Historia de las mujeres en Occidente. Del Renacimiento a la edad moderna*. Taurus, Madrid.
- SALTZMAN CHAFETZ, J. (1992). *Equidad y género*. Cátedra, Madrid.
- SARA, F. i MATTHEWS, G. (1992). A DUBY i PERROT, edit., *Historia de las mujeres en Occidente. Del Renacimiento a la Edad Moderna*. Taurus, Madrid.
- SARASUA, B. i ZUBIZARRETA, I. (2000). *Violencia en la pareja*. Ediciones Aljibe, Arcediano (Málaga).
- SEAGER, J. i OLSON, A. (1986). *Women in the World. An International Atlas*. Simon and Shuster, Nova York.
- SEN, A. (1999). «Faltan más de 100 millones de mujeres», a *Isis Internacional*, núm. 15.
- SENÉN, C. (1997). «La imagen de las mujeres ante los medios de comunicación desde el punto de vista jurídico», a *Las mujeres en los medios de comunicación*, coordinat per Alba Y. Dirección General de la Mujer de la Comunidad de Madrid, Madrid.
- SISSA, G. (1991). «Filosofías de género: Platón, Aristóteles y la diferencia sexual», a DUBY i PERROT, edit., *Historia de las mujeres en Occidente. La Antigüedad*. Taurus, Madrid.
- STRAUS, M., GELLES, R. i STEINMETZ, S. (1980). *Behind closed doors: Violence in the American Family*. Anchor Garden City, Nova York.
- SUBIRATS, M. (1998). *Con diferencia. Las mujeres frente al reto de la autonomía*. Icaria, Barcelona.
- TEUBAL, R. (2001). *Violencia familiar, trabajo social e instituciones*. Paidós, Barcelona.
- THEMIS (2000). *La respuesta penal a la violencia contra las mujeres*. Consejo de la Mujer de la Comunidad de Madrid, CMC, Madrid.
- (2001). *Guía de buenas prácticas y usos forenses para combatir la violencia de género*. Madrid.

- TORRES, P. i ESPADA, F. J. (1996). *Violencia en casa*. Aguilar, Madrid.
- VALCÁRCCEL, A. (1997). *La política de las mujeres*. Col·lecció Feminismos. Cátedra, Madrid.
- VALIENTE, C. (1996). «Partial achievements of central-state public policy against violence against women in post-authoritarian Spain», a Borrin Ch., edit., *Women in a Violent World*. Edimburg University Press, Edimburg.
- VARELA, N. (2002). *Íbamos a ser reinas. Mentiras y complicidades que sustentan la violencia contra las mujeres*, Ediciones B, Barcelona.
- VÁZQUEZ MEZQUITA, B. (1999). «El perfil psicológico de la mujer maltratada», a DD.AA., *Violencia física y psíquica en el ámbito familiar*. Ministerio de Justicia, Madrid.
- VECCHIO, S. (1992). «La buena esposa», a Buby y Perrot, *Historia de las mujeres. La Edad Media*. Taurus, Madrid.
- VILLAVICENCIO, P. i SEBASTIAN, J. (1999). *Violencia doméstica: su impacto en la salud física y mental de las mujeres*. Instituto de la Mujer, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Madrid.
- WALKER, L. (1984). *The battered woman syndrome*. Springer, Nova York.
- (1994). *Abused women and survivor therapy: A practical guide for the psychotherapist*. American Psychological Association, Washington DC.
- WEBER, M. (1974). *El político y el científico*. Alianza, Madrid.
- WOLF, N. (1992). *The Beauty Myth. How images of beauty are used against Women*. Random House, Nova York.